

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ
УКРАЇНКИ

А. В. ЦЬОСЬ

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ В
КАЛЕНДАРНІЙ
ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ

Рекомендовано до друку
Вченою радою Волинського
державного університету
імені Лесі Українки

Луцьк 2000

УДК 371.037:390(477)

ББК 75.1+63.59

Ц-49

У монографії висвітлюються традиції фізичного виховання в календарній обрядовості українців, що склалися на кінець ХІХ – початок ХХ століття. Аналізуються фізичні вправи та рухливі ігри, характерні для календарних свят.

Рецензенти:

Є. Н. Приступа, доктор педагогічних наук, професор (Волинський державний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк);

Е. С. Вільчковський, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Інститут педагогіки АПН України, м. Київ).

ISBN 966-517-234-4

Цьось А. В., 2000

© С.

Вступ

Серед багатьох сфер людської діяльності важливе місце займає фізична культура, яка спрямована на фізичне вдосконалення людини. У процесі історичного розвитку створюються специфічні духовні та матеріальні цінності фізичної культури, що відображаються в нагромадженні знань про фізичну природу людини, виданні науково-методичної літератури, будівництві спортивних споруд, виготовленні спортивного інвентаря і т. д. Сукупність матеріальних і духовних цінностей складають традиції фізичної культури народу, які виконують важливі соціальні функції і є складовою частиною національної культури. Наприклад, в античній Греції Олімпійські, Піфійські, Істмійські, Немейські ігри були священними. Вони перетворились на справжні національні свята і стали суттєвою підвалиною всієї еллінської цивілізації. Важко уявити життя японців або китайців без широкого набору бойових мистецтв, де тісно поєднались філософія, мораль і фізична досконалість. Так само неможливо відділити індуїзм від системи психофізичного вдосконалення – йоги.

Таким чином, розглядаючи різноманітні культури, можна констатувати, що кожний народ має свою, побудовану на традиціях, менталітеті, способі життя, систему фізичного виховання, яка є важливим показником загальної культури того чи іншого народу, ступеня його розвитку.

А як же у нас в Україні?

Аналіз фольклорних, літературних та історичних матеріалів свідчить про те, що і в Україні, починаючи з найдавніших часів існували самобутні форми і засоби фізичного виховання людей. Національний ідеал тілесної досконалості формувався через систему обрядів, повір'їв, знань, приказок. Характерною особливістю світогляду українців є асоціювання ідеалу з рослинами, тваринами, природною стихією, що притаманні для України. Наприклад: «Дівка як ягідка», «Дівка як тополя», «Цвіте як маківка», «Здоровий як лось», «Здоровий як бугай», «Здоровий як дуб» іт. п. Проте народні уявлення про фізичну досконалість ґрунтувались не лише на позитивних асоціаціях. Непропорційний фізичний розвиток і тілесна недосконалість висміювались через такі приказки: «Товстий як бочка», «Худий, аж ребра світяться», «Довгий як чапля», «Обдувсь як барило», «Роз'їхалась як верша» та інші.

Надання здоров'ю першочергового значення підтверджується і тим, що обов'язково бажали здоров'я в колядках, щедрівках, веснянках. Люди, вітаючись, зичили один одному доброго здоров'я. Народні правила гарної поведінки вимагали при зустрічі родичів, друзів, знайомих запитати про здоров'я один одного і родичів.

Системоорганізаційну роль у збереженні і зміцненні здоров'я нашого народу відігравала календарна обрядовість, до якої входили свята, обряди, магичні дії, гадання, ігри, розваги, хороводи... Календарні обряди виникли як аграрномагічні, які поступово втратили свою початкову функцію, і вже в кінці XIX ст. сприймалися переважно, як розваги.

У змісті календарної обрядовості українців значне місце посідають різноманітні рухливі ігри, забави, танці,, хороводи, одноборства, фізичні вправи. Вони мали чітко визначене місце і виконувалися залежно від пори року та характеру свята.

У книзі систематизовані засоби фізичного виховання в календарній обрядовості українців. Враховуючи велике освітнє, оздоровче і виховне значення народних традицій, книга буде корисна вчителям, спеціалістам з фізичної культури, студентам та дітям.

Відгуки та побажання просимо надсилати за адресою: 43001 м. Луцьк, пр. Волі, 13, Волинський державний університет імені Лесі Українки, Цьосю А.В.

Розділ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КАЛЕНДАРНОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ

1.1. Виникнення і розвиток народного календаря в Україні

Календарем називають певну систему обчислення тривалості проміжків часу з поділом його на окремі, коротші періоди (роки, місяці, тижні, дні) [101]. Щодо походження слова «календар», то в цьому аспекті серед вчених Немає однастайності [198, 100, 39]. Одні вважають, що воно походить від латинського «календаріум», що буквально означає «боргова книга» (боржники платили відсотки 1-го числа кожного місяця). Інші пов'язують це з латинським терміном «календи», якими в античному Римі називали 1-ше число кожного місяця, або з латинським же «каларе», що в перекладі на українську мову означає «викликати» (жерці стежили за появою молодого Місяця, з якого починався календарний місяць, і сповіщали про це (викликали) [198].

Виникнення і розвиток календаря пов'язаний із необхідністю організації господарської діяльності людини. Вимірювання проміжків часу стає можливим тільки за допомогою його співставлення з явищами природи, що повторюються періодично. Таких явищ в оточуючому світі декілька. Це, перш за все, зміна дня і ночі, що дала людям природну одиницю часу – добу, зміна фаз місяця і зміна пір року. Для того, щоб почати відрахунок часу, стародавнім людям потрібно було усвідомити цю зміну і почати користуватись нею.

Потреба вимірювати час виникла у людей в глибоку давнину, на початку людської цивілізації. На ранніх етапах історії люди обмежувалися приблизним відрахунком відрізків часу, що було тісно пов'язано із зміною різних явищ природи: чергуванням дощів і сухого часу, холодних і теплих сезонів, зміною напрямку вітру, появою сезонних тварин, дозріванням їстівних плодів, зміною днів і ночей та ін. [89].

Пізніше люди почали використовувати місячні календарі, в основі яких лежала тривалість обертання Місяця навколо Землі. Відлік часу тільки за обертами Місяця (без урахування переміщення Сонця і пов'язаною з ним зміною пір року) застосовувався в умовах життя первісного суспільства, коли землеробство і скотарство ще не були розвинені. Такий відлік міг задовольнити деякі потреби первісних людей: визначення періодів нічного полювання і нічних робіт, умов відбиття ворогів і т. д. [93].

У результаті археологічних досліджень, встановлено, що стародавні люди використовували для рахування днів такі предмети як шматки бивнів мамонта, каміння, глиняний посуд, на яких наносили «черти» – зарубки і «рези» – вирізані знаки. З історичних свідчень відомо, що більше 1000 років назад монах Храбр, розповідаючи про дописьменний період історії слов'ян, писав, що в минулому вони «чр̑ьтами и резами ч̑тьяху и чадаху погани суще...» [101].

На території України, біля села Гончи, знайдено слонове ікло, на якому різцем з ювелірною точністю нанесені зарубки. За їх кількістю можна встановити, що мова йде про фіксацію змін фаз Місяця протягом чотирьох місяців. Вік цієї знахідки – 12-17 тис. років.

Цікавими є і браслети із бивня мамонта, знайдені в палеолітичній стоянці Мезин на річці Десна біля Чернігова. Один із них складається з п'яти пластин, що прилягають одна до одної, на яких у вигляді візерунка розміщені групи однакових коротких паралельних прямих рисочок. Причому напрямком рисочок в кожній групі змінюється на 90°. Із 24 вцілілих груп 17 мають по 14 рисочок, 3 – по 13 і 4 – по 15. Всього на п'яти пластинах нараховується приблизно здвоєна кількість (фактично ж днів і ночей) десяти Місячних місяців – близько 280 діб.

Найбільш поширеним способом підрахунку відрізків часу була доба з чергуванням і повторюваністю днів і ночей. Тісний зв'язок трудової діяльності з відрахунком часу проявляється і в тому, що в поняття «день» входив тільки світловий (від сходу до заходу сонця), період часу, хоч було розуміння і про календарну добу. Рахунок днів спочатку обмежувався п'ятьма, а потім десятьма числами – за кількістю пальців на одній і двох руках. Пізніше для підрахунку днів застосовувалися вузли, зарубки, дерев'яні бруски і т. п.

Люди уже тоді знали, що число 12 приблизно відповідає часу обертів Місяця навколо Землі із періодом зміни сезонів. Але проблема полягала в тому, що число діб в астрономічному календарі не ціле, а дробове. Місяць складається з 29,530588 доби. Помноживши це число на 12 місяців, отримаємо 354,367056 доби на рік. Але астрономічний рік має 365 днів. Відповідно місячний рік коротший за сонячний на 10,875139, тобто майже на 11 діб.

Подальша трудова діяльність, зокрема поява землеробства і скотарства, вимагала точніших розрахунків часу, що обумовлювалось чітким визначенням початку і кінця основних періодів землеробських робіт та біологічним розвитком тварин. Землеробство і скотарство вимагали знань про наближення дощів, тепла, холоду, що дозволяло

своєчасно підготуватися до оранки, сівки, жнив, випасання худоби і т. д.

Значним недоліком місячного календаря було те, що зміщувались відносно сезонів сільськогосподарські роботи майже на 11 діб кожного сонячного року. Для того, щоб ліквідувати цю різницю в багатьох країнах, і зокрема в Україні, на певний час ввели 13-місячні роки, які чергувалися з 12-місячними. Так виникли **місячно-сонячні календарі**, основна ідея яких полягала в комбінації циклів Місяця і сонячного року. Це дало змогу обмежити зміщення місячних календарних дат за сезонами і наблизити тривалість календарного року до сонячного.

На Волині, в селі Лепесівка, знайдені осколки великих глиняних чаш, виготовлених у II-IV ст. Венчик однієї з них, що складає повний круг, розділений на 12 частин, на кожній з них зображено майже прямокутний малюнок. Напевне, це символи календарних місяців. Тричі на малюнку повторюються зображення косих хрестів. Згідно з Б. А. Рибаківим, їх можна співставити з термінами сонячних свят стародавніх язичників – 25 грудня, 25 березня і 24 червня. На інших малюнках зображено землеробське знаряддя (соха), колосся і плетінки льону. Перший з них може відповідати квітню, другий – червню, третій – жовтню [101].

Ще багатша символіка знаків зображена на глечуку IV ст., знайденого в селі Ромашки Київської області. Малюнки виконані двома горизонтальними поясами. На верхньому послідовно розміщені: 1) хвилясті вертикальні лінії, що нагадують дощ; 2) знак дерева; 3) хрести – символ вогню і сонця; 4) колесо з шістьма спицями – символ блискавки, знак бога Перуна; 5) зображення двох серпів і снопів. Нижче розміщені два ряди квадратиків (всього їх 96), що перериваються біля знаків дерева, хрестів і колеса. На думку Б. А. Рибаків, кожний із квадратів означає знак окремого дня, розриви ж означають дати старослов'янських свят в честь бога Сонця і родючості Ярили, божества рослинності, сили Купала і Перуна-громовержця. Відлік днів починався 2 травня, а закінчувався 7 серпня і охоплював найважливіший проміжок в річному агротехнічному циклі – від сходів ярих культур до кінця жнив [101].

Як свідчать історичні дані, в Київській Русі використовували місячно-сонячний календар зі вставленням час від часу 13-го місяця. На думку І. А. Климишина [100], таку вставку 13-го місяця наші предки робили сім разів протягом 19 років, в середньому через кожні два роки. І, напевне, правила введення додаткового місяця у різних поселеннях були неоднакові, що призводило до плутанини при

відносинах між містами на Русі. Вставляли місяць, очевидно, взимку, в період поганої погоди та бездоріжжя, коли будь-які зв'язки між різними поселеннями практично припинялися, а Місяця не було видно внаслідок суцільної хмарності.

Новий рік на Русі починався з появою нового Місяця в перші весняні дні, близько до весняного рівнодення, коли сніг сходив з полів і природа оживала після довгої зимової сплячки. Проте рік, що пройшов, міг мати 354 або 384 дні.

Тому і початок нового року на Русі не припадав на одну і ту ж дату **Юліанського календаря**, а переміщувався по числах березня, припадаючи в деякі роки навіть на лютий або травень.

У Київській Русі не було поняття доби як одиниці рахування часу. Літописці рахували час днями, ніч розділяли на «днесь» і «заутро». Рахунок годин розпочинався зранку, тому полудень відповідав кінцю 6-ї і початку 7-ї години, північ (або «куроглашение») – кінцю 6-ї і початку 7-ї години ночі [101].

Торгові і політичні зв'язки Київської Русі з Візантією, а також прийняття християнства зумовили введення Юліанського календаря за візантійським зразком, але з деякими відхиленнями. Там рік починався 1 вересня. На Русі, за давньою традицією, початком року вважали весну, а тому юліанський рік розпочинався 1 березня. Літочислення вели «від створення світу». Лише у 1492 р. (або 7001р. «від створення світу») початком року на Русі було встановлено 1 вересня [39].

Через 208 років, за указом Петра I, були встановлені теперішні дати початку року і літочислення.

Юліанський календар був складений за пропозицією олександрійського астронома Созічека в Стародавньому Римі і введений там у дію в 46 р. до н. е. Назва Юліанський походить від імені Юлія Цезаря, який і здійснив реформу календаря. Головним в юліанській реформі було відхилення календаря від обертів Місяця і запровадження високосного дня кожних чотири роки. Ця реформа, в принципі, створила сучасний сонячний календар у його початковому вигляді.

За юліанською реформою непарні шість місяців мали по 31 дню, а парні п'ять (крім лютого) – по 30 днів, лютий – 29, а у високосні роки – 30 днів. Пізніше в честь Октавіана Августа в серпні (російською мовою август) було збільшено кількість днів до 31 за рахунок лютого, який зменшився до 28 днів. Щоб не було підряд трьох місяців по 31 дню, зменшили один день у вересні і перенесли його на жовтень; з

листопада перенесли день на грудень. Так встановився розподіл днів року за місяцями до наших днів [39].

Юліанський календар з високосними роками також не був достатньо точним. Розкладаючи високосну добу на 4 роки, знаходимо, що середня тривалість юліанського календарного року 365 діб 6 год. Це на 11 хвилин 14 секунд перевищує астрономічний рік (365 діб, 5 годин, 48 хвилин, 46 секунд). Тому Юліанський календар відстає від астрологічного року. Розходження в одну добу відбувається за 128 років. Із часу Юлія Цезаря до Нінейського собору, скликаного в 325 р., розходження між календарем і астрологічним роком становило три доби, внаслідок чого весняне рівнодення перейшло в календарні дати з 24 на 21 березня. Нікейський собор не усунув це переміщення, а закріпив його, затвердивши 21 березня днем весняного рівнодення.

Оскільки не була усунута причина розходження, воно знову зростало і до кінця XVI ст. досягло 10 днів, а дата весняного рівнодення змістилася ще далі, з 21 на 11 березня. У 1582 р. католицька церква провела реформу з відновленням дати весняного рівнодення 21 березня. Для цього наступний, після 4 жовтня 1582 р. день, був оголошений 15, а не 5 жовтня.

Автором проекту реформи був італійський лікар, математик і астроном Алоїзій Лілію, але введений календар був названий **Григоріанським** на честь римського папи Григорія XIII, який здійснив цю реформу. Для усунення джерела неточності Юліанського календаря за Григоріанським – кожні 400 років виключаються три високосні дні в роках кінця століть, перших дві цифри яких не діляться на чотири. Тому не були високосні 1700, 1800 і 1900 рр., а 2000 р. буде високосним [39].

В Росії Григоріанський календар був запроваджений у 1918 р. Відповідно до реформи, день після 31 січня 1918 р. стали вважати не 1, а 14 лютого. До цього часу практично всі країни світу вже прийняли цей календар, розходження якого із старим стилем досягло 13 днів. В Україні григоріанське літочислення було введено Центральною Радою 1 березня 1918 р. для цивільного вжитку, а в церковному житті залишалося старе літочислення.

Зрозуміло, що різниця між церковним (Юліанським) і Григоріанським календарями буде збільшуватися і надалі. Тому в наш час були спроби вдосконалити календарі, проте жоден з проектів не був прийнятий.

Протягом тисячолітніх змін і розвитку офіційного календаря в побуті людей сформувався свій, народний календар. Його основу

становлять знання, звичаї та обряди наших далеких пращурів ще з дохристиянських часів. Наші предки добре знали час зміни пір року, вміли наперед передбачати погоду, кількість опадів, майбутній урожай. На думку С. Килимника [98], народний календар відображає сонячний сільськогосподарський річний цикл, віддзеркалює стародавню віру в сонце, явища природи, магічні дії слова і рухів, культ покійників. Крім цього, в народному календарі простежуються дохристиянські вірування, доброзичливі застереження, поради, здогадки, чаклування, пророкування, угадування та навчання. У народному календарі відображені психологія українського народу, його доброта, мудрість, дотепність та глибока спостережливість за явищами природи.

У коротких, але дотепних і мудрих висловах повчається і коли сіяти, і коли збирати, і як саме домогтися багатого врожаю, і як зберегти міцне здоров'я, як мати статки у господарстві. Яскравим прикладом такого спостереження за природою є назви слов'янських місяців, які найкраще збереглися в сучасній українській мові [101,198,100, 143].

Як видно з таблиці 1, назви місяців тісно пов'язані із зміною пір року і основними сільськогосподарськими роботами. Наприклад, січень походить від слова «сікти» – рубати ліс для нових посівів [101]. Лютий – місяць найбільших морозів і метелиць. Цей місяць виводять ще від лютих вовків, які в цей час найбільше голодували. Березень походить переважно від берези, що в цю Пору дає сік. Інше походження – березозоль – час, коли зрубані взимку дерева (в основному берези) внаслідок спалювання перетворювалися в попіл (золу). Квітень і травень – час цвітіння і буйного росту трави, квітів, дерев. Червень («червець») походить від слова «червь». У цей час люди збирали в садах і городах личинки, з яких в минулому виготовляли червону фарбу. Іноді назву червень пояснюють досяганням ягід, плодів, які в цей час червоніють. Липень – час цвіту липи, серпень – від жнив, коли головним знаряддям праці був серп. Вересень – час цвіту вересу, жовтень і листопад – жовтіння і опадання листу. Грудень походить від замерзлих грудок землі («груд») на дорогах і настання холоду.

Таблиця 1.

Назви місяців у слов'янській і українській мовах

Українські назви	Найбільш поширені слов'янські назви	Інші слов'янські назви
Січень	Сечень	Сніхень, сніговик, лютовій просинець,

		тріскун
Лютий	Лютий	Крутень, зинобор, бокогрій, криводоріг, громик, казидорога
Березень	Березозоль	Березоль, сочень, соковик, протальник, капельник
Квітень	Цветень	Цвітень, краснець, снігогін, водолій, лукавець
Травень	Травник	Май, пісенник, громовик
Червень	Червень	Червець, кресник, ізок, гнилець
Липень	Липець	Сінокіс, косень, грозовик, іллюх
Серпень	Серпень	Жнивець, хлібочол, копень, гедзень, спасівець
Вересень	Вересень	Вереснець, сівень, ревун, «бабине літо»
Жовтень	Жолтень	Падзерник, за зимник, кострічник, весільник
Листопад	Листопад	Падоліст, напівзимник, листочній, «братчин»
Грудень	Грудень	Студень, хмурень, мочавець, зимник, солонovorот

Потрібно зазначити, що народний календар постійно змінювався, доповнювався, наवरстувався. Із прийняттям християнства він тісно поєднався із релігійними святами і віруваннями. Тому народний календар кінця XIX початку XX ст. складав певну сукупність язичницьких і релігійних вірувань, що утворювали чітку і логічну систему основних сільськогосподарських робіт протягом календарного року.

1.2. Календарні свята й обряди українців

У далекі, ще дохристиянські часи, наші пращури вірили в природні сили і богів як в живі істоти. На їх думку, ці сили можна задобрити, прихилити до себе і таким чином бути під їх опікою. Люди

вірили в магічну силу дій-ритуалів, у силу слова й руху і цими засобами намагалися забезпечити собі добробут, гарний урожай, приплід худоби, успішне полювання, щасливе родинне життя, міцне здоров'я, добру погоду і т. д.

Для збільшення сили впливу на природу і надприродні явища люди стали поєднувати пісню, музику, танці і рухові дії. «Таке злиття-поєднання мистецтва, як зауважує С. Килимник, зветься синкретичним, а сила цього мистецтва – молитви – магічна, цебто – чудодійна» [98. с.35].

Поступово ці дії сформувалися у вигляді завершених свят та обрядів, які почали виконуватися у певні періоди календарного циклу.

Свято – це відзначення визначних подій, знаменитих історичних дат та урочистих днів у житті людей. Зараз, а особливо в минулому, у свята люди відпочивали. Тому однією із суттєвих ознак свята є вільний від роботи день. Потрібно додати, що на свята підвищується емоційний стан людей. У порівнянні з буднями цей день сприймається як незвичний. Тому окремі дослідники характерною особливістю свята вважають веселість. Крім цього, ознаками свята можуть бути набір особливих страв, носіння гарного одягу, зміст основних дій та рухів, що виконуються і т. п. [89].

Свято – найбільш давній елемент культури. З його втратою, на думку А. І. Мазаєва [129], людство позбавилося б одного із найбільш суттєвих компонентів своєї людяності і необхідного для свого нормального існування джерела. Подібну думку висловлює В. Скуратівський, який вважає, що саме святам «належить пріоритет в усій системі духовного життя» [186 С.12].

Свято не має чітко встановленої форми. Вона може змінюватися в залежності від творчості самих учасників, самодіяльність яких не регламентується [179]. Проте свято включає в себе обряд чи обряди, які надають йому стійкості і стабільності. Тому кожне свято мало свою, характерну обрядову структуру, яка надавала йому оригінальності і неповторності. Свято не тільки акумулювало традиційні обряди, але й були своєрідною календарною структурою духовного і фізичного життя людини.

Обряди – це соціальне явище, що являє собою комплекс символічних, визначених традицією умовних дій, спрямованих на оформлення (обрядження) певних подій у житті людей, держави, приурочених окремим етапам трудової діяльності, а також відзначенню деяких пір року [154].

Термін «обряд» походить від слова обряджати, що означає приводити в належний вигляд, упорядкувати, прикрасити. Характерною особливістю обряду є символічність, умовність, образність та художнє оформлення дій. За винятком похоронних і поминальних, всі обряди є радісними й святковими подіями. Мета обряду – за допомогою символів і символічних дій висловити, передати, закріпити традиційні для суспільства, соціальної групи ідеї, ідеали, норми, цінності, зразки життєдіяльності, викликати у його учасників відповідні почуття, настрої, переживання, створити у процесі його проведення морально-психологічну атмосферу, яка сприяла б засвоєнню соціального досвіду, що передається за допомогою даного обряду [179].

Система встановлених обрядів, якими супроводжується громадсько-побутове чи релігійне життя людей, складає обрядовість даного народу. Українці належать до тих націй в Європі, чия обрядовість є однією з найдавніших і найбагатших. Найкраще виражене багатство української обрядовості в обрядовому фольклорі – піснях, побажаннях, віншуваннях, примовляннях, драматичних сценах, танцях, хороводах, іграх, якими супроводжується те чи інше обрядове дійство.

В обрядовості українців розрізняють два види – родинну (чи сімейну) і календарно-побутову. Перший вид обрядів тісно пов'язаний з громадським осмисленням важливості події в житті окремої людини чи родини. Другого виду обрядів дотримувалися під час урочистого святкування початку чи закінчення певних сезонів, природних циклів – зими, весни, літа, осені. У давнину обидва види становили єдину обрядову систему. У змісті стародавніх обрядів головним було не пісня, не текст пісні, а рух. Цей рух піднімав настрій, розбуджував енергію людей, стимулював до праці. Таким чином, свята і обряди були відносно самостійними явищами культури й найбільш дієвими засобами передачі колективних знань і досвіду від покоління до покоління.

Календар язичницьких свят на думку Рибаківа [178], складається з чотирьох сонячних фаз: зимове сонцестояння (святки – від 24 грудня до 6 січня), весняне рівнодення (масляна, в древності – близько 24-25 березня), літнє сонцестояння (Купала, зелені свята, 23-29 червня). Осіннє рівнодення окремо не святкувалося, а приурочувалося до свята врожаю (8 вересня). Це, по-перше. По-друге, річний язичницький цикл складався із сезонних аграрних обрядів, частина яких пізніше була приурочена до християнських свят.

Взагалі в календарних святах та звичаях дуже тісно поєдналися язичницькі і релігійні вірування нашого народу. Це наслідки тривалої боротьби православ'я за вплив на свідомість східних слов'ян, яке так і не змогло утвердитись на Русі в своєму ортодоксально-догматичному вигляді [179]. Зрештою, воно змушене було асимілювати багато елементів обрядово-звичаєвої сфери культури народу дохристиянської доби і виробити фізичні риси, нову форму. З іншого боку, і дохристиянська культура слов'ян, щоб зберегтися, запозичила від православ'я різні елементи та риси. Таким чином, поступово утворилася магічно-релігійна система календарних свят і обрядів, що були тісно пов'язані із річним колом трудових процесів селянина, або із природними силами, важливими для сільського господарства. При цьому кожне свято виконувало чітко визначену роль. В одній із колядок, записаних П. Чубинським, говориться:

**Святий Юрій землю
одмикає, Святий Петро жито
зажинає, Святий Ілля у копи
складає...**

Це ж саме простежуємо і в численних приповідках: «Хто не посіяв до Богослова (21 квітня), той не вартий доброго слова», «Дочекалися Луки (5 травня) – а ні хліба, ні муки», «На Юра (6 травня) сховається в житі курка», «На Прокопа (21 липня) має бути в полі жита копа», «Як прийде Ілля (2 серпня), то наробить у полі гнилля», «На Бориса і Гліба (6 серпня) берися до хліба», «Хто лежить до Покрова (14 жовтня), той продасть усі корови», «Варвари (17 грудня) ночі урвали, а дня доточили», « На Петра Вериги (29 грудня) – половина снігу, а половина криги».

Як бачимо, кожне свято чітко регламентувало господарську діяльність, а тому народний календар був, насамперед, хліборобським [184].

До складу річного кола входили зимові, весняні, літні та осінні свята. Обов'язковим елементом календарних свят українців були обрядовий стіл, господарська і сімейна магія, вшанування предків, передбачення майбутнього, ритуальні обходи і поздоровлення, ряження і маскування, драматичні сцени, розваги, спортивні змагання і т. д. [209]. Свята супроводжувалися виконанням календарних пісень та рухливих ігор, що були приурочені певним порам року і, навіть, певним святам.

Розділ 2

ФІЗИЧНІ ВПРАВИ ТА РУХЛИВІ ІГРИ В КАЛЕНДАРНІЙ ОБРЯДОВСТІ УКРАЇНЦІВ

2.1. Святково-ігрова культура українців

Важливе місце у змісті календарних свят і обрядів займають різноманітні рухливі ігри та забави. Вони значно підвищують емоційний фон святкувань, пов'язують у єдиний цикл всі форми обрядовості. Ігрова дія супроводжується відчуттям піднесення фізичних і духовних сил людини. Ігри дають їй справжню радість і розрядку від психонервового навантаження, спричиненого клопітким буденням нашого життя.

Поняття слова «гра» дуже широке і багатогранне. Відтак існує чимало підходів до його визначення. [81, 21, 172, 129, 35 і т. д.]. Основні означення терміну «гра» подані в табл. 2

Таблиця 2.

Основні означення терміну «гра»

Зміст визначення	Джерело інформації
Вид активної діяльності дітей, у процесі якої вони оволодівають суспільними функціями, відносинами та рідною мовою як засобом спілкування між людьми	Українська радянська енциклопедія - Т.ч. -К., 1979. -С.334
Метод активізації навчального процесу, який приносить задоволення, створює ' добрий настрій, налагоджує контакт між педагогом і учнями	Єфімова Н. Г. Методика проведення рухливих ігор. - К. Радянська школа 1969. - С. 5
Специфічна рухова діяльність за встановленими правилами, спрямована на досягнення перемоги	Приступа Є. Н., Левків В. І., Мозо-ла Р. С. Теоретичні та методичні аспекти класифікації засобів народної фізичної культури //Традиції фізичної культури в Україні. -К.: ІЗМН, 1987. -С 119
Історично сформоване соціальне явище, особливий вид діяльності дитини, де творчо, прямо або посередньо, відбиваються явища навколишньої дійсності.	Вільчковський Е. С. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку. - Львів ВНТЛ, 1998. - С.153.
Духовно-практична дія, що здійснюється в певних межах місця і часу, добровільно і, як правило, поза матеріальною користю	Мазаев А. И. Праздник как социально-художественное явление - М - Наука 978.-С.165

Узагальнюючи ці та інші визначення, можна констатувати, що вони розглядають гру як певну діяльність дитини, спрямовану на задоволення її інтересів та вирішення виховних завдань.

Тісний зв'язок гри із святом показав голландський історик культури І. Хейзінг у книзі «Человек играющий» (Homo Ludens), що була видана в 1938 р., а пізніше багато разів перевидавалася [25]. Книга присвячена вивченню феномену гри, як початкового імпульсу людської історії, що обумовила розвиток всіх форм культури і навіть суспільних інститутів. Поняття «гра» розглядається як дія, що наділена сакральним змістом і значенням. Вона – не просто гра, а «священна гра», що веде людину до стану збудження і навіть несамовитості, внаслідок чого у неї виникають уявлення про інший, священний світ.

На думку Хейзінга, для всякої гри характерні дві риси: 1) гра є духовна або тілесна діяльність, що не має безпосередньої практичної мети і несе людині радість сама по собі; 2) гра проводиться за встановленими і взаємно визнаними правилами.

Ідеї Хейзінга щодо тісного зв'язку свята з грою поділяв Ортега-де-Гасет.

На його думку, втрата святом ігрового елемента негативно впливає на його зміст.

Подібні міркування у своїх концепціях свята висловлювали Й. Піпер [274], О. Ф. Больнов [241], Х. Кокс [246] та інші.

К. Гросс [253] розглядав гру з точки зору біологічної доцільності, яка і в людей і в тварин виконує головну мету, – готує їх до життя. На його думку, незважаючи на окремі елементи навчання і виховання, гра визначається інстинктами.

К. Бюхер [242] вважає, що ранні ігри були тісно взаємозв'язані із мистецтвом, виникли раніше від праці як результат наслідування тварин і служили естетичній насолоді.

Із новіших теорій гри звертають на себе увагу дослідження голландського філософа І. Гуїцінга [257]. На його погляд, гра не пов'язана з дійсністю, матеріальними інтересами, не приносять ніякої користі. Культура і праця виникають у процесі гри, під час якої найкраще виявляються творчі здібності людини.

У радянській науковій думці показувалося, що гра виникла пізніше від праці. Одними з перших в цьому відношенні були роботи Г. В. Плеханова [167], в яких поряд з великим суспільним значенням гри для розвитку мистецтва і зміцнення контактів між людьми підкреслювалася її вторинність відносно до праці.

Пізніше були опубліковані роботи Л. В. Певгової [162], В.Г.Бо-гораза [14], А. М. Рейсона-Правдіна [175], в яких на фольклорних матеріалах народів Півночі зроблена спроба розкрити

соціальні корені ігор, визначити їх виховне і освітнє значення, здійснити їх науково-обґрунтовану класифікацію.

Дуже значний і багатий матеріал про виникнення, зміст та функціонування ігор поданий у докторських дисертаціях В. Г. Яковлева [228], Е. С. Вільчковського [34].

Фундаментальний психолого-педагогічний аналіз ігор здійснений у роботах Д. Б. Ельконіна [67].

Ігри мають велику історію і дуже тісно поєднуються із національними обрядами та звичаями. Тому використовують термін «народна гра», що передбачає ігрову діяльність людини відповідно до національних традицій народу. Матеріали історико-етнографічних досліджень М. Маркевича [155], П. Чубинського [221], М. Грушевського [53], М. Миханька [137], І. Галька [44], В. Гнатюка [45], С. Килимника [97, 98], О. Вороная [42], М. Стельма-ховича [195], В. Скуратівського [184, 185, 186, 187], Є. Приступи [171], А. Вольчинського [40], А. Цюся [240], Г. Воробей [41], В. Левківа [123] показують, що українські народні ігри дуже різноманітні й більшість з них утвердились в календарній обрядовості. Календарні ігри, які проводилися в певні пори року, як стверджує С. Килимник, літописці та церковні ієрархи називали грищами. На його думку, в нашого народу існували такі основні ігри: біги, скакання вверх, через огні, через воду, метання списів (копій), стрільба з лука, кулачні бої, гра в боротьбу родів, гра у війну – прикладні бої та багато інших, – це у хлопців. У дівчат проводились численні ігри, пов'язані й з культом, з гаданням -ворожінням, з чаруванням, з мріями про майбутнє одруження, про щасливе подружнє життя і т. д. Головна гра – це хороводи великодні та зеленосвятські, пов'язані з ритуалами, плетіння та пускання вінків на воду, гра в «Фортуну», «Лялю», в «Тополю», « Морену», «Коструба» та інші. Хлоп'ячі ігри бували досить бурхливі, дівочі – спокійні [98, с. 138].

Народні ігри класифікують на різноманітні групи: дидактичні, рухливі з обмеженим мовленевим текстом, рухливі хороводні ігри; ігри історичної спрямованості; ігри з відображенням трудових процесів та побуту народу; спонтанні і сюжетні ігри; ігри для розвитку фізичних якостей тощо [42, 15, 194, 229, 123, 40]. У зв'язку з тим, що різні автори при класифікації ігор беруть в основу різні ознаки, то сьогодні ще чітко й остаточно не складені науково-обґрунтовані групи народних ігор. Зважаючи на тему нашого дослідження ми розробили класифікацію українських народних ігор та забав відповідно до пір року і календарних свят нашого народу (табл.3).

Календарні ігри та забави українців.

Пора року	Назва свята	Народні ігри та фізичні вправи
Весна	Я вдоха, Теплий, Олекса	"Заплітати Шула", "Та це ж весна", "Іде, ще дід", "Гляньте, діточки", "Унадився журавель", "Журавель", "У довгі лози"
	Благовіщення	"Кривий танець", "Подоляночка", "Білозорчик-Білодан-чик", "Воробчик", "Перепілонька", "Мости", "Воротар", "Царенко", "Щітка", "Мак", "А ми просо сіяли", "Жук-жучок", "Зельман", "Наяву я, навчу"
	Великдень	"Довгі лози", "Боротьба", "У короля", "Великодній дзвін", "Просо", "Стовп", "Коструб", "Цурка", "Чаклун", "Набитки", "У війну", "Боротьба на лопатки", "Боротьба без рук - грудьми", "Боротьба навколішки", "Боротьба лежачи", "Навипередки-уперегони"
	Проводи	"Лопатки", "Бирки", "Кучі", "Заєць", "Стільчик", "Носа", "Сорока", "Миля", "Білиця", "Сало тягнути", "Двірник і джура", "Жмурки", "Позич мені стільчик", "Шукайло-со-сокало", "Зв'язаний встане", "Тягнуть дуба", "Король і війт", "Ангіле квігнут", "Бука тягнуть", "Кота тягнуть"
	Лука ("Красна гірка")	"Горю-дуба", "Ляля", "Віночок", "Міст", "Ріпка", "Петрушка", "У залізного ключа", "У вовка"
	"Вулиці"	"Вінок", "Зайчик", "Вербова дощечка", "Огірочки", "Горошок"
	Юрія	"Веснянки і гаївки", "Верхова їзда", "Метання", "Загартування рососою", "Хороводи", "Кидання грудок землі"
Літо	Трійця	"Тополя", "Водили Куста", "Похорон Ярили", "Дуба", "Горю-дубом", "Проводи русалок"
	Івана Купала	"Стрибки через вогонь", "Водити відьму", "Біг", "Купання"
	Петра і Павла	"Ворона", "У коня", "Дзвіночок", "Коромисло", "Яструб", "У колдуна", "До цілі", "Латка", "У цурки-палки", "Циганка", "У скраклі", "Бабак", "У шуляка", "Перепелиця", "Блудько", "Щенята", "Трампижа", "Смик"
	Іллі	"В'язання бороди", "Жнива", "Ой у полі жито", "Передай іншому", "Веребей", "Гречка"
	Маковей	"Гуси", "У гусей", "Король", "Квач", "Барвінок", "Сірий вовк", "У грушки", "Просо", "Оса", "Птиці"
Осінь	Успіння	"У бобра", "Грибок", "Кози", "Мисливці і зайці",

		"Гарбуз", "Зайчик", "Вуж", "Яструб", "Дуб"
	Парубочі громади	"Жмурки", "Долоні", "Згинати сухого вовка", "Верни-голова", "Вкрасти сало", "Боротьба без рук – грудьми", "Боротьба навколішки", "Боротьба лежачи"
	Дівочі громади	"Чернушко-душко", "Любка", "Чадо", "Поїхав Іван за Дунай по дівку", "По улиці широчи"
	Покрова	"Кулачі бої", "Запорожець на січі", "Мур", "Чорний лицар", "Козак"
	Вечорниці	"Панас", "Шута", "Хустина", "Сусідка", "Долоні", "Нічки"
Зима	Катерини	"Ігри – гадання", "Закликання долі", "Жмурки", "Чіт чи лишка", "Чарочка"
	Андрія	"Калита", "Парубочі пустощі", "Метання"
	Різдво	"Танці", "Ковзання по льоду", "Катання на санчатах, крижинах і ковзанах", "Гойдалки"
	Новий рік	"Коза", "Меланка", "Сніжки", "Булка", "Борюкання на снігу", "Катання великих снігових куль з гір", "Громак-свиня"
	Водохреще	"Кулачні бої", "Катання на конях", "Змагання вершників"
	Стрітєння	"Тягти бука", "Чий батько дужчий", "Перетяжка", "Буряк"
	Масляна	"Ніжкові заговіни", "Колодка", "Катання з гір"

Як видно з таблиці, протягом річного циклу календарних свят наші предки виконували різноманітні рухливі ігри та забави. Ігрова діяльність відділяла людей від повсякденного життя, створюючи атмосферу піднесеності, радості і добра.

Характерною особливістю ігор є комічний елемент, що надав їм особливого змісту. Ігрові дії супроводжувалися підвищенням фізичних і душевних сил людей, приносили радість і відпочинок.

2.2. Магічне значення народних ігор та фізичних

вправ у календарній обрядовості українців

Наші далекі предки мали анімістичний світогляд, за яким тварини, рослини, предмети поряд з тілесною природою мають душу. Фольклорні та писемні пам'ятки показують, що давні слов'яни вшановували гаї, озера, колодязі. Це вшанування проводилося у формі певних обрядових дій, які мали чітко визначену мету. Відповідно до різних об'єктів природи, пір року і трудових процесів виконувались різні рухи, танці, фізичні вправи і т. д.

Народні ігри та забави, особливо весняні, відображали, з одного боку, побут людей, а з іншого, – своїм змістом впливали на оточуючий світ і людину. Тому, розглядаючи магічне значення ігор, доцільно розкривати ці дві їхні сторони (табл. 4).

Таблиця 4.

Назва ігор	Магічне значення	Свята
"Кривий танець", "Вінок", "Коструб", "Воротар", "Подоляночка", "Білозор-чик-Білода нчик"	Філософський зміст: – хвала сонцю; – відображення змін пір року; – народження, розвиток сил, старість і смерть людини	Благовіщення, Великдень
"Мак", "Горошок", "Огірочки"	Вегетаційний зміст: - передача оточуючій природі енергії, сили та радості; - позитивно вплинула на ріст і розвиток рослин	Благовіщення, Великдень
"Воробчик", "Перепілка", "Чадо"	Хвалебний зміст: - хвала весні, птахам, весняній повені; - любов до природи і природних явищ	Благовіщення, Великдень
"Барвінок"	Лицарсько-дружинний зміст: - захист свого роду; - почуття гідності, хоробрості і відваги; - наймання до князя на службу; - підготовка до військових походів	Благовіщення, Великдень
"Діброва"	Родинно-побутовий зміст: - відображення родинного життя; - взаємини між членами родини; - закликання добра, щастя, успіху та багатства	Благовіщення, Великдень. Трійця
"Царенко".	Подружній та еротичний	Благовіщення,

"Вербова дощечка", "Калита", "Панас", "Хустина", "Сусідка"	зміст: - прагнення дівчини або хлопця до одруження; - угадування долі, характеру майбутньої дружини або чоловіка; - зближення стосунків хлопців і дівчат	Великдень, Трійця, Катерини, Андрія
"Дзвін", "Лопатки", "Бирки", "Заєць", "Кучі", "Стільчик", "Коса", "Білиця"	Пошана покійників: - задобрити душі покійних родичів; - повеселити померлих людей; - підтримати родичів померлих	Проводи, Трійця
"Лялі", "Тополя", "Завивання вінків", "Водіння куста"	Профілактичний зміст: – викликати велику життєдайну силу природи; – сприяти росту і розвитку рослин; – захистити поля від злих сил природи	Трійця
"Котка", "Битка"	Стимулюючий зміст: – зародження нового життя; – пробудження природи від зимового сну	Великдень

Найстаріші ігри, що були створені за багато років до прийняття християнства, мали **філософський зміст**. У ті далекі часи людина хотіла знайти і зрозуміти звідкіля і як виник світ, закономірності природних змін, народження, розвитку, завмирання та воскресіння всього живого. Тому форми рухів у весняних іграх часто нагадують небесні сили. Наприклад у веснянці «Кривий танець» три хлопчики, яких садять чи ставлять трикутником, символізують небо, повітря і землю або основні етапи людського життя: народження, розвиток сил, та старість і смерть. Дії гравців знаменують рух сонця, а точніше – сонячної системи, – сонце вічно «ходить» по небу «то вгору, то в долину» (схід та захід) і люди не могли «вивести кінця», тобто розгадати причини природних змін [97].

За народними поглядами, порами року були певні образи-істоти, які між собою вели боротьбу. Окремі народні ігри та забави «допомагали» весні перемогти стару зиму. Боячись суворості і помсти зими, «щоб вона не повернулась назад», хоровод вдавав наче закликає зиму («Коструб») стати у згоді з весною. Коли ж весна остаточно опанувала землею, то залишає зиму, а учасники гри виявляють велику радість.

Для того, щоб весна прийшла швидше, наші предки проводили спеціальні ігри («Подоляночка», «Білозорчик-Білоданчик»), зміст яких полягав у чаклуванні – викликанні весни воскресіння матері природи. Під глибокими снігами та морозами земля «заснула», «занедбала» свою красу. Сумний і повільний спів: «Тут була Подоляночка... тут вона впала, до землі припала» – констатація факту пониження зелені землі морозами і снігами. Поступово спів жвавішає і запрошує «встати» – дівчина встає, це «природа воскресає». Спів «умий лице» означає весняні дощі, веселі танці і підстрибування в кінці гри – пробудження природи. У веснянці «Білозорчик-Білоданчик» зображується весняний вітер –легень, що розганяє ранкові «білі» тумани. Тут яскраво і образно зазначається (прагнеться), щоб земля озулася і вбралася, вмилася весняними дощами.

Віра в силу слова і рухів створила окремі веснянки-гаївки вегетаційного змісту, які, за давнім анімістичним світоглядом, позитивно впливали на проростання зерна, на розвиток рослин, на високий урожай. Учасники хороводу намагалися передати оточуючій природі енергію, розбурхати її сили, розбудити її до життя, викликати велику життєдайну силу природи й примусити її допомагати буйному росту рослин, високому врожаю [97]. У багатьох іграх («Мак», «Горошок», «Огірочок») простежується імітація оранки, сіння, скородіння, сходів, росту, збору врожаю. Ці дії учасників хороводів мали мету—допомогти швидшому і кращому розвитку рослин. М. Грушевський з цього приводу зазначав: «Сей мотив – хороводними, імітаційними рухами пособляти зростові потрібних рослин... Такі забави... колись стояли, мабуть, в дуже тіснім зв'язку з магічними, вегетаційними танками, церемоніями, діями, котрих серія починалася з початком сонячного року і переходила через весь господарський сезон, пильнуючи розбудити, зміцнити, можливо, розвинути природні явища, добродійні, корисні й потрібні, а знейтралізувати ворожі й шкідливі» [53, с.133].

Таким чином, в давні часи вегетаційні ігри були специфічними молитвами, що мали викликати швидкий розвиток певних рослин та багатий урожай.

Особливою художністю, високою емоційністю та винятковими рисами любові до природи характеризуються хвалебні **весняні** ігри. Весняне сонце, теплий вітер, зелені луки, дерева, квіти – все це породжує відповідний гарний настрій, надію і натхнення на життя. Зрозуміло, що наші предки хвалили весну, яка подавалась, як правило, в образах птахів. Найулюбленішими серед них були ластівки, гуси, лебеді, перепілки, жайворонки, зозулі, соловейки, шпаки, орли та горобці. Птахи були також вісниками весни, кохання, краси. В них, за допомогою ігор («Воробчик», «Перепілка»), благали про ранню весну, розвиток рослин, приплід тварин.

Частина весняних ігор мали **лицарсько-дружинний зміст**. Як зазначає М. Грушевський [53], у різних народів весною відновлювалися військові походи. Наприклад, у римлян тиждень від 17 до 24 березня був військовим переглядом, чищенням зброї, військових танців. У германських племен військовий перегляд припадав на травень. Не були винятком і стародавні слов'яни. Тому в старій обрядовості *весна асоціювалася з покликом «іти на війну – бити ворога»*.

**Прийшла до нас весна красна,
Гаївочку нам принесла:
Для панянок гаївочку,
Для парубків мандрівочку.**

Або:

**А вже весна воскресла,
Що ж вона нам
принесла:
На жіночки рубочки,
На дівочок віночки,
А парубкам шабельки,
Щоб ішли до війни.**

Стародавня дружина характеризувалася тим, що вона не мала ні князя, ні іншого провідника. Це було товариство рівних членів – «другів» між собою. В одній із колодок говориться:

**Блудило блудців сімсот
молодців
Ой виблудили вони на
круту гору...**

У численних веснянках яскраво відображено життя і організація парубочих громад, їх військові походи, велике почуття гідності, хоробрості, відваги і любові до свого народу, здатність до його захисту.

У пізніші часи на чолі дружини ставав ватажок-герой, який наділявся найгрізнішими і найблагороднішими рисами особистості.

Веснянки **родинно-побутового змісту**, що відображають життя роду, взаємини між членами родини мали, в першу чергу, виховний вплив на людей. Так, у веснянці «Вінок» мати видає свою дочку заміж за нелюба, що призводить до трагічного кінця. Тому **В** найдавніших часів у свідомості нашого народу сформувалась чудова мораль – не можна силувати дівчину виходити заміж за хлопця, якого вона не кохає.

Невід'ємним компонентом календарних ігор було *закликання добра, багатства та успіху в домі та родині*. У змісті ігор було також малювання *ідеального перебільшеного багатства, могутності, поваги*. В основі цих магічних актів лежала *віра* наших предків в *чудодійні здібності слова давати те, що ним представлено* [97].

За невеликим винятком, майже кожна веснянка має мотиви кохання, залицяння або одруження, тобто подружній та еротичний зміст. Найбільш типовими є «Царенко», «Любка», «Чернушка» та інші. У цих веснянках подається *прагнення парубка або дівчини одружитися, «звити рідне гніздечко», «водити дітей», вести господарство* [97].

У веснянці «Царенко» подано образ юнака, який шукає собі пару:

Ходить Царенко, ходить блукає!

Ходить Царенко долі Дунаєм,

Ходить Царенко темним гаєм –

Ходить Царенко долі шукає...

Потрібно зауважити, що в давні часи хлопці «умикали» дівчат під час купальських, або інших ігор, а потім одружувалися з ними. Як правило, забирали дівчат з іншого роду. Отож у цій веснянці подано типовий образ парубка, який ходить, «блукає» і шукає собі певну дівчину для «умикнення».

Крім того, ігри з мотивами кохання *зближували стосунки між хлопцями і дівчатами*. До них відносяться групові ігри між дівочою та парубочою громадами. Так, у грі «Мости» дівочий полк добивається перепустки від парубків, які стережуть «мосту». Ніякий викуп, окрім однієї дівчини, за перепустку хлопці не хочуть брати.

В окремих іграх («Вербова дощечка», «Панас», «Сусідка», «Чіт чи лишка») відображається намагання угадати долю, характер, вид діяльності майбутніх жінки або чоловіка.

Велика частина весняних та інших ігор присвячується пошануванню покійників. Згідно з віруваннями наших предків душі померлих людей або відлітали у вирій і періодично верталися через «Небесні ворота» на землю, або перебували в лісі, над водою чи біля хати. Тому ігри, які відбувалися саме в цих місцях, мали *задобрити душі покійників, повернути їх на свою сторону і забезпечити собі добробут і щастя.*

Окремі ігри, що відбувалися при покійникові, згідно з давніми уявленнями мали мету *повеселити померлих людей, підтримати їхніх родичів.*

Життя наших предків проходило у тісному зв'язку з природою. Тому, враховуючи певну залежність людини від довкілля, зміст багатьох ігор мав **профілактичний характер**. За допомогою рухів, танців і фізичних вправ наші предки *викликали велику життєдайну силу природи, сприяли росту і розвитку рослин, захищали поля від злих сил природи.*

Окремі календарні ігри («Котка», «Битка»), на думку наших предків, сприяли *зародженню нового життя.* Їх, як правило, виконували на Великдень.

Виконання фізичних вправ у календарній обрядовості також мало міфологічне значення (табл. 5.)

Таблиця 5.

Магічне значення фізичних вправ.

Назва фізичних вправ	Магічне значення	Свято
Стрибки	- очищення людини; - пророцтво на подружнє життя - сприяння росту рослин - зміцнення здоров'я	Івана Купала
Перекиди, качання	- підвищення врожайності землі; - сприяння вагітності жінок; - зміцнення здоров'я	Юрія
Метання	- підвищення врожайності землі; - сприяння росту рослин; - зміцнення здоров'я; - пророцтво на подружнє життя; - чарування на майбутній врожай	Різдво
Гойдання на гойдалці	- очищення людини; - сприяння росту рослин	Різдво, Великдень
Плавання, купання	- викликання дощу; - зміцнення здоров'я; - очищення людини	Великдень, Івана Купала
Верхова їзда	- очищення людини	Юрія
Біг	- підвищення родючості землі	Різдво

Біг, як правило, ставив за мету підвищити родючість землі. Стрибки та підстрибування сприяли буйному і високому росту льону, конопель, жита. Плавання і купання викликали дощ, зміцнювали здоров'я, очищували людину від усього злого.

Таким чином календарні ігри та фізичні вправи з давніх часів мали магічне значення, що відчутно підвищувало інтерес до систематичного їх виконання.

Розділ 3.
ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ
У ФІЗИЧНІЙ ОБРЯДОВСТІ УКРАЇНЦІВ

3.1. Народні ігри в змісті обряду «Закликання весни»

Найулюбленішою порою року наших предків була весна. З пробудженням матері-землі, з відродженням природи після довгих зимових морозів мав починатися Новий рік. Тому з давніх-давен рік у слов'ян починався саме весною.

Наші далекі предки вважали весну цілком реальною особою [42, 53, 185, 186]. Це була «струнка, весела, зодягнена в різнокольоровий, вимережений голубими узорами одяг, з віночком на голові й співучої вдачі юнка» [186, с.141]. Або весна – «це красуня, молоденька, рум'яна, з розпущеними, як у молодій, косами, у зеленому з барвінку вінку, замість стрічок, вкривають плечі весни різні весняні квіти: просорен, ряст, черевички, проліски, нечуйвітер, любисток, рута, м'ята й інші. Сорочка вишита різнокольоровою волошкою, низзю, а тоненька – з п'ятнадцяти, поділ вишитий хмельом; на шиї 12 разків намиста. На ній дорога з волочки плахта, підперезана гарною широкою з френзлями крайкою; взута в червоні з срібними підківками чобітки...» [98, с.259]. Інколи весну уявляли у вигляді молодиці, що вже має або повинна мати дочку:

Ой, весна, весна та весняночка,

Ой, де ж твоя донька, та паняночка...

З давніх-давен прихід весни святкували урочисто, радісно, з піснями, танцями, іграми. Ці обрядові дії відбувалися у два етапи: **закликання (зукання) весни і зустріч її**. Наші далекі предки були людьми анімістичного світогляду. Вони глибоко вірили: якщо щиро закликати весну, то вона поспішить і швидше прийде.

Закликали весну, звичайно, діти, дівчата й жінки. Це відбувалося в день преподобної мучениці Євдокії, в народі свята Явдохи (14 березня, або за старим стилем 1 березня), чи в день 40-а мучеників (відповідно 22 і 9 березня), «Теплого Олексі» (відповідно 30 і 17 березня).

Для закликання весни дівчата й жінки вставали рано-вранці, до схід-сонця виходили на пагорби, «на високу гірку», іноді навіть вилазили на дерева і співали, запрошуючи весну швидше повернутися:

**Благослови, мати,
Весну закликати!**

**Весну закликати,
Зиму
проводжати!**

Або:

**Прийди, весно,
прийди,
Прийди, прийди,
красна,
Принеси нам
Принеси нам красок
(квітів).**

Закликання весни пов'язане, насамперед, з птахами. Люди вірили, що птахи прилітають з вирію, країни сонця і вічного тепла й на своїх крилах приносять весну-літо. Наші пращури вважали, що ластівка приносить весну до дому господаря; жайворонок приносить весну на ниви-поля; перепілка приносить душі родичів-прародичів; зозуля і соловейко – приносили весну садам і гаям. Воді весну приносили: гоголь-качка, черногуз-лелека, – він же приносив і новонароджених дітей. До лісу приносили весну на своїх крилах добрі вісники весни: соловейки, горлички. Злі птахи – шуліки, сови, сичі та інші – приносили до лісу лихе [98].

Саме тому, зустрічаючи різних птахів, діти і дорослі вдавалися до використання всіляких звичаїв, відповідних дій. Наприклад, колись у давнину, коли вперше люди побачать диких гусей, то тоді підкидали горстку соломи вгору і приказували: «Гуси, гуси, вам на гніздо, а нам на тепло!». Побачивши вперше ластівку, кидали на грядку грудку землі й промовляли: «Там виросте кріп, кріп сію!».

У зв'язку з великим шанобливим ставленням наших предків до птахів багато закликань весни було пов'язано саме з ними [186]:

**Ой ластівонька та прилітає,
Господаренька та пробуджає:
Ой устань, устань,
господареньку,
Побуди всю свою челядоньку...**

Або:

**Чом ти, жаворонку, рано з вирія прилетів:
Ще по гороньках сніженьки лежали,
Ще по долинах криженьки стояли?
Ой я ті криженьки крильцями розжену,
Ой я тії сніженьки ніжками потопчу.**

Після закликання весни дівчата «заплітали Шума». Фрагменти його описує С. Килимник [98]:

**...Ішли дівчата Шума заплітати,
Ой, дівки, парубки, Шума заплітати.
А у нашого Шума – зелена шуба,
Ой, дівки, парубки, Шума заплітати.**

Гру виконували так: спочатку бралися за руки й співали: Шум, Шум-Шума. Потім відпускали руки й дуже жваво танцювали. У цей час «налітали» парубки, кожен хапав дівчину, яка подобалась, й утворювався безмежний веселий танець. Рештки цієї гри залишались в танці «Шумка».

Велике місце в закликанні весни належало дітям. На свято «сорока мучеників» випікали обрядове печиво у вигляді різноманітних пташок [42, 127, 179, 185, 208, 209]. Найчастіше випікали з тіста «жайворонків». Жайворонки – це маленькі птахи, які жили тільки в полі. Це була своєрідна жертва польовим духам, душам дідів-прадідів. Є. Онацький писав, що на «Сорок мучеників» пекли з тіста пташок на честь жайворонків, які нібито того дня вилітали з вирію.

Це була жертва весні, яка в різних формах була відома ще не так давно в нас і в інших слов'ян [157, с.145].

Діти, зібравшись у ватаги, ходили з печивом вулицями села і співали:

**– Ой весно, весно, днем красна,
Що ж ти, весно, принесла?
— Принесла я вам
літечко,
Ще й рожевую квіточку,
Хай вродить житечко
Ще й озимая пшениця
І усякая пашниця.**

Діти, граючись, часто закликали сонце:

**Вигрій, вигрій,
сонечко,
На дідове полечко,
На бабине зіллячко,
На наше подвір'ячко!**

«Жайворонки» клали на голови, тримали в руках, або натикали на палочки і бігали вулицями села. Діти старалися підняти печиво

якогомога вище. Для цього вони залазили на дахи хлівів, на тини, на дерева і т. п. [190].

Облюбувавши звільнений від снігу пагорб, діти починали грати різноманітні ігри [27, 42, 148,127,155].

Та це ж весна

Діти стоять розірваним колом один від одного на відстані витягнутих в сторони рук. В центрі, на стільчику, сидить Весна. Вона ще спить, схиливши голівку на спинку стільчика, та дитячі голоси, що почали виспівувати пісню, будять її:

**Та це ж весна, бо тане сніг,
Дивись, струмок з гори побіг.
Шумить вода, ламає все,
Весна іде, тепло несе.
Шумить, гуде веселий гай
ї гомонить: вставай, вставай.
Розтане сніг, зима мине,
Земля кругом цвісти почне.
Дітей малих веселий рій
Помчить із хат на луг мерщій..
Радіє все, співає все, –
Весна іде, тепло несе!**

Відповідними мімічними рухами, за своєю власною фантазією, дівчинка може імітувати пробудження весни.

Та це ж весна, бо тане сніг,

На 1-2-й такти діти правими руками (долонями догори) описують перед собою зліва направо широке півколо: ось, мовляв, як все змінюється навкруги, коли прокинулась весна.

Дивись, струмок з гори побіг.

Усі (крім Весни, що прокидається) на слово «Дивись» підносять праву руку праворуч вгору, а потім на 3-4-й такт поволі опускають їх ліворуч вниз, немов стежать за рухом струмка.

Шумить вода, ламає все.

Весна прокинулась остаточно. З радісною посмішкою вона оглядається навколо, а тут і Гриць (ведучий) підбіг до неї, подав їй руки, щоб допомогти стати на стільчик.

Тим часом діти виконують перед собою правою рукою чотири різкі діагональні рухи, а саме: на слово «шумить» – зверху зліва – направо вниз. На слово «вода» – зверху справа – наліво вниз. Рухи повторюються в тій же послідовності на слова «ламає все».

Отже, на початку кожного слова рука повинна бути у верхньому положенні (ліворуч або праворуч), а наприкінці того ж слова – по діагоналі в нижньому положенні.

Весна іде, тепло несе.

Весна стоїть на стільчику, а діти простягають до неї праві руки повільним рухом знизу зліва-вгору. Разом з усіма показує на весну обома випрямленими руками і Гриць, що відступив на крок від стільчика.

Шумить, гуде веселий гай

І гомонить: «Вставай, вставай».

Ось Весна почала хитати піднесеними над головою руками. – то вліво, то вправо (на другий склад слова «шумить» – вліво, на другий склад слова «гуде» – вправо і т. д.). Це вона посилає на землю теплий весняний вітер. Одночасно діти показують як від поривів того вітру колишуться дерева в лісі. Опустивши руки вниз, вони виконують легкі погойдування тулубом (по два в кожному такті): на другий склад слова «шумить» – вліво, на другий склад слова «гуде» – вправо і т. д. Ведучий міцно тримає стільчик за спинку, аби не хитався від рухів дівчини, і пильно стежить, щоб вона, бува, не впала додолу.

Розтане сніг, зима мине, Земля кругом цвісти почне..

На слово «розтане» усі дівчатка надівають на голову віночки, які досі тримали в лівій руці, а Весна поволі опускає перед собою руки і на рівні талії розводить їх в сторони долонями вгору, ніби милується ними, що розцвіли навколо. Кожен хлопчик, повернувшись обличчям ліворуч, показує обома випрямленими перед собою руками на завітчану віночком голівку своєї сусідки.

Ведучий продовжує міцно тримати стільчик за спинку.

Дітей малих веселий рій Помчить із хат на луг мерщій.

Тут дівчатка й хлопчики беруться за руки, щоб на другий склад слова «дітей» почати з лівої ноги рух замкненим колом. Ведучий допомагає Весні зійти із стільчика на підлогу.

Радіє все, співає все, Весна іде, тепло несе.

Дитяче коло продовжує обертатись, а Гриць, тримаючи Весну за руку (долоня дівчинки повинна бути зверху), водить її по колу усім назустріч.

Весна повинна ходити поруч з Грицем, або трохи попереду на відстані майже випрямлених рук. Щоб не переганяти дівчинку, ведучому треба робити менші кроки, адже він знаходиться ближче до центра кола, тому має коротший шлях. При повторенні останніх чотирьох тактів пісні коло зупиняється, продовжують іти лише Весна з Грицем, Весна вклоняється усім, а діти, повернувшись обличчям до середини, вітають її прихід радісним співом та легкими помахами руки.

Іде, іде дід

Діти утворюють два розірвані півкола, які розміщуються один за одним між Весною і стільчиком – «Дідовою хаткою». На подвір'ї за «хатку» може правити пеньок, лава або чотирикутник, намальований паличкою на землі. У «хатці», тобто на стільчику (лаві, пеньку і т. д.), сидить дід з торбою за плечима, а в тій торбі захований мороз, і коли дід сердиться, то розв'язує свій міх, щоб випустити холод на волю. Гру починає Весна. Вона підступає до дідової «хатки» і гукає: «Діду, гей! Тікай за ліси, за гори, за широке море, бо я вже прийшла!». Одразу після цих слів діти починають пісню:

**Іде, іде дід, дід,
Несе, несе міх, міх.
Отакий дідище,
Такий холодище
Як розкриє міх, міх,
Проморозить всіх, всіх.**

Сердитий дід з торбиною за плечима виходить із «хатки» Весні назустріч. Згорбившись, він ступає повільними кроками – по одному на кожний такт: на перше «іде» – лівою ногою, на перше «дід» – правою і т. д. Такими ж повільними кроками Весна відступає від діда: на перше «іде» – крок назад правою ногою, на перше «дід» – крок назад лівою ногою і т. д. Дійові особи немов розігрують сцену боротьби двох сил природи – холоду і тепла. Дорогою дід навіть знімає з-за спини торбинку, щоб розв'язати її та поморозити все довкола. Проте несла вже старому боротись з теплом. Зупинившись у нерішучості на слова «всіх, всіх», дід поволі починає відходити назад.

**Не дамо малята,
Міх той розкривати,**

**Міх той розкривати –
Холод випускати.**

Дійові особи крокують так само, як і на початку пісні, тільки тепер з радісною усмішкою переможно наступає Весна. Під час співу діти можуть відповідними мімічними рухами реагувати на всі події, що розгортаються перед ними: сваритись пальчиком на діда, співчувати Весні, радіти, коли вона пішла вперед і т. п. Ось і зараз від слів «Не дамо, малята...» одне крило півкола немов радиться з протилежним, домовляючись про наступні дії:

**Будемо, малята,
Весні помагати,
Зиму проганяти.**

Нарешті під слова «Будемо» обидва півкола рушають уперед. Малята починають рух з лівої ноги і, зберігаючи, по можливості, форму півкіл, ступають слідом за Весною та дідом повільними кроками (по одному на такт), як і дійові особи.

Дід не витримує такого дружного наступу тепла: на останньому слові пісні він втікає.

Аж тут дзвінко лунає заклик ведучого: «Гей», – і дівтора, мов бурхливий весняний потік, мчить діду навздогін. Кожен хлопчик прагне «заморити» втікача – торкнутись до нього пальцем чи долонею. Той намагається уникнути дотиків, вивернутись...

Останній хлопчик, від якого йому пощастить відбитись, стає новим дідом. «Заморений» дід, віддавши новому свою торбинку, приєднується до дитячого гурту, і цю гру можна починати знову з іншими дійовими особами.

Гляньте, діточки

Діти поділяються на чотири групи. Перша група – журавлі, друга – гусочки, третя – качечки, четверта група – діти, глядачі. Останні стоять (чи сидять на стільчиках) невеликим півколом, а «пташки» ховаються за їхні спини, або виходять в іншу кімнату (щоб здавалось, наче вони прилітають з півдня, з теплих країв) і стають там у три рядочки один за одним. На підлозі (землі) керівник малює велике коло, розділене на три частини – це місця, на які сідатимуть журавлі, гусочки і качечки. Діти-глядачі починають пісню:

**Гляньте, діточки малі,
Прилетіли журавлі,
Прилетіли журавлі,
Сіли собі на ріллі,
Та все кличуть: «Кру, кру, кру,**

Стрічайте весну ясну».

З'являється журавлиний рядок. «Пташки летять», підскакуючи та махаючи руками, наче крилами, оббігають коло і сідають на призначеному місці, ніби змучені після довгого польоту. Глядачі співають далі:

**Гляньте, любі діточки,
Прилетіли гусочки,
Гуси прилетіли,
За ставочком сіли
Та все кличуть: «Ге-ге-ге,
Вже до нас весна іде».
Гляньте, любі діточки,
Прилетіли качечки,
Качки прилетіли,
На лужочку сіли.
Сіли собі на лужок,
Завели кривий танок.**

Так само, почувши свій куплет, «прилітають» гусочки й качечки і кожна група «птахів» сідає на відведене для неї місце.

**Журавлі і гусочки,
Ще й сіренькі качечки
Крильми стрепенули,
Вгору полинули.
Люди ж кажуть:
«То весна в гості вже
До нас прийшла».**

Під спів четвертого куплета усі «пташки» піднімаються з землі (підлоги), стають великим розірваним колом і, махаючи руками, наче крилами, піднімають їх повільно вгору. Тим часом в коло заходить Весна, що досі сиділа між глядачами, а колишні «пташки» (тепер вони уже просто діти) на слова «Люди ж кажуть...» підхоплюють пісню і, опускаючи перед собою руки долонями вгору простягають їх до Весни:

**Тобі, весно-весняночко,
Дзвенять наші співаночки!**

Пісня закінчується взаємним поклоном Весни і дітей.

Унадився журавель.

Журавель з паличкою в руці ходить у колі по «бабиних коноплях» та все вишукує жабенят.

**Унадився журавель,
журавель
До бабиних конопель,
конопель.
Сякий, такий журавель,
Сякий, такий довгоносий
Сякий, такий довгополий,
Сякий, такий виступає,
Конопельки все щипає.**

Поруч бігають діти-пустуни (вони можуть також виконувати ролі жабенят), вони співають і дратують його, показують, який він високий, витягуючи руки вгору, роблять з пальців довгого носа та виставляють йому назустріч, показують довгі «поли», розводячи руки в сторони – вниз, імітуючи його ходу, а наприкінці куплета роблять вигляд, ніби вищипують коноплю.

**Буде лихо журавлю,
журавлю,
Коли його я зловлю, я
зловлю!
Сякий, такий журавель,
Сякий, такий довгоносий,
Сякий, такий довгополий.
Сякий, такий виступає,
Конопельки все щипає.**

Під спів другого – журавель намагається спіймати пустунів (жабенят) дотиком палички --- дзьоба. Ті вивертаються, а кого журавель «спіймає», той вибуває з гри. Аж тут повертається додому бабуся і, схопившись за голову від тої шкоди, яку заподіяв на городі їй журавель, вигукує: «Ловіть журавля!». Всі діти кидаються до журавля, птах тікає. Хто перший «зловить» його дотиком руки, той бере паличку і йде на середину кола «щипати конопельки». Пустуни і бабуся обирають замість себе інших і гра починається спочатку.

Журавель

На середині грища малюють коло діаметром 4-6 кроків («гніздо», в якому – «журавель»). Він стоїть на одній нозі, другу підігнув під себе. Одна рука – вбік, а другою тримається за ніс. Діти (довільна кількість), взявшись за руки, ходять навколо «гнізда» й співають:

**Заходився журавель, журавель,
До бабиних конопель, конопель.
Сякий-такий журавель,
Сякий-такий довгоногий,
Сякий-такий довгоносий,
Сякий-такий виступає,
Конопельки все щипає.
Оце ж тобі, журавель, журавель,
Не літай до конопель, конопель,
Сякий-такий журавель,
Сякий-такий довгоногий,
Сякий-такий довгоносий,
Сякий-такий виступає,
Конопельки все щипає.
Щоб ти більше не літав, не літав.
Конопельки не щипав, не щипав.
Сякий-такий журавель,
Сякий-такий довгоногий,
Сякий-такий довгоносий,
Сякий-такий виступає,
Конопельки все щипає.**

У процесі співу і руху діти виконують такі вправи:

1. При словах «Сякий-такий журавель і т. д.» піднімають праву руку вбік «журавля» й притупують ногами; підгинають одну ногу, ліву руку кладуть на пояс, а правою беруть за ніс; напрямляють почергово то праву, то ліву ногу вперед.

2. Всі стрибають на одній нозі до «гнізда» й смикають «журавля» за одяг та легенько вдаряють по спині. При словах «Сякий-такий і т. д.» повертаються на свої місця і виконують ті ж рухи, що у вправі 1.

3. Всі юрбою заходять у «гніздо», смикають «журавля», який тепер уже борониться і джгутом відганяє від себе напасників. У кого попаде, той стає в новій грі «журавлем».

«Журавель» може перепочити. Тоді він стає на обидві ноги, але ловити гравців не має права.

Козак

Гравці діляться на верхніх і нижніх козаків. Нижні беруть верхніх на плечі і за сигналом біжать до города (умовної лінії, накресленій на певній відстані від місця старту). Хто перший добіг, той – козак. Грають діти доти, доки всі не перебіжать у козаки. Потім міняються місцями.

У довгі лози

Усі гравці стають один за одним на відстані двох-трьох метрів, голову і спину нахиляють. Гравець, котрий стоїть позаду, розбігається, перестрибує через кожного і стає попереду всіх так само, як інші гравці. З ним ті ж самі дії виконує другий, потім третій і т.д. Утворюється безперервна рухлива лінія. Тому, щоб не зайти далеко, гравці повертаються в інший бік і продовжують грати.

3.2. Весняні ігри (веснянки) на свято Благовіщення

7 квітня (25 березня за старим стилем) вшановується свято Благовіщення. В основі свята лежить євангельське свідчення про те, як Архангел Гавриїл приніс Діві Марії блага вість (добру, радісну звістку) про те, що в неї народиться Син Божий [108].

Благовіщення вважається великим святом, «але не оргіастичного, розпущеного, а навпаки – суворого, аскетичного характеру: все, що належить до зачинання, породу і т.д., обставлене різними суворими заборонами» [53, с.196].

За народною уявою на «Благовіщення і птиця не несеться й кубла не в'є» [152, с. 9]. «Зозуля тому й несе яйця в чуже гніздо, Що колись вила кубло в день Благовіщення» [221, с.10]. «Якщо яка-небудь птиця проспить Благовіщенську заутреню, або в цей день зів'є гніздо, тоді віднімаються у неї крила на кілька днів, і вона не може літати, а тільки бігає по землі, розчепіривши крила. Цього ніхто не може бачити, крім відьми, яка тоді не літає, а сидить тихенько вдома» [42.с.192].

Благовіщення – це свято землі. До цього свята не можна було порати землю, бо «земля відпочиває і сили набирається» [42, с.192]. В цей день Бог благословив землю — «він вкладає голову в землю, щоб її розігріти, і від того будиться вся живина, що спала в землі: журавлі, жаби, гади» [53, с.196].

Від Божого благословення рослини на землі починають рости і цвісти. На території України довго зберігався звичай топтати перші весняні квіти і приказувати на здоров'я [98, 42, 179, 76].

Якщо хто знайде в цей день ряст, то повинен його зірвати, кинути під ноги і промовляти: «Топчу, топчу ряст, дай, Боже, діждати і на той рік топтати!». Звідси походять і вислови: «Топтати ряст» – жити, «не топтати рясту» – вмерти. «Мабуть, йому вже рясту не топтати,» – кажуть про кволого чоловіка, що має скоро вмерти [42].

Подібно поведуться і з сон-травою, приказуючи: «Щоб на той рік діждати, сон-траво топтати!» [98].

Але найголовніше те, що *святом Благовіщення закінчується перший період виглядання (закликання) весни і починається другий цикл – зустріч весни.*

Весну зустрічали урочисто, радісно, з піснями, танцями, іграми і хороводами. Ці хорові пісні з іграми і танцями, в яких органічно поєднуються слово, рухи і мелодія, називаються веснянками. На більшій території України грати веснянки починали саме на Благовіщення [42, 216, 76, 30, 64 та ін.].

Перші записи веснянок були зроблені збирачами українського фольклору в XIX ст. М. А. Максимовичем [130], О. М. Бодянським [16], І. І. Срезневським [192], Я. Ф. Головацьким [48], І. Галькою [44], К. Шейковським [224]. Пізніше були опубліковані дослідження А. Х. Ящуржинського [232], Н. Коробки [107], М. А. Маркевича [155], І. Нечуй-Левицького [148], М. Драгоманова [65], П. Чубинського [221], В. Гнатюка [45], М. Миханька [137], Ф. Колесси [103] та ін.

В цих фольклорних матеріалах досить добре описані тексти і мелодії веснянок, загальний рух хороводу. В окремих роботах [148, 45, 137, 103, 53] робиться спроба науково обґрунтувати походження і зміст веснянок, класифікувати основні дії гравців.

Сучасні дослідники [97, 42, 38, 164, 186] узагальнили описи веснянок і встановили основні джерела та час їх виникнення, релігійне і побутове значення, взаємозв'язок з різними божествами.

Перш, ніж розглянути зміст веснянок, потрібно зауважити, що в різних регіонах України існували й інші назви цих обрядових дійств. Зокрема, в Галичині веснянки називали гаївками, гаїлками, на Поліссі – маївками, магівками, на Волині – рогульками. В окремих місцевостях весняні пісні одноіменні улюбленій грі – «володар», «перепілка», «жук» [88]. В. Гнатюк додає до цих назв ще такі: ягівки, гаїлки, ягільки, галанівки, лаголайки [45].

Назва «гаївки», на думку С. Килимника [97], цілком зрозуміла. У давнину, в дохристиянські часи, свята наших пращурів відбувалися найчастіше над річкою, чи взагалі над водою у лісі. Вода вважалась великим «святителем і чистителем», а ліс – щасливим місцем, де перебувають добрі духи дідів-прадідів та близьких померлих. А тому й святкування відбувалися у гаях, які були у наших предків священні. Ця старовинна назва і збереглась в окремих місцевостях України.

Такі погляди цілком поділяє О. Воропай, який пише: «Гаївки – це дуже стара назва наших хороводів, імовірно, вона збереглась ще від того часу, коли наші пращури виконували обрядові пісні й танці в заповітних гаях навколо священних дерев» [42, с.209]. Назва «веснянки» виникла пізніше, коли слово весна ввійшло в ужиток нашої мови.

Інші назви, в більшій чи меншій мірі, походять від цих двох назв.

Дослідження історичного часу створення веснянок досить складне. Справа в тому, що у багатьох народів світу існував звичай виконувати хорові ігри і танці [42, 97, 90, 262, 91, 89].

Відомо, що хороводи були частиною язичницьких обрядів в Асирії і Вавілоні ще за 2000 років до н.е. Під час приношення л«ертви божкові Ваалу виконувалися хороводні танці навколо жертovníка [42].

В Угорщині впродовж всієї весни дівчата проводили спеціальні пісенно-танцювальні ігри. Наприклад, дівчата йшли по вулиці парами, високо піднявши зціплені руки, в яких були затиснуті гілки верби і під цією живою аркою проходили всі учасники гри, починаючи з першої пари. Таким чином йшли через усе село, від початку до кінця [90].

У Болгарії виконували спеціальні хороводні танці, починаючи від свята сорока мучеників і до Трійці. Учасницями були дівчата трьох вікових груп. Одні танцювали обрядовий танець буенек, а найстарші, які мали виходити заміж – данец. Дівчата збиралися на майдані з піснями, де перед сільськими жителями починалися обрядові ігри. Двома рядами, взявшись за руки, ставали один проти одного, сходились і розходились, а між ними виконувався спеціальний танок. Дівчата часто утворювали незамкнений хороводний ланцюг, шикуючись за зростом [235, 239, 238, 265].

У стародавніх греків релігійні обряди супроводились урочистими танцями, що називалися «каравіно», тоді ж співалися і гімни біля

жертovníка. Виконавцями цих співів і «каравіно» були лише цнотливі дівчата в білих сорочках і з вінками квітів на голові.

Але були в греків і мішані хороводи, що не мали зв'язку з релігійними відправами. Це були звичайні розваги хлопців і дівчат. Опис такого хороводу знаходимо в Гомеровій Іліаді (IX в. до н.е.):

**Тут разом і хлопці, і славні дівчата,
За руки побравшись, кругом танцювали.
На дівчатах були сорочки ллянії,
А на хлопцях були вишиті, крамнії,
І дівчата мали вінки трав'янії.
А ті на припонах ножі золотії;
І вони то разом вертілися кругом,
Мов колесо теє в ганчаря вертється,
Як він його силу хоче розпізнати, –
То одні до других рядами танцюють.
Народ позбирався цілою товпою
І дивиться, радий ...**

Згодом і грецькі «каравіно» перетворилися лише на забаву молодих дівчат, які збиралися на лузі в святкові дні, бралися за руки, співали пісень і танцювали. Пристрасть греків до цієї забави була така велика, що навіть Аспазія примусила одного разу поважного філософа Сократа взяти участь у хороводній забаві [42].

В Епірі зберігся обряд пробудження природи: хлопчик лягав на землю, удаючи мертвого. Дівчата прикрашували його квітами й травами, сідали навколо і оплакували кончину гарного юнака, розповідали про пробудження і розквіт природи і під кінець просили юнака проснутися. Він «просинався» і вставав. Подібний обряд здійснювався на Пелопоннесі, який називався фускодендрія – розпускання бруньок [90].

Звичай зустрічати весну веснянками існував і в Польщі, який тривав від Пасхи до Трійці. Ці ігри відрізнялися високою емоційністю, комічністю і масовістю [90].

Таким чином, кожен народ вклав свою частину в світову скарбницю святкування приходу весни. Проте практично жоден з цих народів не зберіг весняних хороводів у своїй культурі і не розвинув їх так широко і різноманітно, як український [97, 42].

Веснянки – це самобутні, створені праукраїнцями обрядові дійства. Підтвердженням цієї думки є те, що всі образи веснянок (дерева, кущі, птахи, звірі) є для нас близькі, рідні, зрозумілі.

Поєднання рухів і пісні є традиційним для українців і виходить з глибини української душі.

Практично всі дослідники єдині в тому, що веснянки походять з далеких, ще дохристиянських часів [42, 97, 53, 185]. М. Грушевський писав, що «в народнопоетичнім календарнім репертуарі, особливо веснянім, у нас заховалось доволі багато останків старого, архаїчного, що цілком звідси певно, коли не текстуально, то типологічно, походить з дуже старих часів» [53, с.119].

На думку С. Килимника, веснянки були створені десь близько ІУ-УІ століть нашими предками антами. Тому, це «**якраз глибоко прапрадідовський, самотній, ні від кого не запозичений звичай та фольклор**» [97, с.157].

Стародавні веснянки, на думку дослідників [53, 97, 127, 153], входили в сферу спеціальних магічних дій, були своєрідними «чарівними діями, актами -молитвами» [97, с. 171]. В ті далекі часи у веснянках на першому місці була не пісня, що супроводжувала певні рухи, а, навпаки, гра, дія.

Наприклад, аналізуючи веснянку «Кривий танець», М. Грушевський зауважує, що первісна її вага «лежить, очевидно, не в Тексті, не в пісні, а в русі, в хороводі...» [53, с.131]. Цю думку поділяють О. Воропай [42], С. Килимник [97], В. Скуратівський [186] та інші.

З плином часу веснянки набули деяких змін в структурі рухів, архаїчні слова змінилися на сучасні. Однак вони зберегли провідну думку, світогляд, що є найголовнішим.

Цікавим є те, що в різних регіонах України грають в однакові веснянки.

Зокрема, М. Миханько [137] зауважував, що й у Великій Україні співають таких самих ягілок, що в Галицькій Україні, навіть арії й слова пісень є такі самі. С. Килимник [97] додає, що на Холмщині й у полуднево-західній Волині є майже всі ті самі пісні, що в Галичині. Таким чином, ми повністю солідарні з висновком С. Килимника, що люди, які «спокон віку складали один народ, творили разом одну культуру, мали одну мову, одні звичаї, одне мистецтво, одну віру та вірування...» [97, с.155].

Переважає більшість веснянок, що дійшли до наших днів, – це драматизовані ігри з розподілом ролей і формою діалогу [42]. Пісенні тексти, що супроводжують рухи, завжди змістовні, вони розповідають про якусь конкретну подію, але за формою прості й

короткі. Пісня, ритм і танці у веснянках мають підняти настрій, розбудити енергію і передати її навколишньому світові, щоб збудити природні сили до нового життя, дії, руху, піднесення. М. Грушевський так передає мету веснянок: «... хороводи виявляють об'єктивну мету свого піднесення енергії в виконавцях: передати її доохресному світові, своїм екстазом, збільшенням енергії і волею розбурхати природні сили, розбудити до життя, до продукції, піднести їх життєву силу» [53, с.132].

Тематика і зміст веснянок досить різноманітні. Значна їх частина мають філософський і космічний зміст. І.Нечуй-Левицький зауважував, що у веснянках «ми бачимо копію того, що діється весною на небі і на землі» [148, с.30]. Деякі з них відображають рух небесних світил («Коструб», «Ящур», «Подоляночка»), безсистемний рух хмар у вітряну погоду («Кривий танець»), боротьбу весни із зимою («Жельман», «Виступень»). Наші предки вірили в існування своєї дороги з Неба на Землю, що замикається небесними воротами. Через ці ворота проходить все добре і щасливе до людей, повертаються душі померлих родичів. Тому частина веснянок («Воротар», «Ляля») спрямована на те, щоб магічними діями вплинути саме на ці небесні ворота з надією на щастя і добро.

Велика частина веснянок має хліборобську тематику («Просо» «Льон», «Огірочки», «Гречка»). Ці дійства імітують оранку, засів, визрівання і збір сільськогосподарських культур і тим с а м и м прагнуть допомагати росту та врожайності рослин. «В різних весняних іграх і танцях, де згадуються різні роди збіжжя і городини, немало заціліло останків подібних же магічних операцій, що рухом, ритмом, голосом, словом повелівають природними силами», – констатує М. Грушевський [53, с.133]. Ці, сповнені анімістичним світоглядом ігри «дають нам відображення і тодішнього життя, і тодішньої, далеко дохристиянської думки» [97, с.162].

У тематиці веснянок часто фігурують тварини і птахи. З птахів ипійчастіше згадуються соловейко, голуб, зозуля, орел, ремез, горобець, перепілонька («Воробчик», «Перепілонька», «Ремеза»). Ці веснянки також беруть початок у давній первісній культурі. В той час наші предки шанували певних птахів як тотеми, в яких оселялися добрі боги та духи. Ця пошана згодом і відобразилася в весняних іграх.

Значну групу складають веснянки любовно-шлюбної тематики. В них збереглися елементи стародавнього вибору дівчини, отримання

викупу за неї, весілля, шлюбного життя («Царівна», «Король», «Жельман»).

Крім того, веснянки бувають історичні, військові, побутові та жартівливі.

Веснянки – це, в переважній більшості, дівочі забави. Тому хлопці під час веснянок (гайок), як правило, грали окремо в свої ігри («Довга лоза», «Боротьба», «Тягнути бука») або стоять та прислухаються і «лише спровоковані дотинками на свою адресу відповідають деколи співом або впадають гурбою між дівчата і переривають на хвилю забаву» [42, с.1]. Разом з тим частина веснянок виконується спільно хлопцями і дівчатами.

Місця, де проводилися веснянки, були дуже різноманітні: вулиці села, роздоріжжя, майдани під церквою, ліси, поля, луки понад ставками та річками.

Мотив виконання веснянок радісний, часто жартівливий і в той же час щирий, зворушливий, лагідний. Дуже вдало на цю тему висловився С. Килимник, який писав, що основний мотив веснянок «романтично-молитовний, зворушливий, своєрідно сентиментальний, тому й викликає у слухача-глядача, як і в учасника ті далекі образи у звуках, рухах і словах; викликає цей мотив – голос наших пращурів – і жаль, і тугу, і безмежну радість, і бажання, і співчуття; а разом і сміливість, завзяття, любов, віру в свої сили, в можливість свою – причарувати надприродні й природні сили на добро собі, причарувати, привернути до себе, до свого дому все найкраще, наймиліше...» [97, с.173].

Розглядаючи веснянки як засіб фізичного виховання необхідно розглянути основні рухи гравців. Аналіз літературних джерел [148, 97, 42, 38] показує, що науковці виділяють три головні форми руху: *круговий (коловий, колесо), поплутаний і рух двох протилежних рядів*. Найулюбленіша і найпоширеніша форма руху – кругова. Дівчата і хлопці беруться за руки, утворюють круг, рухаються за сонцем і співають. Так грають в «Короля», «Коструба», «Ящура», «Подоляночку». У деяких іграх дівчата і хлопці сплітаються руками, ставлять на руки хлопчика або дівчинку і так ходять кругом церкви (гра «Володар»). Інколи до цих рухів додаються дещо інші, тоді рухи в колі стають перемінними: то за сонцем, то проти.

Активна роль у таких іграх належить тим, хто знаходиться в центрі кола і поза колом. Вони перевтілюються в певні образи, виконують різні ігрові дії. Можливий як вихід дійової особи за межі кола, так і прорив в центр кола. Між двома виконавцями, розділеними

колом, відбувається діалог, побудований за принципом питань-відповідей. Як правило, гра завершується за межами кола.

Поплутана форма рухів, де немає ладу й кінця, зустрічається в таких іграх, як «Кривий танець», «Роман-зілля».

Третя форма руху у веснянках – рух двох протилежних рядів або груп («Жельман», «Шум», «Виступні»). В цих іграх відбувається своєрідна боротьба двох таборів. Наприклад, у «Шумі» дівчата лають хлопців за те, що вони не женяться; в «Жельмані» одна частина гравців наполягає на сватанні, а друга дає одкоша. Іноді два ряди гравців бралися за руки і утворювали своєрідні кладочки або ворота з наступними різноманітними вправами (то вдавали, що кладочка хитається, то – віє вітер) доповнюючи це пантомімікою.

Крім цих рухів, значна частина веснянок імітують основні трудові процеси хлібороба та ріст рослин. Наприклад, у веснянках «Огірочки», «Горошок» рухи рук спрямовані вгору, до сонця. При цьому гравці намагаються виконувати різноманітні вигини тулуба, згинаються, розгинаються тощо.

В деяких веснянках гравці утворюють «ключ», і рухаються досить швидко, чергуючи біг і підстрибування.

Проте основна частина веснянок часто поєднує різноманітні форми рухів, що підвищує їх оздоровчий ефект.

Темп руху гравців залежить від ритму пісні і, як правило, буває швидкий, середній і повільний. Про велике значення для веснянок ритму вказують М. Грушевський [53], Ф. Колесса [103], С. Килимник [97]. М. Грушевський писав, що в «українській поезії паралельно існують два роди ритму: ритму синтактичного, речитативного, нерівноскладового, в котрім ритмічна симетрія підтримується голосовою модуляцією в ширшій амплітуді, – і ритму музикального в тіснішій значенні, в котрім симетрична будова музикальних стоп держить синтактичну строфу в точних, також симетричних, рівноскладових віршах» [53, с.119-120].

Веснянки належать переважно до музичного ритму, де вірші комбінуються в симетричній формі. Для веснянок характерний поділ вірша на симетрично розкладені групи, що відповідають музичним фразам мелодії.

Найчастіше бувають різноманітні форми двоколійного і триколійного вірша [103].

Ритм, в уяві людей, має магічну силу, який допомагає в роботі, відпочинку, в зверненні до Бога. Г. Генст [251] надає ритму універсальне значення і вважає, що його дія має таку силу, що л

юдина набуває інстинктивну потребу вправлявати тіло як тільки почує звуки ритму.

Таким чином, наявна структура рухів та ритму у веснянках різнобічно впливає на організм гравців, починаючи з впливу подібного до загальнорозвиваючих вправ (імітація, рухи в колі) і викінчуючи високим фізичним навантаженням на серцево-судинну і дихальну системи (біг, стрибки).

Нижче наводимо приклади найхарактерніших українських веснянок, що проводились в кінці XIX – початку XX ст. [42, 97, 58, 186, 31, 232, 45].

Кривий танець

Па площі, «горбочку», майдані, біля церкви чи біля води збираються дівчата. Вони розставляють трьох хлопчаків-дітей, або впивають три кілочки в формі трикутника, а самі беруться за руки ключем і їх провідниця (дівчина береза) водить за сонцем кривулькою поміж згаданих дітей, робить різні викрутаси та зигзаги зі співом «Кривого танцю». Всі чинно ступають під спів, періодично то піднімають руки вище, наче до сонця, то опускають, то звивають руками, наче рослина в'ється та розвивається; хоровод рухається то повільно, то прискорює ходу. Відповідно пісні – «то вгору, то в долину» – створюються рухи рук, ніг, голови та й всього ключа.

Текст пісні:

I варіант:

**Кривого танця йдемо,
Кінця ми не знайдемо:
То вгору, то в долину,
То в ружу, то в калину.
Не виведемо концю,
Бо його треба вести,
Як віночок плести.**

II варіант

**Кривого танця – да не виведем конця,
Ведем, ведем – да не виведем,
Плетем, плетем – да не виплетем.
Веду, веду, да не виведу,
Несу, несу, да й не винесу!
Треба його да виводити,**

**Конець ладу знаходити!
Кривого танця йдемо –
Танця не виведемо,
Отак танець іде,
По кривому скриволіс...**

Мак

I варіант:

Дівчата стають у коло і беруться за руки. Дві дівчини беруть невеличкі палички, сідають в середину кола й звуться «маківночки». Дівчата стоять довкола тих двох і співають:

**Ой по горі лен, лен,
По долині мак, мак,
Любі наші маківночки,
Просили вас соколучки
Оріть же го так, так!**

Показують при цьому, як ті, що в колі, мають робити, ті так і роблять.

**Сійте ой по горі лен, лен,
По долині мак, мак;
Любі наші маківночки,
Просили вас соколучки
Сійте же го так, так! і т.д.**

І ті сіють. Далі: політь, сапайте, жніть, в'яжіть, складайте, возіть, молотіть, війте, продавайте, а всі маківночки показують, як усе це робити. Коли вже «продадуть», то співають:

**Горобелю, горобелю,
Дес бував, дес бував?
А в садочку на листочку.
Щось чував, щось чував?
Чис не видів, горобелю,
Як мак трут, як мак трут?
Ой я видів, ой я бачив,
Шьо в долині б'ють, шьо в долині б'ють.**

Після цього дівчата б'ють в долоні і розбігаються.

II варіант:

Дівчата стають у коло, а одна йде на середину. Всі співають: Соловію, пташку, пташку (в інших варіантах: «Горобчику, шпачку, шпачку»).

Чи бував же ти у садку, у садку, (в записі «у сатку»),

Чи видав же ти як сіють мак?

Ой так, так сіють мак (2 рази).

Далі: як скородять, як сходить, як росте, як цвіте, як труть, як їдять. Дівчина, яка знаходиться в середині кола, відповідає на питання і рухами, жестами та мімікою показує те, про що співають.

«А ми просо сіяли»

Цю веснянку виконують два хори: парубочий і дівочий. Гурт хлопців, взявшись за руки, стає проти такого ж гурту дівчат. Ці гурти-ряди стають на віддалі один від одного близько 4-5 метрів. Хлоп'ячий хор, співаючи: «А ми нивку виорем, виорем» – підходить на кілька кроків ближче до дівчат і показує, як вони будуть орати. Хор дівочий швидко підбігає до хлоп'ячого, який підходить декілька кроків назад, і, співаючи: «А ми в поле виїдем...» – вдає, що швидко виїжджає, у поле... При співі хлоп'я чого хору: «А ми просо посієм, посієм» – роблять рухи, начебто вони сіють просо... Дівочий хор, відспівуючи: «А ми просо ви топчем, витопчем» – вдає, що витоптує ногами... і т.д.

Текст пісні:

Хор хлоп'ячий :

– А ми нивку виорем, виорем,
Ой дід-Ладо! виорем, виорем.

Хор дівчачий :

– А ми в поле виїдем, виїдем,
Ой дід-Ладо! виїдем, виїдем!

Хор хлоп'ячий :

– А ми просо посієм, посієм,
Ой дід-Ладо! посієм, посієм.

Хор дівчачий :

– А ми просо витопчем, витопчем,
Ой дід-Ладо! витопчем, витопчем!

Хор хлоп'ячий :

– А чим же вам витоптать, витоптать?
Ой дід-Ладо! витоптать, витоптать?

Хор дівчачий :

– А ми коні випустим, випустим,
Ой дід-Ладо! випустим, випустим.

Хор хлоп'ячий :

– А ми коні переймем, переймем,

Ой дід-Ладо! переймем, переймем.

Хор дівчачий :

– **А чим же вам переймать, переймать?**

Ой дід-Ладо! переймать, переймать?

Хор хлоп'ячий :

– **А шовковим поводом, поводом,**

Ой дід-Ладо! поводом, поводом.

Хор дівчачий :

– **А ми коні викупим, викупим,**

Ой дід-Ладо! викупим, викупим.

Хор хлоп'ячий :

– **А чим же вам викупить, викупить?**

Ой дід-Ладо! викупить, викупить?

Хор дівчачий :

– **А ми дамо сто гривень, сто гривень,**

Ой дід-Ладо! сто гривень, сто гривень.

Хор хлоп'ячий :

– **Не візьмемо й тисячі, тисячі,**

Ой дід-Ладо! тисячі, тисячі.

Хор дівчачий :

– **А ми дамо дівчину, дівчину,**

Ой дід-Ладо! дівчину, дівчину.

Хор хлоп'ячий :

– **Ми дівчину возьмемо, возьмемо,**

Ой дід-Ладо! возьмемо, возьмемо.

Хор дівчачий :

– **А нашого полку убуде, убуде,**

Ой дід-Ладо! убуде, убуде.

Хор хлоп'ячий :

– **А нашого полку прибуде, прибуде.**

Подоляночка

Дівчата утворюють коло, беруться за руки, а в коло входить одна дівчина у вінку з барвінком та стьожах. Коло починає поволі, але в такт, рухатись, співаючи спочатку піяніссімо, потім піяно, врешті форте й фортиссімо... Дівчина, що всередині, виконує рухи, відповідно до співу.

Текст пісні:

I варіант:

Десь тут була Подоляночка,
Десь тут була молодесенька.
Тут вона впала, до землі припала,
Сім літ не вмивалась, бо води не мала...
Ой, встань, встань, Подоляночка,
Умий личко, як ту шкляночку,
Візьмися у боки, поскачи трохи...
Поплинь до Дунаю, бери дівку скраю...

II варіант:

Десь тут була Подоляночка,
Десь тут була молодесенька...
Тут вона стояла,
До землі припала,
Личко не вмивала,
Бо води не мала.
Ой, встань, ой, встань,
Подоляночка,
Обмий личко, як ту скляночку,
Возьмися у боки за свої скоки,
Підскоч до раю, бери дівку скраю...

Білозорчик-Білоданчик

Дівчата стають у коло, за руки не беруться. Одна дівчина (інколи хлопець) стає в середину кола. Дівчата в колі співають, виконуючи певні ритми руками під спів. Та дівчина чи хлопець, що всередині, робить рухи відповідно до співу: «Поплинь, поплинь по Дунайчику» – вдає, що пливе, оббігаючи коло зсередини, а дівчата в колі роблять пластичні рухи руками, наче пливуть; під спів: «Устань раненько» – спочатку лягає, а потім встає і продовжує рухи за пісню: протирає оченьки, береться попід боченьки, взуває черевиченьки, одягає сорочиноньку, береться попід боки, робить скоки – обтанцьовує все коло зсередини й вибирає собі посестриченьку, челядиноньку, товаришку чи дівку... Коло весь час стоїть, лише робить рухи руками, а під спів «скоки», всі на місці виконують стрибки. Гра продовжується до тих пір, поки всі учасники «Білозорчика» не побувають усередині кола.

В одних місцевостях гру провадять лише дівчата, а в інших і хлопці, і дівчата.

Текст пісні:

I варіант:

**... Сірий-білий Білозорчику,
Полинь, полинь по Дунайчику,
Полинь, полинь по Дунайчику,
Промий, промий біле личенько,
Протри, протри ясні оченьки
Та візьмися попід боченьки... і т.д.**

II варіант:

**Ти зайчику, Білобранчику,
Поплинь, поплинь по Дунайчику.
Ой то, зайку, скоком, скоком.
Повернися догори боком,
Та візьмися за підбоки,
Та покажи свої скоки.
Та візьмися за під плечі,
Та покажи свої речі.**

III варіант:

**Ой мій милий, Білодарчику,
Поплинь, поплинь по Дунайчику
А вмий, а вмий біле личко,
Вбери, вбери сорочечку,
Пригладь, пригладь головочку,
Зазуй, зазуй черевички,**

**Возьми себе попід лялочки,
Шукай собі челялочки.**

Жук-жучок

Дівчата беруться парами за обидві руки, стаючи обличчям одна до одної (в деяких регіонах сплітають **руки**), утворюючи живий міст. Потім, беруть мале 5-6-річне дитя, здебільшого хлопчика, висаджують на цей живий довгий «міст», обходять площу чи навколо церкви, співаючи «Жучка»; дитя весь час іде вперед по живому мосту. Дівчата, по руках яких пройшов жучок, перебігають наперед і знову включаються у живий безконечний міст; періодично «Жучка» замінюють іншим дитям.

Текст пісні:

I варіант:

**Ходить Жучок по долині
А Жучиха по каліні:
Грай, Жучку, грай небоже,
Най ті Пан-Біг допоможе.
Грай, Жучку, грай!
А ми того рік чекали,
Жибисмо сі дочекали.
А наш Жучок невеличкий,
А на Жучку черевички;
А наш Жучок молодець,
А на Жучку перстенець;
А наш Жучок чорновусий,
А на Жучку жупан куций;
Бо ми Жучка підпоїли,
Та й жупан му підкроїли.
Грай, Жучку, грай небоже,
Най ті Пан-Біг допоможе,
Грай, Жучку, грай!**

II варіант:

**... Грай, Жучку, грай,
Грай, чорний,грай,
Бо в нас тепер такий край...
Жу-жу-жу... Жу-жу-жу...
Ходить Жучок по діброві,
А Жучиха рибу ловить...
... Грай, Жучку, грай,
Грай,чорний,грай,**

Бо в нас тепер такий край...
Жу-жу-жу... Жу-жу-жу...
Що зловила, то пропила,
Дівці сукні не купила...
... Грай, Жучку, грай,
Грай, чорний, грай,
Бо в нас тепер такий край...
Жу-жу-жу... Жу-жу-жу ...
Чекай дівко до суботи,
Буде сукня ще й чоботи...
... Грай, Жучку, грай,
Грай, чорний, грай,
Бо в нас тепер такий край...
Вже й субота минає,
Вже й неділя настає,
Дівка сукні не має...
... Грай, Жучку, грай... і т.д.

Воробчик

Дівчата стають у коло й беруться за руки. Посередині кола саджають мале дитя, яке й звать «Воробчиком». Дівчата ходять навколо дитяти, крутяться і співають:

**Воробчику, маленький пташку,
Не вилітай із зеленого ліску.**

Потім зупиняються і одна з дівчат питає у дитяти – «Воробчика»:

- **А вжес гніздо звив?**
- **Вже! – відповідає дитя.**

Після цього знову співають перших два рядки й знову питають:

- **А вже ся наніс?**
- **Вже!**

І знову звертання – перших два рядки, а потім:

- **А вже сидиш?**
- **Вже! – відповідає дитя.**
- **А вже ти ся яйця наклюли?**
- **Вже!**
- **А вже вилізли?**
- **Вже!**
- **А вже писклята вилетіли?**
- **Вже!**

Перед кожним запитанням співають два перших рядки – звертання. Після цього збігаються всі дівчата до середини, підхоплюють дитя й підкидають догори з хоровими викриками:

– Госюге! Гесюге!

Перепілонька

I варіант:

Дівчата стають у коло. Одна з дівчат «перепілонька» ходить у середині кола. Дівчата співають, а «Перепілонька» лише торкається тих частин тіла, про які співають, ходить у колі й відповідно жестикулює та виявляє «чуття» у міміці. Дівчата, що и колі, стоять на місці, жестикулюють і творять міміку відповідно до співу:

**Чому нашу перепелоньку
Та й голова болить?
Тут була перепелонька,
Тут була красная зоронька!
Чому нашу перепелоньку
Та й колінці болять?
Тут була перепелонька,
Тут була красная зоронька!
Чому нашу перепелоньку
Та й під бочки болять?
Тут була перепелонька,
Тут була красная зоронька!**

II варіант:

Дівчата йдуть у два ряди великим колом навколо церкви (чи на лузі), сумно, але в такт, співають, вдають зажурені обличчя, показують у долину, наче на гори, пластично імітують політ, вдають, що відчувають мороз (наче дрижать). Назустріч цьому шестю йде дівчина й співає

Ой де ж я буду гніздечко вिति...

Шестя – усі дівчата – підхоплює слова перепілоньки й усі разом співають:

Гніздечко вिति, діти водити!

У цей час виходить парубок збоку й речитативом голосне вигукує:

Цить, не журися, перепілойко!

Ой знаю, знаю, долину-луку, траву велику.

Увесь хоровод закінчує:

Там то ми будем гніздечко вिति,

Гніздечко вिति, діти водити.

Текст пісні:

**Зажурилась перепілонька,
Що так раненько з гір
вилетіла,
З гір вилетіла, трав не виділа.
Іно виділа сніги, морози,
Сніги, морози, води як лози.
– Ой де ж я буду гніздечко
вити,
Гніздечко вити, діти водити?
Ой чув же тоє сив соколонько
–
Цить, не журися, перепілойко!
Ой знаю, знаю долину-луку,
Долину-луку, траву велику.
Там то ми будем гніздеко вити,
Гніздечко вити, діти водити.**

Мости

Дві дівчини, або два хлопці, стоять обнявшись, символізуючи сторожу-варту мосту, решта дівчат стають в ряд, тримаючись руками за плечі. Потім починають співати: «Пустіте нас», обіцяючи різну платню: рублі, гривні, дукати, грейцари. Врешті ті «дві дівчини» хапають одну з-поміж ряду й перетягають на свій бік. Так продовжується гра, поки не перетягнуть усіх дівчат, кожний раз співаючи!

**Хоч ми вам не заплатимо,
Собі дівоньки візьмемо,
Хоч би найкращую...**

В інших місцях гра проходить дещо інакше: два парубки стають спереду, взявшись за руки й піднявши руки вгору, наче роблять ворота. За ними стають дівчата й просяться. Їх пропускають, а останню затримують і питають, кого вона любить. Коли дівчина покаже хлопця, якого любить, тоді починається гра спочатку.

Текст пісні:

І варіант:

**Д в і: Пустіте нас (2) до гір воювати!
В с і: Не пустимо (2), мости полоमितе,
Д в і: Хоч ми мости поломимо,
Ой то ми вам заплатимо**

Самими талярами.
 В с і : **Не хочемо вашої заплати,
 Не впустимо (2) до гір воювати!**
 Д в і : **Пустіте нас (2) до гір воювати!**
 В с і : **Не впустимо (2), мости полоमितе.**
 Д в і : **Хоч ми мости поломимо,
 Ой то ми вам заплатимо,
 Самими сороківцями (2).**
 В с і : **Не хочемо вашої заплати,
 Не впустимо (2) до гір воювати.**
 Д в і : **Пустіте нас (2) до гір воювати!**
 В с і : **Не впустимо (2), мости полоमितе.**
 Д в і : **Хоч ми мости поломимо,
 Ой то ми вам заплатимо,
 Самими рублями (2).**
 В с і : **Не хочемо (2) вашої заплати,
 Не впустимо (2) до гір воювати.**
 Д в і : **Пустіте нас (2) до гір воювати!**
 В с і : **Не впустимо (2), мости полоमितе.**
 Д в і : **Хоч ми мости поломимо,
 Собі дівоньку візьмемо,
 Хоть би найскрутнішу.**

II варіант:

**Пустіте нас (2) до горської землі!
 Не впустимо (2), полоमितе мости.
 Заплатимо (2) золотим зернетком.
 Не хочемо (2) золотого зернетка.
 Пустіте нас (2) до горської землі!
 Не впустимо (2), полоमितе мости.
 Заплатимо (2) тим крайнім дитетком.
 Не хочемо (2) крайнього дитетки.**

Воротар

I варіант:

Дівчата діляться на два «ключі» – малий і великий. «Малий ключ» – це дві учасниці гри, що з своїх рук творять «ворота», а «великий ключ» – це всі інші дівчата, великий хор. Обидва «ключі» перегукуються піснею. Великий хор починає:

**Воротарю,
воротарчику,
Відчини воротонька!
Малий хор запитус:
А хто воріт кличе?
Князеві та служеньки!
А що то за дар везуть?
Ярії та пчілоньки.
А це ж бо нам мало!
А ми вам додамо:
Молодую дівоньку
У рутянім віноньку!**

При цьому «малий ключ» підіймає руки – «відчиняє ворота», а «великий ключ» біжить попід руки «у ворота».

Останню дівчину з «великого ключа» воротарі затримують і прилучають до себе. Гра починається наново.

II варіант:

В цьому варіанті «воротар» змінюється на «володаря»; текст пісні теж трохи змінюється:

**Володарю,
володарчику,
Одчини та воріточки!
А хто воріт потребує?
Гетьманськеє дитя!
А в чім тес дитя?
В сріблі, злоті,
Червонім чоботі.
А цього нам мало!
А що ж ми додамо?
Яренької пчілки!**

Після цих слів «великий ключ» пробігає через «ворота», і весь хор разом співає:

**Плету, плету кошелі,
На парубоцькі
лишаї,**

**Та на дівоцькі
Срібні віночки.**

Зельман.

Дівчата, взявшись за руки, ритмічним кроком підходять до хлопців, співаючи:

**їде, їде Зельман,
їде, ще його брат,
їде, їде Зельман,
І вся його родина.**

В цей час з-за якоїсь будівлі чи дерева виходять два хлопці і на своїх плечах («раменах») несуть третього – «Зельмана» Дівчата, наблизившись до хлопців, так само ритмічним кроком відходять назад на своє місце. Лава хлопців підходить до дівчат і співає:

**Чого хоче Зельман,
Чого хоче його брат,
Чого хоче Зельманова
І вся його родина?**

Знову дівчата наближаються до хлопців і співають:

**Панни хоче Зельман,
Панни хоче його брат,
Панни хоче Зельманова
І вся його родина!**

«Зельман наближається. Коли він уже «приїхав», його беруть поміж лави і утворюють коло. Взнявшись за руки, хор рухається навколо «Зельмана» і співає:

**Єще панна не вросла,
Вже спідничку понесла...
(Черевички, панчішки, хусточку, літничок,
квартишок тощо понесла).
А спідничка у кравця,
Черевички у шевця...**

Переспівавши про весь одяг, хлопці вриваються в коло і виш-томхують з нього «Зельмана» геть. Хор дівчат при цьому співає:

**Іди проч, Зельман,
Іди проч, його брат,
Іди проч, Зельманова
І вся його родина**

Навчу я, навчу...

Дівчата беруться за руки і творять коло. В середині кола стоїть , дівчина і вдає, що ніби пряде з кужеля. Хор ходить навколо і співає:

Через село,
Через Бондарівку,
Поняв старий
Молодую жінку.
Іще ж не поняв,
Та хвалиться бити,
Та хвалиться з товаришем
Нагайку купити:
Навчу я, навчу
Молодую жінку;
Навчу я, навчу
Молодесеньку.
Поїхала
Та до батька в гості.
Неділя минає,
Жінки немає:
Навчу я, навчу і т. д.
І друга минає,
Жінки немає:
Навчу я, навчу і т. д.
І третя минає,
Жінки немає:
Навчу я, навчу і т. д.
Четверта іде –
Жінка їде:
Навчу я, навчу і т. д.
Жінки побоявся
В кропиву сховався:
Навчу я, навчу і т. д.
Бороною скрився,
Сінцем притрусився:
Навчу я, навчу і т. д.
Ой, перше лихо:
Кропива жале,
А друге лихо:
Борона даве,
А третє лихо:

**Сінце коле –
Навчу я, навчу і т. д.
Четвертеє лихо:
Горобець скаче,
Жінці скаже –
Навчу я, навчу і т. д.**

В той час, як хор співає, дівчина в колі показує рухами, який то чоловік сердитий і як він буде вчити свою жінку. А коли хор починає співати про те, як жінка повертається додому, дівчина помічними жестами показує, що чоловік злякався і ховається в кропиву. Гра весела і викликає багато сміху.

Щітка

Хлопці і дівчата беруться за руки і творять довгий ланцюг. Крайньою завжди стає дівчина; вона стоїть нерухомо, міцно упирі мочись обома ногами в землю. Всі інші учасники гри ходять і півколо неї, тримаючись за руки. Таким чином, дівчина через деякий час обвивається «живим ланцюгом». Коли «ланцюг» навколо неї вже замкнувся, вона починає бігати в тісному колі, помалу розсуваючи його, і співає:

**Щітка маленька,
Де твоя ненька?
На маківці сиділа,
Дрібен мачок дзюбила:
Дзюб, дзюб, дзюбанець,
Ходи, дівко, у танець,
А за нею молодець:
Не йди, дівко, у танець,
Лихо буде під кінець.**

Коли дівчина переспіває пісню, виходить з кола парубок, і між ним та дівчиною відбувається така розмова:

– **Горю, горю, пень!**
– **Чого гориш?**
– **Щітки, гребінки, красної дівки!**
– **Якої?**
– **Тебе, молоді!**

Після цього дівчина вибігає з кола і втікає, а парубок кидається її ловити. Якщо дожене і спіймає, то веде в коло і становить її поруч з

собою. Якщо ж не дожене, то доводиться йому самому стояти в колі. На цьому гра закінчується.

Царенко

Дівчата зарання домовлялися з одним із спокійних хлопців бути в цій грі «Царенком». Дівчата стають у коло і починають співати: «Ходить царенко, ходить блукає». Із співом починають іти у такт. У цей час «Царенко» підходив здаля, згинався, випрямлявся, то підбігав, то йшов повільно; він розглядався на всі боки. На обличчі вдавав (мімічно) то тривогу, то байдужість, безнадійність, утому, то радість надії. А під спів: «Ходить, блукає, пари (долі) шукає» – входить у коло, ходить повільно, розглядається навколо. Дівчата вдають, що нікого не бачать, продовжують ходити повільним кроком і співати. Потім «Царенко» стає посеред кола, гукає й питає, пошквалює кроки й хоче одну дівчину зловити. У цей час набігають хлопці і ловлять дівчат. Дівчата на всі боки розбігаються із сміхом та галасом. Але «Царенко» мусив таки спіймати одну з них. Після цього ставали в коло і хлопці й дівчата, продовжували гру, а «Царенко» із своєю царівною гуляли всередині й виконували певні рухи на «замовлення».

Текст пісні:

I варіант (неповний):

**...Ходить царенко,
ходить блукає!
Ходить царенко долі
Дунаєм,
Ходить царенко
темним гаєм –
Ходить царенко долі
шукає...**

II варіант:

- Царівно, царівно, мостіте мости
- Ладо моє, мостіте мости!
- Царенку, царенку, вже й помостили,
- Ладо моє, вже й помостили.
- Царівно, царівно, ми ваші гості!
- Царенку, царенку, за чім ви гості?

- Царівно, царівно, за дівчиною!
- Царенку, царенку, за которою?
- Царівно, царівно, за старшенькою.
- Царенку, царенку, старшенька крива,
- Царівно, царівно, так ми підемо!
- Царенку, царенку, так вернітеся.

3.3. Народні ігри та розваги на Великдень

Одним з найбільш визначних свят нашого народу з найдавніших часів є Великдень. На думку С. Килимника [98], О. Воропая [42], В. К. Сапіги [179], це свято первісно походить з далеких язичницьких часів і відзначалось в день весняного рівнодення. Тоді це було «свято весняного сонця і природи, що підживала, відроджувалась після довгого зимового сну» [98, с. 27].

З прийняттям християнства свято Великдень наповнилось новим змістом. Воно встановлене на честь «чудесного воскресіння розп'ятого на хресті Ісуса Христа». Поступово почала утверджуватись його нова назва – Пасха. Спочатку християни відзначали свою Пасху одночасно з іудейською. Лише на 11 мінському соборі (325 р.) було визначено, що Пасха має відзначатися в першу неділю після весняного рівнодення і наступного за ним повного місяця [176].

Святкування Великодня (Пасхи) розпочинається за тиждень до цього свята з Вербної неділі (або Вхід Господній до Єрусалима). В цей день у церкві освячують і роздають гілки верби. Згідно з християнським вченням напередодні Пасхи Ісус Христос на ослі в'їхав до Єрусалима. Його зустрічало багато народу. Люди з пальмовим віттям вийшли до Нього й вітали: «Осанна! Благословенний, хто йде в ім'я Господнє! Цар Ізраїлів!» [148].

Оскільки пальми в Україні не ростуть, то нашим предкам довелося вибирати якесь інше дерево. Цей вибір випав на вербу.

Чому саме на вербу? Наші предки не могли не помітити, що верба – перше дерево, що починає рости і розвиватися весною, вона наче б найшвидше сповіщає про прихід весни. На думку Килимника, «верба була в давнину тотемом українського, а може й всеслов'янського народу, цебто, священним деревом, і має до цього часу численну символіку» [98, с. 27]. Верба має здатність забезпечувати поля і сади вологою, зберігати людей від лихоманки, хвороб горла, ревматизму, шлункових захворювань та ін. Свячена верба, «кинута проти вітру –

відводить бурю – громовицю; а кинута в полум'я пожежі зменшує руйнівну силу вогню...» [20, с. 7].

Після богослужіння і окроплення верби свяченою водою діти намагалися якнайшвидше її взяти, щоб «бути найщасливішим». В Україні значно поширився звичай при зустрічі знайомих, родичів, близьких і особливо дітей злегка поцьопувати вербою один одного, приказуючи:

**Не я б'ю – верба б'є:
За тиждень Великдень!
Будь здоровий, як вода,
Будь багатий, як земля!**

Або:

**Будеш великий, як верба,
А здоровий, як вода,
А багатий, як земля.**

Обряд бити вербовою гілкою, на думку Є. Онацького, зберігся ще з дохристиянських часів, який «має на меті передати тому, кого б'ють, творчої розбудженої енергії та здоров'я» [157, с. 139].

Останній тиждень Великого посту, тобто тиждень перед Великоднем, називався чистим або білим. Особливо важливим є четвер, який називається чистим, світлим, великим, страсним або живним [179].

Чистий четвер – день весняного очищення. Люди прибирали хату, подвір'я, садок. Сміття спалювали, щоб «очистити землю від морозу, зими, смерті й усякої нечисті». В цей день годилося насукати свічок. Перевага віддавалася досить великим розміром – «до двох аршин довжиною і до фунта вагою» страсній («громничній») свічці [186].

У Чистий четвер готувалися обрядові паски. Вони мали різні технології приготування. При їх виготовленні дотримувалися певних обрядових дій, пов'язаних з вчиненням, вимішуванням та викачуванням тіста.

Вважалося, що з цього дня й до кінця Великодня велику очисну силу має вода [179,186]. Навіть ворони в чистий четвер до світанку носять із гнізда своїх дітей купатися в річці – «а тому й живуть птахи сотні літ». Той, хто скупається раніше за пташенят воронів, буде здоровий протягом цілого року. Отож, хворі люди вставали що вдосвіта, щоб встигнути перед воронами, і купалися, щоб очиститися від хвороб. Після купелі виливали обмивки на перехресті доріг – «щоб там усе лихо зосталося». Роблячи це, промовляли: «Господи, Ісусе Христе! Перехресна дорого! Дай, Боже, здоров'я в ручки, ніжки і в живіт трішки». Саме тому обережні селяни остерігалися удосвіта

виходити на дорогу – «щоб чужа хвороба не причепилася!». Обов'язково в чистий четвер купали дітей і стригли їм волосся – «щоб волосся не лізло та щоб голова не боліла».

Ввечері, повертаючись додому з церкви, люди намагались донести додому запалену «страсну» свічку так, щоб вона не погасла. В народних віруваннях ця свічка мала велику магічну силу.

На Поділлі хлопчачки робили дерев'яні стукалки («довбешки», «калатала»). Як тільки задзвонять при читанні Євангелії дзвони, хлопчачки починали стукати у дзвіницю, якщо вона дерев'яна, в ограду або в дошки – щоб «відганяти нечисту силу». Це і гукання повторювали кожний раз, коли починали гудіти дзвони, і уривалося разом з ними, триваючи таким чином до кінця Страстей.[42].

У Великодню суботу люди готують крашанки і писанки. Яйця здебільшого фарбують у червоний, жовтий, золотистий, синій та інші кольори. Найбільше готують червоних крашанок, бо це нагадує кров Спасителя.

Звичай виготовляти писанки виник в Україні дуже давно, ще з передхристиянських часів. Найстаріший орнамент на писанках трикутний, у вигляді кола, спіралі тощо. В науковій літературі є досить багато різних класифікацій писанок. Зокрема, за давністю узорів – символів і за територіальним принципом; за принципом узорів – малюнків; за видами писанок; окремими методами та способами їх виконання [98].

На Великдень, після закінчення служби в церкві, святкового снідання і побутових справ молодь, діти й старші люди збиралися, зазвичай, на цвинтарі коло церкви, де відбувалися різноманітні ігри [42, 98, 159]. Ці ігри були невід'ємною складовою частиною Великодніх свят. Вони проводились протягом трьох днів свята. Деякі з них продовжували грати на Проводи та Зелені свята. Головними були такі ігри: «Шум», «Жельман», «Мак», «Кривий танець», «Вербова дощечка», «Кострубонька» та інші, тобто веснянки. Більше того, в деяких місцях Галичини веснянки (гаївки) починали співати саме на Великодні свята [179, 88]. Докладний аналіз і опис цих та інших веснянок дано у попередньому I розділі.

У хлопців найбільшого поширення набули ігри – змагання у спритності, швидкості й силі: «Довгої лози», «Боротьба», «Великодній дзвін», «У війну», «Шила бити», «Харлая», «Гойдалка» та інші. В Галичині часто проводили військові ігри під керівництвом тих, хто служив у війську. Подаємо опис великодніх ігор [98, 42, 179, 186], що набули найбільшого поширення на території України.

Великодні ігри для дорослих

Довгої лози (довга верства, чехарда)

I варіант:

Гурт хлопців та молодих одружених чоловіків виходить у поле, на луку чи у ліс на велику поляну. Тут вибирають двох старших керівників. Названі парубки (а їх декілька), як кандидати, вимірюються на палиці між собою і залишаються лиш» тих два, руки яких будуть одного зверху, а другого знизу. Голови ним розпорядником залишається той, чия рука була при вимірюванні зверху. Цей розпорядник вишиковує всіх гравців у колону. Першого ставили на віддалі 5-6 метрів. Він згинається так, що руки опираються на ноги вище колін. Другий розбігається і, торкнувшись чи обпершись у плечі першого, перестрибує через нього, відбігає на 5-6 метрів і стає як і перший. Далі розбігається 3-4-й і т. д. і, перестрибуючи через кожного вони стають там само. Коли перестрибне останній через усіх, то знову стрибає 1-й, 2-й і т. д. Для зручності колона повертається в різні сторони! Коли ж хтось з учасників не перестрибне, то виходить з ряду і буде стрибати знову, але останнім.

Потрібно зауважити, що коли перший раз перестрибувала через зігнуту фігуру, то другий раз – через прямішу, а третій раз – через цілком рівно випрямленого стоячого. Гра інколи простягається на 2-3 кілометри, тому й носить таку назву.

II варіант:

Гравці лягають на землю рядком, один від одного на відстані декількох кроків. Останній піднімається, біжить і перестрибує через усіх, що лежать, і знову лягає на землю. Це ж саме робить наступний і т. д. Біжать таким порядком: як тільки перший перестрибне двох-трьох гравців, тоді починає другий гравець, за ним третій і т. д.

У війну

Нарубки та молоді одружені чоловіки вибирають 3-поміж себе двох отаманів. Потім поділяють молодечий гурт на «два війська» (загони). Участь у цій грі беруть від 20 й до 40 і більше чоловік. Спочатку йде до лісу перший загін і розташовується так, щоб другий загін не помітив. За 40-50 хвилин йде до лісу другий загін. «Вояки» цього загону намагаються знайти «вояків» першого загону й захопити їх у полон. Вояки ж першого загону в свою чергу намагаються виловити у полон вояків другого загону. Взятий до полону вважається той, якого оточать два вояки противника. Два-три чи більше вояків вважаються взяті до полону, коли їх оточили вояки противника

одним, чи двома більше. І коли один загін, скажімо, полонив більшість «вояків» другого другого загону, то вважається, що другий загін програв війну. Тоді полонені вояки мусять на своїх плечах «везти» на певну відстань в ояків - переможців.

Після цього гра закінчується так: виходять на герць отамани. І коли один отаман поборе другого «на лопатки», то переможений отаман уже не може бути вдруге отаманом.

Коли ж герць виходить «ні в чию» тоді загони знову по-старому поділяються, отамани стають на своїх місцях. Отаман першого загону подає команду: «До бою!». Загони сходяться й тоді розгортається групова боротьба. Часто з «бою» виходять з легким покаліченням – розбитим носом, підбитим оком і т. д. Але в тому бою, крім голих рук, не можна використовувати нічого іншого.

Боротьба на лопатки (групова)

Парубки діляться на рівні групи, обирають отаманів. Стають одні навпроти других на віддалі 10-15 метрів. Отамани подають команду: «До бою!». Групи сходяться й беруться кожних два і руками в перехрестя та намагаються один одного повалити на землю на лопатки, тобто покласти противника горілиць. Повалений не має права вставати до закінчення гри. Перемога вважається за тим гуртом, котрий більше «поклав на лопатки» противника. Отамани оголошують кінець бою. Кожний переможений мусить на своїй спині, як «кінь», возити переможця. Після цього перешиковують наново шеренги (змішують з обох порівну) і гра починається знову.

У короля

Гра відбувалася на цвинтарі біля церкви чи на вигоні. Збиралося 20-40 хлопців. З-поміж себе вибирали двох «королів». Королі вимірялися, хто буде очолювати перший ключ, а хто другий. Вимірюються руками на поясі. Чия рука буде внизу, той очолює перший ключ, а чия зверху – другий, чи навпаки. Загони стають один проти одного на відстані 8-10 метрів. Гравці утворюють ряд і міцно беруться за руки. Перший король засилає свого «вояка» відбити 1-2, чи трьох вояків: «Перший вояк з правого крила, вперед!».

Цей «вояк» розбігається з силою і намагається «розірвати» – розбити руки в ряду противника так, щоб відбити два-три вояки. Коли пощастить розбити, то забирає з собою до загону, а коли не «розірве рук», то залишається в полоні. Потім засилає свого вояка король з

другого загону: «Перший (чи другий) з лівого крила, вперед!». І цей «воjak», як і попередній, намагається відвоювати 2-3 воjаки, коли не зумів, залишається в полоні.

Гра триває доти, доки один король не «відіб'є» всіх воjаків у другого. І коли другий король залишається без воjаків, то тоді сам біжить вибивати, а коли й йому не пощастить, то залишається в полоні. Більше той, що цілком програв, не може бути королем; вибирають нового й гру починають знову.

Великодній дзвін

I варіант:

На поклик одного з парубків: «У дзвона!» – весь парубочий гурт швидко стає в тісне коло. Хто не встиг, той стає «серцем дзвона», йде в середину. З кола всі парубки простягають до «серця» руки, але швидко відтягують, щоб «серце дзвона» не схопило. Парубки весь час протяжно й мелодійно напівспівають: «Дзінь-дзелень, бом-дзень, дзінь-дзелень... Бам... бам, бам...». Той, що в середині, намагається когось спіймати за протягнуту руку й втягнути до середини. Коли йому це вдасться, тоді втягнутий стає «серцем дзвона», а той, що був всередині кола, стає в коло. Гра проходить досить весело і жваво.

II варіант:

Стають у тісне коло. Також «відсталий» (той, що спізнився вчасно зайняти місце в колі) попадає в середину кола. Гравці в колі протяжно наспівують: «Бам... Бам...». Того, що в середині а усіх боків відштовхують під звуки: «Бам...». Завданням гравця, який в середині кола, – виштовхнути когось з кола або втягнути в середину й швидко стати на його місце.

Просо

Гравці стають у тісне коло. Оглядатися не можна. Одного при вимірюванні залишають поза колом з хусточкою, патичком чи рушничком у руках. Це «молотник». Він увесь час обходить коло, злегка торкає декого за плече, приговорюючи: «Я **просо** сію... Жну... Жну... Молочу... Молочу... На пшоно деру... деру...». Далі замовкає і продовжує обходити навколо. Комуś стиха покладе на плече «ціпа» (ту річ, що носить в руках) і гукне: «Кашу варю, кашу варю...». І намагається найшвидше обігти, випередити свого викликаного, який щосили біжить у протилежний бік «молотнику». Хто швидше добіг, той став у коло, а **хто** не встиг, – стає «молотником». В інших місцевостях не на плече кладуть «ціпа», а добре вдаряють по плечу й так само оббігають.

Навивпередки – уперегони

Гурт хлопців вибирає «Березу» (розпорядника). «Береза» вишиковує їх по два, пара за парою. Помічник «Берези» стає на перству від згуртованих хлопців. Береза подає першій двійці команду: «Перша пара, біжить – раз, два, три!». І перша пара ніжить, з них кожен намагається випередити свого компаньйони. Першому, що пробіг верству, помічник берези вручає «жезло» (паличку), як першість. Потім ця пара, за командою помічника берези, біжить назад. Коли один і той же добіг перший, він одержує від свого компаньйона писанку. Далі біжать інші пари – також по черзі.

Коли вже всі пройшли перегони, тоді гравці вишиковуються по три, по чотири й біжать уже більшими гуртами. Парубка, що переміг усіх, несуть деяку відстань на руках на знак пошани й честі.

Журавлиний ключ

Юнацька чи парубоцька ватага обирає ватажка. Він шикує І ненців у ключ, кожний береться за руку іншого з правого і німого боків і тримається міцно. Коли парубки вишикувані всі в один бік обличчям, ватажок бере першого за руку, стає обличчям у протилежний бік і починає злегка закручувати. Ключ біжить все швидше й швидше. Щодалі від ватажка, то в ключі робиться більше й більше коло, й вже біжать з надзвичайною швидкістю. Останній неспроможний уже так швидко бігти, відривається і падає далше від ключа, або його тягнуть, бо він уже безсилий. Тоді ключовий-ватажок уповільнює свій рух, уповільнюється в бігу й ключовий кінець. Ця гра проводиться на широкій площі, бо участь у ній беруть 20-30 хлопців.

Стукалка або хованка

Гурт хлопців вибирає старшину-суддю, який би у грі давав лад та розв'язував спірні питання.

Гра відбувається так: на вигоні, чи в іншому місці кладуть дві палички (два бучки). Старший призначає одного з-поміж парубків започаткувати гру. Призначений лягає ниць, його голову ще чимось накривають, щоб не бачив. Старшина подає команду: «Ховайсь!». Усі хлопці, крім старшини, розбігаються і ховаються так, щоб їх не побачив той, що лежить накритий. Коли вже всі поховались, старшина подає команду: «Шукай!». Той, що лежав, встає і намагається когось побачити, а побачивши, називає на прізвище, біжить швидко й стукає палку об палку, що тут же на площі

покладені, – «Застукує». Виявлений і застуканий йде й лягає, а всі ховаються. У тім складі ховається й той, що почав гру (був накритий). Коли ж той, що мусить застукати когось, відійде даль-і ше від стукалки (паличок, у які стукають), а хтось з тих, що ховається, підбіжить швидко й застукає палицями, то той, що був накритий, мусить знову лягати, а всі ховаються, як і спочатку.

Чий батько дужчий

Сідає два міцних парубки так, щоб впертися ступнями ніг. Т руки беруть міцну палку (дрюк чи патик). Беруться обидва за т палку руками. Міцно впираючись підшвами ніг, кожний намагається зрушити з місця свого суперника, підняти до себе. Такі мов терези, по черзі переважають одне одного. Аж поки котрийсь з них уже не в силі буде переважити свого суперника. Хто останні' переважив, той вважається переможцем, – його «батько дужчий».

Стовп

Парубки привозять з лісу рівну, середньої товщини, деревину висотою 6-8 метрів. Обстругують її гладенько, вкопують в землю, а на верху прикріплюють вузол з чимось цінним та з горіхами, цуерками, калачем-паскою та писанками в пуделочках. Збираються на 2-й–3-й день парубоча громада й по черзі зголошуються, хто бажає вилзти по тому стовпі до верху, щоб взяти там процент. Бажаючих буває чимало. Тоді вимірюються на очкурі, чи на палиці. Чия найвище рука зверху, той перший полізе здобувати «добро», а за ним у черзі другий-третій і т. д. Коли перши й не добереться, за ним лізе другий, а коли й другий не добереться, то наступний і т. д. Захоплено і з нетерпінням усі стежать за тим, хто лізе вгору. Спочатку жваво посувається догори, потім повільніше, ще помаліше й, врешті, зсувається вниз. За ним лізе другий і т. д. Врешті, один таки долізе! Неописана радість охоплює всіх, не можуть одірвати очей від переможця, коли він здійсмає вузлик з верхівки. Внизу його підхоплюють і співають: «Кроком, коню, кроком до Дунаю...». З цим співом поносять переможця навколо площі. Далі пробує другий-третій.

Шила бити

Парубки утворюють коло, сидячи тісно один біля одного. Гравець, на якого випаде жеребкування, йде в коло. Перед цим заготовляють шилобитку. Ця гра полягає в тому, що парубок, який в середині кола, мусить спіймати битку, а інші намагаються не і пустити цього, не

силою, а хитрощами, подаючи шило за плечі один одному. Гравець в колі часто навіть не знає, у якій стороні їм знаходиться битка і лише удар по плечах – навіть несподіваний або як кажуть, що не знаєш відкіля на тебе спаде, дає йому знати про це. Але тим часом битка-шило знову вже ген-ген – і новий удар, знову шило пошилося. При неспритності своїй, а спритності кола, середній може досить довго залишатися в колі, поки йому пощастить спіймати своє шило. Спійманий з шилом сам іде до середини, а той сідає на його місце в колі. Гра продовжується.

Кашу варити або в коня грати

Четверо парубків вимірюються (в дві пари) на палиці. Вимірявшись, нижній стає в пару з нижнім, а верхній з верхнім. В кожній парі нижні стають за коня, а верхні кашу варять, їдучи, перевертаються.

Щоб утворити (імпровізувати) коня, нижні стають навколішки, обличчям один до одного, і потім нахиляються до землі так, щоб ліктями спертися на землю. При цьому наглядається, що коли вони притуляються один до одного, то щоб плече одного знаходилося в перехваті другого. Спири їх обох мусять бути на одній рівнині й утворювати суцільну поверхню; причому, лівий чи правий бік одного прилягає до лівого чи до правого боку другого, тому що вони повернуті обличчями в різні сторони. Голови свої обидва нахиляють до землі, щоб таким чином не перешкоджати верхнім – та й самим краще. Коли нижні таким чином влаштуються – зроблять коня, верхні стають один по одну сторону його, а другий по другу, і котрий з них слабший, то й починає гру. Повертається спиною до коня, а тому й до товариша, котрий стоїть по другу сторону коня, і лягає горілиць, тобто спиною на коня, поперек його по самій середині, пильнуючи, щоб не скотитися на землю. Другий, верхній, нахиляється на цього, – зрозуміло, з боку голови, – бере його за поперек (попід крижі) й піднімає догори ногами. Той, якого підіймають у свою чергу охоплює руками свого партнера, також за поперек, і ноги піднімає догори, щоб таким чином допомогти товаришеві й приготуватися стати на землю, як описано нижче.

Якщо другому гравцю пощастить підняти першого (інколи на самому початку гра призупиняється (зіпсує), не так візьме або що, та й упустить, а поправлятися не годиться), то голова того, що підняв, опиниться в самих розсохах піднятого, котрий висить униз головою і ноги нагнув через плечі свого товариша. Коли в такій позиції подивитися на профіль, то помітимо фігуру, подібну до літери «Г», зображену верхом униз, тобто від правої руки до лівої, або на

друковане прописне «Г» без правого плеча, що одне і теж. Фігура ця не стоїть, а одразу ж повертається на місці, завдяки чому й виглядає зображення, схоже на літеру «Г» зрозуміло, з тією ж вадою. Потім це «Г» нахилиється, лягає через коня і, таким чином, своїм носом дістає до землі й одразу ж підіймається в протилежну сторону, це гравці перекидаються – кашу варять: той, що підняв, повертається спиною до коня, лягає з ношею (тягарем), а той, хто був піднятий, стає на землю і підіймає свого товариша. Коли це вдалось, то одержується знову та ж фігура, тільки навпаки й уже на другому боці коня. Потім робиться те ж саме: той, хто підняв, обертається, лягає; піднятий стає на землю і т. д. Під час гри, не можна поправлятися, тому верхні, зазвичай, швидко зіпсують: котрийсь упустиє товариша, чи обидва скотяться, або один не підійме другого. Тоді верхні стають за коня, а нижні кашу варять. Ті, що кашу варять, постійно тримаються один одного й напружують усі зусилля, щоб не зіпсувати; але вага суперника з напруженням сили швидко стомлює.

Харляя

Вимірявшись, парубки – не більше десяти (тобто, чотири-п'ять і гар) – поділяються на дві половини: верхні до верхніх, а нижні до нижніх. Нижні йдуть до церковної стінки й стають за коня: перший в половину нагинається і опирається в стінку плечем. Другий таким же чином стає позаду першого й спирається тулубом, ніби лягає йому на спину поздовж і навкосяк, потім перегинається й голову ховає першому під груди. Третій таким же чином робить у відношенні до другого, четвертий у відношенні до третього і т. д. Коли поглянути на цих коней зверху, то побачили б вигляд лівої половини звичайної жіночої коси, заплетеної в три пасми. Коли таким чином улаштується кінь, верхні один за одним розбігаються і вистрибують на нього в довжину. Той, що стрибає, опирається на крайнього руками й з розмаху пролітає над кіньми поміж своїх ніг і сідає на останнього. За першим – другий, намагаючись сісти біля першого, потім третій і т. д. Першим стрибає найкращий гравець, тому що від першого залежить успіх решти. Коли ж перший сяде близько, то для другого, третього не вистачить місця, хіба перестрибнуть першого. Для цього перший може й нагнутися. Але рідко трапляються такі митці.

Так верхні стрибають до тих пір, поки хтось з них не зсунеться на землю до гасла. Коли ж не вискочить, а тільки гицне, чи вискочивши, зсунеться, або іншим способом до гасла ногами торкнеться, то нижні йдуть стрибати, а верхні стають за коня.

Гойдалка

Дуже поширеними на Великодні – у свята були гойдалки. На думку О. Воропая, «це був центр розваг всього села» [42, с. 282]. Будували гойдалки таким чином: закопували в землю два стопки, вгорі з'єднували їх перекладиною. З допомогою залізних кілець чіпляли дві голублі, до яких внизу прикріплювали дошку.

У науковій літературі немає єдиного погляду щодо походження звичаю гойдатися на гойдалках. Зокрема, О. Воропай [42] вважає, що цей звичай був запозичений зі сходу. На думку В. Скуратівського [186], це слов'янський, ні від кого не запозичений звичай, на що вказують елементи гойдання в багатьох слов'янських, ще дохристиянських святах.

Наші предки вірили, що гойдання на гойдалках очищає людину від всього злого, що нагромадилось за зиму. А тому, хто очиститься, буде цілий рік здоровий, а хто не очиститься, буде хворіти [3]. Пізніше поширилося християнське тлумачення гойдання на гойдалці як згадка про те, що Юда повісився [204].

Звичай гойдатися на Пасху був дуже поширеним у Греції і на Кіпрі. Крім цього свята, гойдалку споруджували і в інший час – на Юрія, Благовіщення. На Кіпрі в деяких місцях гойдалки встановлювали на другий день Різдва і гойдалися на них кожної неділі аж до закінчення Пасхи. В окремих селах прийнято ставити гойдалки в будинку молодят у першу неділю після весілля. В селах, з особливо суворими правилами суспільного етикету, гойдалися тільки дівчата, а чоловікам заборонялося навіть підглядати за ними. Інколи гойдалися за чергою – то дівчата, то хлопці. Хлопці, злітаючи ввверх, голосно промовляли імена своїх коханих. В селах з більш сучасним суспільним порядком здійснюється спільне гойдання хлопців і дівчат [90].

Обряд гойдання був поширений також в Болгарії. Гойдання, за уявою людей, запобігало важким захворюванням. Тому за дівчатами на гойдалки сідали молоді жінки і діти. Під час гойдання вони співали особливі «пасхальні» пісні [265, 248].

Зараз гойдалки одна з найбільш поширених і популярних дитячих забав.

Дзвіниця

Завершеною парубоцькою грою треба вважати мистецтво будувати дзвіницю: стають п'ятеро, на їх плечі – ще чотирьох, на чотирьох – три, там – два і, врешті, один парубок. Щоб дзвіниця не впала, беруть довгий дрюк-тичку, за який тримаються руками середні на кожному поверсі й самий верхній. Так вони виходять з цвинтаря,

щоб уже не повернутися до гри до наступного року. Дзвіниця посувається і співає, за нею йде решта парубків і також співають.

Коструб (кострубонько)

На Великдень обов'язково грали в «Коструба». Всі гравці ставали в коло і бралися за руки. Одна дівчина (інколи хлопець) йде всередину і символізує кострубонька. Друга дівчина знаходиться за межами кола або в хороводнім колі. Дівчата рухають ся в колі за сонцем. Дівчина, що всередині, ходить «задумана» наче «стурбована», когось чи щось шукає:

Перша дівчина в колі:

— **Христос Воскрес!**

Друга дівчина:

— **Воістину Воскрес!**

Перша: — **Чи не виділисте де мого Коструба?**

Друга: — **Пішов у старости.**

Всі: **1. Бідна моя головонько,**

Нещаслива годинонько!

Що я собі наробила,

Чом Коструба не злюбила?

Приїдь, приїдь, Кострубоньку,

Станем рано до слюбоньку

Рано, рано, поранейку

На білому камінейку.

Перша: — **Христос Воскрес!**

Друга: — **Воістину Воскрес!**

Перша: — **Чи не виділисте де мого Коструба?**

Друга: — **Поїхав по квітку.**

Всі: — **1-8 Бідна моя головонько і т. д.**

Перша: — **Христос Воскрес!**

Друга: — **Воістину Воскрес!**

Перша: — **Чи не виділисте де мого Коструба?**

Друга: — **Поїхав по напій.**

Всі: — **1-8 Бідна моя головонько... і т. д.**

Перша: — **Христос Воскрес!**

Друга: — **Воістину Воскрес!**

Перша: — **Чи не виділисте де мого Коструба?**

Друга: — **Слабий.**

Всі: — **1-8 Бідна моя головонько і т. д.**

Перша: — **Христос Воскрес!**

Друга: — **Воістину Воскрес!**

Перша: – **Чи не виділисте де мого Коструба?**
Друга: – **Вже вмер.**
Всі: **1-8 Бідна моя головонько і т. д.**
Перша: – **Христос Воскрес!**
Друга: – **Воістину Воскрес!**
Перша: – **Чи не виділисте де мого Коструба?**
Друга: – **Вже повезли на цвинтар. .**
Всі: – **Слава тобі Божий цару,
Що мій Коструб на цвинтару!**
**Лежи, лежи, як колода,
Я молода, як ягода.
Я молода, як ягода,
А мене для тебе шкода!
Лежи, лежи, щобис не встав,
Бо до мене снчий пристав.
Ноженьками задоптала,
Рученьками приплескала!**

Фольклорист Анічков, посилаючись на Афанасьева, подав кінцівку третього варіанту «кострубонька». Він писав, щоб учасники гри розвеселилися, Кострубонько повинен ще схопитися і бігати та ловити дівчат [42]. Тоді хор весело співає:

Ожив, ожив Кострубонько, Ожив, ожив наш голубонько...

Поширеними були ігри на Пасху в багатьох європейських народів. Наприклад, в Німеччині проводились змагання з бігу молодих дівчат. Суддями були хлопці. Найшвидших дівчат «розігрували на аукціоні». Хто пропонував найбільшу ціну, той отримував собі в партнерши для танців найкращу бігучу.

Також популярними були ігри в м'яч. М'ячі готували зимою. Великі шили шевці із шматків шкіри, набиваючи їх тирсою. Інколи замість м'яча грали з дерев'яною шайбою [281].

Цікава гра проводилась в Уельсі (Великобританія) в понеділок Пасхи. Незаміжні жінки приносили до церкви тенісні м'ячі, половина з яких була покрита білою, а половина чорною шкірою. Жінки старались перекинути їх через церкву, з другої сторони якої стояла юрба людей, які боролися за кожен м'яч. Від цього традиційного ритуалу не звільняв жінку ні її вік, ні становище в суспільстві, "а тільки після народження дитини вона звільнялася від виконання цього обряду [273].

Пасхальні ігри також широко проводились у Швейцарії [290, 254], Греції [90], Болгарії [265] та інших країнах.

Дитячі Великодні ігри

Великодні ігри дітей дуже різноманітні, значна частина яких наслідує весняні ігри дорослих. Дівчатка грали в «Подольночку», «Мак», «Ластівку» та інші. Хлопчики – «Довгої лози», «Вовка і гусей», «Гойдання нагіллях», «Свинку», «Чародія», «У іідьми», «У перегони», «Горидуба», «Хованки-стукалки» «Мовчанки», «Журавля» та інші.

Подаємо опис деяких Великодніх дитячих ігор.

Кіт і миша

Дівчатка і хлопці беруться за руки і стають у коло. Двоє гравців залишаються всередині: дівчина – «миша», хлопець – «кіт». Усі діти піднімають руки вгору. Миша втікає від kota попід руками гравців. Куди біжить кіт – руки вниз, а в іншому місці – ні. Як кіт вибіжить назовні, то всі підіймають руки вгору – миша під руками всередину, і всі опускають руки вниз. В цей час діти співають:

А до нори, миша, до нори,

До золотої комори.

Мишка в нірку,

А котик за ніжку:

Ходи сюди.

А що ж то за мишка – не втече,

А що ж то за котик – не дожене.

Мишка у нірку,

А котик за ніжку:

Ходи сюди, ходи сюди.

Після того, як кіт спіймав мишку, вибирають нових kota та мишку і гра продовжується.

У Відьми

Діти вибирають «Відьму»: хтось із дітей за кожним словом показує на дитину по черзі, починаючи від себе «за сонцем», тобто зліва направо і так рахує:

Ене, мене, інки, паки,

Ерве, серве, ісудмаки.

Ей,свей, скусматей,

Сіньки, піньки, цирвута,

Алки, малки, талки, туз.

На кого впаде останнє слово, той стає за Відьму. Так само вибирають і матку.

Відьма сідає далі, надувшись, мовби лиха, інші ідуть до неї, побравшись за руки «ключем» так, що матка собою може затулити всіх. Матка починає співати, ніби дражнячись, а за нею всі:

**Ой ти, бабо, ой ти, стара відьмо,
Запрягаймо й їдьмо.
За границю по пшеницю,
А поки ще видно.**

Відьма зривається і силкується схопити котрогось, а матка боронить всіх собою. Коли ж Відьма все ж таки торкне когось із дітей, то той стає за матку, а всі біжать врозтіч, далі Відьма їх ловить. Кого зловить, той стане Відьмою і гра починається знову.

Чаклун

Хлопці вимірюються на палиці. Чия рука зверху, той – «чаклун». Тоді діти позначають місце для гри. Забігати за межу не можна. Той, хто забіжить, стає «чаклуном». Усі бігають, а «чаклун» їх ловить. «Чаклунові» не можна довго бігати за одним гравцем. Коли хтось втомився, то каже: «Цур, відпочиваю». Тоді його «чаклун» не чіпає. Коли котрогось «чаклун» наздожене й торкне його рукою, то той уже «зачаклований». «Чаклун» відходить від нього на три кроки, а інші хлопці повинні його «відчаклувати»: подати руку. Якщо котрийсь із учасників гри не вбережеться, то і його «чаклун» «зачаклує», тоді вже потрібно «відчакловувати» двох. Коли «чаклун» усіх «перечаклує», той, котрого він торкне останнім, стає «чаклуном» і гра продовжується.

Жмурки

Цю гру проводять в кімнаті, або в загородженому місці. Одному гравцю зав'язують очі, виводять на середину, тричі крутять його і питають:

- **Бабо, бабо, на чому стоїш? Баба відповідає:**
- **На бочці.**
- **Що в бочці?**
- **Квас.**
- **Лови гусей, та не нас.**

Баба ловить. Кого спіймає, той буде «жмуркою», і гра починається спочатку.

Кузьмарки

Грають у кузьмарки на токах, де багато копиць соломи, або між будівлями, щоб було де сховатися.

На землі креслять чотирикутний «городок», а в ньому лишається той, хто жмуриться. Йому на очі одягають шапку, або ж пін закриває очі руками і нахилиється до землі. Часом біля жмурки хтось лишається, щоб спостерігати, аби він не підглядав, де вони ховатимуться. Коли всі сховаються, іде ховатись і спостерігач. Коли на запитання жмурки: «Вже сховалися?» – буде ствердна відповідь або ж зовсім ніхто не відповість, тоді він іде шукати. Всі, кого жмурка промине, біжать у городок, а коли ж він захопить зненацька на місці, що той не може втікти, то кричить: «На гарячій місці» – і одержує прохід, яким намагається скористатися, щоб проскочити в городок. Той, хто жмуриться, звичайно, ловить тих, котрі біжать до городка, інколи за правилами гри достатньо лише вдарити рукою, а то й просто побачити схованого і заявити про це, щоб обов'язок жмуритися перейшов до іншого. Тоді гра продовжується.

Свинка

Вибравши сухий пагорбок, діти ставлять свої кії разом й'ниверчують у землі ямку-хлів. Відрахувавши від тієї ямки 10-15 кроків, ставлять кії на праву ногу, тримаючи верхній кінець рукою, й кидають поперед себе. Чий кий найближче ляже, тому бути пастухом.

У «хлів» кладуть невеликий камінь або шматок обробленого дерева. Пастух стає біля хліва, а інші хлопці – навкруги нього, підступивши 4-5 кроків.

Кожен хлопець кийком видовбує собі ямку і чекає, поки пастух не вижене свинки на двір, тобто на ту площу, що між ямками. Тепер успіх пастуха залежить від того, чи встигне він загнати до хліва свинку або зайняти своїм кийком чужу ямку, коли хлопці, одганяючи свинку від середньої ямки, залишають свої ямки вільними.

Якщо пастух зажене свинку до хліва, він має право своїм кийком зайняти ямку першого-ліпшого хлопця, і тоді всі вони повинні помінятися місцями. Хто не встигне зайняти ямки, той стає пастухом. Пастух, котрий не зможе загнати свинки до хліва, а тільки встигне зайняти чужу ямку, перестає бути пастухом. Ним стає той, чия ямка була зайнята.

Буває і так, що пастухові не вдається позбавитись такої непочесної посади, тоді він мусить виконувати обов'язки пастуха доти, доки всім не набридне забавлятися.

Цурка

Гравці діляться на дві команди – город і поле. Це визначається звичайним вимірюванням на палці.

Кожен гравець тримає палицю у півтора аршина (аршин = 71,12 см). У городі викопують маленьку (четверта частина аршина (=17,5 см) ямку.

Один з гравців підходить до ямки і, повернувшись обличчям до поля, стає таким чином, щоб ямка опинилась між його розставленими ногами. Стоячи так, він підкладає один кінець палиці, яку тримає в руках, під цурку і викидає її в поле. Якщо поляни спіймають цурку руками, то команда города програла і йде в поле. Якщо ж хтось із полян під час польоту тільки ударив її палицею, той, хто викидав цурку, позбавляється права продовжувати гру в цю чергу і чекає, поки знову підійде його черга.

Якщо ж цурка вдало пролетіла і впала в полі, то один з полян бере її і кидає в город, намагаючись влучити у велику палицю, яку поклав поперек ямки той, хто викидав цурку. Влучивши у палицю, гравець, котрий викидав цурку, втрачає право на гру в цю чергу, але якщо цурка пролетіла повз палицю, то той, хто викидав цурку, бере її і кладе в ямку так, щоб один кінець стирчав у повітрі, і, ставши зліва від ямки, б'є палицею по кінці. Коли цурка вилетить з ямки, гравець, котрий стоїть біля ямки, намагається влучити по ній палицею і якщо влучить, то знову йде на те місце, де вона впала і знову тричі б'є по ній, рахуючи при цьому на скільки кроків відбив цурку від города.

Промах лічиться за удар. Якщо хтось промахнеться усі три рази, то втрачає право на гру в цю чергу. Якщо ж влучить, то знову викидає, потім б'є і т. д. Потому його змінює інший. І так доти, доки вся команда не піде в поле.

Команда, яка раніше добилася до умовленої кількості кроків, виграла. Переможена команда повинна провезти на своїх спинах переможців від города до викинутої цурки.

Ігри у крашанки або писанки

Діти, молодь і навіть дорослі чоловіки біля гойдалок на Великдень грали у крашанки чи писанки. Найчастіше грали в «Набитки», в «Котка» та в «Кидка» [42].

Набитки

Гра полягає в тому, що один тримає в руці крашанку, носком догори, а другий б'є носком свого яйця. Потім б'є другий по кушці, тобто по протилежному кінцю. Чия крашанка розіб'ється ;і обох кінців, той програв. Він віддає свою крашанку тому, хто виграв.

Котка

З похилого місця, з перепоною внизу, котять яйця, одне за одним, намагаючись котити так, щоб попасти своєю крашанкою в крашанку партнера. Хто частіше попадає, той і виграє.

Кидка

Один з партнерів кладе дві крашанки на такій віддалі одна від другої, щоб поміж ними не могло прокотитися яйце. Другий партнер стає на віддалі одного сажня й кидає свою крашанку. Якщо він попадає одночасно в обидві – виграв, а якщо в одну, або не попаде в жодну – програв.

Інші ігри з крашанками

Кладуть яйце на землю. В десяти кроках від нього стоїть один з партнерів, що хоче виграти яйце. Йому зав'язують очі хусткою. З зав'язаними очима він відміряє десять кроків, розв'язує хустинку і намагається дістати до яйця не сходячи з місця. Якщо дістане, – виграв, не дістане – програв.

Ігри з крашанками були дуже поширеними в усіх європейських народів. Найбільш популярними були ігри з коченням і питтям яєць. Наприклад, у Росії, Франції, Польщі, Данії крашанки котили по схилу пагорба так, щоб воно зіткнулося з яйцем, що скотилося раніше, або щоб закотилося найдалше [292, 285, 'К), 190].

В Нідерландах особливо популярні ігри з крашанками в лузі. Учасники змагань шикувались парами. За сигналом починались змагання: суперники сходились, тримаючи в руках яйця і кожен старався нанести удар так, щоб розбити шкаралупу яйця гравця іншої

команди. Переможець забирає яйце. Гравці, які набрали найбільшу кількість яєць, ставали чемпіонами [282, 278].

В деяких країнах (Югославія, Чехія) кидали в крашанки монети, намагаючись попасти в них з віддалі трьох-чотирьох кроків [293, 289, 90].

У Великобританії і Австрії батьки ховали крашанки на городі, в садку, траві, будинку, а діти їх шукали. Перемагав той, хто знайде найбільше яєць [244, 254, 256].

Одна з найулюбленіших ігор на Пасху в Німеччині, починаючи з ХУІ ст., полягала в тому, що дорослі парубки розкладали 100-200 яєць на певній відстані одне від одного у два ряди. За умовами гри їх потрібно було зібрати у корзину. Хто раніше збере, той і перемагав [249].

3.4. Фізичне виховання на «вулицях»

Найпоширенішою формою проведення молодіжного дозвілля в Україні з найдавніших часів була «Вулиця» – «своєрідний клуб молоді, де ця молодь танцювала, співала, жартувала, знайомилась між собою та проводила різні ігри» [97, с. 268]. Професор Л. Білецький так характеризує вулицю: «Це значить: хлопці і дівчата села починають щодня виходити на вулицю, сходяться в певному місці, на степок або розлоге місце, біля церкви і співають веснянок у виконанні антифонного величання двох хорів: парубочого й дівочого, що в більшості протиставляються один одному» [11, с. 99].

Очевидно, як зазначає В. Скуратівський, саме від місця зібрання молоді в етнографічний обіг увійшов термін «вулиця», який означав «давню форму традиційного молодіжного дозвілля» [186, с. 136].

У кожному регіоні України, залежно від кліматичних та інших умов, «вулиці» починалися в кінці березня чи на початку квітня, коли встановлювалась тепла погода. Здебільшого це робили на Благовіщення [186] або ще частіше на Великдень [11, 157, 179, 42, 62]. Тривала «вулиця» ціле літо, аж до свята Семена (14 вересня), після якого починались досвітки та вечорниці.

Зібрання молоді, як правило, відбувались у певному, заздалегідь призначеному місці: на вулицях, перехрестях доріг, майданах, посеред села, в лузі, біля річки чи на леваді – це залежало від місцевих обставин [186, 179].

Найбільше були зацікавлені у виборі місця для розваг дівчата. Вони намагалися зробити так, щоб зібрання проходили на їхніх вулицях і щоб до них приходило якомога більше хлопців. Для цього дівчата постійно тримали свої вулиці в чистоті та порядку. Навіть у піснях вихваляли свою вулицю.

**А на чужій улиці сміття та полова,
А на нашій улиці челядь чорноброва!
А на нашій улиці все рівно та різно,
Вигравали парубочки вороними кіньми!
А на тій улиці все яри та кручі,
Вигравали чорні куці з вулиці ідучи.**

Крім цього, зустрічається безліч ритуальних дійств, спрямованих на «вуличні замовляння» [186]. Наприклад, щоб молодь вбиралася біля хати дівчини, вона проштрикувала в чобіт із середини голку з ниткою й ходила з нею селом, а потім верталась додому й запихала її в землю так, аби гострий кінець спрямовувався вгору. Це для того, щоб «вулиця» не збиралася ніде, крім вибраного місця. Потім увечері, щоб ніхто не бачив, брали веретено, крутили його на місці майбутніх

сходок, вважаючи, що так мусять крутитися тут парубки, або ж спалювали старого деркача, а попіл розсипала вулицею, «щоб хлопці з сусідніх кутів дерлися на гульки». Часто дівчата «закопували кашу». В одних випадках її варили в шкаралупі яйця, в інших – у горняті. Потай від людського ока виривали ямку і закопували страву, «щоб молоді на цьому місці кишіло, як каші». Інколи разом з Кашею, закопували й ракову клешню та ложку, «щоб парубки трималися постійно на сходці».

До початку польових робіт молодь збиралася кожного дня, а коли розпочиналась робота в полі, то тільки в неділю і святкові дні [42]. Буднями «вулиці» відбувалися вечорами, а в свята і в Поділю – вдень. У святкові дні приходили ще троїсті музики – скрипка, бубон та цимбали, а ще раніше – дудка (сопілка), цимбали та бандура. За гетьманських часів на «вулиці» грала бандура [98].

Ввечері першими на «вулицю» збиралися дівчата й починали співати різних пісень. Деякі з них були спеціально призначені для «вулиці». Пізніше, теж із співом, приходили парубки. Дівочі пісні, як правило, вихваляли дівчат і молодиць і принижували парубків. М. Грушевський писав, що ці передирки громад належали до дуже старих форм гуртового флірту. Проте з часом «вулиці» втратили свої стародавні репертуари, прийняли нові літературні мотиви. До нас дійшли «майже виключно співи дівочього хору, можливо, тому, що забави і ігри... зійшли виключно на дівочькі забави» [53, с. 293].
Подаємо декілька дівочих пісень;

**Чому вуленька не широкая?
Чом травонька не зеленая?
Як мені зеленою бути,
Коли мене дівчата, стопчуть
Жовтими чобітками,
Залізними підківками?
Чом вуленька не широкая?
Чом травонька не зеленая?
Як мені зеленою бути.
Коли мене молодиці стопчуть
Чорними чобітками,
Залізними підківками!
Чом вуленька не широкая?
Чом травонька же зеленая?
Як мені зеленою бути,
Коли мене парубки стопчуть
Постолами-постолищами,**

Волоками-волочищами!

Ця пісня вихваляє дівчат і насміхається з хлопців, що вони ходять в постолах. Проте парубки ніколи в них не ходили – це був дуже великий сором.

В іншій пісні співається:

**Дівочька краса, на Дунаю прана,
На сонці сушена, на столі качана,
У скриню вложена, на ключик замкнена.
Парубочька краса в баюрі сі прала,
На вітрі-сь сушила, на иризьбі-сь качала,
В ковбицю вложена, терном пришпилена.**

Як бачимо, ця пісня вихваляє дівочьку красу і насміхається над парубочою. Хлопці, як правило, не брали участі в співі дівчат. Коли ж дівчата їм добре надокучали, кидалися в їхній гурт і розганяли.

Проте існують пісні де не тільки висміювалися, але й величалися обидві сторони [53]. Хоча від них лишилися тільки окремі фрагменти:

**Загорожу річку та й на поставничку,
Щоб не вилітали пташата чирята,
Пташата чирята, сиві голуб'ята,
Щоб не виносили молоденьку красу.
Молоденька краса – хустонька в пояса.
За шапкою квітка, в правій руці дівка.**

Характерно, як зазначає С. Килимник [98], що хлопці й дівчата на «вулиці» стояли не разом: парубки з одного боку, а дівчата —окремо, з іншого. Інколи дві, три пари стояли, обіпершись на пліт, одне від одного на певній відстані, вели спокійну розмову, але з острахом оглядалися на всі боки, щоб не побачили батьки.

На «вулиці» хлопці з дівчатами розмовляли, жартували. Юнак не торкався руками дівчини, а в старі часи вважалося непристойним навіть, щоб хлопець розмовляв з дівчиною, відокремившись від гурту.

У святкові дні на «вулицю» приходили і батьки, щоб помилуватися з гарних пластичних танців їх дітей та послухати веселих пісень. «Танці на вулиці, – пише С. Килимник, – проводились досить досконали і навіть витончені, не дивлячись на невідповідні умови для цього. Це мистецтво було настільки розвинуте, що й з міст приходили в святкові дні помилуватись на «ловкі» шляхетні танці молоді та послухати гарних пісень. Особливо були розвинуті на селі танці: козачок, шумка, метелиця, пізніше – полька, валець (вальс) [98, с. 163].

Парубки вважали за честь замовити своїм дівчатам танок. Той, хто зголосив музик, мав право першим розпочати його. Взагалі, якщо характеризувати українські народні танці, то вони дуже різноманітні. Ще й досі етнографи належно не зібрали і не описали їх. Перші описи танців подали, переважно, письменники в художніх творах: Григорій Квітка-Основ'яненко, Іван Котляревський, Тарас Шевченко, Іван Франко, Іван Нечуй-Левицький, Микола Гоголь, Марко Кропивицький та інші. І хоча вони не ставили собі за мету наукового дослідження танцю, проте описи танцювального мистецтва українців, зроблені досить ретельно і з художньою майстерністю, можуть служити водночас і цінним етнографічним матеріалом [127].

Серед найбільш відомих дослідників українського народного танцю потрібно відзначити В. М. Верховинця [28], А. І. Гуменюка [55], К. Е. Василенка [23] та інших.

Велика різноманітність народних танців зумовила різні підходи до їх характеристики і класифікації. Так В. М. Верховинець поділив всі українські танці на масові, парні і сольні [28]. Музикознавці групують їх за характером музичного супроводу: козачки, гопаки, польки, мазурки, кадрилі.

Говорячи про українські народні танці, слід зазначити, що часто один і той же танець у різних місцевостях може мати різні назви. Наприклад, «Гопак», добре відомий українцям, має інші назви: «Гоцак», «Козак», «Козачок», «Тропак» та ін. Танці отримують назви з різних причин. Приміром, за якимось словом, що часто вживається в пісні, під яку танцюють. (Від пісні «Ой дівчина-горлиця» назвали танок «Горлицею»). Те ж саме з назвою «Полька», що також походить від пісні, а не від того, що ніби він польський танець. В одній з таких пісень, яка є супроводом до танцю, зокрема співається: «Біда польку спокусила – пішла полька за русина...» [127].

Найдавніші сліди танцювального мистецтва можна помітити в епоху трипільської культури (400 р. до н. е. – 300 р. до н. е.). Про це, в першу чергу, свідчать археологічні знахідки, де на рештках посуду зображені фігури людей (в основному жінок) в різних позах. Досить цікаву систематизацію і класифікацію цих малюнків зробив Т. Г. Мовша [144]. Він визначив, що На трипільських малюнках руки людей зображені в десятих позиціях: 1 – руки опущені вниз вздовж тулуба; 2 – руки діагонально підняті вгору; 3 – руки дугоподібно зігнуті і притиснуті до голови; 4 – одна рука піднята вгору, а друга – витягнута в сторону; 5 – руки еліпсоподібно зігнуті в ліктях і притиснуті до голови; 6 – права рука біля голови, Ліва – на стегні; 7 – ліва рука біля голови, права на стегні; 8 – руки дугоподібно зігнуті на

талії; 9 – права рука дугоподібно зігнута і від ліктя спрямована вгору, ліва зігнута під кутом і спрямована до голови; 10 – дві руки витягнуті в одну сторону. Крім цього, в залежності від символів і супутників малюнки бувають таких видів: з диском або кулею на голові; в масці; в масці і руками на талії; в масці і руками вліво; в масці і з луком; в спеціальному одязі (з бахромою) з різними позиціями рук.

На нашу думку, на цих малюнках зображено не що інше, як обрядові танці людей трипільської культури. В залежності від призначення вони, очевидно, поділялися на декілька груп. Перша група танців (найбільша) виконувалась у звичайному одязі і включала виконання різних рухів руками, ногами і тулубом.

До другої групи, з нашої точки зору, належали танці в спеціальному одязі, що, імовірно були присвячені певним святам чи подіям. Третю групу складали танці з предметами (диск або куля). І, нарешті, до четвертої групи відносились танці в масках, з предметами і без предметів, які присвячувались певним культурам.

На думку деяких дослідників [180], срібні фігурки чоловіків з Мартинівського скарбу (IV ст.), який знайдено біля села Мартинівка на Київщині, передають один із танцювальних рухів: напівприсядку з широко розставленими ногами і покладеними на стегна руками. В. В. Седов так їх описує: «...Фігурки зображають танцюючих чоловіків. Кожен з них стоїть, взявшись в боки, буцімто готуючись піти в присядку, ноги зігнуті в колінах, руки – в ліктях і впираються в коліна» [180, с. 72].

Поширеними були танці і в пізніший час, про що повідомляють літописці: «Скаканіє і топтаніє», «гульба і плясаніє», «ігрища межі селами» тощо.

Найбільш поширеним народним танком в Україні є «Гопак», культ якого склався ще на початку XX ст. Це був спочатку тільки чоловічий танець. Раніше гопак виконували один, два і більше танцюристів. Виконання цього танцю супроводжувалося героїчними забарвленнями, воно відбувалося також в дусі змагання, поєдинку. Слід зауважити, що багатство і різноманітність рухів Ропака завжди носили імпровізований характер [210]. До найбільш характерних його рухів належать: «вихиляє», «припадання», «павучок», «млин», «дзига», «голубець», «розніжка», «щупак» тощо.

На думку дослідника козацьких танців В. Купленика [118], попередником гопака був танець «Козак», який набув дуже великої популярності в Україні та за її межами. Але внаслідок заборони Катериною II самої назви козаків та подальших утисків цензури танець змінив свою назву.

Такі танці як «Колесо», «Кругляк», «Коломийки», «Коло» виконувались як «рух по колу вправо» [46, с. 22] і фактично імітували хід небесних світил (сонця). Учасники ставали в коло, клали обидві руки на плечі сусідам і кроком «рівна» пересувались «в бік за сонцем», обходячи предмет, над яким здійснювали ритуал. Інколи переплітали руки за плечима, цей спосіб триматись називали «гребінець», часом тримались за долоні, особливо, якщо танцювали у швидкому темпі або виконували складніші кроки, наприклад, «сідали гайдука», змінюючи напрям кола. Інколи коло танцюристів перетворювалось у розірване коло, півколо і навіть ряд, коли ритуальний танець виконувався як поклоніння домові, садибі, кроком «рівна» в цьому випадку посувались вперед і назад [4].

На вулицях традиційно виконувались різноманітні ігри і хороводи. Зокрема грали в «Просо», «Подояночку», «Зайчика», «Кривий танець», «Жельман», «Горошок», «Огірочки», «Вінок», «Шумок», «Перепілочку», «Шума», «Вербову дощечку», «Короля» та інші [42, 53, 97, 186, 31, 232, 95].

Вінок

Дівчата утворювали вінок (коло), сплітаючи поза спиною руки. Всередині – дівчина у вінку і стрічках. Коло-вінок починає тихо рухатись за сонцем, всі співають. Юнка в центрі кола піднімає руки вгору, хвилясто ними поводить праворуч-ліворуч, потім, доторкнувшись свого вінка на голові руками, співає перші чотири рядки пісні. Дівчата, що утворили «вінок», хором повторюють свій спів. Так само виконуються й інші чотири рядки пісні. Потім дівчина, що всередині, співає, що її вінок мати дала нелюбу. Під час співу вона складає руки долонями, схиляє голову праворуч й припадає до складених рук, чим виявляє своє горе. Вінок-коло повторює цей спів. Після цього дівчина виявляє розпач-горе, вдає що зриває вінок, що топче його ногами, приплескує руками й знову співає перших чотири рядки, але вже веселим, жвавим тоном. Рухи жваві, на обличчі усмішка. При цьому знову показує, як би вона вінок убрала.

Текст пісні

І варіант

**Ой вінку, наш вінку,
Крещатий барвінку,
Я тебе плела
Та вчора з вечора
Та повісила тебе
Я в теремі та на дереві,
На шовковім шнурочку,**

На золотім кілочку.
А моя мати взяла
Та й нелюбові дала.
Коли я була знала,
Була б я то розірвала.
Була б я то розірвала,
Ніженькою притоптала,
Рученькою приплескала.

II варіант:

Ой вінку, ваш вінку,
Крещатий барвінку,
Я тебе пледа
Та вчора з вечора.
Та повісила тебе
Я в теремі та на дереві,
На шовковім шнурочку,
На золотім кілочку.
А моя мати взяла
Та й миленькому дала.
Коби я була знала.
Була б я його краще вбрала,
Ще й золотом і позолотила,
Маленького і прикрасила.

Зайчик

Дівчата і хлопці утворюють коло. Один хлопець (інколи дівчина) ходить в центрі. Під час гри та співів гаївка драматизується: 1-4 рядки пісні співає коло; 5-6 – виконує з жестами та мімікою «зайчик», що знаходиться в середині, 7-9 – знову співає коло.

У другому варіанті гра відбувається майже як у першому, але з більшою драматизацією та жестикуляцією.

Текст пісні:

I - й варіант:

Зайчику та сивесенький голобе,
Та дивнесенький соколе!
Ані куди зайти, ані вискочити,
Ані куди, зайчику, перескочить
Скочком бочком повернуся,
Гребінчиком розчешуся.
Взуйся, зайчику, в черевички,
Поплинь, зайчику, по Дунайку,

Вибирай си дівку з крайку.

II-й варіант:

**Зайчику, зайчику,
Ти мій братчику,
Не ходи, не топчи
По городчику.
Бо моя рутка,
Як баламутка;
Бо моя м'ятка.
Як паніматка.
Зайчичок, зайчичок прибігає,
Рученьку, ноженьку
прибиває;
Чим бито, не бито,
Ножечку пробито.
З калинового лугу,
Вибирай собі другу.**

Вербова дощечка

Дівчата стають у коло. Одна дівчина «Насточка» стає посередині кола на простелений рушник. Під час пісні вона **ходить** по ньому, наче по кладці. Далі гра драматизується, під час запитань і відповідей дівчата виконують відповідні рухи та міміку.

Текст пісні:

I варіант:

**Вербовая дощечка, дощечка,
Ходить по ній Насточка, Насточка.
Де ти, Настко, бувала, бувала?
Як дібрівка палала, палала?
Горшком води носила, носила,
Та й дібрівку гасила, гасила.
На всі боки леліє, леліє,
Відки милий приїде, приїде?
Щось Насточці принесе, принесе.
Принесе їй чоботи, чоботи,
З косівської роботи, роботи.
А в Косові роблені, роблені,
В Віденові зношені, зношені.**

// варіант:

Вербовая дощечка лежала, лежала,

По ній ми дівонька бігала, бігала,
На оба бочейки взирала, взирала.
То відкіля вітройко повіне, повіне,
Відтіля миленький приїде, приїде.
Та що ж бо він мені привезе, привезе?
Лисую шубойку або дві, або дві,
Кований пояс до землі, до землі,
(Або: Тоночок-рубочок до землі).
А піячисько в коршмі п'є, в коршмі п'є,
Та приїде додому, мене б'є, мене б'є,
А я дігойки хапаю, хапаю,
Та до сусідойки ховаю, ховаю.
А той сусідойко добрий пан, добрий пан,
Та сховав дігойки під жупан, під жупан.

Огірочки

I варіант:

Дівчата беруться за руки. Перша, яка знаходиться попереду, тримається за стовп або дерево. Всі інші бігають попід руки, утворюючи собою плетінку і співають:

Питалася мати дочки,
Чи садила вогірочки?
Ой садила, підливала,
Щонеділі вибирала,
То сі в'ют, то сі в'ют!
Ци великі, ци маленькі,
Все сі рвуть, все сі рвуть!
А ви, милі вогірочки,
Не рвіт сі,
Ци великі, ци маленькі,
В'єжит сі,
Повилисі вогірочки,
Я в зелені попліточки,
То сі в'ют, то сі в'ют,
Ци великі, ци маленькі,
Все сі рвуть, все сі рвуть!

II варіант:

Дівчата стають одвертим рондом. Один кінець його йде попід руки останньої пари другого кінця, потім попід руки передостанньої пари і т. д. При цьому всі співають:

Ой вийте, сі, вогірочки,

**Та нехай будуть насільночки,
Най сі в'ют,
Най сі в'ют.
А ми їм сі завивали,
Вони нам сі дивували –
Жовтий цвіт,
Жовтий цвіт!**

Коли звинулися всі пари та зробився начебто ланцюг, гра розвивається в протилежний бік, супроводжуючись співом:

**Розвивайте сі, вогирочки,
Та нехай будуть насільночки,
Най сі в'ют,
Най сі в'ют.
А ми їм сі розвивали,
Вони нам сі дивували –
Жовтий цвіт,
Жовтий цвіт!**

Горошок

Дівчата беруться за руки ключем. Провідниця водить всіх зигзагами-кривулькою, а під час співів та гри роблять жести руками, наче «тягнеться» огудиння. При співі слів: «три стручки» – тричі топотять і тричі руки простягають то вгору, то вниз, то вбоки. При співі: «Щоб парубки женили» – показують убік, де стоять парубки. Це викликає жарти з боку парубків, а дівчата продовжують: «Такий то – (називали ім'я парубка, що найбільше жартував) стручисько, бо нездібний (чи старий) парубчисько» – і дивились усі на нього.

Текст пісні:

I варіант:

**Вийся, горошку, в три стручки,
Дай же нам, Боже, чотири,
Щоб ся парубки женили,
Нас на весілля просили.**

II варіант:

**Прийшла весна з квітами.
Пішла в поле з лугами,
Та посіяли горошок.
Та рости, горошку, в три листи,
Та дай же, Боже, чотири,
Щоб ся парубки женили,
Щоб восени дівок забрали,
Щоб старі баби гуляли.**

**Кожному парубкови гороху струночок,
Миколові стручисько,
Бо він старий парубчисько.**

3.5. Фізичні вправи і рухливі ігри на свято Провід та в поминальній обрядовості

Перша неділя після Великодня в Україні носить назву Проводи, а увесь тиждень – «поминальний». У церковному календарі цей тиждень називався Хоминим (Фоминим, Томиним) – на Честь апостола Хоми (Фоми) – невіруючого, який не повірив, що Воскрес Христос до тих пір, поки не побачив і не переконався Особисто [179]. У старих писемних пам'ятках для цього тижня залишилась ще й третя назва: Радуниця, Радунець або Радовниця [142, 186].

Це підтверджують Троїцький, Новгородський та Київським літописи. В одному з церковних календарів мовиться: «В Радуницю був звичай серед простолюддя згадувати померлих свояків, з язичними обрядами, і той, хто згадував, приносив на могилу вино, сичене пиво, пироги, млинці і після відправи священиком литії, взявши чарку з вином, або склянку з пивом, відливали частину на могилу, а решту допивали самі; жінки в цей час жав лобним голосом причитували добродійні вчинки небіжчика» [Цит. за 186, с. 195].

У стародавніх слов'ян Радуницею або «весняною радістю» називався, на думку О. Воропая, цілий цикл весняних свят, приурочених поминанню мертвих. У сучасних народних звичаях слово «Радуниця» вже не зустрічається. Обряд поминання мертвих, у залежності від місцевостей, має ще й інші назви: «гробки», «могилки» (Поділля і Волинь), «баський Великдень» (Київщина та Лівобережжя), поминки (Херсонщина). Проте скрізь, по всій Україні, поширена церковна назва Проводи.

Свято Провід у давнину було цілком жіночим. Та й в останні часи головну роль в ньому відігравали жінки, а чоловіки лише допомагали та гостювали. Це підтверджує думку, що свято поминання померлих виникло в глибокій давнині, за доби Матріархату, коли саме панував культ покійників як первісний світогляд [98]. За дохристиянськими віруваннями, у дні Великодня всі покійники перебували на землі разом з живими, лише були невидимі для людей, хоч інколи їх можна було бачити. Згідно з легендами деякі люди бачили, що покійники приходили ночами й ходили в хаті чи на горищі. Тому їх заборонялося називати покійниками. Люди вірили, що інколи покійники можуть бути небезпечні й наробити багато лиха. Через те їх треба шанувати, жити з ними в злагоді, умилювати і догоджувати їм. В першу неділю після Великодня покійників знову відряджали у вирій та на ниви, їх постійне місце перебування.

Проводи супроводжувалися різноманітними діями, надгробною трапезою, поминальним обідом. Одне з джерел (XVIII ст.) подає такий опис Провід у Києві: «На горі Скавицю (тобто Щекавицю) збиралися для поминання родичів почитніші киевоподільські горожани. Панахидні литії відправлялися священниками над кожною могилою. Потім кожна родина сідала колом біля своїх і поминала їх тим їством і напоями, що принесли їх з собою. А тим часом шклярі наспівувалим духовні псалми, іноді скрипалі награвали сумних мелодій. На частуванні були присутні найубогіші» [Цит. за 186, с. 197].

Характерною особливістю Провід було проведення різноманітних хороводів, розваг та ігор. Цікавим є те, що в цих веселощах брали участь переважно заміжні жінки і навіть бабусі [42]. Крім хороводів та ігор, на Проводи влаштовувалися вдавані бої молоді, герці та боротьба [98].

Деякі подібні дії проводились в стародавні часи на честь її і цінування загиблого воїна або померлого родича, що називались тризною.

У стародавній слов'янській мові термін «тризна» означає боротьба, змагання, «тризник» – борець, боєць, «тризнице», – місце тризни, ігор, боїв [193, с. 995].

Л. Нідерля [149], який вивчав побут та культуру стародавніх слов'ян, підкреслював, що тризна, яка відбувалася при похороні, мала змагальний характер і складалась із символічних рухів, причому головним моментом її була військова сцена, що супроводжувалась брязкотом зброї, вигуками і військовими піснями.

Подібну думку про зміст терміну «тризна» висловлювали М. Грушевський [53], І. Срезневський [191], Б. А. Рибаків [178] і інші. Зокрема, М. Грушевський писав: «Тризна ся первісно означала воєнні забави, ігри, представлення, що відбувалися, очевидно, на похоронах вояків і старшин» [53, с. 147]. І. Срезневський констатував, що після закінчення похорон «починались ігрища, змагання, танці... бої» [191, с. 90]. Важливе місце в слов'янській грі пні займали кінні змагання, перегони [178] та кулачні бої [128].

Таким чином, тризна – це своєрідні змагання на честь загиблого воїна або родича, головними моментами якого були ігри, рани, вдавані військові бої, боротьба, кінні змагання.

Від давньої загальнослов'янської похоронної обрядовості породить традиція «сидіння при мерці». Рідні та близькі вважали,

своїм обов'язком посидіти біля небіжчика до похорону, розмовляючи і згадуючи різні хороші справи померлого.

У карпатському регіоні під час «сидіння при мерці» влаштою пили похоронні ігри та забави [38, 116, 36, 226, 115, 121]. Характерно, що цей звичай зберігся в гірських селах Західної України і до 50-х років ХХ ст.

В залежності від місцевості такі забави називалися по-різному: «посижіне», «грушка» – на Гуцульщині, «лубок» – на Покутті і Буковині, «лопатки» – на Бойківщині і Закарпатті [38, 116, 36].

В кінці ХІХ на початку ХХ ст. похоронні забави та ігри привертали до себе особливо велику увагу дослідників. Виявленням і записами їх займалися відомі етнографи та дослідники: В. Гнатюк [47], В. Шухевич [226], Ю. Жаткович [71], З. Кузеля [116, 115], О. Кольберг [259], О. Шнайдер [277].

Похоронні ігри привертали до себе увагу і сучасних дослідників. Так, учасники експедиції інституту етнографії АН СРСР в 1946 р. записали близько 200 їх варіантів. Ігри при мерцеві вивчали Н. Велецька [26], В. Гусев [56], І. В. Волицька [38], О. В. Курочкін [121].

У гуцулів, «коли вмре людина в Карпатах, то сходилась молодь в хату, де лежав покійник і проводились ігри, жарти, співали веселих пісень, розважалися усю ніч». За традицією ігри при мерці тривали одну, дві і навіть три ночі підряд – стільки, скільки покійник знаходився в хаті. Подекуди, зокрема на Бойківщині, найбільше веселилися в ніч після похорону. Все це підтверджувало далекі дохристиянські звичаї. Повеселити покійника, догодити, нагадати йому про земне життя. «Цей складний комплекс обрядів, – пише М. Велецька, – був спрямований на протидію згубній смертоносній силі і разом з тим на забезпечення допомоги померлого живим» [26, с. 151].

Зміст похоронних ігор дуже різноманітний. Для них, в першу чергу, характерне відтворення дій, пов'язаних з певною роботою чи заняттям переважно за допомогою жестів, рухів, міміки. Учасники їх наслідують дії «пана», «господаря», «жінки-пряхи», «наймитів».

Велика кількість ігор мала драматичне дійство, пов'язане з рядженими. Виділяють три групи образів похоронного рядження: зооморфну («ведмідь», «коза»), міфологічну («чорт», «відьма», «смерть») і соціально-побутову («баба», «дід»).

Велика кількість похоронних ігор, які записані дослідниками, можуть бути розподілені на різні групи. Так, О. В. Курочкін [121] виділяє спортивні, любовні, власне поховальні і соціально-побутові ігри. І. В. Волицька [38] поділяє похоронні забави на спортивні,

групові ігри молоді та дітей, обов'язкові забави. Таким чином, в обох класифікаціях присутні спортивні ігри.

Подасмо опис рухливих похоронних ігор, що набули найбільшого поширення на початку ХХ ст. в карпатському регіоні.

Лопатки

Виготовляють з дерева лопатку. Одного гравця, що сидить на лаві із зав'язаними очима, б'ють по п'яті. Якщо він вгадає, хто його б'є, той сідав на лаву, якщо ж ні – продовжують грати поки не вгадає.

Бирки

Одному гравцеві зав'язують очі, а всі інші стають в коло. За сигналом він починає шукати в них «бирку» («бирка» – це дві карбовані палички, якими тнуть одна в одну, внаслідок чого чути певний тріск). Бирку постійно передають із рук в руки. У кого гравець із зав'язаними очима її знайде, той іде всередину.

Сало тягнути

Кінець жердини встановляють у відкрите вікно. Один гравець трясє цю жердину, а другий лізе по ній до вікна «сало красти». Якщо дістанеться і не впаде, то дістає крізь вікно жмут соломи – «сало» – це справжній легінь.

Двірник і джура (війт і присяжний)

Парубок («двірник») сідає на стілець посеред хати, тримаючи на колінах шапку.. Другий, зігнувшись перед ним, кладе у ту танку голову. Інші парубки, б'ють його по плечах ремінцем або дерев'яною лопаткою. Битий має відгадати, хто його бив. Якщо вгадав, в шапку йде той, хто бив, якщо ж ні – все починається спочатку.

Жмурка

Один парубок сідає на лаві, а другий, зігнувшись перед ним, кладе своє лице між його коліна (це жмурко). Після цього хтось в присутніх у хаті сідає на жмурника, а інші питають: «Хто на тобі їде?». Якщо вгадає, то той, що на ньому сидів, іде жмуритися, якщо ж ні, то сідає на нього ще один, а відтак другий, третій і т. д., доки витримає.

Кучі

Хлопці стають тісним колом і беруться за шиї (утворюють «кучу»). Один гравець виконує роль свині, а інший – з ганчуком бігає за «свинєю» й кричить: «Паць до кучі!». «Свиня» старається дістатися всередину кола, але її не пускають. Якщо ж прорветься – то той, хто пропустив, йде за «свиню».

Засць

Парубок надіває на голову шапку навиворіт і говорить до другого: «Купи зайця». Той відповідає: «Не куплю, бо він носутистий» (має біле на носі). Перший гравець звертається до другого: «Ти носутистий, купи зайця!» – «Не куплю, бо він переломаний!» – «Ти переломаний, – каже до третього, – купи зайця!» – «Не куплю, бо він лукавий (не добачає, таркатий, кущий)...» і т. д. Вигадує кожний, що лише може на зайця. Коли котрийсь гравець не знає, що сказати, то каже: «Не куплю, бо він крутиться». Тоді той, що з шапкою, починає довго крутитися на одному місці, поки не впаде. Якщо ж хтось із гравців повториться, то він стає на місце того, що з шапкою.

Стільчик

Ставлять два стільчики один навпроти одного. На них сідають чотири парубки, а п'ятий ходить біля них і просить: «Прошу собі («мені») стільчика, бо не маю де сісти». – «Було собі принести!». Це кажучи, два гравці, до яких було звернення, швидко міняються місцями. Якщо той, хто просить, встигне сісти на одне з цих місць, то гравець, у котрого зайняли місце, йде просити собі місця до іншої пари.

Позич мені стільчика

Серед хати ставлять чотири стільчики (по два). На кожен сідає по одному парубкові обличчям один до одного, вони беруться за руки. П'ятий обходить сидячих кругом і, доторкаючись до кожного за плече, каже: «Позич мені стільчик!». В цей час ті, що сидять, не відпускаючи рук, міняються місцями. П'ятий гравець старається зайняти вільний стілець. Якщо йому це вдасться, то вже той, що втратив місце, обходить сидячих.

Шукайло-сосокало

Крутують з рушника скруцак. Гравець – «кіт» ходить посеред хати, а інші – сідають навколо нього. В одного з учасників є скруцак, яким він б'є «кота» і швидко віддає його під колінами до іншого, а той ще далі. «Кіт» шукає скруцак, а тим часом ті, в кого він є, б'ють його і передають іншим. Це триває до тих пір, поки «кота» не заступить той, у кого він знайде скруцак. Сосо-калом ще називають цю забаву тому, що «кота» постійно кличуть: со-со-со. Той, що б'є «кота», кличе: цьхо, цьхо!

Коса

Стільці ставлять колом у хаті і сідають на них лицем до центру. Руки заложують за спину і потайки передають один одному «скруцак». В середині кола присідає один парубок – це «кіс». Хтось із сидячих на стільцях ударяє його «скруца-ком» і швидко, сховавши руку, передає «скруцак» сусідові. «Кіс» підводиться із землі і відгадує, хто його вдарив. Вгадає – на його місце йде той, хто вдарив, ні – все повторюється спочатку.

Сорока

Одному парубку зав'язують очі і дають в руки міцний твердий скруцак. Другий тримає в руках дощину з вирізаними зубцями і шкаберку (тріску). Почавши гру, парубок шкребе тріскою по зубцях дощину, пхаючись до найбільших гуртів людей. За цим голосом біжить хлопець із скруцаком і б'є, кого попаде.

Шила

Сідають всі разом і кожний тримає перед собою руку, зложену в кулак, великим пальцем догори. Один гравець ходить і б'є всіх по великому пальцю і кулакові. Хтось із сидячих має в руці шило, яке непомітно висунуте біля великого пальця. Якщо той, хто ходить, не побачить шила і ударить своїм кулаком по виставленому пальцю сидячого, то аж підстрибує, вколовшись шилом.

Зв'язаний встане?

Гравець лягає на землю, йому зв'язують ноги і руки (руки за спиною) і він намагається встати.

Білиця

Три парубки сідають разом. Середній-«білиця» – тримає велику палицю (бук) шторцом між колінами, а два його товариші – «стрільці», мають великі шабрі – патики. «Білиця» біжить пальцями по букові то в гору, то в долину і наслідує голос «білиці»: «Тюрр-тя-тя, тюрр-тя -тя ». Якщо швидко спустить руки додола, то б'є. буком стрільців по ногах. Вони за те наміряються бити його шабрею по руках. «Білиця» намагається швидко захопити бук, тоді ударять стрільці себе по колінах. Той стрілець, що ударить «білицю» по руках, стає «білицею», а «білиця» – стрільцем.

Тешуть дуба

Кілька парубків сідають на землю – один одному межи коліна. Це дуби. Біля них з боків стають двоє з ремінцями в руках. Це теслі. Решта гравців сидять на лаві. Це купці.

Один тесля каже, вказуючи на першого з тих, хто сидить на землі: «Хто хоче купити цю дубову підвалину?». Купець відповідає: «Я би'купив, коли б тесана». Теслі: «Будемо тесати!». Беруть того, що сидить -- один за одну, другий за другу ногу, підносять вгору і ремінцями... «тешуть». Обтесавши, віддають дуба купцеві, а той випроводжає його до сіней. Так само «теслі» поводяться з іншими «дубами».

Після цього кажуть: «Ну, тепер би брати дуби на курчугу і везти». Зимою садять «дуби» по одному на санки і тричі обвозять навколо хати. Влітку «дубів» кладуть на ноші і також тричі обносять навколо хати.

Король і вїйт

Невеликий кусок палички з корою розколюють на дві половинки. Це «квіти». Ці «квіти» гравці мішають по черзі в шапці і викидають на стіл, лаву або землю. Мета така: впадуть «квіти» чотири рази білою стороною (без кори) вгору, то цей, що кидав, є «король», а якщо впадуть чотири рази корою вгору, то гравець є «вїйтом».

«Ангіле квігнут»

До забави стає багато людей і, поділившись на дві частини, одні виходять до сіней, а інші лишаються у хаті (двері відчинені). Двоє-трое з кожної партії беруться за кінці сильної палиці (бука) і міцно тримають. Решта гравців чіпляються за їхній одяг. Поріг утворює межу. За сигналом усі починають тягти. Якщо перетягнуть хатні, то вони дісталися до «ангіле». Переможуть ті, що в сінях, – то хатні грішні, пішли до чорта.

Бука тягнуть

Двоє гравців сідають на долівці, ступні ніг опираються одні в одні, а руками тримаються за невелику палицю (бука). За сигналом починають тягнути кожен до себе. Хто кого підніме – той і сильніший.

Кота тягнуть

У цю забаву грають чотири парубки. Двоє з них стають на коліна і на руки, головами в різні сторони. Двоє інших гравців лягають на них горілиць, обнявши їх своїми ногами попід шиї, та беруться руками за міцну палицю. За сигналом спідні починають рухатися вперед, а верхні тримаються за палицю. Перемагають ті, які перетягують супротивників.

3.6. Народні ігри та забави на свято Красної гірки

Напередодні Юрія святкувалося свято «Красної гірки» або «Лялі». На думку О. Воропая [42], В. Скуратівського [186], це дуже давнє свято, що походить з далеких, ще язичницьких часів. Як стверджує І. Снегірев [189], це було одне із народних свят красної весни. На жаль, протягом багатьох століть зміст його зазнав великих нашарувань, чимало важливих обрядів втратилися або змінилися.

Відомо, що в свято «Красної гірки» в окремих регіонах України, а також відповідно до кліматичних умов року починали водити хороводи, грати різноманітні ігри та забави. Як правило, це відбувалося на горах (горбах, підвищеннях тощо).

Найбільш поширеною грою свята була **«Горю-дуба» («Горю-горю пень»)**.

На четвертий день біля «дуба» влаштовували цікаву гру, яка називалася **«Горю – дубом»** або **«Горю – пнев»**. Одна з дівчат у ролі палаючого дуба чи пня ставала в колі, а навпроти неї – дві інші. Ведуча казала: «Горю, горю – дуб», або «Горю, горю – пень!». Її запитували: «Чого ж ти гориш?». «Красної панни хочу». «Якої?» – перепитувала інша. «Тебе, молоді!»). Тоді красна панна відповідала: «Печу, печу ластівку!». «Чи спечеш?» – перепитувала та, що «горить». «Спечу!» – відказувала. «Втечеш?». «Втечу!»).

Дві дівчини, що стояли навпроти, кидались урозтіч, а ведуча намагалась спіймати котрусь із них. Впольована мусила виконувати роль «Горю – дуба».

Символи дуба, вогню, ластівки у давнину мали свої конкретні реалії. На думку В. Скуратівського [185], ластівка уособлювала весну, а дуб, котрий горів, – літо. Відтак ігри мали стверджувати остаточний прихід літа. Чітка структура гри – ластівка утікає, а вогненний дуб наздоганяє її – відтворювала природну дію.

На Волині довго зберігався стародавній «Обряд Лялі» [98, 53].

Збиралися дівчата майже з усього села на лузі чи у полі. Перед тим в умовленім місці хлопці з зеленого дерну готували для «лялі» «трон» – зелену лавку. Дівчата збиралися в селі на вигоні й кожна щось з собою приносила з молочних продуктів, якусь страву. На тому ж вигоні проводилися ігри з загадками. Котра дівчина найкраще відзначалася, її обирали «лялею». На голову накладали вінок із свіжих квітів, через плечі в перехрестя повивали гірляндами, оздоблювали квітками й вели із співами до задалегідь підготовленого місця. Там

уже стояли навколо сидіння-трону хлопці й зустрічали дівоче щастя гучними співами еротичних пісень.

Дівчата бралися за руки, в перемішку з хлопцями, у два кола, поволі ходили за сонцем і співали, а хлопці усаджували «лялю» на трон. Подруги клали біля її ніг сплетені напередодні вінки, поруч ставили страви: глек з молоком, масло, сир, сметану. І знову складали два кола, одне – дівоче, друге – хлоп'яче (з зовні) й співали «лялі» весільних пісень та веснянок.

Кінчалось інколи «свято лялі» жартом, що дівчата розсипалися у всі боки, а «ляля» їх скликала. Роздавала їм вінки, хлопцям – гілки, після цього надіялася всіх по черзі їжею. Дівчата вінки ховали на другу «лялю», на другу весну. Під вечір, інколи по заході сонця, «лялю» урочисто, з піснями проводжали назад у село, зупинялися на вигоні, і вона роздавала свої оздоби назад дівчатам, залишала лише на собі вінок. У ньому молодь проводила «лялю» до її хати, де їх зустрічали батьки «лялі», дякували за честь і, взявши під руки, вели «лялю» до хати.

В іншому варіанті гри дівчину (Лялю) також вкривали зеленим листям, квітами, віночками з ніг до голови, щоб виглядала як лісова мавка [42]. Так убрана Ляля сідала на пеньок, на горбок чи якусь деревину, а поруч з нею клали почастунок і вінки з свіжих квітів. Вінків мало бути стільки, скільки дівчат брало участь у цій грі.

Коли все було готове, дівчата бралися за руки і водили хороводи навколо Лялі, співали веснянки, де найбільше згадувалося про милого та про весілля. Після закінчення хороводів дівчата по черзі підходили до Лялі, а та кожній з них клала на голову вінок і промовляла:

**Будь щаслива і гожа, як сонце;
Весела, як весна;
Робоча, як бджола;
Багата, як земля!**

Кожна з дівчат, одержавши свій вінок, відколупувала крихітку масла, сиру. Все це клала собі до рота і запивала молоком. Вінок від Лялі кожна дівчина зберігала до наступної весни, а те гілля чи листя, що ним була уквітчана Ляля, дівчата несли до річки і пускали на воду.

Іноді дівчат заставляла ніч, тоді вони розкладали вогнище і при його світлі продовжували гру.

Діти грали в свої ігри «Віночок», «Міст», «Ріпка», «Петрушка», «У залізного ключа, або у вовка» та інші.

«Віночок»

Всі учасники гри стають в шеренгу і беруться за руки. Два крайні гравці з одного кінця підіймають угору руки, а два крайні із другого кінця проходять між ними, ведучи за собою всіх інших. Потім вони так само проходять під руками другої, третьої і всіх наступних пар. Таким чином пари ніби переплітаються у вінок. Кожен гравець кладе ліву руку на плече лівого, праву – на руку правого сусіда, крайні гравці теж переплітаються руками і починається хоровод.

Усі співають:

**Ой нумо-нумо,
В плетеного шума!
Як наша мати
Буде розплітати?
Розплетися, шуме,
Розплетися!
Хрещатий
барвінку,
Розстелися!**

Коли приспівка закінчиться, ведучий (крайній гравець, який приходив під руками усіх пар) починає з протилежного кінця відривати від ряду одного гравця за одним. Останнього в ряду підкидають вгору, вигукуючи:

– Горю, горю!

Так гра закінчується.

Міст

У грі беруть участь 20-30 учасників. Усі розміщуються в дві шеренги: обличчям одна до одної. Дівчата, взявшись за підняті догори руки, утворюють пари, остання з яких пробігає під «мостом» і стає попереду. За нею йдуть інші, поки всі не пройдуть під «мостом». Ніхто не гнівається, коли відчує легкий удар по спині. Всі співають:

**У пороги Дніпрові
На Україні далекій
Впали мости дубові.
На Дніпрі, річці широкій,
Збудуємо новий міст,
Сильний, довгий, ланцюговий!
Стають пари в повний ріст –
І перехід уже готовий.
Сміло (брате, сестро), тепер йди,**

**Якщо заплатив вже мито,
Тільки довго не барись,
Щоб на мості не побито!**

Ріпка

Діти поділені на два рівні гуртки. Один гурток – «ріпка» – сідає на землю в ряді так, що ноги в колінах згинаються, а стопи обперті в землю і з'єднані. Другий гурток – «посли» – стає в ряд навпроти першого гуртка на відстані кількох кроків і починає гру. Він наближається до «ріпки» і хором говорить: «Стук, стук у ворота». Діти («ріпка») запитують: «За чим ви прийшли?». Посли: «Хозяйка хвора, ріпки захотіла». – «Хозяїн поїхали орать», – відповідають діти («ріпка»). Посли відходять. Опісля знову приходять по ріпку і дістають відповідь: «Поїхали сіять!». На третій раз послам дозволяється рвати ріпку «Рви, рви, та гляди, коріння не пірви». Тоді послы підходять до дітей першого гуртка, подають їм руки, опираються стопами в стопи своїх пар і стараються їх підняти із землі. Діти («ріпка») впираються і не даються їх підвести. Через деякий час послам вдається вирвати кількох ріпок. Пізніше гуртки міняються ролями так, що «ріпки» стають «послами», а «посли» займають місце «ріпок». Переможе гурток, який висмикав більше ріпок.

Відмінність цієї гри буває така: послы стають спиною до ріпки і подають руки своїй парі назад, після чого намагаються підвести свого противника із землі.

Петрушка

Дівчата сідають на землю в рядок, одна одній на коліна. Одна із дівчаток не сідає, а підходить до першої в ряду й каже: – Просили мати петрушку на юшку.

Сказавши так, бере її за руки й хоче вирвати з рук подружки, котра, обхопивши руками, не пускає. Вирвавши і поставивши її обіч підходить до другої, далі – до третьої і так до останньої. Якщо дівчинка, котра рве «петрушку», слабенька, то довго пручається, поки їй вдається витягнути гравця з рук іншого.

У залізного ключа, або у вовка.

Діти стають у коло, побравшись за руки, а один гравець залишається посередині і намагається прорватись, налягаючи їм на руки. Його питають:

— Який ключ? Він
відказує:

— Залізний!

Як розщепить чії руки, то виривається з кола і втікає, а його всі доганяють та співають: Ой дзвони дзвонять, Чорти вовка гонять По болотах, очеретах, Де люди не ходять.

Хто спіймає, той стає'вовком, і гра починається спочатку.

3.7. Загартовуючі процедури та народні розваги на свято Юрія

Одне з найбільш шанованих в народі є свято Юрія (Георгія, Юрая, Урал, Рая, Ір'я, Єгорія), встановлене на честь святого великомученика і побідоносця Юрія, що припадає на 6 травня.

За переказом Метафраста, святий Юрій походив із знатного роду з Кападокії, займав високе становище у війську. Коли ж почалося переслідування християн за Деоклітіана, він зрікся високого становища й став ісповідником християнства, за що був обезглавлений після восьмиденних важких мук [98].

Ім'я Юрія вважалося княжим – більше десяти українських князів носили це ім'я. Всі православні країни мають численні церкви, присвячені святому великомученику Юрію. На образах цей святий Юрій зображується молодим красенем-воїном, на білому коні, що перемагає дракона-змія.

Образ Юрія-переможця овіяний численними переказами, легендами, казками та прислів'ями. Наприклад, легенда про те, як святий Юрій переміг трьохголоваго дракона-змія, який грабував землю одного поганського царя. Щоб запобігти спустошенню країни, цар і громадяни змушені були віддавати змієві своїх дітей. Коли ж у жертву вивели царську дочку, з'явився Юрій, як молодий воїн, і утихомирив змія хрестом. Царівна, з наказу Юрія, прив'язала дракона, як смирну овечку, до пояса й привела в місто. Численні жителі і цар були вражені чудом, прийняли християнство [98].

Юрій вважається покровителем хліборобства і скотарства. У грецькій мові вимовляється «георгос» або «георіос», що означає «землероб» чи той, хто обробляє землю (хлібороб). Крім того, Юрій був покровителем усіх ловців, вершників, вояків, а також жінок, особливо дівчат. Юнаки вважали, якщо йому щиро молитися, то неодмінно пощастить у подружньому житті [186].

За стародавнім народним повір'ям, у цей день «весна сходить на землю» [42, 186, 98, 53]. Перед цим люди тільки кликали її,

запрошували як бажаного гостя, зустрічали піснями й хороводами, а тепер вона вже зійшла на землю й починає господарювати.

За народними уявленнями, святий Юрій був вельми шанованою і благочестивою особою. Він «наче Син Божий і воротар, що відмикає небо й спускає дощ та росу на землю» [42, 186, 98, 102].

У народному фольклорі інколи згадується також загадкове ім'я Урая, котрий «спускає на землю весняні роси» [186]. Можливо, це ім'я пов'язувалось з дохристиянським богом, покровителем роси, який із прийняттям християнства був замінений Юрієм. В одній з пісень, записаних П. Чубинським на Волині, співається:

Та Урай матку кличе:
– **Та подай, матко, ключа**
Одімкнути небо,
Випустити росу,
Дівочьку красу.
Та дівочья краса,
Як літня роса:
У меду потопає,
В вині виринає.
Та Урай матку кличе:
– **Та подай, матко, ключа**
Одімкнути небо,
Випустити росу,
Парубоцькую красу.
Парубоцькая краса,
Як зимня роса:
В смолі потопає,
В дьогтю виринає.

Справді, в Україні росу на свято Юрія вважали дуже цілющою, чарівною [221,155, 220,189]. Батьки спеціально наказували дітям ходити по росах босоніж, «щоб не нападали парші та не боліли ноги» [186]. Якщо косар поріже палець, то обов'язково проміє рану росою. Колись дівчата спеціально вставляли вдосвіта вмиватися світанковою росою, щоб позбутися прищів і стати рум'яною («аби красивими та рум'яними були», «на красу») [42, 186]. Старші люди часто змочували росою голову, «щоб не боліла» [42]. Особливо лікувальною

вважалася «Юрієва роса» для очей. Тому хворі люди промивали нею очі [42, 98]. Взагалі, як відмічає І. М. Снегірев, в Україні молодь на Юрія качалася по житі, «щоб бути сильним і здоровим, як Юрієва роса» [189, 74]. Подібні обряди з рососою були поширені і в Білорусі [231].

На Поліссі побутував давній звичай **«збирання роси»**. Одягнувшись по-святковому, селяни до схід сонця збиралися в одній із осель. Звідси йшли в поле попарно – чоловік і жінка, хлопчик і дівчинка. Дорогою не розмовляли, а коли траплялися зустрічні, то віталися з ними лише поклоном голови.

На межі городів розстеляли білі скатертини, виставляли сніданок, а господар, прилаштувавши на рушникові хліб-сіль, запрошував присутніх тричі обійти ниву. Після цього батьки долонями збирали росу в пляшечки, якою потім змащували рани й кропили дітей. Після цього всі роззувалися, ходили босоніж озиминою, оббризкували рососою один одного і мивалися, приказуючи: «З роси вам!». Як тільки сходило сонце, сідали снідати. Залишки їжі з собою не брали, а закопували на межі. Згодом діти, як роса трохи спадала, качалися на всі боки, промовляючи: «Хай густим і повнозерним вродить жито і пшениця!» [186].

Росу збирали різними способами: в одних випадках увечері стелили на траві ряднину, а вранці струшували її, в інших – удосвіта волочили по траві скатертину, яку потім викручували, добуваючи цілющу воду, ще в інших – голіруч збирали росу із трави і зливали в пляшечки.

Взагалі, на свято Юрія сакральні походи в поле з хороводами і піснями були традиційними ще з дохристиянської доби. Основна мета їх – блага́ння багатого врожаю, зачаровування нив від вогню, граду,

бури й буйних вітрів, а також викликання потрібних дрібних та теплих дощів.

Після прийняття християнства в день Юрія здійснювалися церковні походи на ниви. Але ще й в XVI-XVII ст. ці обряди частково поєднувалися з дохристиянськими звичаями: йшли в поле хлопці й дівчата з *хороводами, танцями й співали веснянок* [98].

В кінці XIX _ початку XX ст. традиційні обходи полів з молитвами за врожай були дуже поширеними. Наприклад, на Херсонщині (с. Надмак) такі обходи полів відбувалися дуже урочисто. Це було справжнє свято всієї сільської громади: відправлялося Богослужіння, співав хор, а потім обідали на полях. По обіді відбувалися розваги... Діти качалися по озимих посівах – «на всі чотири сторони». Одні говорили, що це для того, щоб жито родило, а інші – «щоб зробитися дужими, здоровими, ніякої хвороби не боятися» [42, с.339].

Крім качання на озимих посівах, до змісту дитячих забав входило **водіння хороводів і співання веснянок**, (у дівчат) кидання грудок землі в небо, «щоб хліби росли високі» (у хлопців) [102].

На Волині в день святого Юрія влаштовували в полі родинні забави. Після цього парубки та молоді чоловіки їздили верхи на конях, вірячи в те, що разом з ними й святий Юрій їздить по полях на білому ^{коні} – «об'їжджає богатирського коня». З цим в'яжеться і народна казка: «Коня богатиреві. Виїздить святий Юрій. Ото, бува, в табуні або де в стайні знайдеться такий кінь, що як його не пильнуй, а він завжди втече. Там уже через ніч чи через день або сам прибіжить, або його люди де знайдуть, – отож він бігав до святого Юрія в науку» [42, с. 348].

Традиційно слов'яни дуже шанобливо ставилися до коней. Головна причина цього полягала в тому, що кінь мав дуже велике

значення в селянському господарстві. Про ставлення селян до цих тварин в деякій мірі свідчать обряди на Юрія, що записані в Росії в XIX ст. Зокрема, у Вороніжській губернії день Юрія відмічали як кінське свято [190]. Всі чоловіки приїжджали до церкви на білих або сірих конях. Після молебні священик скроплював коней і мішки з вівсом, а потім кожен селянин підводив свого коня до купелі, поїв його свяченою водою, кормив вівсом і повертався додому, де починалось святкування.

В Рязанській губернії на свято Юрія під вечір робили «коня», який в супроводі людей обходив село, а пастух, що сидів на ньому, грав на жалійці. Потім «кінь» сходився на вигоні з «конем» іншого села і між ними починався бій [190]. У старовину там водили «курагоди», причому парубок, що зображував коня, стрибав як можна вище [182].

6 травня обов'язково відбувався вигін худоби на Юр'єву росу. Ця подія пов'язувалась із цілим рядом магічних актів, які здійснювалися для того, щоб «очистити» свійських тварин від усього поганого і примусити зло увійти в якийсь сторонній предмет або випалити його вогнем, щоб тим самим забезпечити худобі щасливе перебування на пасовищі [179]. Але, з точки зору теми нашого дослідження, дуже цікавим є те, що саме з цього дня починалися різноманітні пастуші ігри дітей. Характеристика й аналіз цих ігор дано в підрозділі «Фізичні вправи та народні ігри в день святого Петра і Павла».

Свято Юрія відоме багатьом народам світу. До нас, як прийнято вважати, воно прийшло з Греції в IV-V ст.

Ім'я Юрія в різних народів вимовляється по-різному. Наприклад, у росіян і греків – Георгій, у болгарів – Геррі, у поляків – Єржи, у чехів – Їжик, у словаків – Юр, у сербів та хорватів – Юрай, у французів – Жорж [98]. Ці та інші народи урочисто підзначають це свято.

Складовою частиною ритуальних обрядів Пули ігри, змагання та загартовування росою. Наприклад, у Греції на святого Георгія відбуваються атлетичні змагання. В перший донь свята найстарші жителі села змагаються з бігу по стрімкому схилу босоніж; на вершині пагорба переможця чекає приз – ягня. На другий день змагаються в стрибках, а на третій – в піднятті вантажів і боротьбі. В інших регіонах до програми змагань входять кінні скачки [90].

В західній Болгарії поширеним був звичай качатися по росі.

Найчастіше це робили безплідні жінки, що й відображає стародавнє вірування в запліднюючу силу землі [265].

У Франції вірили ніби травнева роса, зібрана до схід сонця, пом'якшує шкіру, робить обличчя свіжим. Походити босоніж по росі – значить зняти втому після тривалих переходів [90].

Таким чином, до основних народних розваг та ігор на свято Юрія належать загартовуючі процедури з росою, рухливі ігри та забави дітей, хороводи, танці та кінні перегони молоді.

Р о з д і л 4.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ У ЛІТНІЙ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ

4.1. Фізичні вправи та розваги у змісті обряду «Перегоня» на цукрових буряках

До стародавніх обрядів українського народу належить «Перегоня» на цукрових буряках. Зміст цього дійства передає залишки давнього хліборобського побуту і міфологічні уявлення людей [42].

Обряд здійснювався на полі, засіяному цукровими буряками, перед зеленими святами. У різних селах України він дещо відрізнявся. Проте головні риси були спільними.

Дівчину повністю обмотували червоними поясами, на голову клали вінок, а шию об'язували білою хусткою. Інколи руки піднімали над головою, а в долоні вкладали квітку. Цю дівчину називали «перегоня». Потім обирали двох охочих парубків, *одному з яких «перегоня» ставала на праве, а іншому на ліве плече*. Хлопці тримали в руках граблі або сапилна, за які, щоб не впасти, трималася дівчина. В окремих селах *«перегоня» ставала на плечі одному парубкові*, а двоє інших, яких називали «підпірками», підтримували її з боків. Так *«перегоню» несли між рядками буряків*. Попереду йшов скрипаль, а позаду – хлопці й дівчата, які гуртом *танцювали* і співали:

**Ой, бив мене муж,
Ой, бив, волочив,
Прив'язав ниткою,
Бив соломинкою,
Та ще й не навчив.
А я з того зла
Та й спати лягла,
Устала раненько,
Вмилася біленько,
Та й поснідала.
З'їла вола,
З'їла барана,
Сім мішків горішків,
Сімдесят поросят,
Чотири качечки,
Горшечок кашечки, –
Голодна була!
Випила вина
Три бочки до дна,**

Три мірки горілки, –
Не п'яна була!
Берегом ішла,
Коника вела,
За гриву держала,
До хлопців іржала:
Іго-го, га-га!
Їго-го, го то, -----
Матері його,
Перелюбила,
Переманила
Жениха мого.
Матінко моя,
Люблюся вже я.
– Любися, доненько,
То твоя воленька, –
Така була я!

Пізніше йшли в село до панського двору. Там ставали півколом, а «перегоня» і скрипаль по середині. Під музику всі починали танцювати, а «перегоня» стояла на плечах у парубків «гудує» (виконує різноманітні рухи тулубом, головою і руками). Після цього вона злазить з плечей парубків, отримує у пана гроші і танцює, як і всі. Натанцювавшись, хлопці і дівчата розходяться.

4.2. Народні ігри та фізичні вправи на свято трійці

Найулюбленішим і найпоетичнішим святом, яке тісно пов'язане з оточуючою природою, було і залишається Трійця, що відзначається на 50-й день після Великодня, і тому ще називається П'ятидесятницею. У православ'ї це свято належить до дванадцяти найбільших релігійних свят. У його основі лежить розповідь про сходження Святого Духа на апостолів в 50-й день після воскресіння Христа.

У побуті нашого народу тиждень перед Трійцею називався «зеленим» або «кличальним», а три останні дні цього тижня і три дні троїцького тижня називалися «Зеленими святами» [42]. На думку С. Килимника [98], у наших предків в старі, ще дохристиянські часи, існувала ціла низка літніх свят, які з приходом християнства протягом сотень літ утратилися і з'єдналися лише в понятті Зелені свята. Серед

них можна виділити такі: вегетаційне свято – росту рослин і свято лісу; свято води; свято нав'є – культ покійників; свято квітів; свято полів-нив; свято «рожаниць»; свято сонця та інші. Як бачимо, ці свята славили буйність і живосилля природи, в яку люди так вірили. «Навколишня природа, – зауважує В. Скуратівський, – була духовним опертям народної релігійної структури» [186, с.252].

В ті далекі часи наші пращури мали «священні гаї». У цих гаях відбувалися перші релігійно-магічні церемонії (тотемічні ритуали, жертви богам, ініціації). Непосвяченим не дозволялося заходити туди навіть під страхом суворого покарання, а особливо в момент виконання обрядів. Ці гаї дуже шанувалися. Ще до кінця XIX ст. в окремих місцевостях України не можна було ламати гілля з дуба на клечання; заборонялося викорчовувати молодого дуба, а коли зрубували його на будову, то це робили з особливим ритуалом [98].

Дуб шанувався також кельтськими племенами, германцями, римлянами та багатьма іншими народами [89, 86, 264, 214, 43]. Серед причин цього, в першу чергу, потрібно виділити фізичні властивості цього дерева: високий, могутній стовбур, довговічність, міцна деревина, а на гілках жолуді, якими харчувались наші предки і кормили ними худобу. Блискавки найчастіше вражають саме в дуб, що ще більше стверджувало його зв'язок з богами. Стародавні європейці приносили жертву дубу (або духу дуба), пов'язуючи з ним великих богів: греки присвячували дуба верховному богу Зевсу, римляни – Юпітеру, германці – Тору або Донару, литовці – Перкунасу, слов'яни – Перуну. Середньовічні автори детально описали обряди поклоніння дубу. Про це свідчать і археологічні знахідки [91, 89].

Крім дуба, символічними були липа, береза, явір, верба, тополя, ясен.

Священні заповідні гаї були широко відомі народам Близького Сходу, античним грекам, римлянам, кельтам, германцям та іншим. В XIX – на початку XX ст. такі гаї ще збереглися у литовців, германців, народів Поволжя і Кавказу [89].

З великою повагою давні слов'яни ставилися до квітів, що знаменували любов, кохання, радість, здоров'я, силу, надію. Квіти перед хатою в давнину не заводили. Вони росли далеко від людських осель, у спокійному, тихому місці – у «городчику», який був обнесений огорожею.

Стародавній культ дерев і квітів в наш час підтверджується звичаєм оздоблення помешкань травами, квітами та гіллям дерев.

Зокрема, гілками клена, липи завітчували хату над вікнами, дверима і господарські споруди. На подвір'ї, біля воріт, ставили принесену з лісу невеличку березу або осику. Долівку хати притрушували запашним зіллям: лепехою, любистком. На вікна ставили букети з чебрецю, волошок, м'яти.

Після свят трійцьке зілля не викидали, а сушили й у відварах із нього мили волосся – «щоб не боліла голова», парили хворі ноги, клали під голову покійникові – «щоб йому і на тім світі пахло» [179].

Походження обрядових дійств, пов'язаних з лісом і рослинністю, в науковій літературі обґрунтовується з різних позицій. Прихильники астрально-міфологічної школи бачать в шануванні дерев відображення метеорологічних явищ: дерево – це символ грозової хмари, місцеперебування «духів хмар», вмістилище духів і душ [87, 206, 86]. Інші етнографи в основі обрядів з рослинністю вбачають аграрну магію: прагнення передати землі родючу силу дерев. Ще одна теорія пояснення календарних обрядів з рослинністю була висунута прихильниками семіотичного методу [78], але вона не дала переконливих результатів [89].

Крізь усі Зелені свята проходив культ сонця. Навіть ті численні вінки, що плетуть під час свята, на думку С. Килимника, знаменують не лише кохання, пошану, але й саме сонце [98].

За народними віруваннями, на Зелені свята покійники вдруге приходять на землю до живих. З цього приводу О. Воропай пише: «На Зелені свята починають квітувати жита, а за народним віруванням, в час квітування хлібних злаків прокидаються мерці. В стародавніх мешканців Європи, а зокрема в нас в Україні, квітування хлібів вважалося за найнебезпечніший період; люди боялися, щоб із цвітом чогось не сталося злого. Мерці ж предки – це охоронці інтересів свого роду, за стародавнім віруванням, і ось до них у цей небезпечний час живі зверталися, їх поминали, їм приносили жертву, влаштовуючи на гробах тризни. Ось так з давніх-давен встановився звичай поминати мертвих родичів у час Зелених свят» [42, с. 405-406]. «Сі мерці, – відзначає М. Грушевський, – які ходять тоді, лякають або затягують до себе живих, одержали назву «русалок», причім, як і в наших «дідьках», тут поміщались поняття душ померлих, нехрещених дітей з водяними і пільними німфами, духами збіжжя, і назва русалок і мавок (навок, від навь-мерлець) перейшла на сі образи» [53, с. 214].

За народною уявою, існувало декілька видів русалок: лісові, водяні та польові [186]. Лісові русалки, або мавки (були жіночого і чоловічого роду) уявлялись голими, з довгим і в'юнким волоссям.

Вони полюбляли збиратися гуртами, гойдатися на верховіттях дерев, швидко бігати й улаштовувати бійки. Мавки мають гарний тонкий голос, і якщо вони побачать хлопця або дівчину, то починають співати, щоб у такий спосіб заманити свою жертву.

Водяні русалки мають дещо інший вигляд. Вони уявлялися як надзвичайно чарівні дівчата з білим, ледь синюватим кольором тіла, високим і гнучким станом, дівочою розпущеною косою й синіми, як морська глибина, очима. Вийшовши з води, русалки полюбляли розчісувати своє довге волосся або водити дивовижні, з таємничим шепотом, хороводи.

За уявленнями людей, русалками або мавками стають дівчата-утоплениці, самогубці та діти, що народилися мертвими чи померли нехрещеними [42, 98, 186].

До водяних німф було подвійне ставлення: в одних місцевостях до них ставилися з великими симпатіями, з любов'ю і вважали русалок добрими, але скривдженими природними силами. Тут їх вважали за опікунів нив, лісів, вод. В інших місцевостях – навпаки, називали «нечистю», якій треба догоджувати, яку треба задобрювати, щоб не робила лиха [98].

Тисячоліттями вірування в русалок жило серед нашого народу. У побуті людей народилось безліч повір'їв і обрядів на честь русалок. Мавки-русалки стали дійовими персонажами казок і переказів, творів Лесі Українки, Т. Г. Шевченка, М. В. Гоголя та ін.

На думку багатьох вчених [42, 53], назва «русалка» перейшло під назви свята – русалії. Справа в тому, що в багатьох слов'ян-ВКХих народів Зелений тиждень ще мав іншу назву – русалії.

Наприклад, у болгарів – «русальніци», у сербів і хорватів – ♦ русаліє», у словаків – «русадіє», у чехів – «русадле» [42].

Очевидно, назва походить від греко-латинського «росалія» чи «росарум», що в перекладі означає свято рож (у римлян це поняття ідентифікується зі святом предків) [186].

Русалії в стародавні часи, на думку Б. А. Рібакова, були «кульмінаційною крапкою народних язичницьких святкувань. Всі види мистецтва виявлялись в них повною мірою: музика, співи, танці, військові ігри, театралізовані дійства, які інколи проводились в масках» [178, с.676].

Термін «русалії» так твердо ввійшов в побут Русі XII ст., що навіть в чисто церковних творах про піст час назначався цим язичницьким святом: «...І по сынъствии святого духа, рекше по русалиих...»,

«...масла же до русалии приемлють...» [178, с.677]. У початковому літописі в 1067 році згадуються «роусальї» поруч з «скомарохами» і «гусльми». У «Руському літописі» русалії зустрічаються декілька разів під роками 1174 [126, с. 306], 1177 [126 с.321], 1195 [126, 355].

У 1551 році цар Іван Грозний показав церковному собору перелік претензій у зв'язку з поганою діяльністю. За кількістю статей цей документ назвали «Стоглав». В питанні 23 знаходимо докладний опис русалії: «У троїцьку суботу по селах і погостах сходяться мужі і жони на жальниках (могилах) і плачуть на могилах вмерлих з великим криком. А коли почнуть грати скомарохи у всякі бісівські ігри, то вони, перервавши плач, почнуть скакати і танцювати і в долоні бити і пісні сатанинські співати...» [197, с.115].

Характер русалій, як їх описують церковні письменники, не викликає сумнівів у їх ритуальному язичницькому змісті. Саме до русалій, які відрізнялися всенародністю, широким охопленням багатьох поселень, відносяться такі етнографічні терміни, як «собитіє» (со-битіє), «собор», «стадо», «толпа», «толпіще» [189]. За повір'ям, на стародавніх ритуальних городищах, подібних до Лисої гори під Києвом, зелений тиждень справляли відьми, зліталися туди. Русалії – це «збір великий великої кількості людей, які одягнуті в яскравий одяг» [178, с.677].

Учасники русалій, на думку Б. А. Рибаківа [178], поділялися на простих глядачів і на спеціальних людей, які виконували головні ролі гри — обряду. В першу чергу, це музиканти, скомарохи і танцюристки. Музики грали на духових, струнних і удар, них інструментах. Скомарохи – це співаки-потішники і танцюристи, які забавляли людей піснями, жартами, іграми [212]. Танцюристки («плясунї») вибирались, напевно, із кількості найгарніших дівчат міста або села, як це було по всій середньовічній Європі, де під час травневих і троїцьких свят вибирали королеву і короля свята.

Русальні ігри складали з хороводів, різноманітних танців і стрибків («плясаніє і скаканіє»). Танці велися в швидкому, шаленому темпі, і здавалося, що русальниці не торкаються землі. Головним мотивом були «найрізноманітніші форми зивання» [135, с.482], що підтверджується частими згадками руських церковників XI-XII ст. про «багатовертке танцювання». Танець супроводжувався викликуваннями, скрикуваннями і часто завершувався тим, що «русальниці доходять до виснаження і падають непритомними» [178, с.680].

Сцену таких ігрищ межі селами «зображено» в Літописі Русь-кому [126, с.9]. Посередині малюнок – дівчина в довгому одязі в рукавами, що звисають нижче кисті рук, приблизно на довжину ліктя. Вона танцює, розмахуючи руками. Перед нею витанцьовує з піднятими руками юнак. Двоє музикантів грають на свірелях – флейтах. Один музикант з барабаном стоїть поряд з дівчиною і, напевно, також бере участь у танці. Збоку на пагорбах – дві групи людей, які аплодують танцюристам.

Мабуть, ритуальний танець із спущеними рукавами був досить поширеним. На це вказують археологічні матеріали Х-ХІІІ ст., зокрема, знайдені широкі срібні браслети. Б. А. Рибаків [178] В своїй книзі помістив фотографії шести браслетів, троє з яких були знайдені на території України. Одним з головних персонажів малюнків на цих прикрасах є жінка із спущеними рукавами. Наприклад, на київському браслеті зображена жінка, яка танцює з розпущеними рукавами. Голова не покрита, волосся лежить вільно. На руках, поверх рукавів, браслети. Голова повернута вправо. Рукава від кисті рук до землі орнаментовані прямими і струменястими лініями. Ліва рука піднята вгору, права опущена так, що рукав торкається землі.

Крім танців, «плясання русалієй», «скаканія», зміст русалій складала ще певні язичницькі ігри, на жаль, не описані церковними авторами, а лише узагальнені назвами «ігрищами бесовсь-їсими», «Іграми ідолськими», «ігрищами неподобними».

Значна частина таких ігор мала військовий характер.

Найбільш поширеними були «бої перебієців», «вдавані бої» [98] та змагання на зразок первісних турнірів.

Підтвердженням військових боїв на русалії є малюнок воїна на вже згаданому київському браслеті. Зображений вояк виконує певну гру чи танець. Він ще юний, безбородий, у виштитій сорочці. У правій руці ніж або меч, у лівій – невеликий щит.

Найбільшого поширення під час русалій набули різноманітні рухливі ігри молоді, що супроводжувалися співом і промовка-ми. З часом назва «русалії» з багатьох причин вийшла з ужитку нашого народу. Але обрядові дієства, що відбувалися в ті дні, не зникли, а почали виконуватись на честь Зелених свят.

У кінці ХІХ – початку ХХ ст. українськими та зарубіжними науковцями була записана велика кількість обрядів молоді, які виконувались на Зелені свята [200, 53, 69,110, 222]. Дослідження сучасних вчених [42, 186, 185, 166, 178] науково обґрунтовують зміст цих обрядів, встановлюють закономірності їх виникнення і розвитку.

Спіраючись на результати цих досліджень, ми маємо змогу описати найбільш поширені ігри молоді на Зелені свята.

На зелений тиждень дівчата «завивали вінки» [186]. У визначений час йшли до лісу і відшукували кілька берізок з таким розрахунком, щоб гілки можна було дістати голіруч. Розділившись по двоє, плели віночки, не відламуючи галузок. Цю роботу супроводжували піснею:

**Ой вигляни, срібний місяцю,
Із-за хмариньки,
Бо повинна вийти з води
Сестра русалонька.
Розпрощалась вона з світом,
Моя мила,
А сьогодні повинна вийти,
Бо зелена неділя.**

Упоравшись з вінками, дівчата обмінювалися одна з одною через віночок крашанками й цілувалися. Після цього обоє ставали «кумами». Потім вибирали старшу куму. Робили це таким чином. Кожна з дівчат скручувала або пов'язувала у вузол свою хустинку й разом підкидали ці хустинки вгору. Чия підлітала найвище, та й вважалася «старшою кумою». Після цього в знак дружби обмінювалися перстнями. Потім утворювали коло.

Старша кума присідала, а присутні покривали її хусткою, кінці якої прив'язували до кілочків; вона мовби засинала. Взявшись за руки, подружки танцювали навколо «сплячої русалки». Через деякий час дівчина прокидалася, підстрибувала, вливалась у танок і біла по руках присутніх. Гурт оживлявся дотепами, жартами, сміхом.

На Харківщині та на Полтавщині в Зелений тиждень дівчата й хлопці «водили тополю» [42, 98, 110]. Наприклад, на Полтавщині ці дійства відбувалися приблизно так. По обіді збиралися дівчата у садку чи за селом на полі, а коли ліс близько – у лісі. Спочатку співали, водили хороводи, гадали... Під час гри чи хороводів вирізняли найжвавішу дівчину, що найкраще відзначилась в іграх... її обступали дівчата і підіймали вгору з вигуком: «Тополя! Тополя!». У цей час збігалися хлопці, які близько чатували цього моменту, підхоплювали обраницю на руки й деякий час носили, а подружки намагалися відняти й поставити на ноги. Поки відбувалася ця гра, декілька дівчат розшукували гарні гілки зеленого дерева, дві рівні палиці, різнокольорові стрічки, збирали з-поміж себе хустки, намисто, рвали квіти... Врешті «дівчата перемагали хлопців» і

ставили тополю на ноги. Уся молодь бралася за руки й утворювала коло, що рухалося за сонцем, і всі протяжно співали тополі:

...Стояла тополя край чистого поля.

– Стій, тополенько, не розвивайся,

Буйному вітроньку не піддавайся!

По цьому «тополя» піднімала догори руки, дівчата прив'язували їх до двох рівних дрючків стрічками, хустками та зіллям, увішували «тополю» стрічками, намистом, уквітчували лісовими квітами, очі зав'язували і з гучними піснями водили з одного краю села до другого. «Тополю» супроводжувала майже вся молодь села та малі діти.

Зустрівши людей, «тополя» їм низько вклонялася, а господарі частували дівчат і давали подарунки «тополі на стрічки».

На Поліссі дівчата й жінки «водили Куста» [185, 186]. Започатковували його рано-вранці наймолодші дівчатка. Потім водили Куста дівчата. А після обіду ватагували жінки. Перед тим, як почати дійство, гурт збирався у лісі й вибирав з-поміж себе майвродливішу дівчину або жінку, яку, власне, й називали Кус том чи Кусянкою. Її пишно заквітчували в зелене вбрання. Наприклад, плели з лепехи спеціальну спідничку, яку підперізували кольоровою крайкою й затикали всілякі квіти та галузки з листям. Голову прикрашали кількома (іноді й до десяти) віночками. Такий пишний одяг, що нагадував живий **кущ**, потрібен був для того, щоб господар, до якого приходили віншувати, чи зустрічні люди не впізнали б односельчанку. Решта учасників одягались в усе святкове, але неодмінно з барвистими віночками поверх голови.

Після цього обрядовий гурт вирушав до села з піснями. Підійшовши до оселі, кусяни заспівували:

Куст з Кустом,

А жито з ростом.

Щоб вам жито родилося,

У коморі водилося!

Назустріч їм виходили з хати господарі, тримаючи на вишитому рушникові хліб і узвар. Отримавши згоду, гурт заспівував одну з обрядових пісень:

Були у великому лісі,

Народили Куста із зеленого кльону,

Вийди, господарю, з нового покою,

Винесь Кусту хоч по золотому.

А в нашого Куста та ноженьки невеличкі,

**Треба Кусту панчішки та черевички,
Бо Куст поїде та до батенька в гості,
Треба Кусту черевички на помості.**

Хазяї дарували смачне доморобне печиво чи гроші. При цьому вважалося, що чим більше одвідає ту чи іншу родину співачок, тим щедрішим буде достаток, а тому завжди чекали їх з нетерпінням. Коли ж з якихось причин одну з осель обминали, то це вважалося великою образою для її господарів, бо, як казали в таких випадках, «кого Куст минає, той щастя не має».

Якщо ж два «Кусту» сходилося посеред дороги, то між ними починалася «бійка»: одна з одної намагалися зірвати прикраси. Якщо ж щастило це зробити, то гурт, в якого «роздягли» кустянку, припиняв свою дію. Тому для захисту іноді запрошували хлопців, котрі трималися осторонь і не брали участі в інших діях.

Закінчивши водити Куста, гурт йшов на леваду чи до річки, приспівуючи:

**Ми водили Куста од хати до хати,
Щоб були всі люди щасливі й багаті!**

Натомість кожна з учасниць знімала з ведучої гілочку чи іскітку й кидала, приказуючи: «Це на врожай і статки!».

Дуже цікава гра, що відбувалася під час Зелених свят, має назву «Похорон Ярили». Це одна з найменш досліджених ігор. М. Мюллер, П. Єфименко, Г. Фамінцин, П. Шеффер, Г. Гинкен та ішгато інших вчених, що досліджували це свято, так і не дійшли певних висновків.

На думку П. Єфименка, Ярило «поширює весняний чи ранішній піт, збуджує рослинну силу в травах і деревах, плотську любов у Людях і тваринах, молодечу свіжість, силу і хоробрість у людині» [69, с.79].

С. Плачинда зображує Ярила як бога «весняних робіт, плотської любові і статевих пристрастей. Заступник сівачів і всіх, хто істає рано, до схід сонця» [166, с.53].

Гра «Похорон Ярили» відбувалася так. Перед Зеленими святами робили солом'яного бована в образі чоловіка. Одягали його її сорочку, штани та оздоблювали зеленню. Під час гри вибирали одну з дівчат, яка мусила мати «добре божество». Хлопці виносили це опудало в ліс чи до води. Несли як покійника. За ним йшла вся молодь, співаючи сумних пісень. Коли шестя приходимо до води, то всі речитативом проказували: «Помер Ярило, нема Ярила...». Коли його кидали в яму й засипали землею, всі кри-піли: «Поховали Ярила, поховали

Ярила!». Як топили у річці, то кричали: «Утонув Ярило, утонув Ярило! Виплинь, Ярилочку, іпшлинь, Ярилочку!». Після закопування і утоплення молодь поселилася, водила хороводи, співала веселих жартівливих пісень. Хлопці зчиняли двобої, вдавану боротьбу. Вже смерком розходилась молодь з цих «похоронів»-ігрищ [98].

В інших місцевостях «Похорон Ярила» проводився дещо і іакше. Молоді хлопці та дівчата запрошували старенького дідуся, дії пали йому гроші за участь в обряді і садовили на підвищеному 11 с ці у лісі чи в полі. Після цього стрибали навколо нього, водили хороводи, наряджали як покійника і знову «воскрешали», імпортувався обряд знову хороводами та «боями» хлопців.

Традиційний цикл молодіжних розваг доповнювала гра «В сухого дуба» або просто «Дуба» [185]. У клечальну суботу, тобто напередодні Трійці, юнаки ставили на вигоні або в центрі села високу тичку, поверх якої приправляли колесо. Цей символічний атрибут обряду оздоблювали травою, живими квітами і кольоровими стрічками. Квіти, як правило, хлопці рвали на людських городах. І хоч як жінки не намагались вберегти свої квітники, сільська молодь все-таки знаходила нагоду запастися живими прикрасами. Нерідко цьому сприяли й самі дівчата.

Обрядове колесо дуба обкопували невеличким ровом і за-клечували березовими гілками. Майже протягом усього тижня молодь щовечора збиралась біля цього «дуба» на свої ігрища та хороводи. Своєрідність цих ігор полягала в тому, що участь у них брали хлопці й дівчата. Колесо символізувало початок літа, а сама назва «Дуб» чи «Явір» уособлювала мужність і міць.

У Зелений вівторок та Зелену середу молодіці «зустрічали русалок» [98]. Для цього вони, святково одягнені, збиралися і йшли в поле, на роздоріжжя чи до лісу. Там розкладали їжу, «закликали русалок їсти й пити з ними, та охороняти їх ниви», співали русальних пісень. Чоловіки і жінки переодягалися, маскувалися й танцювали під звуки бубна, сопілки та волинки.

У «Десятий понеділок», на перший день Петрівки, а часом і на Вознесіння відбувалися «проводи русалок» [42, 186]. Це були спеціальні обряди, що мали мету позбутися русалок. В ці дні дівчата в полі, на житах, робили спільний обід – тризну в честь русалок. Опісля ходили по полях з розплетеними косами і вінками на головах, співаючи проводи русалкам.

На Чернігівщині проводи русалок відбувались таким чином: дівчата обирали серед свого гурту одну «русалку», прикрашали її

зеленню і вели за село. Хлопці тим часом, «озброївшись» граблями, кийками, голосно цьвохаючи об землю батогами, проганяли дівочий гурт «русалок» за село. Заганяли всіх у жито, перев'язували зворотній шлях на всю його ширину мотузкою і щодуху – тепер уже всі разом – тікали від «русалки». Обов'язково потрібно було зачепитися за мотузку так, щоб упасти і перекотитися через голову. Цей ритуал вважався оберігальним від русалок і символізував позбавлення людини шляхом її **переродження** від усього лихого й потойбічного [57].

На Поліссі обряд «Проводи русалок» зберігався досить довго [218, 186, 173, 42]. Дівчата плели собі вінки й вибирали з-поміж себе русалку – високу і гарну дівчину. Ввечері, як зійде місяць, дівчата бралися за руки і довгим ключем йшли за село на поля. Попереду йшла русалка. Дівочий ключ рухався таким чином: перша пара піднімала руки і робила ворота, під якими, схилившись, проходив увесь ключ. Все це дійство супроводжувалось русальними піснями.

В полі дівчата розкладали вогонь, стрибали через нього, як на Івана Купала. Пізніше до них приєднувалися хлопці. Наприкінці гри дівчата спритно й несподівано кидали свої вінки на хлопців, а самі розбігалися. В цей час русалка намагалася спіймати когось з дівчат. Якщо спіймає, то полоскоче і пустить, а потім і сама поверталася в село.

Про обряд зустрічі і випроводження русалок, що зберігся в Росії, повідомляє С. В. Максимов [131]. Хлопці наряджалися цапами, свинями і обов'язково конем, одягали маски і під музику та дзвін пателень і пічних заслінок танцювали і стрибали, йдучи з села в село. На чолі процесії «русальщиків» часто носили опудало коня з справжнім кінським черепом на жердині. Потім йшли за околицю в поле, де на честь русалок жвава дівчина з палицями в руках стрибала вперед і назад.

Свято Трійці добре відоме всім європейським народам. Обов'язковим елементом святкувань були різноманітні ігри, танці і змагання.

В Бельгії влаштовувались традиційні щорічні змагання з ігор в м'яч [278, 260]. Обов'язковими були також народні танці на вулиці і розваги до глибокої ночі [282, 245, 266]. У Німеччині до середини XI ст. на Трійцю особливо популярними були кінні змагання або біги. В них брали участь тільки холостяки. До змагань готувалися завчасно. За чотири тижні до турніру кожний учасник підбирав собі партнерку. В день свята, після відповідних церемоній, починались змагання.

Кожен учасник повинен був проїхати під спеціально побудованими ворітьми і абити хлистом підвішений на них вінок. Ввечері влаштовувалися танці [90].

Інше змагання полягало в тому, що на гнучкому місці підвішували відро з водою. До верху відра була прикріплена дощечка, яку вершник повинен був збити. Неспритні парубки лачеплювали відро і обливалися водою.

На свято Трійці дівчата змагалися з бігу. Також брали участь і в своєрідній грі: під глиняний горщик саджали півня, і учасниці з зав'язаними очима повинні були цепом розбити горщик. Ігри закінчувались веселими танцями [90].

В угорців на Трійцю постійно влаштовували різноманітні змагання, верхову їзду, обов'язково вибирали короля. В угорській хроніці часто зустрічаються згадки про весняні ігри – змагання, зокрема, фехтування на списах, стрільба з лука і т. д.

Особливо розкішно обирали троїцького короля. Ним, звичайно, вибирався парубок, який переміг у верховій їзді або ж в полюванні на дикого бугая. Йому одягали на голову великий вінок із верби, квітів, листя. Цей «король» вважався верховним правителем села на весь час свята [240].

Свято Трійці в румун також вирізняється різноманітними іграми і танцями. Проте найбільш цікавим є обряд келушарії або келученії, як його називають в Банате [94, 91, 272, 287, 288, 275]. В ньому можна побачити пережитки чоловічих союзів (в обряді беруть участь тільки чоловіки) та елементи шаманізму («лікування» хворих за допомогою танців та стрибків).

Компанія із непарної кількості чоловіків на чолі із своїм керівником (старица, ватаф) на світанку русального дня збиралася в певному місці на пагорбі і під схрещеними шаблями, перед фігуркою, вирізаною із дерева, коня, давала клятву не порушувати законів келушаріїв. Після цього під звуки танцювальної мелодії вся команда в танці тричі обходила пагорб. Один із келушаріїв виймав із мішка спеціально принесені рослини (часник, полинь і т. п.), які, за народною уявою, відганяли нечисту силу, і бив по них молотком, інший шмагав їх мотузкою. Потім старець і один з келушаріїв піднімали схрещеними шаблю і молоток і під ними, своєрідною аркою, проходили всі учасники обряду. Подібні дії виконувалися тричі, після чого келушарії танцювали «марш зинє». З цього моменту вважалося, що вони убезпечили себе від нападів русалій і можуть приступити до виконання самого обряду.

Впродовж всіх днів свята келушарії ходили по околицях із села в село, із будинку в будинок, заходили навіть в міста, відганяли злу силу і «лікували» хворих. Недужого клали на розстелений на землі килим, а келушарії танцювали навколо нього, намагаючись перестрибнути через лежачу людину (від голови до ніг). В польоті вони шептали хворому на вухо символічні слова, які мали вигнати хворобу!

Танці келушаріїв мали не тільки ритуальне значення, але й самостійну художню цінність. Вони нараховували до сотні особливих фігур, відрізнялись своєрідністю такту і такими віртуозними стрибками, що глядачам вважалося, ніби танцюючий літає в повітрі.

Траплялося так, що зустрічалося дві команди келушаріїв з різних сіл. Тоді починалася бійка. Переможена команда переходила в підпорядкування команди переможця на дев'ять років.

Після закінчення обряду всі речі обряду закопували в землю або кидали у воду, а потім розбігалися в різні сторони, не оглядаючись, боячись гніву русалій [91].

Таким чином, найбільш поширеними засобами фізичного виховання на свято Трійці у нашого народу були ігри: «Завивання вінків», «Водити тополю», «Водити Куста», обряд «Лялі», «Похорон Ярили», «В сухого дуба», «Зустріч русалок», «Проводи русалок», а також різноманітні танці та змагання.

4.3. Фізичні вправи та народні розваги на свято Івана Купала

Одним з найвизначніших свят у звичаєво-обрядовому колі нашого народу є свято Івана Купала, яке відзначається 7 липня, в день літнього сонцестояння. За підрахунками В. Мицика [140], свято відбувається відповідно до космічних ритмів, на п'ятнадцятий день після найкоротшої ночі і рівно через півроку після Коляди.

Свято Івана Купала відбувалось тоді, «коли сонце приходить до zenіту – найвище піднімалось над землею; давало найбільше тепла й світла, виявляло свою найбільшу чудодійну силу для рослинного і тваринного світу та для людей» [98, с.432]. У святкову ніч «все наповнюється своєю найвищою силою – роси, трави, звірі, себто вся природа і все надприродне. Сама Мати-Богиня у своєму наймогутнішому розквіті. То й люди не відстають, а на «ігрищах межі сели» розвивають якнайбільшу свою вітальну силу» [55, с.104]. Наші далекі предки мали анімістичний світогляд, щиро поклонялись силам природи. Тому, спостерігаючи ва її буйним розцвітом, в період свята створили специфічну купальську обрядовість, завдяки якій намагалися стати ближче до природи, пізнати її таємниці, оволодіти її силами.

Як стверджує П. Бессонов, свято Купала це – «найвищий літній пункт стародавніх священних обрядів, сказань і пісень» [10, с.68].

На думку багатьох дослідників [98, 53, 99, 169, 178, 140], купальська обрядовість належить до найдавніших часів, до первісних поезій та ритуалів. Це рештки колишнього одноцільного анімістичного світогляду наших пращурів.

У купальських обрядах відобразились погляди людини на оточуючий світ, реальні умови праці й побуту, закріпилися споконвічні закони землеробства, тваринництва, народної медицини [202]. Купальську обрядовість характеризує комплекс охоронних засобів від нечистої сили, чітко окреслена система магічних ритуалів, спрямованих на забезпечення врожайності [99].

У IV ст. н. е. християнська церква день язичницького свята Купала проголосила днем народження Іоана Хрестителя – предтечі Ісуса Христа. Тому й носить це свято подвійну назву – «Іван Купало» і лише в окремих місцях – «Іванець», «Іван Лопушник», «Собутки».

У старих писаних джерелах є досить багато згадок про свято Івана Купала. Найдавнішою згадкою про це свято донедавна вважався запис у Волинському літописі (за Іпатіївським списком) від 1262

року: «Канунь Івана дня, на саміє Купалья». Про те у велесовій книзі, епічні твори якої складені у V і записані у IX століттях, на 8-й дощечці читаємо:

«Володарі наші є Хоре і Перун, Яр, Купало, Лад і Дажбо.
А коли Купало прийде у вінку,
що покладений на голові його,
сплетений із віття зеленого, і квітів, і плодів...» [24, с.55].

М. Грушевський писав: «Коли прийде празник Рождества Предтечевого, то в ту святу ніч, трохи чи не все місто схвилюється, і по селах показяться – з бубнами, з сопілями, з гудінням струнним і всякими неподобними граннями сатанинськими, з плесканием і плесанням; жінки й дівчата головами махають, устами видають недобрі кличі, препогані бісовські пісні, хребтами вихиляють, ногами скачуть і топчуть...» [53, с.218].

Польський ботанік Мартин, описуючи свято Івана Купала в кінці XVI століття, зауважує, що «дівчата плели вінки й ними вбирали себе. В цей диявольський день розводили вогонь, який добували через тертя дощок, щоб свято було справді диявольське, що в ньому брали участь самі демони. Співали сатанинські пісні, і з ними стрибали від радості дияволи, яким вони молилися і їх восхвалювали, а Бога забували. В день святого Івана нікого не було в церкві, бо всі проводили собутки з бісами з усякими безчинствами. Жіноча стать до розпалювання вогню ходила в поле шукати різних трав, і зібрані в цей день трави мали чудесну силу. Найголовніші з них були: Іванів цвіт, лопух, богородсь-ка трава і ведмеже вухо. Дівчата плели з них вінки, пускали на воду і ворожили по тому, як ті вінки пливли: чий тонув, та з дівчат не вийде заміж. Інші, сплівши вінки з богородської трави, святости їх у церкві та зберігали протягом усього року. Під час хвороби людей чи тварин напували хворих настоєм із зілля тих вінків» [42, с.410].

Стоглов під назвою «Русалії» так описує свято Івана Купала: «Против празника і вночі на самий празник, весь день і до ночі чоловіки, жінки, діти, по домах і на вулицях, і над воду ходячи, забавляються всякими грами, скоморошеством, піснями і пляса-ми сатанинськими, гусями й іншими способами і паскудними образами; тут хлопці і дівчата безчестяться; коли минає ніч, ідуть на ріку з великим криком, як біснуваті; миються водою і, вернувшись додому, падають як мертві від «великого клопотання».

Таким чином, історичні записи дають загальне поняття про зовнішній вигляд свята, основні його символи і образи. Проте, щоб

глибше зрозуміти зміст купальської обрядовості і її значення, необхідно звернутися і до новіших джерел.

Ареалом особливо інтенсивного побутування купальської обрядовості в ХІХ і на початку ХХ ст. вважається Полісся – одна з найбільш архаїчних зон слов'янського світу [99]. Тому багато етнографів і фольклористів вивчали свято Івана Купала, яке відзначалося саме в цьому регіоні. Найбільш повні відомості про зміст свята на західному й центральному Поліссі подаються в роботах Лесі Українки [207], Н. Дмитрука [64], С. Бельського [19], Т. Стецька [283], М. Теодоровича [203], М. Коробки [106], 15. Доманицького [64], В. Кравченка [111], В. Камінського [92].

Обрядова картина купальського свята, що побутувала в східному Поліссі, досліджувалась А. Шафонським [223], Б. Грінченком [52], О. Малинкою [132], Ф. Коломийченком [104].

Про зміст і характер купальських обрядів на Харківщині повідомляється в працях В. Пассенка [161], П. В. Іванова [79].

До ареалів, де свято Купала збереглося в багатьох традиційних рисах, належить і Поділля. Про характерні риси купальського святкування в цьому регіоні повідомляють Г. Галько [44], М. Мочульський [145], П. П. Чубинський [221], О. Кольберг [259].

Особливості купальської обрядовості на Гуцульщині описав В. Шухевич [226].

Науковому осмисленню свята Івана Купала, з'ясуванню його первісного змісту та соціального генезису присвячуються роботи О. Потебні [169], А. Балова [5], В. Мипика [138, 140], Ю. Д. Климця [99], І. Нечуя-Левицького [148].

Спираючись на ці джерела, можна констатувати, що провідне місце в традиційній купальській обрядовості в усіх регіонах України належить різноманітним іграм і фізичним вправам. Вони пронизують практично всі обрядові дії свята. Нижче подаємо опис основних обрядів свята і відповідних ігор та фізичних вправ.

Колишнє свято Купала відбувалося два дні: напередодні – у лісі, здебільшого біля води, з гільцем та вогнями – відбувалися нічні «розгри»-грища, та в самий день Купала – обов'язково над водою біля джерел, криниць, річок, ставків з Мареною, вінками, обливанням водою, купанням – денні «розгри»-грища [98].

Пізніше такий поділ обрядових дій втратився, але основні обряди залишилися.

Вранці 6 липня (напередодні Купала), доки не спала роса, дівчатка-підлітки виконували обряд «**Водити відьму**». Для цього вони збиралися в житі і робили ляльку у вигляді відьми. Хлопці знали

про цю дію, але відшукати дівочий гурт, щоб завадити роботі, їм не вдавалося – юнки тримали це у великому секреті. Натомість, коли обрядова лялька, в магичність якої люди вірили, була готова, йшли до села і, піднявши її над головою, співали спеціальних пісень. До них, як правило, приєднувались і старші дівчата, приспівуючи:

**На Івана Купального
Несли відьму до Вального.
На дуб лізла, кору гризла,
А з дуба впала – кора спала...**

За цією дією в селі ретельно стежили. Односельці виходили цілими родинами на вулицю, щоб побачити, як дівочий гурт ніс під супровід пісень ляльку на вигін, де на дівчат уже чекали хлопці. Вони тут же кидалися на ватагу дівчат, одбирали «відьму», розривали її на шмаття під голосний дівочий вереск [185].

Напередодні Івана Купала існував звичай *бігати* по полях із палаючими віхтями соломи, прикріпленими до кінців жердин (факелами), підкидаючи їх угору і співаючи [259, 165]. Згідно з імітативною магією всі ці дії були покликані збільшити родючість землі [99].

Ввечері дівчата і хлопці йшли гуртами до лісу, співаючи спеціальних купальних пісень:

**...Ой на Йвана на Купала,
Там Марія в воду впала,
Ой на Йвана на Купала,
Там Марія купалася.
Ой на Йвана на Купала,
Там з Іваном вінчалася...**

Дівчата брали з собою гарний вершок черешні, вишні, яблуні або клена – гільце. У лісі чи під лісом на поляні встановлювали гільце в землю, прив'язували його до тички і оздоблювали польовими та городніми живими квітами, обвішували цукерками, бубликами, печивом, стрічками різних кольорів та свічками. На вершечку настромлювали невеликий віночок з барвінку. Непомітно в кількох місцях прив'язували жагучу кропиву та колочі будяки [98].

Святкування Івана Купала власне і починається з того, що дівчата, запаливши на ритуальному деревці свічки, сідають навколо нього подвійним або потрійним колом (мале коло з 5-6 дівчат сидить навколо гільця й тримає його, друге – значно ширше, а третє – ще ширше) і співають купальних пісень.

Пісні на свято Івана Купала складають особливий, дуже архаїчний цикл. Вони супроводжуються приспівом «то-то!» або «ту-ту-ту!»,

обов'язковим притупуванням і стуком в цей час, що властиве тільки купальським пісням. На думку Б. А. Рибаківа – це лишки стародавнього ритуального танцю [178]. В. Камінський додає, що «співають пісні урочисто, дбайливо, немов виконують якийсь-то релігійний ритуал» [92, с.16].

У той час, коли дівчата співали пісні, хлопці здобували живий вогонь (тертям сухих деревин) і розкладали багаття. До того ж, розкладали вогнище лише здорові, хлопці, що не мали ніяких вад і вважалися за порядних, нічим лихим не заплямовані [98]. Запалювання купальського вогнища від «живого» вогню [147, 92] теж підтверджує думку щодо архаїчного характеру купальського ритуалу.

Дівчата продовжують співати купальських пісень і водити хороводи навколо гільця [223, 98]:

1 група:

...Ой, вербо, вербице!

Час тобі, вербице, розвиватися.

2 група:

Ой, ще не час, не пора.

1 група:

Час тобі, Іваночку, женитися.

Хлопці здаля відгукуються:

Ой, ще не час, не пора:

Ой ще ж моя дівчина молода...

Та нехай до літа, до Йвана,

Щоб моя дівчина погуляла,

Та нехай до літа, до Петра,

Щоб моя дівчина підросла...

Під час співу хлопці роздивляються дівчат і умовляються, хто яку дівчину буде ловити. Після цього вони розходяться і обступають дівочий гурт. На знак «берези» хлопці біжать до дівчат і намагаються схопити гільце. Дівчата не дають... Врешті все гільце спільно ламають на куски, розкидають, а стовбур несуть і кидають у вогнище... Дівчата розбігаються в усі сторони, збирають по кусочку гілочки з гільця... Хлопці їх ловлять, – кожний намічену ним завчасно дівчину, – і несуть до вогню... Дівчата вириваються. Такі ігри тривають певний час [98].

Невід'ємним компонентом купальського свята є Купало і – Марена.

Купало – це велика лялька, у ріст людини, зроблена з соломи, їй надягають штани, сорочку, бриля, у руки дають батога, інколи кия. На

обличчі приробляють вуса, бороду. Марена – це також постать у зріст людини, але жіночої статі. Її гарно одягають: у плахту, вишиту сорочку, навішують намисто, чіпляють фартух і підперезують крайкою [98].

Навколо Марени дівчата водили хороводи, співали, жартували. Хлопці підкрадалися до дівчат, забирали Марену і також стрибали і співали пісні. Дівчата робили нову Марену, але парубки забирали і цю. Бувало, що дівчата інколи робили в цей день декілька Марен. Як зауважує П.П. Чубинський, хоч дівчата і відстоювали Марену від нападів парубків, але ніколи це не супроводжувалось лайкою, а тільки сміялися: над парубками, що вони взяли «не любую Марену», а ту, яку зробили спеціально, щоб обманути хлопців. Парубки, забравши у дівчат Марену, розривали її на частини й розкидали або топили у воді.

У деяких місцевостях навколо Марени дівчата водили хороводи і танцювали практично мовчки. Після чого Марену спалювали на вогні [98].

В окремих селах не виготовляли солом'яних опудал, а лише зрубували гілку з листям, під нею садовили дитину й завітчували віночками та живими квітами. В такий спосіб об'єднували Марену (гілку) та Купала, роль якого виконував підліток. Дівчата довкіл водили хороводи, співали жартівливих пісень [187].

Закінчивши церемонії з Мареною, всі хлопці й дівчата йшли до Купала. Там водили, за сонцем, хороводи, співали.

Потім проводили різні ігри. Хлопці вибігали з-за дерев, хапали по черзі дівчат й несли їх до води, і або кидали у воду, або обливали. Якщо кидали у воду, то хлопець, який вважав дівчину своєю, «фрятував» її – подавав руку й витягував з води.

Після ігор та хороводів хлопці урочисто брали фігуру Купала і пускали на воду. Ці дії супроводжувалися речитативом пісень [98].

Потім, всі ставали у коло біля вогнища. Кожний парубок брав На руку «свою» дівчину й починались хороводи навколо багаття. Хороводи мали дуже жвавий характер.

Співали то всі разом, то дівчата насміхалися у пісні з хлопців, І хлопці їм також жартівливо відповідали:

**... По садочку ходжу, виноград саджу,
Посадивши та й поливаю,
Ой поливши, та й нащипаю,
(Щипають дівчата хлопців).
Нащипавши, віночка зів'ю,
Віночка звивши, на воду пуцу:**

Хто вінка пійме, той мене візьме...

Після цієї пісні дівчата розбігалися в усі сторони, а хлопці намагалися піймати, до того ж, кожний хлопець ловив тільки свою дівчину. Й знову приводили до вогню. Хороводи й ігри продовжувались довгий час (4).

Під час купальського свята був поширений звичай **котити з гір палаючі колеса**, обмотані соломою, вмоченою в дьоготь чи смолу, або розташовувати ці колеса на жердині, що встановлювалася посеред купальського багаття. Котили колеса з таким розрахунком, щоб вони спускалися прямо до річки чи ставу і падали у воду [142, 233, 92]. Обряд котіння коліс, напевне, склався у зв'язку з культом сонця і виконувався для підвищення родючості полів, благополуччя сім'ї, попередження пожеги, що знаходить аналоги в Італії [284], Франції [285], Британських островах [263], Німеччині [234], Австрії [247, 243], Польщі і Словаччині [91]. В Німеччині, наприклад, існував звичай кидати диск на пошану певної особи, якій бажали щастя (батькам, коханій дівчині та іншим). Швабські селяни вірили, що палаючий диск прогріває насіння в землі і сприяє тим самим врожаю. В області Рьон, побачивши палаюче колесо, люди викрикували побажання, щоб краще вродив льон. В Шотландії вважали, що врожай буде добрим, якщо колесо, спущене з гори, горіло весь час поки котилося. В Польщі, облите смолою, запалене і спущене з гори колесо символізує підвищення родючості полів, одруження людей [89].

Після ігор та хороводів починались **стрибки через вогонь** [140, 61, 268, 98,42, 250, 99, 207, 92, 259,132, 64 таїн.]. Спочатку стрибали хлопці по старшині один за одним. Чим вище скочить хлопець, тим кращий буде на його полі врожай; чим спритніше скочить – здоровий буде... Упаде під час стрибка – щось трапиться йому нещасливого впродовж року; розгорне вогонь під час стрибка – розгорнеться якийсь нелад і т. д. Коли перестрибали всі хлопці, починали стрибати парами, хлопець з дівчиною [98]. Якщо перестрибнуть вдало, вогню не зачепили, не спіткнулись, не розійшлися руки, то вони поберуться і будуть жити щасливо. Це ж саме означає, якщо під час стрибка через вогонь, іскра полетить вслід за тими, хто стрибав [222].

На Слобожанщині, перед тим, як стрибати, хлопець здіймав з голови дівчини вінки і клав собі на голову, а на дівчину одягав свою шапку. Отак обмінявшись, бралися за руки й стрибали. Перестрибнувши, пара проходила навколо «Купала» й ставала позаду інших учасників гри, помінявшись головним убором і вінком [179].

Веселі вигуки громади, плескання в долоні, жарти, сміх, веселі діалоги, пісні і приказки супроводжували кожна пару [140, 61, 98].

**... А ти, Яне, святий Яне,
Освяти нам наше зело,
Наше зело і корене,
Што на огонь положене.
Івана Купала!
За цілий год плигала,
Усе лихо під ноги стоптала.**

**Вогонь – гогнило, красне світило,
очисти нас від скверни, дай нам вогню в душі!
Хто пройшов вогонь і воду –
основні сили природи,
той усе в житті здолає!**

Перестрибування через вогнище – найважливіша обрядова дія у святі Купала і відома багатьом народам світу [237, 282, 279, 286, 285, 291]. Стрибаючи через вогонь, люди старалися пояснити цей старовинний звичай. Наприклад, народи Швеції, Франції, Німеччини, Скандінавських островів вірили, що чим вище людина підстрибне над вогнем, тим краще вродять зернові культури, льон і конопля [286, 285, 282]. Якщо під час стрибків парами хлопець і дівчина не розіжмуть руки, то їх кохання зміцніє і вони в цьому році візьмуть шлюб [291, 279]. Австрійська молодь під час стрибків через багаття промовляла певні побажання. Парубки під час стрибків вигукували імена коханих дівчат [291]. У Греції, під час стрибків через вогонь, також висловлювали різні побажання: «Хай хвороба не торкнеться мене!», «Дорогий святий Іоан потурбуйся про мене!» [91]. Стрибки через вогонь на свято Івана Купала у всіх європейських народів були запорукою доброго здоров'я. На думку жителів Бельгії, стрибки запобігають від шлункових захворювань [89].

Наукове тлумачення ритуального багаття і, зокрема, стрибків через вогонь, в літературі досить різноманітне. Представники міфологічної школи пов'язують його із соляним культом [264, 261]. Інша група науковців [138, 66] пов'язують ритуальний вогонь із аграрною магією. Н. Н. Велецкая вважає, що стрибки через вогонь – нагадування про стародавній звичай спалювання людини, яку нібито посилали в інший світ вищим силам, які правлять світом. Для такої жертви вибирались літні, але міцні духом і тілом люди. Спалювання

на Купальському вогні чучела (а пізніше його замінила гілка дерева) – це заміна людської жертви [25, 26].

Проте більшість науковців вказують на очищувальні функції стрибків [2, 205, 190, 169, 236]. Зокрема, О. О. Потєбня зазначав, що «запалювання вогнищ і стрибання через них має на меті звільнення від ворожої сили, хвороби, смерті і пов'язаних з нею міфічних істот» [169, с.3]. Тому, як зауважує В. Скуратівський, «кожному праглося очиститися купальським вогнем, бо так велить звичай – прийшов на Купайла – неодмінно мусиш перестрибнути багаття, підтвердивши цим самим громаді свою спритність і вправність» [185, с.202].

На очисну функцію купальського вогню вказує і те, що часто жінки переносили через вогонь своїх дітей. Хворі палили у тому вогні різне зілля, що мало лікувати від всяких недуг та нечистих сил [151]. За спостереженнями І. Франка [213], пастухи стрибають через купальський вогонь, щоб цілий рік бути здоровими.

Характерною особливістю свята Івана Купала є поєднання стрибків через вогонь із купанням. Очевидно, вода в уяві наших предків також мала велику очищаючу силу. На думку С. Максимова, природна чистота води, підлягала в найглухіші часи язичництва особливому шануванню, яке, зокрема, виявилось в урочистому святі Купала.

Послідовність купання і стрибків визначалась локальними особливостями купальського святкування. Зокрема, на Харківщині до початку ХХ ст. зберігся стародавній звичай купатися перед стрибанням через купальський вогонь [79]. На Лубенщині багаття розпалювали на берегах річок, щоб можна було «перелетіти через вогонь у воду і відразу ж очиститися і вогнем, і водою» [142, с.28-29]. Подібний обряд стрибків через вогонь у воду зафіксував в кінці ХІХ століття В. Ястребов на території теперішньої Кіровоградської і Дніпропетровської областей [230].

На Білоцерківщині голі парубки й дівчата, узявшись за руки, спершу перестрибували через купальське багаття, а тоді купалися (села Синява, Павелки). В селах Острийки та Тулинці представники обох статей збиралися окремо. Група дівчат стрибала через купальське вогнище, а тоді купалася у воді, після чого знову стрибала через вогнище. Обряд повторювався тричі. Так само цей обряд виконувався і парубками. Після цього, одягнувшись, молодь збиралася біля вогнища, де свято продовжувалось [268]. Стрибання через вогнище голими було, очевидно, розраховане на те, щоб

якомога ближче доторкнутися до купальського вогню, узяти від нього вдосталь життєвої енергії [99].

Дуже цікавими, з точки зору фізичного виховання, є відомості про звичай напередодні Купала перестрибувати через купи кропиви чи через вогнище [104]. Це було своєрідне тренування, спрямоване на розвиток фізичних якостей і оволодіння технікою виконання стрибків.

У дітей також існували купальські ігри. Грали в них напередодні та в день Івана Купала. Більшість з них наслідували дії дорослих. Наприклад, розпалювали невеличкі, багаття, або ж зносили на кущу кропиви й перестрибували через них [187]. В окремих слободах, як зазначає П. В. Іванов [79], вогню взагалі не запалювали, а зносили купи жалкої кропиви, або колючих будяків, чортополоху і перестрибували через них.

Цікаво описує ігри дітей на свято Купала Н.Заглада [73]. Зібравшись, діти згортають на Купу пісок і встромлюють в неї кропиви. Один з хлопців стає поруч – він сторож. Всі співають: На Івана хліб сажала, А на Петра вибирала. Треба по телята йти. Дай, Боже, Василя знайти.

Як проспівують, то хлопець, що стоїть першим, біжить та й перестрибує через Купала (купу піску з кропивою) так, щоб не зачепити ногами кропиви. Якщо зачепить, то той, що стереже, «жарне» його кропивою по ногах (стереже той, хто перший перестрибнув). Потім беруть кропиви, несуть до озера, кидають у воду і кажуть: «... Іван купався та й в воду упав».

Інколи, крім кропиви і будяку брали м'яту, любисток, рожу, різні лугові квіти, траву. Цей жмут міцно зв'язували, загрибали в пісок і перестрибували через нього. Того, хто добіжить і побоїться стрибати, «вартовий» жалить кропивою по ногах.

Перед світанком дівчата йшли до криниць по чарівну купальську воду. Кожна поспішала прийти до криниці першою і першою зачерпнути цілющої рідини. При цьому дівчина вдивлялася у криницю, у воду, на свою вроду. Побачить себе гарною, гарною й буде і всім хлопцям буде подобатись ... Швидко витягувала воду, сьорбала, умивалась – і скоріш додому, щоб нікого не зустріти.

Вдома мама брала першу ковоньку цієї води, добавляла любисток, м'яту та чорнобривці і гріла дочці купіль (митель) для голови з чарівної води та чарівного зілля. Ще до схід сонця мама сама мила доні голову з проказуванням магічних слів.

Потім, як і на свято Юрія, вся родина ходила босоніж по росі, а донька з матір'ю часто качалися по ній... Після цього збирали чарівну купальську росу в пляшечки [98].

На Поліссі купальську росу збирали зранку на межах, вірячи в її цілющу силу і здатність викликати дощ [92]. Гуцули качалися по росі з надією, що не будуть мати ніколи ні чиряків, ні корости, ні струпів [227].

У багатьох народів світу існує віра в цілющі властивості роси на свято Івана Купала. Італійці з найдавніших часів вважали росу, що випадає в ніч на свято, дуже цілющою, яка сприятливо діє на людей і на тварин. За народними повір'ями купальська роса володіє силою прискорювати день одруження. Тому дівчата зранку бігали по росі босими.

У Франції росу збирали на лугах і розбризкували її на городі, щоб отримати високий урожай овочів. Хворі пропасницею на світанку ходили босими по росі з надією зміцнитися [285, 279].

Подібні повір'я існують в побуті людей Іспанії, Німеччини, Польщі, Болгарії та інших [91].

На свято Івана Купала чудодійною вважали і воду. За свідченнями В. Шухевича купальська вода уявлялась могутньою очищувальною силою, здатною відновити фізичні і духовні сили людини: «Хто б не скупався, в кого на тілі були струпи, рани або якась жура чи напасть в людини, то як купається на Івана, то хоч від людини, а хоть від челяді, все пропадає у воді» [226, с.263].

На Київщині, в день свята Івана Купала Н.Петров [163] спостерігав стародавній звичай. Вранці, до сходу сонця, дівчата брали довгу тичку з мітлою й бігли вулицею, помахуючи нею та приспівуючи саркастичні пісні, які адресувалися хлопцям.

Парубки, почувши спів, кидалися до дівчат, одбирали мітлу й самі виконували не менш дошкульні куплети, або ж розламували тичку.

У день Купала дівчата і хлопці, співаючи йшли у ліс чи до річки, несли з собою вінки із свіжих та зів'ялих квітів. Там водили хороводи, співали магічних пісень, проводили різні ігри. Потім, вибирали з-поміж себе найгарнішу і найдобрішу дівчину, одягали її в зелень, квіти, вінок, зав'язували очі й опускали до ями (наперед приготовленої). Яма гарно вистелена зеленими гілками, квітами, а по середині ями робили «зелений трон» – підвищення для сидіння. Стіни обвішували принесеними вінками. Взявшись за руки, дівчата починали водити хороводи і танцювати навколо ями. Дівчина, що сиділа у ямі (її називали «Купайло» або «Купалочка-фортуна») брала

вінки і подавала подругам. Вона не бачила, який бере – свіжий чи зів'ялий. Якщо свіжий – дівчина, якій подано вінок, швидко вийде заміж. Якщо ж «Купайло» подасть вінок зів'ялий – «зів'ялий» і безнадійний буде у дівчини рік.

Після того, як всі вінки вийняті з ями, дівчата втікали, побоюючись, щоб «Купайло» не схопив кого-небудь із них. Дівчина, яку спіймав «Купайло», в цьому році не вийде заміж [98, 222].

Купальські святкування проходили дуже жваво, цікаво. Вважалося, якщо хтось із парубків і дівчат не випробує себе в святі, то цілий рік їх супроводжуватимуть невдачі. Більше того, відсутність кого-небудь на святі оцінювалась як ігнорування інтересами колективу [99]. Їх часто проклинали, погрожували, що збереглося в зразках купальського фольклору:

**Хто не піде на Купала,
З того вийде душа й пара.**

Або:

**Котра дівка на Купайлі не бувала,
Щоб вона сіла та й більше не встала.**

Тому, кожному хотілося в будь-який спосіб прилучитися до молодіжного дійства, що надавало йому характерної масовості та різнобічності.

4.4. Народні ігри та забави на свято Петра і Павла

Особливе місце в побуті нашого народу займає свято першо-верховних апостолів Петра і Павла, що припадає на 12 липня. Апостол Петро (Симон) був одним із перших учнів і вірних послідовників Христа. За проповідницьку діяльність його разом із апостолом Павлом було вкинуто у Мамертинську темницю в Римі і за наказом імператора Нерона засуджено до розп'яття. За церковним переказом, апостол Петро попросив повісити його на хресті вниз головою, «бо я недостойний Господа свого» [179].

Незважаючи на те, що дні пам'яті обох святих відзначаються в один день, у народній традиції значно більшого авторитету зажив святий Петро. У народі це свято називають «Петра».

В цей час у багатьох регіонах України розпочиналися жнива, а звідси походить народне вірування, що святий Петро – «жито зажинає» (згадаймо слова відомої колядки: «Святий Петро жито зажинає ...»). За народною уявою, цей святий був покровителем збіжжя. М. Грушевський з цього приводу зазначав: «... се діло святого Петра жито зажинати. Він являється сторожем поля, будучого врожаю, пчільного взятку, – він же заорує, очевидно – на озиме» [53, с.220]. Зважаючи на це, в кожній родині до Петра намагалися провести зажинки, які, за даними С. Килимника, раніше проводилися дуже урочисто і поважно [98]. Але, на жаль, з часом вони втрапилися, лишивши тільки невеличкі фрагменти тих далеких часів.

Відомий письменник та етнограф В. Т. Скуратівський зібрав елементи зажинкових обрядів, проаналізував, систематизував і досить детально їх описав [188]. Як свідчать матеріали досліджень, до зажинків наші діди і прадіди готувалися заздалегідь і досить ретельно: назубрювали серпи, стругали цур-ки, котрими в'язали снопи, крутили з околоту перевесла для пшениці, вівса та ячменю.

Зажинок починали вдосвіта і обов'язково на легкий день (середу, п'ятницю, суботу). В поле йшли до схід сонця. Перед початком роботи розстеляли на узбіччі білу скатертину, клали на неї хліб-сіль, свячену великоднєву цілушку від паски та інші страви. Ставали обличчям до сходу сонця, і господар читав молитву: «Сонце праведне, святі Петре і Юрію, наші святі душечки, виростили ви хлібець Божий на ниві, внесіть його в наші руки... Докотись, хлібцю святий, житечко наше, у клуні – стодоли... Хмарі дощові, буряні, громові – блискавиці, і ти, граде б'ючий, – обходьте ниву нашу стороною й до нас не наближайтесь...».

Присідали довкола скатертини і після зосередженої мовчанки на кілька хвилин починали готуватися до роботи. При цьому серпа годилося вішати на ліве плече, а цурку затикати за очкур (крайку). Після цього всі ставали обличчям до лану, чоловіки знімали головні убори. Господар статечно кланявся і промовляв: «Боже, благослови!».

Зажинок завжди починали господар поля або найстаріша жінка. Нажаті дві жмені збіжжя складали навхрест. Це був так званий зажинковий хрест, що символізував почин жниварської пори. Після цього готували непарну кількість снопів (інколи стільки, скільки членів у родині), ставили їх в коло колоссям догори і клали посередині ще один зажинковий хрест, потім сідали їсти.

Після їжі дорослі лягали на землю й потягувались, щоб під час жнив «спина не боліла». Повертаючись з ниви, брали з собою кілька колосків або кілька снопів. З них, якщо в родині були дівчата на виданні, годилося спекти коровай чи почати осінній засів. Серпа та цурку першого дня залишали у полі під снопами на цілу ніч «на добрий починок».

У Закарпатті, де тваринництво в домашньому господарстві посідало особливу роль, найурочистіше святкували день Петра пастухи. Вони проводили святкові обходи на вигоні, урочисті обіди з «мандриками» (пампушки печені з пшеничного тіста, яєць і сиру), а потім влаштовували різноманітні *змагання, розваги і танці*. Тому вважається, що святий Петро був покровителем ще й пастухів. Цікаво зазначити, що наступного дня, тобто 13 липня, відзначається свято Полупетра, коли також вшановують пастухів і худобу [188].

Традиційно в Україні починали пасти з семи років. Наймолодші пасли гусей, старші – овець, а найстарші, 10-12-річні – корів і коней. Всю худобу, звичайно, пасли на луках, на молях чи в лісах, що залежало від місцевих умов й пори року. Пастухи з однієї частини села («кутка») всю худобу зганяли докупи і пасли разом. Обов'язок пастухів полягав в тому, щоб дбати про худобу, старатися знайти для неї добру пашу й своєчасно напоїти, пильнувати за тим, щоб худоба не робила шкоди в полі та на засіяних галявинах у лісі, не розгубити худобу і своєчасно пригнати її ввечері додому. Виконуючи ці обов'язки, пастухи допомагали один одному: старші опікувалися за молодшими, а молодші слухали старших.

Якщо худоба розбрідалась по лісі, то для того, щоб її зібрати докупи, один із пастухів *вилазив на найвище дерево* й дивився, чи не видно де згуби. Якщо видно, то він подавав з дерева команду іншим пастухам і худобу знову зганяли до гурту [42]. Іноді діти *лазили по*

деревах. Вилізе на дерево, вхопиться руками за вершок, а ноги звісять, і дерево згинається, наближуючись до іншого. Хлопчик охоплює ногами це дерево й перелазить на нього, а потім – на третє і так далі. На молодих деревах хлопці *«гнули гнучки»*. Вилізе на високу деревину, схопиться руками за вершок, а ноги звісять – і дерево згинається додолю. Коли ноги торкнуться землі, хлопець відпускав вершок – і дерево випростовується, роблячи шум і свист у повітрі. Якщо діти знаходили стару сосну, гілля якої звисало майже до землі, то бралися за їх руками і *гойдалися*.

Влітку на обід худобу не завжди гнали додому. Частіше її зганяли в умовлене місце біля води (річки, озера) і там перебували дві-три години. Зібравшись у гурти, діти проводили різноманітні ігри та забави [42, 73].

Ворона

Поміж собою діти обирають «матку» і «ворону». Ворона відходить вбік, а матка залишається з дітьми. Всі діти (один за одним) чіпляються за матку, а ворона летить до матки, щоб відняти дітей. Вона намагається забігти назад і схопити дитину. Матка розставляє руки, махає ними перед вороною. Діти теж повертаються від ворони в протилежний бік. Коли матка не встереже, вона встигає добігти до останньої дитини і забрати її. Отак ворона перекраде половину дітей. Тоді шукають палицю: матка і ворона беруться за палицю руками, а діти чіпляються ззаду за них; діти воронині – за ворону, а матчині – за матку. Хто швидше відпустить палицю, той буде вороною. І гра починається спочатку.

У коня

Один з граючих стає рівно, як стовп, другий нахиляється, береться за нього і кладе йому голову під руку. Далі ще четверо нахиляються, беруться один за одного і так само ховають голови під руки передніх. Решта дітвори один за одним розбігається і стрибає на цього коня. Останній, що стрибнув на коня, тричі плескає руками, всі зістрибують і знову роблять те саме. Якщо ж останній не втримається і впаде – тоді вони стають конем, а ті починають стрибати. Гравців, що стрибають, і гравців, що «роблять» коня, повинно бути порівно.

Дзвіночок

Грають утрьох. Двоє беруться за руки, а третій падає на зчеплені руки, щоб їх розірвати. Як розірве, то ті двоє втікають, а він їх ловить. Кого спіймав, той його замінить. А він стане у парі.

Коромисло

Грають попарно. Гравці стають спинами один до одного і зчіплюються зігнутими в ліктях руками. Чергуючись, вони нахилиються вперед, підіймаючи догори напарника, який лежить на спині. Гра триває доти, доки обидва гравці не втомляться.

Яструб

Усі, крім «яструба», утворюють колону, взявши один одного за пояс або плечі. Направляючий запитує яструба, який перед ним:

— Тобі кого треба?

— Останнього!

— То лови його!

Яструб кидається до останнього, який намагається втекти протилежним боком колони і стати перед направляючим. Відбігати від ряду далі п'яти кроків не дозволяється. Спійманий стає яструбом, а колишній яструб – направляючим.

У «колдуна»

У «колдуна» грають тільки хлопці. Вони беруть довгу палку і вимірюють на ній: чия рука зверху, той – «колдун». Тоді відзначають місце, де їм бігати. Забігати за межу не можна. Той, хто забіжить, стає «колдуном». Усі хлопці бігають, а «колдун» їх ловить. «Колдунові» за одним довго бігати не можна. Коли якийсь хлопець втомиться, то каже:

– Цур, цура, відпочиваю.

Тоді його «колдун» не зачіпає. Коли якогось хлопця «колдун» наздожене і торкне, той уже «заколдований». «Колдун» відходить від нього на три кроки, а інші хлопці повинні його «відколдувати»: подати тільки руку і він вільний. Якщо котрийсь хлопець не вбережеться, то і його «колдун» «заколдує», тоді вже потрібно «відколдувати» двох. Ті хлопці, що були «заколдовані», бігають, як і вільні, тільки ж вони вважаються, що вже були «заколдовані». Коли «колдун» всіх хлопців «пере-колдує», той, котрого він найпізніше «заколдував», стає «колдуном», і гра продовжується.

До цілі

Діти стають в один ряд і відраховують четвірки. Потім співають, беруться за руки по чотири й четвірками заходять до місця бігу. Всі мають змагатися з бігу до означеної мети (дерева, стовпа і т. п.) на відстані 20-30 м.

Гей, котиться горішок крізь ручки,

Гей, ловіться, дівочки (хлопчики), за ручки.

Гей, ловіться, чотири, чотири,

Щоб змірятись, хто скорше у цілі. Після слів: «Щоб змірятись...» перша четвірка вибігає із свого місця. Хто перший добіжить до мети, стає осторонь. Інші відходять і стають за четвірками. Потім друга четвірка підходить на місце першої і теж біжить до мети і т. д., поки по черзі не позмагалися всі четвірки. Із гравців, що перші добігли до мети, утворюються нові четвірки, які знову змагаються з бігу. В кінці пробують свої сили два найкращі бігуни. Хто перший прибіг до визначеної мети, того діти підносять на руки, як переможця.

Перед першою четвіркою потрібно накреслити лінію, щоб всі точно вибігали з одного місця.

Латка

Діти зібралися грати, хтось із них говорить: –

Давайте грати в латки.

Відразу ж б'є долонею сусіда по плечу і тікає, промовляючи:

Латка – битка,

Шовкова

нитка,

На мені не

була,

На тобі ізгнила.

Побитий переслідує втікача, але не промине «полатати» й іншого, хто потрапить під руку. Вдаривши, говорить: «Латка». «Полатаний» намагається в свою чергу передати латку третьому, **якщо** це не **вдається**, повертає її тому, хто побив його.

У цурки-палки

Беруть кийок (палицю, якою гонили корів) і другу тоненьку паличку довжиною сантиметрів із двадцять, копають вузьку, але глибоченьку ямочку, поперек неї кладуть невелику паличку, а кийком підкидають її якомога далі. Хто відкинув найдалі, той переміг. Йому дозволяється (як переможцю) бажати чого-небудь доступного, наприклад, щоб хтось із своєї торби дав істівне, або ж придумати кару для тих, хто програв (побігти туди і назад, завернути корови, назбирати пасльону або дикого часнику і т. д.).

При цьому всяке бажання (без жодного натяку на невдоволення) виконувалось. Але не всім хотілося їх виконувати. І коли В

переможеного зовсім пропадав настрої, то переможець казав такий віршик:

**Раз, два, три, до шести
Прилетіли пеструшки,
А цурка упала,
В пеструшку попала.
А тут бусел прилетів
І пеструшку втішив.**

При цьому той, хто переміг, втішає іншого або міняє «кару» на легшу.

Циганка

Грають п'ятеро-шестеро дітей віком семи-десяти років. Встромлюють у землю палку – «циганку». Один із гравців стає біля неї. Інші відходять і проводять лінію – це («баба»). Стають там, де кому зручніше, і кидають у циганку палицями 60 см, щоб вбити. Той, хто біля циганки, відразу ставить її на місце, а інші отрибають на одній нозі за своєю палицею і, взявши, кладуть її під коліно вільної ноги, тут же, стрибаючи, повертаються на місце, де стояли, а звідти бігцем – до баби, щоб не спійматися циганці.

Циганка, ловить усіх, хто стає на дві ноги. Кого спіймає, той буде циганкою, і гра продовжується.

У скраклі

Готують десять круглих, довжиною 6-8 вершків (= 4,5 см) дерев'яних одрубків, що називаються «скраклями». Відмірюють відстань, наприклад, у десять сажнів (= 2,13 м), на кінцях якої ставлять ці підрубки **поруч або в** шаховому порядку до п'яти штук.

Середина відстані між поставленими скраклями називається «маслом». Поставивши як слід скраклі, гравці беруть палиці: спочатку один кидає свою через усю відстань, а потім, якщо зіб'є хоч одного, кидає вже від масла, намагаючись збити якнайбільше скраклів. Хто більше зіб'є, той і виграє, за що катається верхи на спині свого противника.

Бабок

Для гри потрібні бабок – невелика дерев'яна цурка на зразок скраклі – і по палиці на кожного гравця. Бабок встановлюється на визначеному для цього постійному місці, і учасники гри за чергою починають збивати його, влучаючи в нього з певної відстані палицями.

Питання, кому за ким кидати, вирішується жеребкуванням на палиці. Проте ця черговість умовна: другий з черги б'є в тому випадку, якщо перший промахнеться, третій – якщо промахнеться другий, і т. д. Але, як тільки бабок буде збито, всі учасники змагання біжать до нього, і той, хто першим схопить і поставить його на місце, починає бити. Якщо і цей гравець зіб'є бабок, знову всі намагаються захопити його, і той, кому пощастить досягти цього, б'є. Якщо він промахнеться, тоді в силу вступає черговість.

У шуляка

Збирається кілька хлопців. Вони кидають палки (шуляки) вгору так, щоб ті черкнулись одна об одну. А як попадають усі палки, то хлопці прожогом кидаються до них, щоб хоч одну вхопити, але чим більше, тим краще. От і буває так, що хтось нахапає цілий пучок паличок, а в іншого їх немає зовсім. Кому не вистачало палки, тому гуртом дають кокоші (покарання): обступлять його кругом, віддають у руки його палку, скубують і промовляють:

Кокоша, небожа!

Скаче ятір по дубині,

Заправляє три ружини

Друк чи качан?

Якщо гравець не отямився і скаже «качан», то вони – знову: – Качав, качав та знов почав.

Переказують те саме і скубують. А якщо й знову помилиться, то знову дістанеться, а як скаже «друк», то всі кажуть:

– Тікай, дурню, з рук!

І всі перестають скувати. А буває, хтось разом не одірве руку, то й тому дають кокоші. Отак покарають усіх, котрі палок не вхопили, а тоді знову пускати шуляків. Буває, що хтось щоразу хапає палку, тоді той лишається без кокоші.

Перепелиця

Для гри потрібні просторий майданчик і палиці на всіх гравців.

Із числа гравців вибирається «перепелиця», решта учасників гри стають «кібцями». Перепелиця підкидає свою палицю вгору у довільному (на свій розсуд) напрямі й промовляє:

– **Перепеличка – невеличка птичка,**

Кібчик більший, та не вловить.

Слідом за перепелицею, намагаючись влучити в її палицю, кібчики кидають свої. Якщо чиясь палиця влучить, це означає, що кібчик схопив перепелицю. Тепер цей гравець стає перепелицею.

Нова перепелиця так само підкидає палицю вгору.

Якщо у підкинуту палицю ніхто не поцілів, перепелиця не «складає своїх обов'язків». При першому ж влученні на її місце стає новий гравець.

Блудько

Для гри вибирають місце з м'якою землею. Гравці стають навколішки у велике коло і кожен виконує перед собою вузький, на ширину своєї палиці «ярочок». Потім по черзі б'ють палицями кожен по своєму ярку, приказуючи:

– Раз бив, два бив, зо всіх трьох-чотирьох не зблудив.

Той, хто тричі вдарить по ярку без промаху, відіграється, хто не влучив, той «зблудив». Таких, звичайно, буває кілька чоловік. Усі вони починають за чергою бити знов, доки з тих, хто зблудив, не залишиться один.

Тоді всі палиці втикають у землю на відстані п'ятнадцяти кроків одна від одної, а тому, хто не відігрався, зав'язують очі і він, пересуваючись з допомогою своєї палиці, намагається знайти їх. Натрапивши на чиюсь палицю, він скидає з очей пов'язку, висмикує палицю і разом із пов'язкою передає її власникові. Тепер цьому зав'язують очі, і він розпочинає пошуки.

У такий спосіб відшукують усі палиці.

Щенята

Хлопці міряються на палиці, кому пасти. Тоді забивають кілок, прив'язують до нього мотузку: біля кілка усі кладуть шапки – то щенята. Пастух береться за мотузку й оберігає щенят, бігаючи, наскільки дістає повода.

Пастух стереже, а всі хлопці крадуть щенят, хапаючи їх руками або вибиваючи ногою з круга. Як вдається пастуху спіймати котрогось, то він мерщій кричить: «Цура-повода!». А як не зацуравсь, то, значить, і не спіймав.

Як розкрадуть усіх щенят, то вважають, що одне літо відпас; тоді дають ще на одне або на двоє, а як не спіймав, то дають йому кокоша (покарання).

Кокоша дають так: один хлопець кидає крізь ноги шапку, тоді всі хлопці стають один за одним, розставивши ноги, а пастух лізе крізь

ноги, а всі б'ють його по заду долонями. А буває, що пастуху не хочеться лізти крізь ноги, тоді його силою садять «на коня»: протягують крізь ноги палку та й трусять гарненько.

Трампижа

Гравців парна кількість. Вони діляться на дві команди, кожна зі своєю «маткою». Матки міряються між собою на палицях і чий верх, та матка починає гру. Матка бере палицю, кидає її куди-небудь і кричить: «Трампижа».

В той час, як матка кидає палицю, обидві команди стають одна проти одної попарно і закривають один одному очі «бецманами» (великими пальцями). Коли ж матка гукає «Трампижа», тоді всі гравці біжать і шукають палицю. Хто її знайде, той біжить до своєї матки, а із супротивної команди намагаються відняти палицю. Якщо ж він добіг до своєї матки, то відняти палицю вже не можна і його команда виграє.

Після цього гра починається знову.

Грають, звичайно, в полі, на майдані. Грають і діти, і дорослі.

Смик

На місці гри проводять лінію, яка відокремлює город від поля. В городі на невеликій відстані від лінії у землю встромлюють палицю і приставляють до неї «пастуха», якого визначають вимірюванням на палиці або за допомогою лічилки. Пастух залишається в городі, а решта гравців іде в поле.

Польові гравці намагаються висмикнути палицю. Але як тільки хтось із них перетне лінію города, пастух, який стереже її, кидається йому навперейми – намагається доторкнутися рукою. Спійманий гравець починає пасти, а попередній пастух іде до гурту в поле.

Зловити іншого гравця пастух може тільки в межах города. Для того, щоб заманити його в город, він навмисне відходить від палиці, а потім стрімголов мчить на сміливця.

4.5. Народні ігри та забави на свято Іллі

Свято пророка Іллі відзначається 2 серпня. За народною уявою, Ілля є наступником язичницького бога Перуна. У дохристиянській міфології Перун був богом блискавки й грому і вважався одним з найпочесніших богів. Візантійський історик Прокопій Кесарійський в V ст. писав: «Вони (анти) вважають, що один лише бог – повелитель грому й блискавки – є володарем над усім, і йому приносять у жертву биків і чинять інші священні обряди». Костянтин Багрянородний у книзі «Про управління імперією» (946-953), пишучи про Хортицю, відзначав, що русини, йдучи походом до Царгороду, зупинилися на острові, щоб поклонитися Перунові: «Там стоїть великий дуб. Під ним приносять У жертви живих птахів, також втикають навкруги стріли, а інші кладуть шматочки хліба та м'яса, що у кого є, за своїм звичаєм» (Цит. За 187, с.40).

Згадки про Перуна є в багатьох літописах. Зокрема, укладаючи мир з греками (907), наші предки «Клялись ті оружжям своїм, і Перуном, богом своїм... [126, с.19]. У 971 році князь Святослав клявся в дотриманні договору про мир: «Якщо ж ми не додержимо чогось із цього і (зі) сказаного раніш, то я і (всі, хто) зі мною і підо мною, хай будемо прокляті богом, у якого віруємо, – в Перуна...» [126, с.42].

Зображувався Перун срібночубим, золотовусим, з вогненними стрілами, золотим луком та важким молотом у руках. За народними повір'ями, гроза це битва Перуна з дивами та бісами, яких надсилають Чорнобог, Мара та інші злі сили [100].

З прийняттям християнства обов'язки Перуна в основному були покладені на пророка Ілля. З цього приводу В. Гнатюк писав: «Прикмети Перуна перейшли головним чином на Громовика, Бурівника й Паликопу з одного, та на святих Іллію, Пантелеймона і Гавриїла з другого боку. Головне місце зайняв по Перунові святий Ілля. Він управляє громами і убиває чортів, управляє духами, градом і урожаєм» [45].

Пророк Ілля здійснює цілу низку небувалих чудес: воскрешає сина вдови, припиняє голод в Самарії, викликає дощ, розпоряджається громом і блискавкою [42, 179, 187]. У народі говорять: «Грім гримить, то Ілля по небесному мосту в огненній колісниці їде»; «До Іллі хмари ходять за вітром, а після Іллі – проти вітру»; «Як прийде Ілля – наробить гнилля».

Крім цього святий Ілля є ще опікуном кіп та збіжжя і, взагалі, всіх жнив. Широко відомі примовки: «На Іллі новий хліб на столі», «Святий Петро жито зажинає, святий Ілля в копи складає».

Традиційно в Україні на свято Іллі проводили обжинкові обряди. На думку С Килимника, свято Обжинок мало різноманітну обрядовість і проводилося дуже урочисто. Дожинаючи ниву, останню постать, жінці чарували співом: величали за урожай цьогорічний, накликали на майбутній, господарям бажали здоров'я і щастя:

**Журилася стодола,
Що Не повна сторона.
Не Журися, стодола,
Буде повна сторона,
Як ми жито діждемо,
Сторони докладемо.
Судив нам Біг діждати,
Суди, Боже, й споживати,
Миром, в спокою, в доброму здоров'ю.**

Після цього жінці Проводили розмову з сонцем, благаючи його, щоб довше було угорі:

**Угору, сонічко, угору;
Угору, сонічко, вгору,
Най я нивоньку дожду...**

Потім проводилась розмова з ланом – нивою. Жінці й господар виявляли бажання швидше дожати та піти додому «у вінці»:

**Ой, лану, ланочку,
Ой повідж нам правдочку,
Чи будемо у кінці,
Чи підемо «у вінці».
Ой будеш, доню, будеш,
Лише ланочку діжнеш...**

Дійшовши до краю останньої постаті, люди виявляли радість:

**Дивувалися ліси (2 рази)
Де поділися вівси,
Женчики позжинали
Желізними серпами (2 рази),
Біленькими руками...**

Обов'язково бажали здоров'я господарю, всім жінцям, дякували ниві за добрий урожай [96].

Найпоширенішим було обрядове дійство – «в'язання бороди» [187, 122, 33]. Завершуючи косовицю, селяни лишали на обочині лану кляпот незжатих стебел. У різних регіонах і в різний час вони мали свої назви: «Спасова борода», «В'язати бороду», «Прокіп'я», «Людськадоля», «Дідоваборода», «Цапова борода», «Іллі на бороду», «Перепілка», «Коза» тощо. За волинськими повір'ями, на полі в «бороді» залишався добрий дух предків – Ладо, який охороняв ниви у зимову пору. Зміст обряду залежно від регіону проходив досить варіативно. Проте основні етапи залишалися спільними [33].

1. Залишають неவிжати декілька колосків (скільки душ в сім'ї; одну жменю; дві, три жмені);
2. Колосся зв'язують червоною ниткою або стрічкою, що символізує збирання воедино і оберіг. Інколи прикрашають квітами – «щоб був гарний врожай» або не прикрашають – «щоб не було бур'янів»;
3. Колосся саламують вниз, на схід, рукою, обгорнутою в рукав, – спрямування сили родючості з зерна в землю, символ багатства;
4. Очищають землю між колоссям від бур'янів, «орють», «дряпають» серпом, виминають зерно на «нивойку» – імітація оранки та сівби;
5. Поливають водою (інколи не поливають) – архаїчний елемент, що символізує благодатну силу дощу;
6. Кладуть хліб-сіль в середину «нивойки» чи закручують у самій «бороді», що має зберегти силу родючості на наступний рік;
7. Якщо «борода» з однієї жмені – господиня котиться від неї на схід, прохаючи ниву віддати силу; якщо «борода» з 2-3-х жмень, то попід нею пролазить 1-3 рази та, що в'язала її – контактна магія родючості: земля – жінка, жінка – земля;
8. «Бороду» зрізають і несуть господареві додому або залишають на полі й приорюють під час осінньої оранки.

Проводячи обряд, присутні зверталися зі словами подяки до сонця, неба, лану, добрих птахів, що не клювали зерна, стодоли та духів – покійників, котрі допомогли вчасно зібрати врожай. Старійшина чи хтось інший чоловічої статі ставав навколішки, кланявся в чотири сторони і, схиливши голову, приказував, а за ним всі присутні: «Роди, Боже, на всякого долю – бідного, багатого, вдовиці й сироті».

На думку К. Копержинського, «В'язання бороди» – це магічний обряд, який нагадує гру «Мак» [105]. Адже дійства навколо «бороди»

відображають послідовність хліборобських робіт: оранку, боронування, сіння, виполювання хліба від бур'яну, полив, догляд взагалі, жнива, в'язання снопів, молотіння. Як і в кожній грі, ці різночасові хліборобські роботи проводилися одночасно й умовно. Землю орють не плугом, а серпом. Скородження виконують декількома способами: парубки хапали за ноги дівчат і волочили їх по землі; самі качалися колесом, перекидаючись з боку на бік або повзали поміж стеблами. Молотьбу вдають, утоптуючи колосся «бороди» у землю. Ймовірно, як зауважує Г. Виноградська [33], у давню пору ці елементи виконувалися разом, за згаданою послідовністю. Відповідно до загальноприйнятого Тогочасного правила про поєднання слова і руху, можна припустити, що обряд мав багату рухову структуру.

Після такого обряду діти, молодь і молодші жінки й чоловіки влаштовували різноманітні **ігри та забави**. Перша гра проходила навколо зав'язаної «бороди». Дівчата намагалися побороти хлопців, примусити, щоб вони «вклякли перед «бородою» – силоміць ставили на коліна. Це супроводжувалося жартами, дотепами, штовханням. Під час гри жінці переспівувались:

Нивонька наша гостей вітала.

Інші відспівували:

**Наше жито вже в кінця,
Нум, дівчата, до вінця!**

Перші, переспівуючи, відповідали:

**А вже пшениченці на ниві кінець,
Будемо плести княгині нашій вінця!**

Інша гра пов'язувалася з наступними жнивими і виконувалася з серпами. Всі жінці вішали серпи на ліве плече, відходили від полукопи на 3-4 кроки і, стоячи до неї спинами, наодмаш кидали серпи в полукопу й співали:

**...А ми жита дожали,
Щоб і на рік діждали...
Женці молодії, серпи золотії,
Приходьте й на рік рано – по-раненьку,
Як сонечко вийде, роса не спаде!..**

Якщо серп вцілить і застромиться в полукопу, то він і наступного року «буде гуляти по полю». Це добра ознака майбутнього врожаю.

Старі бабусі пояснювали це так: «Застромиться серп у полукіпок – притягне урожай на майбутній рік... Коли летить до полукіпка – стинає все зле на ниві». Інші селяни пояснювали дії з серпами як чарування майбутнього врожаю; зв'язок цьогорічного з майбутнім; відведення усього лихого від нив; передача таким способом серпів добрим духам полів для охорони й добробуту ниви до наступного врожаю [96]. На Поліссі серпи кидали в землю, приказуючи: «Йди, серпе, в поле і загонь долю в стодолу!».

За народними повір'ями, після Іллі заборонялося купатися в річках і озерах. Побутувало прислів'я: «Після Ілля купається тільки свиня». Пояснювалася ця заборона тим, що утопленик зтягне у воду або на спині обов'язково виростуть вербові гілки [187]. Незважаючи на абсурдність тлумачення з точки зору сучасності, заборона купатися після Іллі цілком виправдана. В цей час ночі стають холоднішими, починається період дощів і, зрозуміло, вода починає швидко охолоджуватися. А купання у холодній воді може призвести до різноманітних захворювань. З цього приводу існували такі примовки: «Пішов Ілля і тепло повів за собою», «У серпні сонце серпи гріє, а Ілля воду холодить».

Коли випадав вільний час, діти влаштовували різноманітні ігри та забави: «Жнива», «Ой у полі жито», «Веребей», «Передай іншому» та інші.

Жнива

Діти в шерензі розраховуються на перший, другий, третій і шикуються в колону по три: другі номери стають першими, а треті – за другими, трійки повертаються направо (наліво) і розмикаються на 1-2 кроки. Всі співають:

Як діждемо літа, то наждемо жита.

Поставимо в копи та вдаримо в гопи.

Гоп, гоп, гоп, гоп, гоп та вдаримо в гопи.

До слів «як діждемо літа, то наждемо жита» всі згинаються і виконують рухи женців.

При словах «Поставимо в копи...» трійки з'єднуються в коло і, тримаючись за руки, підносять їх вгору.

При словах «гоп, гоп...» всі опускають руки, беруться в боки й танцюють.

Ой у полі жито

Діти утворюють коло. Всередині сидить зайчик, припавши на коліна й чеберяє ніжками (руками, наче передніми ніжками). Діти співають:

Ой у полі жито: сидить зайчик,

Він ніжками чеберяє;

Коли б такі ніжки мала,

То я б ними чеберяла,

Як той зайчик, ух! (2).

Ой у полі просо: сидить зайчик,

Він ніжками чеберяє;

Коли б такі ніжки мала,

То я б ними чеберяла,

Як той зайчик, ух! (2).

Ой у полі гречка: сидить зайчик,

Він ніжками чеберяє;

Коли б такі ніжки мала,

То я б ними чеберяла,

Як той зайчик, ух! (2).

За словами «сидить зайчик» і «чеберяє» гравець, що сидить у середині кола, перебирає руками з перестановками, а далі частіше – до кінця куплету. Гурт тоді ходить колом, удає, наче він зайчика підгледів, і виявляє свою радість особливими рухами. І так спочатку кожного куплету ходять діти вправо або вліво, а за першими «коли б такі ніжки мала» висувають ноги (стопи) то вперед, то назад, то праву, то ліву, а на – «ух» підстрибують вгору і показують на зайчика правою рукою.

Під час другого куплету ходять у протилежний бік, а на слова «коли б такі...» піднімають високо ноги вгору (згинаючи їх у колінах), а на – «ух» підстрибують, як раніше.

Під час третього куплету ходять вліво, а на слова «коли б такі...» і т. д. стають, пристукують правою ногою й викручують обома руками кружальця в повітрі перед собою або над головами, а на – «ух» підскакують вгору й раптом присідають. Кого зайчик вибере, той іде всередину і гра починається спочатку.

Коли в колі два або більше зайчиків, то вони граються і чебе-ряють ніжками, перескакуючи під кінець кожного куплету на інше місце, перекидаються один через одного й пританцьовують, присідаючи, взявшись за руки, і т. д.

Якщо в середині кола є Два, три або більше зайчиків, можна ще додати Стрільця, який під кінець останнього куплету стріляє, викрикуючи: «Пу-у-у!». Зайчики тікають і ховаються за гравців. Тоді ті діти, за якими заховалися зайчики, ідуть в середину кола і гра починається знову.

Передай іншому

У грі беруть участь 6-20 дітей. Вибраний жеребкуванням намагається спіймати, вдарити легко рукою по спині когось із учасників і сказати: «Передай іншому». Спійманий не може повертати удару, а- також вибігати за межі місця проведення гри.

II варіант:

1. Якщо переслідуваний присяде, ловець його не зачіпає.
2. У центрі грища забивають жердину, до якої доторкається переслідуваний. Його ловити не дозволено, оскільки він – у «гнізді».
3. На невеликому майданчику ловець і переслідуваний переміщуються на одній нозі. Коли вони втомляться, то стрибають на іншій нозі.

Веребей

Діти стають колом, а по середині – веребей. Коло швидко рухається, всі співають, плескаючи в долоні:

**Киш, киш, веребей,
Не клюй конопель,
Мої конопельки,
Дрібні, зелененькі,
У вірчики в'ються
Самі не беруться:
Братсья не даються.**

Веребей кидається до дітей, котрі утворили коло. Вони розбігаються, поки він когось зловить. Тоді той, кого спіймано, стає веребеєм. Гра починається спочатку.

4.6. Народні ігри на свято Маковея

Чотирнадцятого серпня святкується дуже шановане в народі свято кінця літа – початку осені – Маковея. На думку С. Килимника [96], в давнину це було дитяче та дівоче свято квітів та городини, яке походило з дуже далеких язичницьких часів. Пізніше воно злилося з християнським святом Маковея, в основі якого лежить біблійна розповідь про сім святих мучеників – синів Маковеїв, які з благословення своєї матері Соломії загинули за віру. В цей день у церквах святять воду, квіти і мак. Святково одягнені жінки, чоловіки, дівчата, хлопці і діти йшли до церкви й несли на посвяту великі китиці жовтих купчаків, чорнобривців, васильків та великі достиглі головки маку [42].

В. Скуратівський [187] додає, що, крім цих квітів, святити ще чебрець, кудрявці, настурції, руту-м'яту, нагідки, маточник, польові сокирики, лугові материнки, роман-зілля, невелику голівку соняшника та інші. З цих квітів робили «маковійську квітку». Кожна з них мала свій символ: рута-м'ята мала оберігати від усякої напасті й додавати здоров'я, ласкавці – щоб у родині була ласка, згода та щирість тощо. Для кожної квітки були й свої примовки. Для льону, наприклад, приказували: «Рости вище по коліна, щоб нікого з нас голова не боліла; білися біло, щоб хустками твоїми нашій (ім'я дівчини) весільну голову покрило; білися міцно в широчі, щоб старостам перев'язала плечі».

Після посвяти квіти й голівки маку клали за образами [42] або підвішували до сволака [187, 96]. З цих квітів за потребою готували різноманітні ліки-та купелі. З маківок виготовляли навар від безсоння, зерном начиняли «кукли» і обсіпали обійстя – «щоб не випадало з голови волосся».

Дорослі дівчата в цей день святкували і не працювали. Вони гуртами ходили в ліс по зілля, де співали спасівські пісні і проводили різноманітні **жартівливі ігри**.

Проте головними особами цього свята були діти. Вони, збираючись на луках, на «горбочках», на роздоріжжях, до пізнього "вечора грали в різноманітні **рухливі ігри**, зокрема, в «Гусей і вовка», «Котаймиші», «Короля», «Стукалки», «Завіяло», «Просо», «У коня», «Гилку», «Квача» та інші [42,187, 96].

Гуси

Діти вибирають «матку» і «вовка». Всі останні – гуси. Матка жене гусей у поле, а сама сидить на певній відстані за лінією, яка називається «городом». Між нею та гусятами відбувається такий діалог:

— Гуси, додому!

— Задля чого?

— Вовк за горою.

— Що він робить?

— Гуси скубе.

— Які?

— Сірі, білі. Гуси волохаті, тікайте просто до моєї хати.

В цей час гуси біжать в «город», а вовк перебігає їм дорогу й намагається кого-небудь зловити. Піймане за лінією гусеня вовк не бере до себе, а забирає пійманих на шляху до «города».

Гра продовжується до тих пір, поки вовк не переловить всіх гусей.

У гусей

Збираються діти, вибирають одного за «хазяїна», а другого за «вовка». На землі креслять хрест. Гуси йдуть в один бік від хреста, хазяїн – в другий, а вовк ховається посередині. Тоді хазяїн гукає гусей:

– Гуси, гуси, додому! Гуси відмовляються.

— Вовк за горою.

— Що робить?

— Гуси скубе.

— Які та які?

— Сірі та білі.

— Тікайте, гусочки, щоб вас не поїли.

Тоді гуси біжать додому, а вовк ловить їх. Як піймає на тій стороні хреста, де гуси, – то його, а як на хазяїновій – не його.

Знову хазяїн жене гусей на пашу і гукає їх додому. Вовк ловить доти, покіль всіх не переловить.

Після цього хазяїн іде шукати гусей. Зустрічає вовка:

— Здоров був, вовче!

— Доброго здоров'я, чоловіче!

— Чи ти, вовче, не бачив моїх гусей?

— Які ж твої гуси?

— Сірі та білі.

— Побігли сірою доріжкою.

Хазяїн пішов, а вовк гукає:

— Вернись, куме, шило позаду. Хазяїн вертається, а гуси в ту пору, як хазяїн гомонів із вовком, тупочуть ногами. Хазяїн питає:

— А це що тупоче?

Вовк каже:

— Це в мене коні на станку.

Тоді хазяїн ніби знов іде шукати гусей, вертається до вовка так само питає, чи не бачив гусей. Так само вовк запитує, як гуси.

— А що це сичить?

— Це мої наймити коням овес сиплють. Хазяїн іде, а вовк завертає його, і знову так само балакають.

Гуси в цей час плещуть у долоні.

— А це що плеще? – питає хазяїн.

— Прачки перуть.

Знову йде хазяїн шукати гусей, знову приходять до вовка й питає про гусей, а гуси в ту пору гегають.

— А що це гегає.

— Та це ж мої гуси.

А хазяїн каже:

— Це мої гуси.

Вовк відповідає:

— Іди, пізнавай, коли твої.

Хазяїн перебирає по одному:

— Це моє, це моє, усі мої!

— А я не повірю, – калсе вовк, – як у котрогось розщепи руки, то твоє.

Тоді хазяїн розщеплює руки. У котрого розщепив, то його, н розщепив – вовкове.

Після цього перетягуються. Креслять на землі хрест, беруть палку, за неї тримається вовк і хазяїн. А вовкові гуси – за вовка, а хазяїнові – за хазяїна, одне за одного – в ключю. Чия сторона перетягне – ті виграла і сміються: «А що, а ми юшки наварили».

Кіт і миша

Дівчата і хлопці беруться за руки і стають у коло. Двоє гравців залишаються всередині: дівчина – «миша», хлопець – «кіт». Усі діти піднімають руки вгору. Миша втікає від kota попід руками гравців. Куди біжить кіт – руки вниз, а в іншому місці – ні. Як кіт пробіжить назовні, то всі підіймають руки вгору – миша під руками забігає всередину, і всі опускають руки вниз. В цей час діти співають:

**А до нори, миша, до нори,
До золотої комори,
Мишка у нірку,
А котик за ніжку:
Ходи сюди.
А що ж то за мишка – не втече,
А що ж то за котик – не дожене.
Мишка у нірку,
А котик за ніжку:
Ходи сюди, ходи сюди.**

Після того, як кіт спіймав мишку, вибирають нових kota і мишку. Гра продовжується.

Король

Двадцять і більше хлопчиків, розділяючись, стають у дві шеренги: один проти одного на відстані 10-20 м, узявшись за руки. У центрі – найсильніші, поряд – слабші, а найслабші розміщуються в кінці шеренги.

Центральний гравець першої команди починає діалог. Йому відповідає центральний з другої:

- Королю, королю, буде війна?
- Ні.
- Чому?
- Замало війська.
- Відбий собі.

Центральний розбігається і намагається розірвати шеренгу в одному з місць. Якщо йому це вдається, то хвостова частина переходить до нього. Якщо ні – він залишається у суперників на тому місці, де хотів розірвати шеренгу. Гра продовжується доти, доки в

одній з команд не залишиться один учасник – «король», який програв війну.

У коня

Один з граючих стає рівно, як стовп, другий нахиляється, береться за нього і кладе йому голову під руку. Далі ще четверо нахиляються, беруться один за одного і так само ховають голови під руки передніх. Решта дітвори один за одним розбігається і стрибає на цього коня. Останній, що стрибнув на коня, тричі плескає руками, всі зістрибують і знову роблять те саме. Якщо ж останній не втримається і впаде – тоді вони стають конем, а ті починають стрибати. Гравців, що стрибають, і гравців, що «роблять» коня, повинно бути порівно.

Просо

Вибирається «хазяїн», який стає збоку. Решта дітей, узявшись за руки, стають в ряд. «Хазяїн» з палицею в руках підходить до крайньої дівчинки в ряду і говорить:

— Дівко, дівко, наймись до мене просо жати.

— А яке воно?

— Отаке! – показує вище голови.

— Не дістану.

— А отаке! – показує нижче коліна.

— Не нагнуь.

— А заміж?

— Хоч зараз.

З цими словами вона кидає руку сусідки і біжить попід піднятими руками всього ряду до кінця, а «хазяїн» переслідує її легкими ударами. З такими ж пропозиціями звертається «хазяїн» до кожної з ряду і кожну переганяє на інший край ряду. Після цього «хазяїном» стає інший і гра продовжується.

Квач

Ведучий у цій грі – «квач». Його визначають за допомогою однієї з відомих лічилок, жеребкування на палиці або будь-яким іншим способом. Колись це робили так: учасники гри ставали в коло, по черзі складали кільцем великий і вказівний пальці рук і, опустивши руку до рівня пояса, плювали через це кільце. Той, хто при цьому обслинив пальці, ставав «квачем».

Усі гравці тікають від квача і дражнять його:

— Квач, квач, лови кішок, та не нас!

— Квачу, квачу, їсти хочу! – відповідає квач і намагається наздогнати когось і «поквапити» – доторкнутися до нього рукою.

– А я квача не боюся – за гаряче ухоплюся! – вигукує той, хто втікає, і поспішає вхопитися за будь-який дерев'яний предмет: дерево, стовп, тин, кілок чи просто тріску. В цьому випадку він стає недоступним квачеві.

Поквачивши когось, квач передає йому свої обов'язки, а сам разом з іншими гравцями тікає від нього і намагається вхопитися за дерев'яний предмет.

Барвінок

Діти стають у два ряди, обличчям один до одного і співають:

**Та на горі барвінець, на долині зеленець,
По три гроші чічка, два таляри стрічка.
Мої милі паняночки, посходімся докупочки
І ставаймо вряд!
Там на горі барвінець, на долині зеленець,
По три гроші чічка, два таляри стрічка.
Мої милі паняночки, просили вас матіночки,
Посідайте враз!**

3, 4, 5, 6, 7, 8 та 9-ту строфи співаємо так само, як другу, лише з тою зміною, що при кінці слів «просили вас матіночки» додаємо:

в 3-й строфі – поставайте враз!

4-й «←» – повклякайте враз!

5-й «←» – поставайте враз!

6-й «←» – затупайте враз!

7-й «←» – заплещіте враз!

8-й «← » – затанцюйте враз!

9-й «← » – засмійтеся враз!

Все, про що співають в пісні, діти обов'язково виконують.

Підносять руки вгору, нахилиються і показують руками – на долині зелень, присідають і встають, вклякають на обидві ноги і встають, тупають ногами, плещуть у долоні, танцюють, а в кінці танцюють і розбігаються.

Всі рухи потрібно виконувати по змозі точно і одночасно.

Сірий вовк

За загальною згодою діти вибирають «вовка». Він, «згорбившись», взявшись під щоку, сідає на горбику і мовчить. Діти не чіпають його, а рвуть біля нього траву і промовляють:

Ірву, ірву, горішечки.

Не боюся вовка ні трішечки.

Після цих слів діти кидають на вовка нащипану траву і тікають. Вовк їх доганяє, хоче вхопити котрогось. Кого вхопить, той стає вовком, і гра продовжується.

У грушки

Дівчата беруться за руки і утворюють коло, а в середині – дівчинка чи хлопчик. Всі співають:

Як послала мати

Грушки садити.

Моя грушка отака, отака,

Бийте, дівки, гопака, гопака.

Як послала мати

Грушки поливати.

Моя грушка отака, отака,

Бийте, дівки, гопака, гопака.

Як послала мати

Грушки наглядати.

Моя грушка отака, отака,

Бийте, дівки, гопака, гопака.

Як послала мати

**Грушки трусити.
Моя грушка отака, отака,
Бийте, дівки, гопака, гопака.**

Під кінець пісні всі гравці підіймають угору дівчинку, що стояла в колі, та й трусять її. Як струсять, то в коло стає інша.

Розділ 5.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ОСІННІЙ ОБРЯДОВІСТІ УКРАЇНЦІВ

5.1. Народні ігри на свято Успіння

Великим і шанованим християнським святом є Успіння Пресвятої Богородиці Пріснодіви Марії, що припадає на 28 серпня. Успіння Богородиці (взяття на небо її тіла) відбулося, за давньохристиянськими джерелами, у 48 році, через 15 років після Вознесіння Ісуса Христа.

У народі це свято ще називають «Перша Пречиста». Ним завершувалися основні збиральні роботи. Людям, які до Успіння не встигли зібрати врожаю, організовувалися громадські толоки.

Традиційно в Україні після Пречистої починали сіяти озимину. У давні часи осінній початок засіву, так само як і весняний, мав урочисту обрядовість.

Засів починався з кінця поля. Взявши в праву руку жменю зерна, посівальник під помах руки примовляв: «Руками діда-прадіда мого і моїми сію святий хліб на тобі й тобі, моя дідівська ниво! Сійся, родися на щастя, на здоров'я, на Новий рік, щоб хлібець краший був за цей рік! Боже, благослови ниву мою насіння це прийняти!» [187].

Селяни часто застосовували своєрідну хліборобську магію, складовою частиною якої було виконання фізичних вправ. Наприклад, щоб горобці не «випивали» пшеницю, господарі виконували спеціальний обряд. Після посіву скидали сорочку і *тричі оббігали засів*, примовляючи: «А ну, горобець, і я молодець». Потім через себе, через плече, кидали три маленькі жменьки землі і знову *оббігали тричі навколо засіяного поля* та зупинялися біля сорочки [172].

З Першою Пречистою пов'язаний обряд «*Заготівля калини*» [187, 96]. Після служби в церкві святково одягнені дівчата гуртом йшли в ліс чи на луг по калину. Похід цей був особливо урочистий і супроводжувався піснями, іграми, хороводами. Парубки участі в обряді не брали, але підліткам (хлопчикам і дівчаткам) дозволялося супроводжувати дівочі гурти і біля них грати в свої ігри.

Прийшовши на луг чи до лісу, дівчата знаходили перший кущ калини – «первак», співали та *водили хороводи навколо нього, роводили ігри*. Потім сідали навколо калини й усі разом полуднували. За їжею та під час ігор проводилися жарти, загадки та співи любовного змісту зі згадуванням імен своїх хлопців. „ Поївши,

дівчата підходили («нападали») на кущ зі всіх сторін. З першої зламаной гілки кожна брала по дві ягідки в рот, виголошуючи чарівні слова про кохання та її хлопця. Наламавши пучків, дівчата *водили навколо куща хороводи з піснями, почергово піднімаючи та опускаючи грона з ягодами*; їх перекладали з однієї руки в іншу, притуляли до щоки.

Так само робили з іншими кущами. Наламавши калини, дівчата знову проводили *різноманітні ігри* і жарти, розмальовували одна одну ягодами, прикрашали калиною віночки й коси і з піснею верталися додому.

Напівдорозі, зробивши засідку, на них уже чекали хлопці. Як тільки дівочий гурт наближався, парубки зненацька накидалися на них, намагаючись відібрати калину. Дівчата, захищаючись, розмальовували стиглими ягодами хлопців, які, в свою чергу, рижували калиновим соком дівочі щоки [187].

Після цього всі гуртом зі співом і жартами поверталися в село, де їх зустрічали дорослі. Мати кожної дівчини брала калину і примовляла: «Будь, доню, і ти червоною та здоровою калиною, незайманою та чистою до вінця! А ти, калино, будь гожою на коровай, гільце, квіти весільні та христинні, на здоров'я людям на добро нашому двору...» [96, с.117].

У лісі діти, окремо від дорослих, грали в свої ігри: «У бобра», «Грибок», «Кози», «Мисливці і зайці» та інші.

У бобра

Вибирають «бобра» і «мисливого». Бобра вибирають так: беруть кийка, всі діти однією рукою беруться за нього. Чия рука припаде зверху, на кінці кийка, той стає бобром.

Мисливого вибирають так: на чиєсь коліно всі кладуть по одному пальцю, що кінцями сходяться до купи «зірочкою». Тоді одна дитина рахує їх:

**Котилася торба
З великого горба,
А в тій торбі:
Хліб-паляниця,
Кому доведеться –
Той буде жмуриться.**

На чий палець припаде слово «жмуриться», той стає за мисливого, а решта – за «хортів», які вибирають собі собаче імення, наприклад: Сірко, Рябло, Крутько, Бровко, Лиско, Жук, Лиска, Співка, Знайда. Мисливий з бобром відходять подалі, щоб хорти не бачили, де сховався бобер. Мисливий сідає, закриває очі або ховає голову і співає:

**Ой ти, старий
бобре,
Заховайся добре.
Бо я хорти маю
На поле пускаю.**

Бобер мусить сховатися, поки мисливий доспіває; часом бобер просить проспівати тричі або й більше, щоб мати час заховатись, але це він робить ще до початку схованки. Доспівавши домовлену кількість, мисливий гукає:

– Хорти, з лісу!

Хорти вибігають на голос і шукають бобра. Коли той не встиг сховатись, то все одно за ним женуться. Якщо спритний бобер, то, втікаючи, він може ховатися по декілька разів, а хорти повинні його шукати.

Мисливий сам не шукає і не ловить, але коли він бачить, що котрийсь лінується, тільки цькує: «Шукай, Сірко!», або «Лови, Бровко!», «Гуджа, хорти, гуджайого!».

А як котрийсь стомився, то знову звертається: «На, сюди, Лиско!», «Не руш, Співко!». Хорти, бігаючи, «валують». Коли хорти вловлять бобра, то мисливий наміряється на нього кийком і кричить: «Бабах!». Бобер падає додолу, а мисливий гукає: «Хорти, в ліс!». Вони біжать з ним геть, а залишаються бобер і той, хто зловив, – за бобра, і знову грають так, як спочатку.

Грибок

Діти стрибають на одній нозі, уявляючи себе грибами в лісі, і співають перші два рядки пісні. На двох наступних розбігаються врзнобіч і ховаються. З'являється дівчина з кошиком. Вона співає: «Десь я бачила грибок...» (другий куплет), намагаючись знайти хоч одного «гриба». Так і не знайшовши, повертається додому. Радісні грибки вибігають зі своїх схованок, співають третій куплет, танцюючи і стрибаючи:

**Йшло дівчатко в темний ліс
Назбирати грибів кіш.
Іде, іде, вже є тут,
Заховаймося в траву (двічі).**

Приспів:

**Десь я бачила грибок,
Він сховався під пеньок,
Сірий капелюх убрав (двічі),
На одній нозі стояв.
Вже дівча пішло від нас,
Не бачило воно нас,
А тепер радіймо всі,
Скачем на одній нозі (двічі).**

Приспів.

Кози

Поміж себе діти, за загальною згодою, вибирають «вовка» і «козу». Всі інші – «козенята». Вовк десь за кущами. Коза зганяє козенят, щоб сиділи всі вкупі і не йшли з хати, бо неподалік вовк:

**Сидіть, дітки, дома,
Я піду в ліс по дрова,
Вам каші наварю,
Молока принесу.**

Козенята й сидять купкою. Приходить вовк:

— Що ви, дітки, робите?

— Граємося, скачемо! Кашу їмо! – хто що хоче, той каже.

— А де ваша мама?

— Пішла в ліс по дрова.

— Ваша мамка дика, з'їла гнилого індика! – та й ну ловити козенят, а ті – врозтіч. Кого впіймає, той буде **ВОВКОМ**.

Як надійде коза, то віджене вовка і знову зганяє козенят:

**Сидіть, дітки, дома,
Я піду в ліс по дрова,
Вам сунічок принесу.**

Гра починається спочатку.

Мисливці і зайці

Гра відбувається в лісі. Діти діляться на дві групи: «мисливців» та «зайців».

На землі паличками позначають смугу мисливців. Вони стають на цю смугу на відстані десяти кроків один від одного. Кожен з них має пучок трави і, зробивши 20 кроків вперед, прив'язує його до стовбура дерева з протилежного боку від лінії. Мисливці повертаються на своє місце і сідають на землю навпроти дерева, до якого прив'язали траву – заячу заманку. Заманка має бути прихована від мисливців стовбуром дерева або кущем, але мисливець повинен добре пам'ятати те місце, де він прив'язав траву, і спостерігати за нею.

Зайці знаходяться на другому боці дерев із заманкою, їм здалеку має бути видно пучки трави. Коли все готове, вожатий дає сигнал, і зайці підкрадаються до дерев, намагаючись непомітно для мисливців вкрасти заманки.

Якщо мисливець побачить зайця, він називає його і доганяє. Заєць тікає до вожатого, що знаходиться в умовленому місці, за сорок кроків від дерева з заманкою. Якщо заєць добіжить до вожатого раніше, ніж його наздожене мисливець, то приманка вважається викраденою, якщо не добіжить – її забере мисливець.

Виграють зайці, якщо заберуть більше половини пучків трави, якщо менше, – виграють мисливці.

Гарбуз

За загальною згодою діти між собою вибирають гарбуза, диню, чотири огірочки, чотири буряки, фасоль, бараболу, морквицю й біб.

Ходить гарбуз по городу, питається свого роду:

Чи всі живі, чи здорові всі родичі гарбузові? (Двічі)

Обізвалась жовта диня, гарбузова господиня:

«Іще живі...»

Обізувались огірочки, гарбузові сини й дочки:

«Іще живі...»

Обізувались буряки, гарбузові свояки:

«Іще живі...»

Обізувалась бараболя, а за нею і фасоль:

«Іще живі...»

Обізвалася морквиця, гарбузова

сестриця:

«Іще живі...»

Обізвався старий біб: «Я іздержав увесь

рід»

«Іще живі...»

Ти гарбузе, ти перістий, із чим тебе будем їсти?

Миску пшона, шматок сала, от до мене вся приправа.

(Двічі).

Діти беруться за руки в колі, ходять і співають перший куплет. Гарбуз виступає з кола, йде насередину, пританцюває, похитуючись, і співає:

«Ой, чи живі...»

Про кого в дальших строфах пісні співається, до того підходить гарбуз і виводить його на середину. Першу приводить диню й, побравшись з нею за руки, пританцюває. Огірочки йдуть гусаком, зігнувшись убік. Буряки йдуть присідом. Бараболя виступає, пригнувшись, квасоля стрибає на пальцях. Морквиця стрибає на з'єднаних стопах ніг. При кінці виходить з повагою біб і всі обступають гарбуза та диню, які, обнявшись, весело танцюють.

Якість гри полягає в гуморі дітей, якщо вони зуміють влучно рухатися, комічно виголошувати слова, весело пританцювувати до такту пісні.

Зайчик

«Зайчик» стає в середину кола, береться за голову і робить хворобливий вигляд. Діти рухаються по колу і співають:

Ішов, ішов зайчик по воду,

Та й вдарився чолом у воду.

(Рух і спів прискорюється).

Котрі були в батенька,

Котрі були в матінки,

На базар ходили

І ніжки помили.

То в ті, то в ті ворота,

А наші ворота позамиканії,

Жовтим піском засипанії.

На кінець пісні танцюють майже всі, в тому числі і заєць, але в той же час він вибирає момент і пробивається крізь ланцюг, а всі його ловлять. Хто спіймає – стає зайцем, і гра продовжується.

Вуж

Усі діти утворюють колону, в якій міцно тримають один одного за плечі або пояс. Направляючий («голова», рухається, наслідуючи вужа, змієюю і «кусається за хвіст».

Це робиться так: направляючий ловить за руку останнього в колоні – утворюється коло, в якому учасники проходять попід руки кожної пари.

**Виповзає вуж з трави
Вихилясом, викрутасом,
Жабки, мишки – їх лови!
Гей, біда всім галапасам!
А як сивий вуж уже
В гаю хоче погуляти,
Сам себе за хвіст бере,
І сам буде обертатись!**

Яструб

Усі, крім «яструба», утворюють колону, взявши один одного за пояс або плечі. Направляючий запитує яструба, який перед ним:

- Тобі кого треба?
- Останнього!
- То лови його!

Яструб кидається до останнього, який намагається втекти протилежним боком колони і стати перед направляючим. Відбігати від ряду далі п'яти кроків не дозволяється. Спійманий стає яструбом, а колишній яструб – направляючим.

Дуб

Грати в «дуба» можна на березі річки, на лісовій галявині або в парку – там, де є досить простору побігати і де ростуть (але не дуже густо) дерева.

Грають здебільшого дівчата. Вони обирають з-поміж себе «купувальницю» і з вигуками «Граємо в дуба» по одній відбігають до

дерев. Купувальниця підходить до котроїсь з дівчат, спільно з нею вибирає одне з вільних дерев і пропонує:

– Дівчино, продай хату!

– Не продам, а дуба продам! – відповідає дівчина. Тут же обидві дівчини біжать до наміченого дерева. Воно дістається тій, котра прибіжить до нього першою, а та, що відстала, стає купу-вплиницею і йде купувати дерево в інших гравців.

5.2. Фізичні вправи та народні ігри на свято Покрови

Свято Покрови (Покрова Пресвятої Богородиці і Пріснодіви Марії) відзначається 14 жовтня на честь події, що відбулася цього дня у Візантії в X столітті. Згідно з повідомленнями християнських авторів, імперія в цей час вела війну із сарацинами (арабами). Константинополю загрожувала велика небезпека. Вранці 14 жовтня 910 року святий подвижник Андрій юродивий, який молився всю ніч у Влахернському храмі, побачив у небі над містом Матір Божу із сонмом святих. Богородиця опустила додолу омофор (покривало у вигляді широкого шарфа, котрий жінки носили навколо ший) і накрила ним християн. Підбадьорені небесною підтримкою, греки-християни перемогли сарацинів [179].

Цей сюжет дуже широко розповсюдився по всій Київській Русі і став одним з найшанованіших. Навіть літописець (переконаний християн), описуючи у «Літописі Руському» язичницьку добу Аскольда і Діра і, зокрема, їх похід на християнське місто Константинополь, впевнений, що греки відстояли своє місто тільки з благословення і допомогою Богородиці: «Рушив Аскольд і Дір на Греків, і прийшов [туди] в чотирнадцятий рік [після першого походу Русі] на Михайла – cesаря. А cesар [Михайло тоді] був у поході на агарян. І коли дійшов він до Чорної ріки, спарх [Орифа] послав йому вість, що Русь іде на Cesаро-град. І вернувся cesар. А ці [руси], в середину Суда увійшовши, вчинили убивство багатьох християн і Cesароград двомастами кораблів оточили. Cesар же ледве в город увійшов, і з патріархом Фотієм у церкві святої Богородиці (виділення А. Цьося), що є у Влахернах, всю ніч молитву творили. А тоді, божественну ризу святої Богородиці зі співами винісши, у *море* вмочили [її] *полу*. Була тиша, і море заспокоїлось. [А тут] одразу знялася буря з вітром, і знову встали великі хвилі, і кораблі безбожної Русі розметало, і до берега пригнало, і побило їх [так], що мало їх вибивалося з такої біди і до себе повернулося [126, с.13].

Найбільшої популярності культ Покрови Богородиці досяг у запорізьких козаків. Потрібно зауважити, що запорожці взагалі були людьми глибоко релігійними. Як стверджує Д. І. Яворницький, «захист віри предків і православної церкви складала основу всього їхнього життя» [227, с.256]. Починаючи визвольну війну разом з Богданом Хмельницьким «опричь прав и вольностей войсковых, за веру святую православную» [227, с.256]. Турбуючись про свою віру, запорожці мали 44 церкви, значна частина з яких була присвячена Богородиці. Влаштуваючи Січ, козаки вибирали найгарніше і відкрите місце і там обов'язково будували церкву на честь Покрови Пресвятої Богородиці.

Захищаючи Січ (переселення і започаткування Задунайської Січі), запорожці вночі зійшлися до церкви, котра називалась на честь Богородиці, щоб востаннє помолитись своїм покровителем. Взявши з собою ікону Покрови, тричі обійшли навколо церкви і з сльозами вирушили в чужий край.

На думку дослідників велике розповсюдження культу Покрови в Україні сформувалося на основі давніх слов'янських божеств родючості і продовження роду (Мокоші, Лади, Живи). Відголоски цих культів знаходять своє відображення у весняних обрядах, вишивках, закликаннях, молитвах. Жовтень був порою весіль. Якщо дівчину сватали до Покрови, то можна було ще протягом трьох тижнів зіграти весілля [179]. На Харківщині на Покрову дівчата співали пісню, яка дещо нагадує старі, ще дохристиянські молитви:

Покровонько, Покрівонько!
Покрий мені голівоньку:
Щоб я жінкою була,
Щоб я весело жила
З чоловіком молоденьким,
З дитяточком веселеньким.

За народними уявленнями Свята Покрова щедро допомагає тим, хто слухається і шанує своїх батьків, любить працювати, охайний, підтримує духовну і фізичну чистоту [187]. Тому це свято було, особливо для дівчат, своєрідним охоронцем моральності і родинного життя.

За народними традиціями на Покрову остаточно завершувалися молодіжні «Вулиці» і починалися вечорниці і досвітки.

Святкування Покрови проводилось урочисто з іграми і забавами. Запорозькі козаки в цей день обов'язково влаштовували кулачні бої.

Запорожець на Січі

У центрі прямокутника (15х40 кроків) позначається «Січ» – смуга завширшки 3, завдовжки 15-20 кроків. Посередині пересувається «запорожець», який прагне спіймати когось із «куренів» (два гурти, які розміщені на протилежних сторонах Січі), хто перебігає з одного табору в інший.

«Запорожець» ловить легким ударом руки по плечах (спині). Тих, що стоять поза смугою, він не сміє торкатися. Спіймані перетворюються на запорожців і допомагають у ловах.

Виграє той «курінь», де залишається один найспритніший.

Мур

На середині майдану позначаються дві рівнобіжні лінії на відстані одного метра, де «муляр» задумує будувати стіну. В цьому коридорі стає муляр. Решта дітей – «Цеглини» – гуртується на одній стороні визначеного коридора.

Гру починає муляр. Він звертається до цеглин, кланяється їм і говорить:

**Я муляр, дім мурую,
Много цегли потребую,
Піску, вапна, ще й глини,
Будуть з того сильні стіни.**

Після цих слів цеглини перебігають через коридор. Муляр їх ловить. Кого зловить, того ставить по черзі то на одному, то на другому кінці визначеного коридора, і так мурує стіну з обох кінців до середини. В такий спосіб отвір на середині муру щораз зменшується, тому цеглинам стає перебігати все важче й важче.

Гра триває доти, поки муляр не виложить усіх цеглин і не вимуреє цілої стіни.

Гравець, що спіймався останнім, у наступній грі виконує роль муляра.

Мулярові забороняється ловити поза межами визначеного коридору. Якщо в грі бере участь велика кількість дітей, то доцільно мурувати подвійний або потрійний мур і визначити двох або трьох мулярів.

Чорний лицар

Один стає посередині, а всі інші – в кінці грища. Завдання «Чорного лицаря» – ловити гравців, що перебігають з кінця в кінець. Йому не дозволено бігати за ними. Він ловить тільки по поперечній лінії грища, коли ті пробігають біля нього.

Усі промовляють:

**Хоч грізний, Чорний лицарю,
Та не нам,
Нас багато, бач, зібралось,
А ти сам.
Хоч і всі ви там зібрались,
Сам я тут,
Хоч на мене ви завзялись
Вам не будь!
Сам нас, лицарю, не зловиш,
Хоч би що,
Скорі ноги собі змориш
На ніщо.
Ми не боїмось нічого,
Ані раз!
Ось побачиш, як втечемо
Всі ураз!
Ти нас ловиш по одному
Або два.
Кукіль зловиш, та пшениці –
Ні зерна.
Бо важке зерно пшеничне
Перейде.
Собі кукіль Чорний лицар
Забере!**

Найвитриваліший гравець, що залишився неспійманим, стає Чорним лицарем.

5.3. Фізичне виховання в парубочих громадах

Традиційною формою самоорганізації молоді в Україні були парубочі і дівочі громади. Особливо високого розвитку набули парубочі.

«Парубки», на думку етнографів [19, 219], склали особливу громадську групу в українському сільському суспільстві, яка жила «своїми інтересами, мала свої турботи та задоволення, свої права та обов'язки, своє особливе значення в житті села» [19, с.765]. У порівнянні з хлопцями-підлітками парубки користувалися певною повагою громади. Народна свідомість відмітила приємними епітетами групи молоді обох статей і з'єднала їх в одне улюблене прислів'я: «чесне дівоцтво і славне парубоцтво». «То вже парубок!» – кажуть про певного хлопця, вкладаючи в ці слова симпатію та повагу.

Вступ до парубоцтва відбувався у 16-19 років і обумовлювався сімейним становищем та різнився за регіонами. Основними умовами прийому були: дозвіл батьків, відсутність у кандидата «слихої слави», і якщо хлопець мав старшого брата, то він повинен бути одружений. Крім цього, громада «звертає увагу на зріст і фізичну силу нового товариша, маючи на увазі придбати надійного бійця, на випадок, якщо прийдеться охороняти свій куток від інших парубочих громад» [231, с.111]. Взагалі у парубків дуже цінувався високий фізичний розвиток. Інколи траплялося так, що молодший брат мав кращий фізичний розвиток ніж старший. В цьому випадку громада раніше приймала молодшого в парубки, нехтуючи загальноприйнятим порядком. В. Ястребов пише: «Порушення черги наступає, інколи, в тому випадку, якщо молодший фізично розвитіший старшого» [231, с.112].

Прийняття в парубоцтво обов'язково супроводжувалося випробуванням фізичної підготовленості кандидатів. Потрібно зауважити, що в різних регіонах України види випробувань відрізнялися. Проте, за отупінню прикладання зусиль, були важкими.

Хлопців змушували видиратися на високий стовп [84] чи показати своє вміння танцювати [109], або їздити верхи на коні. Інколи посвячуваних посилали красти для гурту груші, огірки чи кавуни у котрогось із хазяїв, який їм не подобався. Хлопців могли також послати у сусіднє село, щоб зав'язати там бійку і довести свою силу і сміливість [6]. В деяких селах на річці Псел хлопець мусив переплисти річку під водою, тримаючи в руках важкий камінь.

Прийом до парубочої громади передбачав ритуальні глумлення з посвячуваного [6]. Хлопець видирався на стовп і там кукурикав, викликаючи цим загальний сміх і жарти. Коли юнак уперше залишався ночувати на вечорницях, парубки насипали в його чоботи попіл, наливали воду і «золили» там ганчірки [183]. Інколи новачку під час сну вимашували обличчя сажею, і він, ні про що не

здогадуючись, повертався в такому вигляді додому вулицями села. Якщо хлопець не вмів танцювати, то під час танців його хапали за волосся і підіймали вгору: «Так хто зроду не танцював, і того навчили» [62, с.189]. Під час косовиці «хлопця клали на перший покіс і били джгутами з трави або занурювали його у воду» [19, с.769].

Великого значення при прийомі хлопців в парубочі громади надавалося перевірці їх професійних селянських умінь і навичок, що теж вимагали високого рівня розвитку фізичних якостей. Найчастіше проводився іспит на косаря [6]. Парубок, майбутній селянин-господар, мав показати себе вправним косарем.

Саме звідси існувало прислів'я: «Косар-то вже парубок». Цей обряд називався фрицванням, а хлопця, що його проходив – фрицем. Під керівництвом досвідчених членів косарської громади хлопець певний час учився косити. Потім у віці 16-18 років йому влаштовували такий іспит. Під час косовиці отаман косарської громади ставив конька між двома найкращими косарями, які косили в дуже швидкому темпі. Молодик звичайно не витримував, косар ззаду весь час «наступав йому на п'яти». Але все ж він мусив косити цілий день, незважаючи на неймовірну втому, і довести, що здатен бути косарем. Після завершення випробування починалися урочистості, пов'язані з посвятою хлопця в косарі, в процесі яких один-два чоловіки, а іноді і найстаріший косар, вилазили на стріху будинку і оголошували на все село: «Чесна громадо! Все слухайте і запам'ятайте си добре, що такий-то вже фриць, не смаркач, но віднині стає сі правдивий косар!»[83]. Після цього співали новому косарю «многолітетвіє».

Обряд безпосереднього прийняття хлопця до парубочої громади супроводжувався певними урочистостями і називався «коронування» [19]. М. Грушевський писав: «Церемонія вступу нового члена до парубочої громади місцями досі зветься «коронуванням» й імітує старе «всажання на коня», піднесення на князівство, на ватажківство...» [53, с.246]. Відбувалося це так: після попередньої заяви хлопця про його бажання «парубкувати», парубки збиралися в певному місці. Кандидат в парубки кланявся присутнім і його тричі піднімали на руках високо вгору, співаючи:

**Посіяли дівки льон,
Що за диво, дівки, льон!
Посіяли, спололи,
Що за диво, дівки, льон!**

А споловши вирвали,
Що за диво, дівки, льон!
В Дунай річку кидали.
Що за диво, дівки, льон!
Дунай річка невеличка,
Перевозець невольшой.
Що за диво невольшой!
Ішли дівки дорогою,
Що за диво дорогою!
Дорогою біжить конь,
Що за диво біжить конь!
На конику удалець,
Що за диво удалець!
Що за диво удалець,
Наш Іван молодець!

В окремих регіонах юнака, під час прийому до парубочої громади **садовили на коня**. Тоді він «приїздить, басує конем, а його вітають оплесками й піснями» [93, с.12].

Пройшовши обряд прийому в парубки, хлопець ставав повноправним парубком. Йому дозволялося носити парубочий одяг, запускати вуса, відвідувати вечорниці і вулиці.

У своєму середовищі парубки користувалися незалежністю і рівністю, називаючи один одного товаришами. Старші (отамани або берези) бували тільки за вибором. Отамана обирали на досить тривалий час (один-три роки або до вступу в шлюб). Береза – це керівник колядників, а тому із закінченням колядування припинялися і його обов'язки. Під час обрання отамана парубки звертали увагу, за даними В. Ястребова, на такі людські якості кандидата: «...він повинен бути гарним, **високим зростом і володіти фізичною силою**; він повинен і зовнішнім своїм виглядом викликати до себе увагу; фізична сила необхідна йому для наведення порядку в товаристві і залякування непокірних (виділення А. Цюся); від нього вимагається також розум, меткість і досвідченість...» [231, с.117]. Отаман виконував судово-адміністративне і фінансове керівництво в парубочій громаді. Він розглядав суперечки і скарги парубків, накладав штрафи, стежив за грошовими надходженнями та їх витратами тощо.

. Життя і побут парубка постійно супроводжувалися виконанням фізичних вправ і доведенням своєї сили, спритності, витривалості та сміливості. Зокрема, як вже говорилося, обрядові дієства під час свят

вимагали виконання фізичних вправ, ігор та змагань. Це ж саме проводилося на «вулицях» та вечорницях. Розповсюдженою формою фізичного гарту були бійки та кулачні бої між різними громадами. Також побутували поєдинки суперників, що залицялися до однієї дівчини. В таких випадках дівчина, як правило, віддавала перевагу переможцеві, що впливало з народних поглядів: «хто здолає суперника, тому належить ходити до дівчини» [84]. А скільки сили і витривалості потрібно при витягуванні воза на хату, зняті й перенесенні воріт, розбиранні клуні тощо, як бешкетували парубки під час окремих свят. Існував також звичай доводити свою сміливість, при-носячи вночі якусь річ з лісу або кладовища [6]. І, як справедливо констатує О. В. Курочкін, «лише гідно пройшовши на очах усієї громади іспит на витривалість, силу й кмітливість, парубок доводив своє право перейти до рангу чоловіків і взяти шлюб» [120, с.63].

Вихід з парубочої громади настував з моменту одруження парубка і супроводжувався деякими ритуалами під час весілля. Як відомо, парубки, з новою назвою «бояри», відігравали важливу роль у процесі традиційного весілля і розпоряджалися всім, що стосувалося жениха. На закінчення вони прощалися з молодим [19] і співали:

**Бувай же здоров, товаришу, вже ми йдемо,
Вже такого товариша, як ти, не найдемо;
Хоч найдемо, не найдемо, та не такого,
Що не прийдеться до серденька мого.**

З цими словами парубки розходилися, а молодий виходив із парубоцтва і вже ніколи не з'являвся в їх середовищі.

У науковій і етнографічній літературі нема єдиного погляду щодо часу і джерел походження парубочих громад. Н. Н. Чер-нишев [219] знаходив в них відбитки первісних шлюбних форм, Б. Боршковський [19] – залишки церковних братств, В. Ястребов [231] прагнув примирити ці погляди. М. Грушевський [54], Н. Заглада [125], С. Смолинська [183] проводили паралелі між «воєнною безгосподарною верствою» давньої епохи і парубками, об'єднаними в громади. Спираючись на ці та інші праці, В. Ба-лушок розробив, на наш погляд, прекрасну теорію походження парубочих громад від «ініціаційних юнацьких союзів індоєвропейської та праслов'янської епох» [6, с.33]. Цим та іншими науковими дослідженнями [7, 60, 8, 59, 74, 174] зроблено спробу визначити основні характерні риси давньослов'янських ініціацій.

Обряд ініціації передбачав посвяту юнаків у дорослих чоловіків через систему фізичних і психологічних випробувань. Аналіз змісту ініціацій різних народів показує, що хоч вони проходили по-різному, основні правила були спільними. До них належать катування і тілесні ушкодження, символічне помирання хлопця (поглинання твариною), воскресіння в якості нової людини.

Давньослов'янська ініціація, на думку В. Г. Балущка [8], починалася ритуальним відокремленням хлопців від общини і відправкою в особливий табір, який розміщувався в священному лісі. Це місце прирівнювалося до потойбічного світу, що не є випадковим, оскільки, за нормами ритуалу, хлопці-ініціанти переживали символічну смерть. Причому, ініціантів не просто вважали мертвими, а й піддавали символічному розчленуванню, завдаючи при цьому болючих ран. Очевидно, в давнину хлопців били, не давали їсти або ж годували огидною їжею, позбавляли сну, тягали за волосся, кидали у воду, що знайшло відображення, передусім, у фольклорі [174, 117]. Ці дії свідчили про ритуальну смерть посвячуваних і, водночас, спрямовувалися на виховання волі, витривалості та сміливості.

Але символічне вмирання ініціантів – не просто ритуальна смерть, а обрядове проковтування чудовиськом. Таке перебування в череві страховиська, за первісними уявленнями, давало ініційованому магичні знання і владу над оточуючим світом. Імовірно, хлопця кидали в пащу споруди, яка була схожа на ма-кет-опудало Змія, що уособлював бога Велеса – господаря потойбічного світу і таємних знань [8].

Після обрядового вмирання юнак в ході ініціації «перероджувався» на вовка (рідше пса або ведмедя) і ставав членом чоловічого «вовчого» союзу. Таке ритуальне переродження було широко розповсюджене в багатьох індоєвропейських народів, зокрема в скіфів, кельтів, германців, балтів [80, 95].

На території України, особливо на Поліссі, культ вовка був також широко розповсюдженим [58]. Це відмічав ще Геродот. Розповідаючи про звичаї нервів, що жили біля верхів'їв Дніпра, Прип'яті та Південного Бугу, він писав: «Ці люди, вочевидь, чаклуни. Скіфи та еліни, що живуть серед них, у всякому разі запевняють, що кожен нерв щороку на кілька днів обертається на вовка, а потім знову перебирає людську подобу».

Багато цікавих повір'їв, що пов'язані з вовкулаками, зустрічаємо наприкінці XIX – початку XX ст. у працях В. Грінченка [52]. За народними уявленнями, вовкулаки можуть бути кількох видів:

вовкулака-чаклун, який може довільно перекидатися вовком і робити вовками інших; врокарь, на якого у певний час знаходить щось таке, що він мусить бути вовком; ізгоя, пущеного ометивим вовком, і вовкулака – молодший, пущений під час весілля [58]. Документальні записи та багатий етнографічний матеріал дають підставу стверджувати, що в прадавні часи образ вовкулаки був досить розповсюдженим і загальноприйнятим.

Юнаки-звірі проживали в лісі у спеціальних будинках холостяків, існування яких засвідчують багаті етнографічні дані. Ці чоловічі союзи поділялися на декілька рангів, які відрізнялися за віковим принципом і утворювали згуртовані «братські» групи. Членів цих груп знову піддавали ритуальним випробуванням. Про це свідчать різноманітні легенди про вовкулаків [124, 225, 280, 269]. У цих легендах розповідається, що вовки примушували вовкулаків «служити» собі, образи яких, зокрема «роблених» вовкулаків, є далеким відображенням ініціантів – «вовків» прадавньої епохи [276]. У розповідях про вовкулаків відзначається, що вовки або собаки гризли і кусали вовкулаків від чого лишалися численні рани й шрами. Вовкулаки «все бігали з вовками, а як де которий одстане, то ще вовки і боки нащипають» [112, с.70].

Особливого значення юнаки-«звірі» надавали фізичній і військовій підготовці. Про це свідчать стародавні твори і, зокрема, билина про дружину богатиря-вовкулаки Волха Всеславовича. Його дружинники, які мають вік ініціантів, «по п'ятнадцять років», проходять навчання «премудростям», що зводяться до мисливської та військової науки й фізичних вправ [22]. В легенді про Добриню Микитича розповідається, що він «охочий був плавати по швидких ріках» [158]. Можливо, далеким пережитком боротьби юнаків-«вовків» у минулому є дитяча гра, що називається «Згинати сухого вовка», коли кілька хлопчиків накидалися на одного, намагаючись примусити його зігнути ноги [8].

Важливим заняттям членів «вовчих» союзів було полювання, що мало ритуальний характер. Італійський історик Ф. Кардіні з цього приводу зазначає: «Бій зі звіром, що теж є одним з видів ініціації, завершується поїданням його плоті та крові. Воїну це повинно надати силу або мудрість противника, допомогти здобути найцінніші його якості» [90, с.112].

Але головним і найпочеснішим заняттям «звіриних» союзів була війна [8]. У давнину ініціаційні чоловічі союзи молодих воїнів індоєвропейських народів нерідко становили наймобільнішу

військову силу племені. Потім на основі цих союзів у давніх слов'ян виникли князівські дружини.

Нападаючи на противника, воїни-«вовки» уподібнювалися цим звірам, наслідуючи їх хижацьку поведінку. Цьому сприяли особливі ритуали екстатичного типу із спеціальними танцями, вживанням наркотичних і п'яних речовин та надяганням звіриних шкур. Надягнена в особливій обстановці звірина шкура, за словами Ф. Кардіні, «прикріплювала» людину до звіриного стану і зумовлювала відповідну поведінку воїнів. У бій вони йшли прикритими лише вовчими шкурами і «цей воїн, подібно звіру, справляє на людину чаклунську дію, вселяючи в неї страх» [95, с.113]. Характерним є те, що воїни-«звірі» чинили розбої тільки поза межами свого народу. У билині про Волха Всеволодовича говориться:

**Гой еси ви, дружина хоробрая!
Ходіте по царству Індійському,
Рубайте старого, малого,
Не залишайте у царстві на сімена,
А і ходить його дружина по царству Індійському,
А й рубають старого, малого.**

Таким чином, юнацькі ініціації, які згодом переросли в парубочі громади, стали справжньою школою виховання сили, спритності, витривалості та наполегливості нашого народу.

Рухливі ігри та фізичні вправи хлопців описані при характеристиці «Великодня», «Вулиць», вечорниць тощо. Проте, для виділення характерних ознак парубочих ігор наведено декілька з них.

Верниголова

Грає вісім чоловік. Четверо з них стає в дві пари – одна навпроти другої, вони нахиляються і ховають голови під руки один одному. Інші четверо, розбігшись, стрибають на них і, перевернувшись через голову, стають на ноги. Після цього вони займають положення перших, а ті перестрибують через них.

Вкрасти сало

Довгу і вузьку жердину приставляють із двору до вікна і сильно трясуть. Бажаючий повинен пробігти по хиткій жердині до вікна і торкнутися рукою кватирки. Це називається «вкрасти сало» (тобто виграти). У випадку невдачі сплачувався який-не-будь штраф.

Гори

У процесі гри парубки робили живу піраміду (в три і навіть у чотири поверхи) і обходили декілька разів будинок.

Боротьба без рук – грудьми

Гра полягає виключно в боротьбі грудьми без використання рук.

Біля церкви збиралися хлопці та молоді одружені чоловіки. 3-поміж себе вибирали двох отаманів і поділялися на дві однакові групи за кількістю учасників. Отамани вишиковували в ряди учасників гри так, що вони сплітали свої руки за спиною. Ряди учасників ставали один проти одного на відстані 10-15 метрів. Посередині проводили дві лінії-межі, між якими й мусила проходити ця боротьба-гра. Для початку обидва отамани повинні рівночасно подати команду. Коли команду подано не разом обома отаманами, то ряди не рушать з місця. Врешті, коли команда подана разом: «Вперед! До боротьби!». Ряди поволі посувалися один до одного і, входячи між двох ліній-меж, підіймали, чи відкидали голови злегка назад, впиралися грудьми у груди противника. Так стоячи, (мовчанка панувала цілковита) ждали нової команди. І отамани командували:

«Починай! Натискай! Перемагай!».

Тоді ряди-шеренги з усієї сили натискали одна на одну. Довго не переступала визначених меж жодна шеренга, а зусилля були напружені надзвичайно. Цілковита мовчанка. Лише отамани періодично викрикували: «Перша, не піддавайся! Бери міцніше!», або ж «Друга, сильніш, бадьоріш, вперед!».

Врешті мовчанка порушувалась надзвичайним галасом: одна шеренга виштовхнула частково, лише одне крило, другої шеренги; друга шеренга напружувала зусилля й поверталася знову на своє місце. І знову тиша порушувалась лише командами отаманів.

Але через деякий час, котрась шеренга таки перемагала. А коли вже переможена шеренга опинялася, принаймні за метр, за заповідною межею – піднімався крик: «Слава нашій шерензі! Перемогли! Друга безсила!».

Але в таких випадках кожна шеренга могла боротись й повертатись на своє місце тричі. Після третього разу вже остаточно визнавалася «поразка» і «перемога».

Ряд-шеренга – переможець підносили на руках свого отамана з криком: «Слава!». Після цього гра починалася спочатку, але в шерензі вибирали нового отамана.

Боротьба навколішки

Проводиться між парубками, як звичайна боротьба – «покласти на лопатки», з тією різницею, що на ноги не встають, а проводять боротьбу навколішки.

Боротьба лежачи

Це складніша боротьба, також парубоча. Легає два парубки головами один до одного, навіть упираються головами. Кожний з них намагається спіймати руку іншого й зайняти місце поряд. Тоді проходить боротьба довга й важка – кожний з учасників хоче бути зверху, а другий намагається не допустити цього, скидає свого суперника. Десятки разів до знеможення перебувають то один, то другий зверху, аж поки котрийсь з них остаточно знеможеться.

5.4. Фізичне виховання у дівочих громадах

У давні часи в Україні існували й дівочі громади. На відміну від парубочих, дівочі громади були менш організовані і мали інші завдання та спосіб дій.

Дівчата обирали «отаманшу» – старшу поважну дівчину, яка керувала ними [42, 96]. Вона була довіреним представником своєї громади, влаштовувала різноманітні забави, мала вирішальний голос у прийнятті нових членів. Потрібно зауважити, що у дівчат також досить урочисто проводився прийом нових осіб до громади та прощання з ними у зв'язку із заміжжям.

Основною умовою прийому до громади було вміння дівчини шити, прясти і вишивати.

Відомості про існування дівочих організацій збереглися в стародавніх народних піснях. Наприклад, у пісні-веснянці «Роман зілля копає»:

**...Поніс його до ради – (зілля)
До чоловічої громади:
А чоловіки його не знали,
Та в рученьки не брали,
Поніс його до ради –**

**До жіночої громади...
Та поніс його до ради –
До дівочої громади,
А дівоньки його пізнали
Та й у рученьки забрали:
Та се зілля барвінець,
Буде дівонькам на
вінець.**

Як залишки цієї далекої традиції збереглися збори молоді на «вулиці» і вечорниці. Дівоча громада пильно дбала про вечорниці, хороводи, колядки і щедрівки. На великодні свята дівчата водили гаївки, оздоблювали, з часів християнства, церкви вінками, брали участь в усіх релігійних та громадських шестях – ходах [96, 99]. Впорядковували самотні могили, допомагали працею старим і немічним [42, 96, 99].

У свята, на «вулицях» і вечорницях дівчата грали в різноманітні ігри і забави. Ці ігри характеризувались великою поетичністю і мелодійністю, пов'язувалися з гаданнями-ворожіннями, з чаруваннями, з мріями про майбутнє заміжжя і щасливе подружнє життя.

Основні дівочі ігри та забави були описані в розділах, що характеризують Благовіщення, Великдень, «вулиці», «Трійцю» тощо. Тому наведено тільки окремі ігри – хороводи дівчат, щоб показати їх специфіку.

Чернушко-душко

Дівчата утворювали коло, всередину ставала дівчина, що символізувала Чернушку. Коло ходило й співало, зверталось до Чернушки, а Чернушка з кола відповідала, одночасно роблячи відповідні рухи: і умивалась, і чесалась, і одягалась та чепурилась...

**Чернушко-душко,
Вставай раненько,
Вставай раненько,
Вмивай личенько,
Хтят тебе люди взяти,
Мислимо тебе ми дати.
За кого, матіночко,
За кого, ластівочко?**

**Чернушко-душко,
Ставай раненько,
Вмивай личенько,
Вмийся, чешися,
Красно зберися,
Хотят тя люди взяти,
Ми тя хочем замуж дати...**

Чадо

Дівчата утворюють коло, беруться за руки; дві дівчини **ходять** поза колом, а інші дві дівчини в середині кола. Дівчата, що всередині, ходять і вдають, що вони чогось шукають та ставлять питання. На питання відповідають дівчата, що зовні, а потім підхоплює все коло й співає повторно відповідь. **Веснянка-гаївка** провадиться за сократичною методою – питань та відповідей, дуже вдало драматизована й проходить жваво при відповідних рухах, міміці та інтонації – вібруванню голосу.

1. Де ту моє чадо було?

2. А ми его не виділи.

1. Може чадо коні (корови, вівці, гуси) пасе?

2. Може того щастє бути.

1. А я ковбас наварю,

Своє чадо викуплю.

2. Ми ковбаси роз'їмо

Тобі чада не дамо.

1. Я капусти наварю,

Своє чадо заберу.

2. Ми капусту псам дамо,

Тобі чада не дамо.

1. Я з костуром зайду

Своє чадо займу.

2. А ми костур спалимо,

Тобі чада не дамо.

1. А я візком під'їду,

Своє чадо виведу.

2. А ми возик зломимо,

Тобі чада не дамо.

1. А я ябком підточу,

Своє чадо виточу.

2. А ми ті ябка з'їмо,
Тобі чада не дамо.
1. Я пирогів наварю,
Своє чадо відберу.
2. Ми пироги роз'їмо,
Тобі чада не дамо.
1. А я квасу наварю,
Своє чадо викуплю.
2. А ми весь квас псам дамо,
Тобі чада не дамо.
1. А я мед-виночко принесу,
Своє чадо заберу.
2. А ми мед-виночко поп'ємо,
Тобі чада не дамо.
1. А я пасок напечу (каші, кишки),
Своє чадо викуплю.
2. А ми паски (кашу, кишки) поїмо,
Тобі чада не дамо.
1. А що тото дитя їдат?
В неділочку ковбасойку,
В будний день суху рибойку.
2. А що тото дитя пиват?
3. В неділоньку мед-виночко,
А в будний день горілочку.
4. А в чім тото дитя ходит?
В золоті, сріблі, атласі,
В окованім поясі.
1. А що тото дитя робит?
2. В неділоньку гуси пасе,
А в будний день кужель пряде.

« Любко »

І варіант:

Дівчата стають у коло, а дві входять усередину й під спів та рухи показують, як і що робити з милим та нелюбом. При **співі** «милий» – обіймаються, цілуються, ласкавість та любов у рухах та міміці; при слові «нелюб» – відвертаються, хмуряться, плачуть і т. д.:

Ой як, як по садочку ходжу? **Всі: Оттак!** (2).

Ой як, як за миленьким гляджу? **Всі: Оттак!** (2).

Ой як, як миленькому постелити? Всі: Оттак! (2).
Ой як, як миленького посадити? Всі: Оттак! (2).
Ой як, як коло миленького сісти? Всі: Оттак! (2).
Ой як, як миленького обіймити? Всі: Оттак! (2).
Ой як, як миленького поцілувати? Всі: Оттак! (2).
Ой як, як від миленького встати? – Оттак! (2).
Ой як, як миленького піднести? – Оттак! (2).
Ой як, як по садочку ходжу? – Оттак! (2).
Ой як, як за нелюбом гляджу? – Оттак! (2).

(Дивіться вгору)

Ой як, як нелюбові постелити? – Оттак! (2).

(Село Товстеньке, пов. Гусятин, зап. М. Будка).

II варіант:

Дві дівчини подають собі руки й ходять кругом у колі та відповідно до слів пісні грають нелюба або милого, – при **чому**, при слові милий, мила, любий, люба – обіймаються, пригортаються, ласкаво дивляться одне до одного; при слові **нелюб** – відвертаються та відтручаються.

Ой як з нелюбом сісти?

Гей, бат, ніяк!

Як з нелюбом сісти їсти?

Гей, бат, вотак!

Як з миленьким сісти їсти?

Гей, бат, вотак!

Як з нелюбом іти робити?

Гей, бат, ніяк!

Як з миленьким іти робити?

**Гей, бат, вотак! Як нелюбу
постелити? Гей, бат, вотак!**

Як милому постелити?

Гей, бат, вотак!

Як з нелюбом лячи спати?

Гей, бат, вотак!

Як з миленьким лячи спати?

Гей, бат, вотак!

Поїхав Іванко за Дунай по дівку

Дівчата стають у два ряди проти себе і, жестикулюючи відповідно вихиляються станом та, кланяючись, співають:

Поїхав Іванко за Дунай по дівку.
Ой, біда, бідонька, де ж твоя дівонька? (2 рази)
Коника виїздив – дівоньки не знайшов.
Ой, біда, бідонька, де ж твоя дівонька? (2 рази)
Гончака вихлестав – дівоньки не знайшов.
Ой, біда, бідонька, де ж твоя дівонька? (2 рази)
Шапочку вимахав – дівоньки не знайшов.
Ой, біда, бідонька, де ж твоя дівонька? (2 рази)
Головку викланяв – дівоньку вже знайшов.
Марися рибонька – то ж моя дівонька? (2 рази)

По улиці широці

Дівчата беруться за руки, творять велике коло й ходять поволі в колі то в одну, то в другу сторону, співаючи:

По улиці широці

По улиці широці.

Граї, море, радо моє!

граї, море водяноє, по улиці широкій!

Там галочок рад очок

Там галочок радочок.

Граї, море, радо моє! Там галочок радочок,

граї, море водяноє, там галочок радочок!

Де ся узяв соколик

Де ся узяв ясенький.

Граї, море, радо моє! Десь ся узяв соколик,

граї, море водяноє, десь ся узяв молодик!

Всі галоньки розігнав,

Найчорнішу собі взяв.

Граї, море, радо моє! Всі галоньки розігнав,

граї, море водяноє, найчорнішу собі взяв!

Просилася галонька,

Просилася чорненька.

Граї, море, радо моє! Просилася галонька,

граї, море водяноє, просилася молода!

Пусти ж мене, соколе,

Пусти мене, ясенький!

**Грай, море, радо моє! Пусти мене, соколик,
грай, море водяноє, пусти мене молодий!**

А я тебе не пушу,

Пух і пірре розпушу.

**Грай, море, радо моє! А я тебе не пушу грай,
море водяноє, – пух і пір'я розпушу!**

Додомоньку не пустив,

Пух і пірре розпустив.

**Грай, море, радо моє! Додомоньку не пустив грай,
море водяноє, пух і пір'я розпустив!**

5.5. Народні ігри та розваги на вечорницях

Традиційною формою молодіжного дозвілля в Україні були вечорниці. У Карпатах їх ще називали «вечірками», «прядками», «ходити в пряжи», «вечорки», «попрядки» [51]. На думку В. Боржковського: «Вечорниці – це найулюбленіше проведення часу в малоруської молоді» [19, с.773]. Як стверджує О. Воро-пай: «Вечорниці – це свого роду клуб сільської молоді в Україні, де молоді люди зближаються, пізнають одне одного і, як наслідок, одружуються» [42, с.28].

Українські вечорниці вперше знайшли висвітлення в етнографічній літературі в кінці XIX – початку XX ст. в працях В. Боржковського [19], М. Чернишева [219], В. Ястребова [231], В. Мілорадовіча [141], М. Сумцова [200] та інших. Пізніше були опубліковані дослідження І. Гомика [49], В. Стинавської [196], В. Хомика [215], Г. Горинь [51], Н. Зяблюка [208], О. Воропая [42]. Спираючись на ці та інші праці, можна описати зміст вечорниць в Україні. В етнографічній літературі немає єдиного погляду щодо часу початку вечорниць. На думку вчених, перші вечорниці проводилися на Семена (14 вересня) [141, 199], на Покрову (14 жовтня) [231], на

Кузьми й Дем'яна (14 листопада) [187], Михайла (21 листопада) [51] або на Миколая (19 грудня)

[42]. На наш погляд, всі ці дані вірні. Просто в різних регіонах України вечорниці розпочиналися дещо в різний час, але обов'язково після закінчення жнив і основних сільськогосподарських робіт.

Для проведення вечорниць дівчата шукали простору і зручну хату самотньої бабусі, вдови або рекрутки і йшли до неї просити дозволу «справляти вечорниці» [208]. Після взаємної згоди господиню обраної хати молодь називала вже «вечернична або досвітчана мати» або ж «паніматка».

Обов'язком паніматки було тримати лад на вечорницях. З цього приводу існувала примовка: «Паніматка – як сова, а очі – шулічині» [42].

У великих селах, де було багато молоді, кожний куток мав оселю для вечорниць. Часто, за даними М. Сумцова [200], наймали й по дві (та більше) хати на кутку. В одній збиралася доросла молодь – «старші» (з 17-18 років), а в другій – менші (підлітки до 16 років). Дівчата здебільшого трималися свого гурту. Хлопці ж могли відвідувати усі вечорниці в своєму селі і навіть заходити в чужі села. Щоправда, це було пов'язано з певним ризиком, бо парубки з інших кутків чи сіл оберігали своїх дівчат і могли побити «гостей». Винятки складали тоді, якщо на вечорниці приходили молодці з якоюсь новою грою.

Молодь намагалася якось віддячити господині оселі, де проходили вечорниці. Дівчата приносили продукти: зерно, крупу, квасолу, борошно, а перед святами – ковбасу, м'ясо, сало, курей, масло. Крім того, вони в певні дні пряли або шили для паніматки, чи працювали в полі. Дівчата чепурили, освітлювали і опалювали оселю. Йдучи на вечорниці, кожна несла кілька полін дров, скіпочок чи лою для каганця. Якщо хату освітлювали гасом, то купували його почергово і хлопці, і дівчата [208].

За своїм змістом вечорниці бували двох видів: буденні і святкові. На буденних вечорницях дівчата поєднували розваги з працею. На

святкових вечорницях молодь розважалася, зав'язувала стосунки, танцювала, співала, грала в ігри тощо.

Вечорниці проходили переважно так. Ввечері дівчата сходилися в задалегідь обрану оселю і починали працювати.

Вони прями пражу (коноплі, льон), вишивали (сорочки, рушники, хусточки) або плели (панчохи, мереживо). Робили усе дуже старанно, бо вранці потрібно було показати матері свою роботу. Крім того, дівчата готували собі придане, яке повністю залежало від їх працьовитості. Існувала на вечорницях і гуртова робота. Особливо тоді, коли засватають когось із дівчат, а в неї не вистачає на весілля рушників. Тоді подруги допомагали нареченій – вишивали для неї рушники.

Потім приходили парубки з музичними інструментами (якщо в гурті були музиканти) та ласощами (горіхами, насінням, пряниками, цукерками). Підійшовши до хати, парубки стукали у вікно і гукали. Якщо дівчата пізнають по голосу або, заглянувши у вікно, побачать що «свої», вони відчиняють двері. Якщо ж «чужі» – до хати не впускають. Чужий парубок може ввійти до хати, якщо «свої» хлопці йому дозволять [42]. З приходом хлопців робота пожваблювалася. Інколи парубки сідали біля тих дівчат, котрі їм подобалися, і допомагали прясти – обома руками «сукали» веретено, дівчині ж залишалося слідкувати за ниткою. Влаштовували навіть змагання – яка пара швидше спряде куделю [51].

В окремих місцевостях парубки й собі бралися за роботу: плели шлеї або рукавиці, лагодили упряж, заготовляли скалки. На Закарпатті хлопці різьбили дерев'яні вироби, плели кошики, «морщили» постолі – «керпці», в'язали шкарпетки і навіть светри [215]. Всі хлопці і дівчата намагалися продемонструвати вміння, винахідливість, спритність у роботі. Але, найчастіше, хлопці нічого не робили, тільки залицялися до дівчат, розважали їх, пригощали ласощами, розповідали дотепно про сільські новини, жартували, грали на сопілках (скрипці, мандоліні, балалайці, гармонії), загадували загадки, читали вголос книжки, розповідали легенди, казки, різні страхи про відьом і упирів [208].

Декілька дівчат по черзі готували спільну вечерю. Після вечері працювали недовго. Починалися танці, ігри й забави. Опівночі розходилися по домівках. Кожну дівчину проводив хлопець і ніс пряжу. Частина молоді лишалася ночувати в досвітчаній хаті (переважно ті, що мали пару). Вносили соломи, розстеляли на долівці, накривали ряднами і вкладалися покотом відпочивати [208].

Вечорниці виникли в глибоку давнину. На думку М. О. Сумцова [199], головний зміст таких стародавніх зібрань молоді полягав в ідеї пробного шлюбу, тобто попереднього випробування нареченої на її придатність до шлюбного життя і народження дітей. Приклади таких випробних шлюбів можна спостерігати у вотяків, у яких хлопець одружується тільки в тому випадку, якщо дівчина обіцяє швидко стати матір'ю. У мускогіїв, одного з індійських племен, шлюб триває один рік, але відновлюється, якщо з'являються діти. В отоміїв хлопець спить з дівчиною, на яку впав його вибір, одну ніч. Якщо вона йому не сподобалася, він розходить, якщо ж сподобалася – лишається ще на один день і вже не має права кинути її. На Цейлоні перші 14 днів шлюбу мали тимчасовий характер. Після проходження цього терміну шлюб оголошувався недійсним або стверджувався.

М. Чернишев [219], вивчаючи зміст українських вечорниць, дещо розвинув теорію їх виникнення. На його думку, потрібно виділяти три етапи розвитку вечорниць.

На першому етапі вечорниці були засобом фактичного співжиття хлопців і дівчат, що не переслідувало ніякої сторонньої мети, а «існувало саме для себе» [219, с.502]. Типовим представником такого співжиття був звичай одного з гірських племен Белуджистона. Весною і літом хлопці та дівчата ввечері сходилися в певне місце і починали грати в різні ігри, танцювати. З настанням темноти молодь об'єднувалася в пари і зникала за скелями та кущами до тих пір, доки батьки гучними криками не кликали їх. Ці тимчасові статеві зв'язки ніяк не впливали на укладення в майбутньому шлюбу. Подібні звичаї співжиття молоді без будь-якого обмеження спостерігали в деяких австралійських племен. Наприклад, хлопець під час зборів міг піти з молодою дівчиною на цілу ніч, а зранку відвести її назад.

На другому етапі розвитку вечорниць «фактичне співжиття молоді саме для себе перетворюється в прелімінарне співжиття, що мало на увазі шлюб, а під впливом моногамічних ідей, крім цього, і в співжиття зацікавленої особи» [219, с.504]. Приклади таких відношень можна спостерігати у ораонців, у яких, якщо залицяння зайшло надто далеко, юнак вносив за дівчину плату і брав її за дружину.

I, нарешті, на третьому етапі вечорниці вступають в останній період свого розвитку, в якому вони існують і по сьогодні. «В цей період, – пише Н. Н. Чернишев, – вони (вечорниці) перетворюються в просту моральну розвагу молоді...» [219, с.504].

У науковій літературі минулого [200, 204, 221, 62, 231,19,199] особливо багато уваги приділялося питанню цнотливості молодих людей на вечорницях. Але всі дослідники сходяться на тому, що вечірні і нічні зібрання молоді ґрунтувались на суворій моральності. Молодь не дозволяла собі ніякої нескромності й не виходила за межі моральних засад і звичаїв. В одній з українських пісень з цього приводу говорилося:

**Ой у лузі калинонька,
На ню вігер віє,
Любить козак дівчиноньку,
Заняти не сміє.
Ой він її не займає,
Бо сватати має,
Він до неї не горнеться,
Неслави боїться...**

Потрібно зауважити, що парубки самі були охоронцями дівочої честі і чистоти сімейних відносин. Розпусниці піддавалися суворому осуду і, навіть, жорсткому переслідуванню. «Такі чисті взаємини парубків і дівчат, – справедливо робить висновок Н. С. Зяблюк, – забезпечували як самі традиції суспільного життя села (виховання,

громадська думка, весільні обряди), так і сама парубоцька та дівочька громади...» [208, с. 311].

Як вже згадувалося, невід'ємною складовою частиною вечорниць були танці, ігри та забави [215, 49,196,177, 62]. Як правило, вони поєднувалися з короткими жартівливими сценками або примовками. Найбільшого розповсюдження набули такі ігри: «Панас», «Петрушка», «Гудзик», «Лист», «Каплун», «Смерть», «Млин», «Шута» та інші.

Панас

Грають у просторій кімнаті. За бажанням чи за вибором один гравець стає Панасом, якому зав'язують очі хустиною. Після цього Панас намагається будь-кого спіймати. Кого спіймав, той стає Панасом і гра продовжується.

Шута

Серед хати ставлять стільці. На них сідають парубки і дівчата так, щоб бути спинами один до одного. Парубок, котрий починає гру, бігає навколо із закрученою хустиною і, за своїм вибором, стьобає цією хустиною одного, двох або трьох гравців. Ті, кого вдарять, схоплюються з свого місця, біжать навколо стільців і сідають на вільні чужі місця. Хто не встиг сісти на вільне місце, той починає бігати з хустиною.

Хустина

Гру грали переважно на вечорницях. Дівчина, яка сиділа за роботою скраю, брала з дівчат найкращу хустку і обходила з нею хлопців. Хлопці в цей час співали:

**Хустино, хустино, Дівоча
хустино, Впади на плече
на моє.**

Під ці слова дівчина кидала хустку на плече тому хлопцеві, який їй найбільш подобався. Зловивши хустину, хлопець обходив з нею дівчат, які співали так само. Він кидав хустку на плече тій дівчині, яка подобалася йому. Гра продовжувалася до тих пір, поки не виявлялася взаємна симпатія. Пару змушували поцілуватися і цим закінчувалася гра.

Сусідка

Під час вечорниць учасники гри сідають по парах на лаву, а двоє хлопців, яким немає пари, стоять біля дверей. Один із них – «купець», а другий – «касир», «Купець» називає парубка, з яким би він хотів поторгуватись. Той підходить до дверей разом з дівчиною, з якою сидить. «Купець» називає суму за дівчину, спочатку невелику. Коли хлопець уступає дівчину «купцеві», вона цілує «купця» в щоку, і йдуть сідають разом. Якщо ж ні, «касир» просить парубка наставити перевернуту долоню, щоб всипати йому «завдаток» і б'є ременем по долоні стільки разів, яка сума називалася спочатку. Коли хлопець за цим разом уступає, то сам стає «купцем». Якщо ж ні, йому пропонують і відмірюють більшу суму. Гра закінчується тоді, коли якийсь хлопець не віддає дівчину М за максимально допустиму суму, яка встановлюється на початку гри, і витримує максимальну кількість ударів ременем по долоні.

Долоні

Гру грали на вечорницях хлопці. Один з учасників обертався до всіх спиною, затуливши очі рукавом правої руки. Ліву руку долонею догори виставляв з-під правого плеча. Хлопці вдаряють по долоні і тут же завмирають всі з простягнутими вперед кулаками правої руки з піднятим догори великим пальцем. Після удару парубок повертається обличчям до гравців і вгадає, хто бив по долоні. Якщо вгадає, на його місце стає той, хто бив, якщо ж ні, все продовжується спочатку.

Розділ 6. ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ЗИМОВІЙ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ

6.1. Народні розваги на свято Катерини

Одним з найшанованіших жіночих свят є день великомучениці Катерини, що припадає на 7 грудня (в перекладі із грецької ім'я Катерина означає «чиста душею»). Ця розумна і освічена жінка була страчена за віру близько 373 року. Через декілька років єгипетські християни знайшли останки мучениці й поховали їх у монастирі на Сінайській горі [179].

Дослідники дохристиянських вірувань вважають, що колись в цей час було свято «Дівочої долі», яке згодом церква пов'язала з Катериною. Наші пращури вірили, що при народженні людини Бог неодмінно посилає їй долю – добру або лиху [187]. У народних піснях часто співають:

**Породила мене мати в нещасну годину,
Дала мені злую долю, де ж її подіну.**

У день Катерини дівчата ворожили і закликали долю. Для цього зрізали гілку вишні, ставили її у воду чи землю на покуті або на вікні у хаті. Якщо вона розцвітала до Різдва або Нового року, то дівчина швидко вийде заміж. У такий же спосіб ворожили про здоров'я або смерть в наступному році. Для цього у воду ставили гілочки за кількістю членів сім'ї, позначали їх кольоровими нитками. Чия гілка розцвіте – той довго житиме, чия всохне – захворіє або помре [179].

Напередодні Катерини дівчата клали під подушку листочки з різних дерев, помічаючи в такий спосіб кількох хлопців. Серед них мав бути і яблуневий листок – «для дівчини». Лягаючи спати, дівчина читала молитву Доля, щоб змилосярдила над нею, а вдосвіта просила найменшого з родини хлопчика витягти одного з листочків – який втрапить, за того і вийде заміж [187].

Ввечері на Катерину дівчата влаштовували «пісні-вечорниці». Зранку «в складчину» вони зносили до однієї з осель продукти і готували вечерю, на яку мали прийти всі парубки без запрошення. Але перед тим, як мали прийти хлопці, знову ворожили. Наприклад, дівчина вибігала на вулицю і запитувала ім'я першого-ліпшого перехожого, щоб у такий спосіб дізнатися, як зватиметься її майбутній чоловік. Також ходили на «полювання» – тихцем підходили до вікон своїх сусідів чи сідали під тином і чекали сторонніх розмов: про що йшла мова на вулиці або в хаті, за тим і

прогнозували свою долю. Потім йшли слухати голоси тварин: гавкіт псів, іржання коней, мукання корів, спів півня – за якими завбачували професію або характер чоловіка [187].

Із вечорницями в день Катерини пов'язаний звичай «закликання долі або судженого» [42, 179, 187]. Його зміст полягає в тому, що дівчата брали по черзі зав'язане в рушник горнятко з пшоном і виходили до воріт. Кожна з них вилазила на ворота, тримаючи в руках горнятко, і трічі гукала: «Доле, Доле, йди до нас вечеряти!». Якщо в цей час заспіває півень, то означає, що «доля обізвалася», якщо ж ні – «доля оглохла, не чує мого голосу». Подекуди замість «долі» закликали «судженого».

Ввечері дівчата влаштовували спільну вечерю, куди запрошували і парубків. Перед початком вечері проводились цікаві **ігри-гадання** [96]. Наприклад, хлопці брали в одну руку горіх, а в другу – два, ховали руки за спину і питали по черзі дівчат: «Чіт чи лишка». Дівчина не відповідала, лише торкалася своєю рукою хлопця. Це означало, що в тій руці «чіт», тобто пара. Якщо вгадувала, то сідала разом з ним до столу. Інша гра проходила так: хлопці виходили у сіни, а дівчата тихо змовлялися і кожна вибирала собі назву певної квітки: рожа, м'ята, любисток тощо. Після цього закликали хлопців. Вечернична мати оголошувала парубкам, які саме «квіти» є в хаті. Хлопці мали угадати дівчину (за назвою квітки), з якою разом сідатимуть вечеряти.

Після урочистої вечері молодь влаштовувала різноманітні **ігри та розваги** [187].

Зав'язували хлопцеві хустиною очі, а одна чи кілька дівчат подавали у різних кутках голос. Парубок бігав на їх оклик, але дівчата в цей час переходили на інше місце. «Ловець» мусив упіймати свою Долю. Але це не завжди вдавалося, що викликало сміх та кепкування.

6.2. Народні розваги на свято Андрія

Веселим зимовим святом нашого народу був день святого Андрія, що припадає на 13 грудня. Воно встановлене на честь одного із дванадцяти апостолів Христових – Андрія Первозванного. Стародавня церковна легенда каже, що Андрій Первозваний проповідував християнство в Царгороді, на побережжях Чорного моря та в околицях Києва. У староукраїнському літописі XIII століття поміщений такий переказ: «Андрій навчався у Синіпі. Коли прийшов до Корсуня, побачив, що з Корсуня близько до Дніпрового гирла. І

пішов у Дніпрове гирло. Відтіль поплив вгору Дніпром та принагідно прийшов і став під горами на його березі. Вставши вранці, сказав до учеників, що були з ним: «Чи бачите ці гори? На цих горах засяє ласка Божа і буде великий город, і Бог збудує багато «церков». І вийшовши на ці гори, поблагословив їх і поставив хрест, і, помолившись Богові, зійшов із цієї гори, де опісля був Київ» [Цит. за 42, с.16].

В українській традиційній обрядовості із днем святого Андрія пов'язувався цілий комплекс давніх, язичницького походження, ритуалів, що мали переважно любовно-магічне та аграрно-магічне спрямування [179]. Наповнені дохристиянськими обрядами і розвагами андріївські вечорниці, що проводилися під час Пилипівського посту, ніяк не відповідали нормам християнської моралі. На думку В. Скуратівського, до прийняття християнства це свято називалося Калитою і означало молодіжні вечорницькі зібрання, «які, започаткувавшись 13 грудня, носили спільну назву Калити й тривали до Різдва – періоду повороту сонця на весну» [187, с.154]. Подібну думку висловлював і С. Килимник: «Без сумніву, хлоп'яче свято Калити, що з приходом християнства перекрилось зі святом апостола Андрія Первозванного, виникло в глибоку давнину правдоподібно в добу родового побуту» [96, с.221].

У народній обрядовості свято Андрія вшановувалося по-різному. Проте найголовніші елементи свята – угадування майбутньої долі, закликання, ритуальне кусання калити – були спільними [42,179,187, 37].

Починалися андріївські вечорниці з ворожінь. Наприклад, удосвіта, напередодні Андрія, дівчата йшли до криниць, щоб набрати води в рот і замісити на ній тісто. В деяких місцевостях за цією дією стежили хлопці в засідці, щоб розсмішити дівчат. Тоді дівчата просили не заважати, за що парубки вимагали викуп – макітру вареників, які мали обов'язково бути на «андріївській вечері». Давши згоду, дівчата приносили воду, замішували тісто й гуртом випікали по дві кукілки (для себе й судженого). Ввечері, поклавши серед світлиці на невеличкий ослінчик або ж заслінку парну кількість балабушечок, впускали пса, якого цілий день тримали впроголодь. Примовляли: «Передні балабухи це пари, а задні за ними – дружки та бояри. Песику, хапай». Голодній тварині було не до примовок – вона накидалася на їжу, а дівчата зосереджено стежили: чию хлібину собака з'їдав першою – та якнайскоріше вийде заміж. Якщо ж пес обнюхував хлібину і «перескакував» до інших – тій дівчині в цьому році вийти замі не вдасться, а коли забирав їство й біг до закутку –

вийде чуже село. Найбільше остерігалися, щоб тварина не надкусил балабушки, «бо тоді майбутнє подружнє життя розпадеться» [187] В окремих регіонах України дівчата зав'язували гусакові очі, а самі, побравшись за руки й пустивши його всередину, утворювали танцююче або бігаюче коло. До котрої найперше наблизиться гусак, та має найскоріше вийти заміж ще в цьому році Бувало, дівчина, задумавши, чи вийде в цьому році заміж, виходила на подвір'я й бігла до паркану або частоколу. Прибігши до якогось певного місця, рахувала кількість частоколу до кінця паркану: якщо випаде парне число – задумане здійсниться, а якщо не до пари, то нічого з цього задуму не вийде [37].

Цікавило кожна дівчину ще й те, якої вдачі та фаху буде її майбутній чоловік. Щоб це відгадати, посипала на долівку трохи пшениці, наливала в мисочку води і ставила люстерко. Коли все готове, впускала півня і стежила за ним: якщо півень нап'ється води -- чоловік буде п'яницею, кльоне пшениці – господарем, а як гляне в люстерко – паничем і ледарем.

Бігали ще дівчата до річки, набирали намулу з дна і приносили до хати. Уважно його розглядали: якщо там є шматок заліза чи цвях – чоловік буде ковалем, тріска – теслею, скло – склярем, шкіра – шевцем, пісок – мулярем, а якщо крім землі немає нічого – хліборобом!

Для того, щоб дізнатися, як буде зватися майбутній чоловік, дівчина виходила на вулицю і питала першого зустрічного чоловіка: «Дядьку, як вас звати?». Почувши питання, прохожий давав відповідь, наприклад: «Михайло!». Це означало, що майбутній чоловік буде зватися Михайлом [42].

Особливе місце серед великої кількості андріївських звичаїв займає обрядова гра «калита» («калата», «калета», «маланда», «маламай») [42, 179, 187, 64].

Калита – це великий корж із білого борошна. Пекли її дівчата всі разом, скільки б їх не було. Тісто місили по черзі, починаючи від найстаршої дівчини і закінчуючи наймолодшою. У замішане з борошна тісто додавали мед і родзинки. Посередині калити робили дірку. Випікали так, щоб вона була сухою і важко відкушувалася, після чого обмашували медом й обсипали маком. У дірку всували червону стрічку і підвішували калиту до сволюка посередині хати. Чіпляли високо, щоб парубок міг дістати її зубами тільки тоді, як добре підстрибне. Крім того, один кінець стрічки довший і спущений

донизу так, щоб можна було за нього смикнути – тоді калита підстрибує вгору.

Біля калити ставав вартовий – «пан Калетинський». Це веселий, жартівливий парубок, «душа вечора». Він брав у руки квач, вмочений у масну сажу, і запрошував гостя: «Я, пан Калетинський, прошу пана Коцюбинського калиту кусати!». Пан «Коцюбинський» (ним може бути кожний учасник гри) брав коцюбу поміж ноги, ніби сідав верхи на коня, і їхав кусати калиту. Підїжджав до вартового і говорив:

- Добрий вечір, пане Калетинський!
- Доброго здоров'я, пане Коцюбинський! Куди їдете?
- їду калиту кусати!
- А я буду по писку писати!
- А я вкушу!
- А я впишу!

Ця суперечка проходила з жартами і сміхом. Завдання пана Калетинського – розсмішити пана Коцюбинського. Згідно правила, Коцюбинський може кусати калиту лише тоді, коли «витримає» всі жарти Калетинського і не посміхнеться. Але це зробити було нелегко, адже Калетинський сам сміється, розповідає веселі пригоди, може і співати, і танцювати – все, щоб тільки розсмішити гостя і, звичайно, все присутнє товариство. Всі сміються, один тільки «гість» стоїть з коцюбою в руках і намагається стримати сміх. Та якщо йому і вдасться витримати всі жарти Калетинського, то й тоді вкусити калиту дуже важко, бо ж тільки він підстрибне, Калетинський смикає мотузку – і калита летить вгору.

Якщо ж Коцюбинський посміхнеться, то Калетинський мазне його по обличчі квачем, і він уже мусить іти до гурту, програвши своє право кусати калиту. На його місце стає інший учасник гри, новий «Коцюбинський».

Першого, хто вкусить калиту, називали «Андрієм-Добро дієм». Йому співали величальних пісень, на голову клали вінок з колосся та пов'язували вінок-гірлянду через плече. Іншим також клали на голову вінок, але називали лише «Андрієм». Всі парубки, що вкусили калиту, між собою вважалися «побратимами» [97]. В деяких регіонах кусали калиту також і дівчата.

Традиційною формою андріївських святкувань були так звані парубочі розваги. «Вони, – як зауважує В. Балусок, – з одного боку, були явним порушенням загальноприйнятих норм, а з другого – легалізувалися сільською громадською думкою» [6, с. 34]. До таких

розваг відносяться, наприклад, перегородження вулиць боронами або пересновування мотузками. Інколи хлопці влаштовували на чиемусь дворі інсценоване «молотіння», таке, що гуркіт стояв на все село, або витягували воза на хату та ще й з боронами. Господарям, які їм не подобалися чи не відпускали дівчат на вулицю, могли розібрати тин, клуню, розкрити хату, спустошити город тощо [6]. Зрозуміло, що для таких «пустощів» потрібний високий рівень розвитку сили, спритності та витривалості.

6.3. Різдвяні ігри та забави нашого народу

Одним із найзнаменніших і найвеличніших свят нашого народу є Різдво Христове, що відзначається 7 січня. У давнину в цей день, невдовзі після зимового сонцестояння, наші пращури вшановували народження нового літнього сонця, поворот від зими до літа. Це свято продовжувалось тривалий час і мало велику кількість обрядових дійств і ритуалів. Саме на його честь, на думку В. К. Сапіги [179], і досі гуцули на Різдво запалюють «живий» вогонь, а вуглини від тієї ватри вважають лікувальними.

З прийняттям християнства в цей день стали урочисто відзначати одне з найбільших релігійних свят – Різдво Христове на честь народження Ісуса Христа.

Перед Різдвом (6 січня) влаштовували святу вечерю. Зранку господиня готувала дванадцять страв: узвар, горох, квасолу, смажену капусту, вареники, картоплю, гриби, кашу гречану з конопляним молоком, голубці з пшоном, коржі з маком та кутю. У цій багатій, але пісній вечері хазяйка представляла найголовніші плоди поля, городу і саду [108].

В різних регіонах України перелік страв дещо відрізнявся, проте їх кількість залишалася однаковою.

Коли сонце схилялось до заходу, господар вносив у хату Дід уха, вітав усіх домашніх (вся родина обов'язково повинна бути вдома) з Святим вечором, бажав щастя, здоров'я і ставив його на покуті під образами. Д і дух ом, як правило, був обжинковий сніп, оздоблений кольоровими стрічками та засушеними квітами.

Потім вносили сіно, частину якого клали на покуті, а частину – під стіл.

Після того, як зійде вечірня зоря, що сповіщає про народження Сина Божого, починалася спільна вечеря. В цей час намагалися не виходити з-за столу, розмовляли тихцем і не пили води – «щоб у

жнива не мучила спрага». За народними повір'ями, вважалося, що саме в цей час усі покійні родичі мають прийти до оселі, а тому звільняли для них місця на лавах, ліжках, стільчиках, ставили страви й клали додаткові ложки [186].

Найголовнішим елементом різдвяної обрядовості українців було колядування – «святкові обходи і ряджання, що супроводжувалось поздоровленнями і побажаннями, висловленими у формі спеціальних величальних пісень-колядок» [38, с.8].

Первісний язичницький зміст цього звичаю, на думку О. В. Курочкіна, полягає в тому, щоб «за допомогою магії забезпечити багатство, здоров'я і добробут як кожного члена сім'ї окремо, так і всього колективу (роду, сільської громади) в цілому» [119, с.70].

Серед науковців немає єдиного погляду щодо походження назви «коляда». На думку Г. Лозко [127], І. Нечуя-Левицького [148], О. В. Ковальчука [102] та інших, коляда має праукраїнське походження. Як стверджують давні автори І. Гігель, Д. Туптало, М. Карамзін, коляда – один із язичницьких богів, що символізував початок року. І. Нечуй-Левицький вважає, що коляда – давній зимовий празник в честь світлих богів літа й тепла: сонця, грому, блискавки, літньої хмари й дощу [148].

О. Воропай [42] дотримується думки, що слово «коляда» походить від назви Нового року у римлян, що прийшла до нас в період чорноморсько-дунайської доби (IV-IX ст.). Такої ж думки дотримувався і М. Грушевський [53].

Найдавніші форми колядування становили синкретичний обряд, де ритуальне дійство, словесні, музичні і театральні, та ігрові моменти спліталися у нерозривне ціле. В пізніші часи, внаслідок руйнування традиційно-побутової культури, ця колишня цілісність розпадалась, утворюючи ряд близьких за значенням, але вже неоднорідних фольклорних напрямів (обрядова пісня, театралізовані видовища), що мали відчутну тенденцію до розмежування [119].

У кінці XIX – початку XX століття найбільш архаїчні форми колядування збереглися в українських Карпатах [38]. Особливо різнобарвні такі форми колядування на Гуцульщині, що описані видатним вченим В. Шухевичем [226]. Поряд з В. Шухевичем значення, форми і зміст колядок в Україні вивчали сучасні науковці І. В. Волицька [38], О. Воропай [42], Г. Горинь [51], О. В. Курочкін [119], С. Килимник [97], вони здійснили аналіз колядок з точки зору їх первинного змісту, значення і основних функцій.

. Зміст колядок дуже різноманітний. С. Килимник [97] поділяє їх на філософські, світоглядно-міфологічні, хвальні, лицарсько-дружинні, історичні, пізньої княжої доби, початків християнства, періоду двовір'я, апокрифічні, біблійні, релігійно-національні. Дохристиянські колядки відображають погляди наших предків на світ і природу, світогляд і спосіб життя. В них возвеличується сонце, зорі, місяць, дощ, урожай, господар і господиня. Колядки, що виникли в добу християнства, мають євангельсько-релігійний зміст.

Щоправда, потрібно зазначити, що не у всіх місцевостях України колядування починалось одночасно.

На Покутті ходили колядувати на Святвечір, на Слобідській Україні, Поліссі і Гуцульщині – першого дня Різдва, а на західному Поділлі – вранці наступного дня. Першими починали колядувати діти, а пізніше – молодь і навіть дорослі люди.

Організація ватаг колядників залежала від регіону України. На Гуцульщині, наприклад, вона поділялася на декілька груп по 6-10 чоловік (в залежності від розмірів села).

Очоловав ватагу «береза» – людина, яка знала різні колядки і «вела перед». Крім «берези», до складу групи входили: «виборець» («скарбник»), «кінь» (міхоноша) – людина веселої вдачі, витівник та кілька колядників і музикантів. Супроводжували табір декілька танцюристів («шшсанвжків»), кожен з яких повинен був мати топірець. Більшість учасників ватаги мали прив'язані до правої руки дзвіночки: «береза» – більший, решта – менші за розміром.

Крім того, звертають на себе увагу і назви основних учасників колядницьких таборів – «береза», «кінь», в яких можна бачити певну спорідненість з образами традиційного рядження, а також можливий вплив професійних організацій «веселих людей», скоморохів, що від давньоруських часів були незмінними учасниками святочних обходів [38]. Зокрема, на спорідненість «берези» з традиційною образністю рядження вказували А. Веселовський [29] та М. Грушевський [53].

Складовою частиною гуцульських колядок був танець («плес»), який виконувався спеціальними танцюристами – «плесника-ми», що входили до складу ватаги колядників [38, 102, 53. 51]. «Плесаки» йшли церемоніальним пританцюванням позаду колядників, «плесуючи дрібно і викручуючи топірцями по плечу» [226, с.18-19].

Взагалі варіантів танцювальної частини гуцульських колядок є багато. Зокрема, П. Шекерик так описує церемонію «плясу»: після

того, як скінчать колядувати, «береза» починає легенько поклонятися господарині і повільно промовляти:

Ми до вас, до вас, до вашої хати:

Чи дозволите нам тут плясати?

Коли господиня забороняє пляс (щоб не полякалися малі діти, через слабкість та інше), то «береза» сідає на лаву і замовляє плясакам танець. Але якщо хазяйка скаже: «Прошу, можна, сподвильно», то тоді плясаки встають, шикуються по двоє з дзвіночками в руках і починають всі разом танцювати, йдучи дрібними кроками і похитуючись то в один, то в другий бік, то від стола в кімнати, то назад. При певних словах разом викручували на лівій нозі «гайдука» навколо себе, після чого знову танцювали як і раніше. При імені того члена родини, якому пляшуть, приступали до нього, то присідаючи гайдука, то підсміхаючись і схиляючи голови [51].

М. Грушевський [53] так описує гуцульський пляс: колядників частують, вони співають гуртом, оповідають всячину, потім танцюють з домашніми і так розвеселивши дім, приступають до властивої колядної церемонії – сідають до столу і співають по черзі колядки господареві, господині й їх дітям, родичам померлим, інвентареві живому і мертвому.

Після цього настає плясова частина. «Береза» звертається до найстаршої дочки, а плясуни чи один з колядників, якщо їх немає, починає «плясати», підскакуючи то на одній, то на другій нозі, обходячи по черзі членів родини, поки щось не дістане від кожного в шапку або в дзвінок:

**Ой пляшу, пляшу, знаю до кого,
Дасть мені газдиня півзолотого!
Ой мало, мало, на цім не стало!
Ой скачу, скачу, бо гроші бачу!
Як маєш сина, то накрай сира,
Як маєш дівку, шли по горілку!
Ой дай же, дай же як маєш дати,
Не маєш дати – вигони з хати!
Ой хоч ожогом, хоч кочергою.
Хоч дівчиною кострубатою!..**

Обійшовши так і випросивши, що можна, колядники з плясаниками, тим же церемоніальним плясом, «тричі вклоняючись і шіяшучи до столу і назад плечима», виходять на подвір'я. Тут обступають «кругляка» колесом, господаря і господиню, і разом з

ними свого скрипала. Він грає «кругляка», а плясаники з колядниками приспівують і пританцьовують «рівної»: ідуть колесом-хороводом то в правий бік, то в лівий, злегка присідаючи. Пісню ведуть веселу, «аби газдам весело було цілий рік жити». Потанцювавши отак і поспівавши, колядники розпускають кругляк і, почастивавшись на прощання, відходять, пританцьовуючі: ще на яких сто-двісті кроків.

Якщо господар тримає бджіл, то веде колядників у те місце, де стоїть пасіка літом. Там колядники стають колесом, упадають на коліна, роблять перед собою хрести своїми топірцями, укладають їх потім «бардками» до середини, а держаками до себе і складають на купу свої шапки на бардки, «бо це значить так, як рій, бджоли». Господиня насипає їм в шапки пшеницю, принесену в запасці. Колядники, взявшись за руки, крутяться в один бік, за сонцем, «аби рої не втікали», приспівуючи якусь «веселу» пісню, «аби бджоли були веселі», в тім роді:

**От-там, от-там при пасіці
Просив засць у ласиці,
Вона йому відповіла,
Що ти сірий, а я біла
Що ти сірий, а я біла,
Ти не годен мого тіла.**

Відспівавши, колядники знов упадають на коліна і роблять хрести топірцями. Пшеницю з шапок зсипають назад до запаски господині і примовляють: «Дай, Боже, аби ся пасіка була така велична, як свята були величні». Цією пшеницею господиня посипає вулії весною. Відтикає їх після виносу на пасічисько, примовляючи те саме: «Абисьте були величні, як сі свята були величні, коли я сю пшеницю збирала; аби на вас так нічого не нападало, як на сі свята на нас нічого не нападало».

Так само відбувалося колядування на Бойківщині. Хоча можливо, трохи скромніше і з меншою кількістю учасників. Тут замість відомого гуцульського плесу танцювали коломийку. Називалося це «затанцьовувати на пшеничку» [51].

Першими сповісниками народження Христа були діти й підлітки. В Україні дуже широкого розповсюдження набув обряд віршування-віншування. Зміст його полягав в тому, що вдосвіта семи-восьмирічні хлопчики йшли до сусідів і родичів віршувати-віншувати, тобто вітати із святом Різдва Христового.

В Україні з незапам'ятних часів вважалося, що коли прийде у хату на свято першим хлопчик, то все буде успішно, добре й прибутково. Тому цих вінилувальників-віршувальників в усіх хатах вітали дуже радо, з любов'ю. Зміст віншувальних віршів дуже різноманітний і залежить від віку дітей і регіону України. Наприклад:

**...Я, маленький хлопчик,
Ізліз на стовпчик,
У дудочку граю,
Христа забавляю!**

Або

**З Святим Різдвом вітаю,
Всім здоров'я бажаю:
Господарю на воли,
Господині на квочки,
Хлопцям-дівчатам на гуляння,
Малим дітям забавляння,
Христу-Богу вихваляння!**

На Різдво до обіду, як правило, ніхто в гості не ходив. Під обідню пору, спорядивши святкові вози, одружені діти провідували батьків або дідусів. Під час святкового обіду ніхто з присутніх не згадував сумних історій та образ. Ця трапеза мала «очистити всіх од скверни і об'єднати злагодою та любов'ю». Таку ж символічну роль у гуцулів виконував і обрядовий танок «Кругляк».

Невід'ємною складовою частиною Різдвяних свят були найрізноманітніші ігри та забави [113]. В, основному їх проводили на льоду. Діти «ганяли» цурки або крижини по льоду заважаючи і перешкоджаючи один одному.

Дівчата любили **сковзатися** по льоду. Для цього вони «висковзували» ногами слизьку та довгу доріжку (саженів на три або чотири) і, розбігшись, ковзались по ній. Дівчата сковзалися стоячи або присідаючи. Хлопці часто приєднувались до них. Проте, інколи парубки дражнилися з дівчатами, кидаючи їм під ноги очерет, щоб яка-небудь дівчина «гепнула» на лід.

Досить розповсюдженим було **катання на санчатах**. Наприклад, один сідає на сани, а один-двоє возять його по льоду, міняючись по черзі: той, хто віз – сідає, а що сидів – везе.

Часто діти і молодь **каталися на ковзанах**. Як правило, їх виготовляли самостійно. Хлопці вистругували з дерева колодки, а під низом приробляли товстий дріт. Правда, на таких ковзанах кататися

не зовсім зручно. Тому', замість дроту використовували «спинки» від кіс або, ще частіше – дужки від відер. Інколи хлопці замовляли ковзани у ковалів, які виготовлялись з металу.

Хлопці також **каталися на крижинах**. Наприклад, поставлять одну ногу на крижину, а другою відштовхувалися. Або обрубували невелику крижину, стелили на неї одяг і сідали. В руки брали металеві, загострені клюшки і відштовхувались ними. Якщо лід чистий і рівний, то на таких крижинах розвивали дуже високу швидкість. Інколи брали крижину більшу і сідали на неї двоє-трое чоловік, і їхали, відштовхуючись загостреними клюшками. Якщо розгйгана крижина нахоплювалася на якусь перепону, то часом розколювалася, а хлопці роз'їжджались в різні сторони, від чого гурт спалахував сміхом і жартами.

Під час сніжної зими діти і молодь грали в сніжки, поділившись на дві команди. Інколи ця гра переходила в жартівливу боротьбу між хлопцями і дівчатами.

На Різдво влаштовували **гойдалки**. Вони бували двох видів: релії і крутілки [113]. Щоб зробити релії, вкопували в землю поряд три товстих і довгих жердини, верхи яких схилили разом і зв'язували. На них клали сволок («князьок»), на який надягали посередині, недалеко одне від одного, два кільця, до яких прив'язувалася вдвоє складена мотузка. На одній прикріплювалася невелика дощечка, щоб могли сісти, принаймні, двоє. Попід сволоком мотузкою прив'язували кільця так, щоб вони не розсувались і не зсувались.

Гойдаючись, дві дівчини чи хлопець і дівчина сідали на дощечку, а два хлопці, ставши по боках, розхитували («підкидували») гойдалку. Підкидальщики намагалися не вихоплюватись один поперед одного, бо тоді мотузки могли перекрутитись і стиснути сидячих.

Круглі гойдалки або крутілки робили тільки на майданах. Для цього ставили міцний стовп так, щоб крутився. До нього перехресними жердинами, вробленими в стовп, прилаштовували колиски. Щоб вони не обвисали, жердини підпирали спеціальними бантиками, вдовбаними в стовп. Стовп, щоб не хилився, підтримувався угорі, вище жердин, залізним обручем, до якого навхрест прикріплювали інші, довші жердини, що лежали нерухомо на чотирьох стовпах, укопаних осторонь. Середній стовп разом з колісками крутило два чоловіки, тримаючись за бантики, якими підперізували знизу жердини.

6.4. Фізичне виховання в традиційній новорічній обрядовості

Первісний дохристиянський характер новорічного свята добре зберігся у традиційних звичаях та обрядах українців 13-14 січня. У ці дні в язичницькі часи відзначали свято «Щедрого Бога».

За віруваннями наших далеких пращурів, у ніч напередодні Нового року Щедрий Бог сходить з неба на селянську ниву, у селянську хату, в господарство, до худоби. Його зустрічали у хатах дід-Ладо та духи померлих, що ходили з поля й лугів і були цей час у дідухові-снопові, на столі у сіні й на долівці у сіні-солomé. Цей Щедрий Бог усе бачив, усе чув, усе знав, але його бачили лише Ладо та інші духи померлих [97].

З прийняттям християнства свято «Щедрого Бога» набуло іншої назви – «Маланки», що встановлене на честь знатної римлянки Меланії (Маланки), яка з юних років і до кінця своїх днів (померла в 489 р.) прямувала до Христа. Щоправда, в народі 13 січня називають «Щедрим вечором» («Щедрівки»).

14 січня – релігійне свято на честь Василя (Василя) Великого (329-379), архієпископа Кесарії КаПадокійської, що в Малій Азії. Церковні джерела характеризують його як аскета, богослова і вченого, автора кодексу чернечого життя. 14 січня, за церковним календарем, – свято Обрізання Господнє (саме тоді, згідно з церковними джерелами відбулося обрізання Ісуса Христа за єврейським звичаєм) [179].

Найважливішими моментами традиційного новорічного свята в Україні середини XIX – початку XX ст. виступають: ритуальний стіл, щедрування й засівання, ворожіння, рядження, веселощі й забави.

Напередодні Нового року (за старим стилем 13 січня) влаштовували щедру вечерю. Готували ковбаси, смажене м'ясо, печеню, локшину й обов'язково млинці – як, символ сонця. В деяких регіонах, зокрема на Поліссі, варили другу кутю, заправляючи її смальцем [186]. На Україні не всюди однаково відзначали Щедрий вечір. Найпишніше святкували на Лівобережжі та Гуцульщині [186].

Сідаючи до вечері, кожен одягав нову або свіжовипрасувану сорочку і користувався спеціально поміченою ложкою. Перед тим, як почати трапезу, господиня просила дітей вийти з хати, а біля батька, що сидів за столом, клала пироги (інколи ставили житній сніп). Чоловік присідав за пирогами так, щоб його не було видно. Після цього запрошували дітей до світлиці. «А де ж це, – запитували вони здивовано, – наш тато?». «А хіба ви, – відповідав батько, – мене не бачите?». «Ні, не бачимо...». «То дай, Боже, – відказував тато, – аби ви

так мене завжди не бачили», – і, вставши, роздавав усім хліб. «Ця, з погляду сучасності, наївна гра, – зауважує О. В. Курочкін, – в давнину була важливим ритуалом, побудованим за принципом магічної аналогії (подібне викликає подібне)» [119, с.62].

Повечерявши, сусіди йшли один до одного миритися, щоб «Новий рік зустріти в мирі та злагоді». Між тим, хлопці, які недавно «отримали гарбуза», вдруге засілали сватів з надією «на благословенну згоду» [186].

Потім починалися щедрівки. На переважній території Ук раїни щедрували лише дівчата. Вони, як правило, не заходили до хати, а співали під вікнами. Проте в багатьох місцях щедрівки виконували і парубки. Головний мотив щедрівок – величальний. В них найчастіше висловлюється побажання щастя, здоров'я і злагоди в наступному Новому році, господареві дому і всій його родині [208].

В кожній хаті радо чекали приходу ватаг щедрівників, що вважалося доброю прикметою, віщувало здоров'я, багатий врожай і приплід худоби.

Дорослі дівчата ходили по селу і співали:

Прилетіла ластівка,
Сіла, пала на віконечко,
Щедрий вечір,
Добрий вечір,
Добрим людям
На здоров'я...

Незмінними учасниками щедрівницьких ватаг були костюмовані персонажі –Маланка (хлопець, переодягнений у дівчину), Василь (дівчина, переодягнена у хлопця), Дід – поводитир з Козою (символ родючості й достатку), а також чорт, ведмідь, циган з циганкою тощо.

У кожного була своя роль. Наприклад, Маланка бралася встановлювати в Новому році новий «лад»: хапала відро або чоботи і ставила їх на стіл, а тарілки чи годинник переставляла зі столу на підлогу. Далі починала підмітати хату, але обов'язково щось упускала чи перевертала, і цим ще більше смішила. Коза стрибала по хаті під підбадьорливі вигуки всіх присутніх, лякаючи рогами дітей і т. д. Для збирання подарунків передбачлива ватага мала свого міхоншу з розмальованим мішком. Для кожного з цих персонажів і ритуалів були й відповідні пісні та примовки [208].

О. Воропай [42] так описує обряд парубочої «Маланки»: ватага щедрівників рухається селом з жартами, вигуками, сміхом.

«Циганка» пристає ворожити, «циган» – коні міняти, «ведмідь» танцює, «коза» грає на скрипці, а «журавель» – найвищий парубок у селі – вибиває в бубон.

Діти юрбами бігають за парубочою «Меланкою», та й старі не раз вибігають на вулицю, щоб подивитись на веселу компанію.

До кожної хати ватага не заходить – йде туди, де збираються дівчата. Дозвіл щедрувати парубки випрошують піснею під вікном:

**Ой,господар,господарочку,
Пусти в хату Меланочку,
Меланочка чисто ходить,
Нічого в хаті не пошкодить.
Як пошкодить, то помис,
їсти зварить та й накрис.
Добрий вечір!**

– Просимо!

Ватага лишає в сінях свої ціпки та гарапники, обмітає чоботи від снігу і заходить до хати:

— Добрий вечір вам у хаті!

— Доброго здоров'я!

А які ж ви кумедні, – щебечуть дівчата, – і ведмідь, і коза... А Грицько який! Де це ти таку хустку доп'яв? Мабуть, мати каг-лу затикала?!

– Мовчіть, дівчата, – «Меланка» соромиться!

– Ха... Ха... Ха... Диви, як побіліла! Грицьку, чого ж ти вуса не збрив?

Отак жартують над «Меланкою», а «вона» – байдуже: шукає віника – сміття розкидати, свіжих глиняків – припічок «мастить».

Господині знають цю звичку і все ховають, щоб «Меланка» не знайшла.

Щедруючи, хлопці висміюють кепських господинь:

**Наша Меланка – неробоча,
На ній сорочка парубоча...
Люди ідуть на жнива,
А Меланка – на пива!
Люди ідуть із серпами,
А Меланка – з шклянками!
Люди нажали по сім кіп,
А Меланка – один сніп!
Пішла Меланка на містечко,**

**Купила собі пасьминечко.
Пряла вона – від кур до кур,
Напряла починків – один гур!
Дала кицькам мотати,
Кицьки взяли – втікати!
Збіглися люди – дзвонити,
Кицьку з починком ловити!
А ловили – не вловили,
Нашу Меланку похвалили...**

— Та годі вам! – обзиваються дівчата.

— Якоїсь кращої, кращої співайте!

Козо! Де ти?

В середину кола входить «коза» і починає вибрикувати – танцює під спів хору:

**Го-го-го,
коза!
Го-го-го,
сіра!
Го-го-го,
біла!**

**Ой, розходилася, розвеселилася
По всьому Дому, по веселому!
Де коза ходить, там жито родить!
Де не буває, там вилягає...
Де коза – ногою, там жито – копою!
Де коза – рогом, там жито – стогом!
А в нас в Санрівці усі хлопці – стрільці,
Встрілили козу у праве вушко,
В праве вушко – в саме сердечко!
Тут коза впала, нежива стала,
А міхоноша бере дудочку:
Надулась жила, коза ожила
Та й пішла коза, та й стрибаючи,
Та стрибаючи, гасаючи,
Своїх діток та шукаючи!..
Трррт, коза!**

«Коза» тупнула ногою – аж шибки на вікнах задрижали, і танець зупинився.

– Добра «коза», гарно танцює!

— Гарно, тільки засапалася, як дід Марко у ярмарку. Бач – роги помокріли!

— А ти що хотіла – вибити «козу» закаблуками і щоб піт не виступив?!

– Дівчата, орач іде! Бач, як чепіги носить!..

Всередину кола ввійшов орач. Хор співає:

**Твої воли,
Мої воли –
Гей, гей!
А впереді
ва ведмеді –
Гей, гей!
А в пригоні
Дві ворони –
Гей, гей!
В колісниці
Дві синиці
–
Гей, гей!**

Коли хор співає, орач, тримаючи поперед себе чепіги, вистукує ногами в такт пісні. Після орача витанцьовує сівач, а далі – ведмідь, журавель і, нарешті, чорт з рогами. Все це викликає багато сміху і влучних дотепів. Коли щедрівка скінчилась, хлопці скидають машкари і на запрошення дівчат сідають до столу.

У деяких селах Буковини і Прикарпаття біля громадського вогнища влаштували різноманітні ігри, ритуальну боротьбу масок. До наших днів на Поділлі та в західних районах України побутують особливі турніри «Маланок». В ході їх відбуваються як окремі поєдинки, так і командні змагання ряджених.

Загалом, на думку О.В.Курочкіна [173], новорічне маскування парубочої молоді у фольклорній культурі мало характер ініціально-посвячувальної церемонії. Лише гідно пройшовши на очах усієї громади іспит на витривалість, силу й кмітливість, парубок доводив своє право перейти до рангу чоловіків і взяти шлюб.

У деяких місцевостях України (переважно західних) ще збереглися вертепи – театралізовані дійства на біблійні сюжети, творцями й виконавцями яких були діти й дорослі. Походження їх, як гадають фахівці [127], бере початок у братських школах України. В релігійній формі вертепи втілювали високу мораль народу, його

уявлення про правду і кривду, підносили і утверджували гідність людини і її віру в неминучу перемогу добра над злом [208].

Вранці 14 січня (на Василя) батьки будили своїх синів засівати оселі (традиційно засівали тільки хлопчики). Одягнувшись у святкове, діти брали пшеницю і спочатку засівали власну оселю. Для цього вони розсипали пшеницю на всі сторони і промовляли: «На щастя, на здоров'я! Роди, Боже, жито, пшеницю і всяку пашницю. Будьте здорові, з Новим роком та з Василем!». За це батьки давали малим гроші.

Після цього діти починали засівати сусідські оселі. Кожен намагався щонайпершим засіяти й отримати найкращий подарунок [186]. Тексти засівальних віршів дуже різноманітні. Наприклад:

**Ходе Ілля
На Василя,
Несе пугу метяною.
Туди махне
І сюди махне:
У полі ядро,
А вдома добро.
Зроди, Боже,
Жито, пшеницю,
Усяку пашницю!**

Або

**Сію, вію, посіваю, з Новим Роком поздоровляю.
На щастя, на здоров'я та на Новий Рік,
Щоб уродило краще, як торік,–
Жито, пшениця і всяка пашниця,
Коноплі під стелю на велику куделю.
Будьте здорові з Новим Роком та з Василем.
Дай, Боже!**

Інколи у тих родинах, у яких не було дітей-хлопчиків, посівальникам пропонували «обмолотити сніп-Рай»: господиня застеляла посеред хати ряднину, а господар клав снопа і вручав одному або кільком засівальникам качалку та макогона. Вдаривши кілька разів по колосі, роботу припиняли, а сніп-Рай ставили на покутті [186].

Новорічні народні ігри та розваги були дуже різноманітні. Найперше діти «воювали» **сніжками**. Хлопці, як правило, розділялися на два гурти, робили сніжки і починали ними кидати

один в одного. Потім часто збігалися і починали **борюкатися на снігу**.

Діти **ліпили снігову бабу**, давнього язичницького ідола. Скільки треба було прикласти сили, спритності та витривалості, щоб виготовити снігові кулі і скласти їх одна на одну.

Розповсюдженою дитячою грою було **катання великих снігових куль з гірок**. Для цього робили велику снігову кулю, заковували її на якесь підвищення (скільки треба було докласти зусиль, щоб куля опинилася на високому місці!) і пускали з гори: чия куля закотиться найдалі і не розламається – той переміг. Часто бувало, що хлопець, під час заковування кулі на підвищення, не витримував навантаження і падав. Тоді куля перекочувалася через нього і котилася вниз, набираючи швидкість. Підвівшись, невдаха біг з гірки за кулею, яку наздогнати було дуже важко. Навіть впіймавши, її було дуже важко зупинити, тому хлопець знову падав, а куля розламувалася на ньому або розбивалася внизу під горою.

Діти дуже любили їздити з гір на санчатах. Для цього лопатами розрівнювали сніг, поливали водою і розрівнювали дошками. На другий день мороз стягував лід. Дівчатка і хлопчики сідали на санчата верхи, як на коня, і керували ногами.

Хто не мав санок, той їздив на крижині. Вирубували на річці або озері велику крилсину і обрубували її, щоб довга, як ночви, була. Збоку видовбували дірку, щоб можна було мотузку прив'язати. Коли крижина готова, намощували соломи, щоб зручніше сидіти. Така крижина летіла з гори краще ніж санки.

На Новий рік хлопці робили громак-свиню. Для цієї забави із льоду вирубувалось щось схоже за формою на порося. Знизу «свиню» робили не зовсім круглу (для стійкості). Як правило, громак-свиню виготовляли досить великих розмірів, щоб на ньому вільно розміщувалось троє і навіть п'ятеро чоловік. Звісно, всидіти на такому приладі значно важче, ніж на санях. Тому забава постійно супроводжувалася веселим сміхом і жартами.

На зимові свята хлопці і парубки грали в «булку» [104]. Для цього вибирали просторе місце: майдан, поле, озеро, болото або широку вулицю. На відстані 30-50 кроків малювалися межі ігрового поля. У грі брало участь 20-30 гравців. «Булка» – дерев'яний шар вагою приблизно 1,5 фунта. Кожний учасник мав кия. Перед початком гри молодь ділилася на дві рівносильні групи. За правилами, гравці кожної команди повинні відбити «булку» в бік суперника і не пропустити її за визначену межу.

6.5. Народні ігри та забави на свято Водохреща

Визначним святом нашого народу є Святе Богоявлення, хрещення Ісуса Христа, відоме в народі як Водохрище, Водорощі, Йордан, Ордань, Ардан, що відзначається 19 січня.

На думку О. Воропая, «Йордань або Водохрища – це чисто християнський звичай, що прийшов до нас на Україну разом із християнством і зайняв одне з поважних місць серед традиційних свят нашого народу» [42, с.120]. Проте, С. Килимник [97] та В. Скуратівський [186] вважають, що це свято має глибокі язичницькі коріння. Зокрема, В. Скуратівський зауважує, що «освячення води – обряд безпосередньо дайбозький, тому первісна назва «Водохреще» пізніше підмінилася християнським «Йордан», себто, назвою річки, на якій хрестили Ісуса» [186, с.61]. Підтвердженням цьому є запис в Літописі Руському під 1148 роком, де говориться: «в неділю на Водохрещах». О. В. Ковальчук [102] вважає, що в язичницькі часи це свято відзначалось як народження богині води – Дани. Тому від давніх звичаїв слов'ян і збереглося особливо шанобливе ставлення до води в цей день.

За традицією, свято відбувалося на річці або біля струмка, а в місцевостях, де мало води, збиралися біля криниці. Перед тим, ще за тиждень до Водохреща, парубоча громада, а пізніше окремі господарі-«спеціалісти» прорубували в річці ополонку, випилювали з льоду великий хрест, ставили його над ополонкою і обливали буряковим квасом, щоб був червоний. Біля хреста будували теж з льоду престол. Все це оздоблювали аркою з ялинкових або соснових гілок – «царські врата» [42]. Після молитви священик, нахилившись, тричі вмочував у воду срібного хреста. Після цього люди набирали воду з ополонки. Найбільш нетерплячі бігом кидалися до прорубу, щоб якнайшвидше наповнити посудину водою, бо як вважалося саме вона буде найцілющою [186].

Набравши свяченої води, люди смакували нею, а потім мочили очі – «щоб добре бачити», вуха – «щоб чули тільки гарні слова», та лоба – «щоб мудрішою була голова». Вдома дітей обтирали цією водою –

«щоб здоровішими були, як вода». Її пили при різноманітних хворобах, змочували суглоби і хворі місця на тілі, лікували жінок при пологах, дитячий переляк тощо. В кожній хаті впродовж року мала обов'язково стояти під образами пляшечка з йорданською водою. Після того, як всі набрали свяченої води, сміливі і загартовані люди купалися в ополонці [186, 102, 42]. В етнографічній літературі є згадки, що в ополонках на Водохреща колись купали навіть хворих дітей [18]. Такий звичай, наприклад, зафіксовано Д.Легким в кінці XIX ст. у деяких селах Дрогобицького повіту на Львівщині. Там матері тричі занурювали дітей, особливо хворих на золотуху, в Йорданський проруб після того, як у ньому посвятили воду [125]. За народною уявою, хто скупається на Йордана, цілий рік не хворітиме («бо в цей день хрестили Ісуса»).

Додому із свяченою водою найбільше поспішали дівчата. Вважалося, хто першим принесе додому свячену воду, тому судитиметься щаслива доля. На Гуцульщині хлопці на Водохреща водили своїх дівчат до ополонки – «щоб сі умила і красна була». В інших місцевостях після обіду дівчата самі йшли до ополонки вмиватися, щоб «щоки були рум'яними» [186] або «щоб були рожеві лиця» [42].

Традиційно діти і молодь на свято Водохреща збиралися на ігри та забави. Найпопулярнішими з них були катання з гір на санчатах, ковзання по льодових доріжках, гра в сніжки. Своєрідним атракціоном українців була крутилка (крутьолка, жорно). Ці зимові розваги створювали атмосферу масового народного гуляння [119].

В українців на Водохреща відбувалися кулачні бої [119, 186, 42]. Літературні джерела, що стосуються XIX ст., реєструють розповсюдження цієї народної гри лише на лівобережній Україні. Натомість, за даними опитування О. В. Курочкіна [119], кулачні бої не проводилися в жодному з сіл на правому березі Дніпра, на території Київської, Черкаської, Дніпропетровської та інших областей.

Ці двобої відбувалися, звичайно, на льоду річок, ставків, озер, нерідко там, де й обряд водохрещення [119, 209]. Сходилися чоловіки

з двох сусідніх сіл або хуторів; у великих селах чи містах бої йшли між представниками вулиць або кутків. Іноді міщани билися з купцями, ремісниками, з семінаристами тощо. Як правило, учасники були постійними.

Кулачні бійці дотримувались певних правил. Спочатку «чубарилися» діти, після них показували свою силу, відвагу й спритність парубки, і лише потім вливались у боротьбу дорослі чоловіки. Неписані правила боїв забороняли бити лежачого або бити з-за спини. Ті, що виходили з гри, сідали на лід або відбігали вбік. Проте інколи під час таких боїв траплялися випадки каліцтва та навіть убивства. Переможницею вважалася та сторона, якій вдалося витіснити суперників з поля бою або змусити їх до втечі. Часто метою таких змагань було розігрування «ордену» – хреста з льоду, де відбувалося водохрещтя. Чий гурт перемагав, тому й залишався «йорданський хрест» [186, 42, 209]. Іноді відступаючих переслідували аж до їхнього села і там знімали з церкви дзвін, що вважалося великою образою для громади. Щоб повернути дзвін на місце, стороні, яка програла, доводилося сплачувати викуп. Кращі кулачні бійці користувалися серед людей великим авторитетом і повагою.

Кулачні бої були широко розповсюджені у запорізьких козаків. «Для цієї мети, – як свідчить Боплан, – вони збирались увечері на січову площу, розділялись на дві лави або партії, з яких одна складалась із верхніх, друга – із нижніх куренів, і вступали в бій...» [Цит. за 227, с.247]. Ці дані підтверджує О. Я. Єфименко, яка писала: «Дуже поважались у них сила, і вони думають, що для їх куреня велика честь, якщо на кулачному бою їм вдасться побити інший курінь. Коли не було війни, козаки постійно розважались в свята кулачними боями. Почнуть діло жартома, сили пробують, а закінчується часто тим, що інколи славного молодця як мертвого додому тягнуть. Буває і так, що все військо, всі 38 куренів, розділяється на два табори, в одному верхні, в іншому нижні курені, і почалася веремія» [68, с.43-44]. З першого погляду ці бої занадто суворі і навіть жорстокі. Проте, саме вони виховували у запорожців

силу, швидкість, спритність, витривалість, бойові навички і стійку психологічну підготовку до майбутніх битв.

Особливо великого поширення набули кулачні бої в Росії. Досить вдалу характеристику і наукове обґрунтування їм дав М. М. Лукашев [128]. Кулачний бій практикувався в трьох формах: один на один («сам на сам»), «стінка на стінку» і «зчіплення-бійка»..

Бій «сам на сам» проводився двома бійцями. Перед тим, як вступити в сутичку, бійці тричі обнімали і цілували один одного, показуючи тим самим, що ніякої ворожнечі немає. Коли під час бою один з бійців падав, бій припинявся.

Купці часто зводили в бою двох найсильніших бійців з різних міст. На такі видовища збиралось багато глядачів. Вважалось, що показати таким чином свою силу і спритність можуть тільки іґайсильніші.

Зчіплення-бійка – дуже масовий і бешкетний вид бою, де кожен бився сам за себе і проти всіх. Такі бої вже давно перестали існувати.

Найрозповсюдженішими були бої «стінка на стінку». В сільській місцевості дотримувалися щільного строю, в місті надавали перевагу строю в одну або в дві шеренги. Бійці, в залежності від сили, розставлялися в певному порядку з урахуванням розташування сил суперника.

Пересуватися потрібно було всім разом, «одним фронтом», не допускаючи розривання своєї лінії. Намагалися вчасно допомогти своїм сусідам. Виділялись також резерви, інколи заховані з іншого боку, які вступали в бій у вирішальний момент.

Техніка кулачного бою була дуже індивідуальною. В залежності від місцевих територіальних особливостей бої велися в лівій чи правій стійці. Звичайно, лівий кулак прикривав сонячне сплетіння і відривався від нього тільки для проведення удару або фінта. Під час правосторонньої стійки права рука висовувалась в бік суперника. Якщо боєць стояв лівим боком вперед, то правий кулак був припіднятий, але не вище голови, і знаходився приблизно на рівні правого плеча. Проте, відмічені випадки, коли бійці використовували подібну до сучасної боксерської лівосторонньої стійки з витягнутою в бік противника лівою рукою («щоб затримати його удари»). При

будь-якій стійці права рука знаходилась в постійному русі, наносячи удари, проводячи фінти або захисні рухи.

Як правило, бійці самі винаходили правильну техніку нанесення ударів. Розповсюджений був удар в сонячне сплетіння, який називався «під ложку», «під дих», «в душу». Удари в нижні незакріплені ребра звалися «під мікітки». Метою ударів також була голова – в основному нижня щелепа і менше в підборіддя. Основні види ударів були такі: прямий удар – «тичком» або «ширма»; короткий боковий удар, що мав назву в залежності від мети, в яку він звичайно спрямовувався – «під силу», тобто в бік; довгий боковий удар з розмаху – «з крила»; рубаючий удар зверху – «румба». Крім цього, короткий боковий удар спрямовувався не тільки в тулуб, але й в щелепу, і називався «з ліктя», а довгий боковий – «з плеча». Існували ще удари знизу і «наотмаш».

Техніка захисту в кулачному бою включала крок або відскок в бік, назад, нирок, підставки передпліччя правої руки. Існував ще один специфічний спосіб захисту, який рятував голову, затискували в руку й підставляли під удар закот верхнього одягу.

Інколи вважають, що правила кулачного бою були постійними і незмінними. Але це, звичайно, не так. Закони викристалізувалися тривалий час, з моменту появи бою.

Перші писемні відомості вказують про існування кулачного бою в X столітті. Але це досить пізня констатація. Бої існували ще за доби язичництва. Люди влаштовували «ігрища», що мали ритуальний характер і тісно пов'язувалися з календарною обрядовістю, невід'ємною частиною яких були кулачні бої. Під час похорону наші далекі предки справляли «тризну», де також проводилися кулачні бої.

За часів Київської Русі кулачні бої продовжували розвиватися. Про це вказується в літописах, билинах, легендах. В той час у кулачному бою не було чітких правил. Можна було використовувати палиці. Ними наносили удари, виконували обманні рухи, відображали удари. В билині про Василя Буслаєва вказується на те, що під час кулачного бою у «богатих чоловіків» з'являються в руках «дрюки в'язові», а сам Василь, розсердившись, хапає навіть металеву вісь.

Інколи навіть під час військових дій воїни надавали перевагу пішому кулачному бою. У XIII столітті київський князь Мстислав IV перед битвою запитав своїх воїнів, як вони хочуть битися: пішими чи на конях. Воїни дружно відповіли: «Ми не хочемо на конях, а за прикладом предків наших піши і на кулаках битися». Для них кулачні бої стали синонімом пішої рукопашної сутички. І ось, не чекаючи допомоги вершників, воїни «скрикнувши, підняли кії» і міцно вдарили по переважаючих силах ворога, вимушуючи його до втечі.

До речі, в Новограді існує легенда, що пояснює виникнення кулачних боїв з палицями. Ще за часів язичництва в Новгороді на почесному місці стояв дерев'яний ідол Перуна, який тримав у руці дубову палицю з важким олов'яним наконечником. Після прийняття християнства його зрубали і кинули в річку Волхов. Пропливаючи, ідол кинув свою палицю на Великий міст і вигукнув людям: «Згадуйте мене і бийтесь, безумні, на цьому мосту!». Тому і кийки, що використовувалися в бою, називалися «перуновими палицями». В одній з новгородських церков навіть зберігається цілий набір таких палиць, що, напевно, були забрані у парафіян.

Взагалі, фехтування на палицях – один з найстаріших видів спорту. Різноманітні його види існували ще в Стародавньому Єгипті, Індії, африканських племенах. Бої на киях були розповсюджені в середньовічній Англії, у сучасних нанайців, осетин і афганців. Пізніше відбулося розмежування кулачного бою і бою на палицях. Кулачний бій став виключно беззбройною сутичкою.

Другим важливим моментом розвитку правил кулачного бою була заборона ударів ногами. До цього бійці використовували кидки з допомогою ніг, підніжки, больові прийоми тощо.

За давньою традицією на Водохреща в Україні влаштовували катання на святково прикрашених конях [119, 186]. «У цей день, – пише В. Іванов, – катається молодь, а особливо заручені молодий і молода» [77, с.239]. Згідно із записами П. Чубинсько-го: на Водохреща вперше об'їжджали молодих коней і запрягали бичків. Це підтверджує В. Скуратівський: «На Полтавщині господарі виводили на вулицю молодих лошат та волів, щоб «об'їздити» –привчити їх до

майбутньої праці. їздили переважно верхи на конях доти, доки тварина не спотіє, а тоді кропили свяченою водою» [186, с.62]. В окремих регіонах України, особливо в місцях запорізьких вольностей, організовувалися кінні змагання [134]. Про велику їх популярність говорить одна з місцевих примовок: «На Хрещення кістку з кінської голови знайди, зануздай й та на Ордань побіжить».

Вершники збиралися на вигоні. З самого ранку починалися змагання («перегонки»). Пускалися наввипередки із сусідніми парубками або з циганами. Один з таких перегонів І. Манчук описує так: «Ось скачуть во весь дух два вершники; це змагаються в швидкості своїх коней відомий табунщик і циган. їх прикладом захоплюється група молоді, що досі стояли спокійно, і пускаються в догонку за тими, що змагаються. На шляху до них приєднуються і окремі групи вершників, потім ще і ще, і в кінці кінців ви далеко, вже в кінці вигону, бачите із декількох десятків натовп вершників, що нагадують старий козацький загін. Проскакавши так версти дві-три і розгубивши по дорозі добру частину відсталих суперників, загін зупиняється і після недовгих спорів і переговорів кроком вертається на старе місце» [134, с.487-488]. Не обходилося і без комічних падінь з коней, а інколи і без нещасних випадків, особливо в малосніжні зими. Траплялося, що кінь попадав ногою у дірку в землі і ламав собі ногу, а вершник злітав з коня і вдарявся у замерзлу землю так, що його додому несли на руках. Але такі випадки бували рідко і не заважали потерпілому на другий рік брати участь у змаганнях.

Особливо гарно такі змагання вершників проходили при церквах з великою кількістю парафіян, до яких приписані навколишні невеликі села і хутори. Кожне село або хутір мали деякі особливості в одязі. В одних, наприклад, всі парубки носили сиві шапки, червоні пояси і сині або сірі чумарки і т. п. Такі вершники нагадували старі козацькі загоони.

Кінні «біги», як традиційна святочна забава, відомі і в Росії, але тут вони відбувалися безпосередньо на Новий рік [119].

Крім кулачних боїв і катання на конях на Водохреща, як і взагалі у вільний від роботи час зимою, побутовали й інші ігри та розваги.

Найпопулярнішими з них були катання з гір на санчатах, гра в сніжки, крутилка, ковзання по льодових доріжках [119]. Ці зимові розваги та ігри створювали атмосферу веселого масового народного гуляння.

6.6. Народні ігри на свято стрітіння

Важливим і шанованим в народі є свято Стрітіння, яке припадає на 15 лютого. За народними уявленнями, в цей день зима іде туди, де було літо, а літо – де була зима. По дорозі вони зустрічаються і розмовляють між собою:

— Боже, поможи тобі, зимо! – каже літо.

— Дай, Боже, здоров'я – відповідає зима.

– Бач, зимо, – дорікає літо, – що я наробило і напрацювало, ти поїла і попила! [42, 186].

У цей час Зима – це вже стара баба в полатаному кожусі, подертих чоботях та дірявій хустині, крізь які виглядає сиве волосся. В руках зігнута Зима несе надщерблений горщик з льодом, а через плечі у неї порожня торба.

Літо – молода вродлива дівчина в сорочці мережаній квітами, зеленій плахті, з віночком на голові. Літо несе в руках серп і сніп жита, пшениці тощо.

Під час зустрічі між зимою і літом відбувається суперечка, двобій: кому йти, а кому вертатися. Якщо до вечора стало тепліше, то літо перемогло зиму, а якщо холодніше – то навпаки. Хто кого переборов, то такою, вважали, буде й погода до початку березня. З цього приводу в побуті нашого народу існує багато прислів'їв і приказок: «Якщо на Стрітіння півень нап'ється води, то хлібороб набереться біди», «Якщо на Стрітіння півень нап'ється на порозі, то на Євдохи (14.III) віл напасеться на дорозі», «Якщо на Стрітіння метіль дорогу перемиає, то корм відміає».

За церковним календарем, в цей день Марія разом із Йосипом пішла до храму, щоб принести жертву очищення. За законом древніх іудеїв, багата жінка мала принести ягня та молодого голуба, бідна – пару голубів чи горлиць. Пречиста принесла пару горлиць. У храмі вона зустріла праведного Симеона, якому провидінням була передбачена зустріч із Месією. Взявши дитя на руки, праведник благословив його, а Богородиці сповістив її майбутню жертву [179].

У цей святковий день селяни святити свічку – «громницю» («громничку»). Її запалювали і ставили перед образами під час грози, щоб оберігати людей і тварин від грому. Полум'ям малювали хрести на сволоку для обмеження від усього лихого, підкурювали дітям волосся – щоб не боялися грому. Громничні свічки давали в руки тим, хто помирав і читали одхідну молитву (для полегшення передсмертних мук і очищення людини від гріхів).

На Стрітення особливо шанувалася вода. Вона, за народними уявленнями, мала профілактичні і лікувальні властивості. Коли святити воду в церкві, селяни набирали її в нову, ще не вживану посудину. Нею натирали хворі місця і вірили що допоможе. Найкраще ця вода ніби допомагала від «пристріту» – хвороби, що її спричиняло «погане» око [42].

Обов'язковим елементом святкування були різноманітні ігри та забави характерною їхньою рисою було *перетягування*. Тому наводимо декілька народних ігор, в основі яких лежить перетягування двох або більше гравців.

Тягти бука

У грі беруть участь два хлопці. Вибирають посередника, який стежить за дотриманням правил. Учасники сідають на підлогу, впираються підшвами один в одного, беруться за міцну палицю і тягнуть її. Кожний намагається відірвати суперника від землі і перекинути через себе.

Правила гри:

1. Тягти палицю починають за сигналом посередника.
2. Переможцем вважається той, хто зумів заставити суперника відірватися від землі або випустити палицю з рук.

Чий батько дужчий?

Двоє гравців сідають на землю, беруться за руки і, впершись ступнями ніг один в одного, намагаються перетягти один одного. Хто перетягне – той дужчий.

Перетяжка

Гравці діляться на дві рівні команди: одні залишаються в сінях, а інші виходять на вулицю. Межа між ними – поріг. Передні беруться за довгу і рівну палицю, яку потрібно із всіх сил тягти до себе. Партнери, зрозуміло, допомагають їм. Ті, що перетягли і виграли, отримують назву «ангел», а ті, що програли, – «грішники».

Інший варіант цієї гри має назву «Тягти чорта».

Буряк

Вибирають найбільшу і найсильнішу дівчину «маткою». Їй на коліна сідає друга дівчина, і так сідають всі, від найсильнішої до найслабшої, крім ведучої. Кожна міцно тримає на колінах свою подругу. Ведуча також повинна бути сильною. Вона на одній нозі прискакує до сидячих і здоровається з маткою.

— Чого прийшла? – питає матка.

— Буряка.

— А де той?

— Я поставила на полицю, а він упав у дійницю та й розбився.

— Тягни собі.

Ведуча легко витягує першу дівчину, бо крайні найслабші. Потім ведучій допомагають ті, котрих вона забрала. В кінці всі витягують матку. Витягли – виграла ведуча, не витягли – виграла матка.

6.7. Народні ігри та забави на Масляну

Останній тиждень перед Великим постом має назву Масляна (в Україні відомі ще такі назви: сирний тиждень, Масниця, Лущення, Загальниця, Сиропуст, Колодій тощо). Це було веселе і багате свято з різноманітними обрядовими іграми та повір'ями, що пов'язані з проводами зими.

Назва свята Масляна, на думку В. Скуратівського [186], походить від молочних продуктів, якими найбільше частувалися в цей період. Головною обрядовою стравою були вареники з сиром, що вживалися з маслом чи сметаною. Як зауважує М. А. Маркевич, в Україні «подають вареники із сметаною; на масляну це головна страва» [155, с.2].

Крім цього готувалися млинці на маслі або на смальці, налисники з сиром, запечені в сметані, вареники з картоплею чи капустаю, засмажені на маслі, локшини на молоці тощо.

Найперші описи Масляної, що були зроблені в кінці XIX – на початку XX ст. [1, 133, 204, 157, 200, 221 та інші], зафіксували вже найпізніший етап свята, коли обрядова значимість дій була, практично, втрачена. Проте збереглися окремі архаїчні елементи, що дозволяють вивчити їх магічне значення та скласти цілісну картину свята.

Масляна структурно поділялася на три основні частини: зустрічний («переломний») понеділок, «широкий» четвер та «прощальна» або «шуткова» неділя, кожна з яких мала свою обрядовість і мету.

Одним з найхарактерніших звичаїв Масляної в Україні є «Колодка» («Колодій») [42, 186, 98, 179, 200, 79, 220, 155]. У багатьох регіонах України Масляна ще має назву «Колодка» або «Колодій», що, ймовірно, походить від назви обряду «Колодка». До змісту цього обряду зверталось багато етнографів, фольклористів та істориків. Перші описи «Колодки» подали в своїх працях М. Грушевський [53], П. Чубинський [221], Є. Онацький [157], М. О. Сумцов [200] та інші. Пізніше були опубліковані роботи С. Килимника [98], О. Воропая [42], В. Скуратівського [186], де проведений глибший науковий аналіз цього обряду. За даними П. Чубинського [221], свято продовжувалося весь тиждень: в понеділок «Колодка народилась», у вівторок «хрестилась», у середу – «похрестини», в четвер «помиралка» в п'ятницю її хоронили, а в суботу – «оплакували».

Обряд починався з того, що в понеділок зранку заміжні жінки йшли в шинок «колодкувати». Одна з них клала на стіл невелике поліно або палицю – це колодка. Інші по черзі вповивали її шматками полотна і знову клали на стіл, вигукуючи: «Наша «Колодка» народилась!».

На Полтавщині приносили в шинок вже прибраного Колодія. Одна з жінок несподівано клала його на стіл, а решта голосно вигукували: «Народився Колодій, народився!» – і, взявшись за руки, тричі обходили довкола, роблячи ритмічні рухи, супроводжуючи їх вигуками та піснями. На Поліссі жінки садили на санчата гонорових і заможних чоловіків і волочили до корчми. Це називалось «совати колодку». Потім ці чоловіки мусили викупитись – замовити музик і шинкаря [186].

За давнім звичаєм, в понеділок жінки обходили ті родини, в яких хлопці (а інколи і дівчата) не взяли шлюб. Покаранням було те, що прив'язували матерям до ноги символічну колодку, «що не оженила своїх дітей». Колодку не можна було знімати доки не відкупишся. Зрозуміло, що це мало жартівливий, веселий характер з піснями і примовками.

Крім батьків жіночі гурти «карали» й хлопців. Якщо батькам прив'язували колодочку до лівої ноги, то парубкам і дівчатам – на ліву руку або до пояса. Пізніше замість колодки робили китиці з вовни чи кольорового паперу, які також називали Колодіями.

Подібний обряд існував і в дівочих гуртах. Дівчата йшли до хлопців і причіпляли «колодку»-китицю тому, «хто залишився парубкувати». Так переважно вчиняли з тим, від кого сподівалися сватів. Хлопець мусив відкупитися заздалегідь придбаним намистом,

двома стрічками чи хустинкою. Натомість дівчина зобов'язувалась на Великдень «віддати Колодку» – подарувати у вишитій хустинці кілька писанок. Ці відносини завершувалися тим, що хлопець замовляв музику і обоє танцювали [186].

В окремих регіонах таким способом крали дівчат, які дуже перебирали женихами й не встигли вийти заміж. Дівчата і хлопці знали цей давній звичай, а тому старалися якнайменше бути на людях. Проте жінки їх обов'язково відшукували і «карали».

В етнографічній та історичній літературі немає єдиного погляду щодо походження обряду «Колодки». Професор М. Сумцов висловив думку, що термін «Колодки» походить від колод, у які в Росії заковували провинників: «Знаряддя покарання та катування – колодка – перейшло в предмет жарту і розваги і, нарешті, дало назву цілому святкові» [200, с.136-137]. Такої ж думки дотримувався Б. Грінченко, вважаючи обряд похідним від важкої кари того часу: «Скручують йому руки і забивають в колодку».

Але не можна погодитися з цією думкою за багатьма причинами. Головною є та, що обряд «Колодки» набагато старіший, ніж заковування в колодки. Відомий історик М. Грушевський [53] вважав обряд «Колодки» дуже давнім, що дає образ розвою міфологічних постатей з простої обрядовості. Характерна ознака «колодки», як справедливо зауважує С. Килимник, – це соціальна рівність: не розрізняють багатих, бідних та людей з вищим соціальним станом – усі брали участь у «колодці», а це й є доказ, що «колодка» веде свій початок з безкласового суспільства» (виділення А. Ц.) [98, с.25]. Зважаючи на те, що до останнього часу жінки керували «колодкою», а чоловіки їм підкорялися, С. Килимник робить висновок, з яким важко не погодитись: «Цей звичай існує з часів матріархату, коли головою родини була жінка, а не чоловік» [4, с.25].

На думку І. М. Снегірьова [189], «Колодка» була дохристиянським святом на честь Бога Белеса (Волоса) – опікуна худоби. Але в змісті цього обряду немає і згадки ні про Велеса, ні про худобу.

В. К. Соколова висловила гіпотезу, що обряд колодки – «трансформація стародавнього обряду виготовлення і знищення зображення зими» [190, с. 58], на виконання якого вплинула гра Кострубонька.

В. Скуратівський [186] висловив два припущення. По-перше, термін «колодка» міг перейти від молодіжних гуль – «на колоди». Традиційно в Україні молодь, а часто й дорослі, збиралися за теплої

погоди на колодах. Там проводили розваги, знайомились, налагоджували особисті та громадські справи. Місце, а це переважно було складоване дерево біля осель, віддавна називали «на колоди». Піти «на колоди» означало збиратися до гурту. Відтак тим, хто нробайдикував цей сезон – не знайшов собі пари «на колодах» – прив'язували як своєрідну кару «Колодія».

Друга гіпотеза, яка нам найбільше імпонує, полягає в тому, що в дохристиянські часи люди мали свого окремого покровителя подружнього життя, що освячував шлюбом дозрілу молодь. Таким міг бути і Колодій, котрий карав тих, хто легковажив із влаштуванням нової родини.

Вибраний період також не випадковий. Селяни вважали, що найкращий період народження дітей – зима. В цей час краще одужували породіллі; трохи підростали діти, щоб до початку польових робіт їх можна було брати з собою.

Подібну думку висловлює і С. Килимник. Зокрема, він приводить вислови самих селян, що «найкраще, коли діти народжуються взимку, себто за 9 місяців від «колодки», що й припадає приблизно на грудень чи січень. Жінки-матері зміцніють до весни, підростуть і діти, й жінки зможуть працювати в господарстві. Та й є близьке до цього прислів'я: «На Обретения птиці обертаються до гнізда, а чоловік до жінки» [98, с.23]. А потім робить висновок: «Щодо ідейного змісту й спрямування, то, без найменшого сумніву можемо сказати, що тут лежить ідея – **одруження, народження дітей в певний період року, загальний мир та дотримання основних засад моралі**» [98, с.25].

На виховні аспекти обряду «Колодки» вказує і В. Скуратівський [186]. І хоч цей обряд мав жартівливий характер, за ним стояла глибока мораль скріплення нової родини і виховання дітей. Про це яскраво свідчить звичай, що існував на Полтавщині. Якщо в селі з'являлось позашлюбне дитя (це було в усій Україні дуже рідкісне явище в давнину), жінки дізнавалися, хто саме був батьком дитини. На «Колодія» вони натовпом ішли до того парубка, брали його насильно з собою, на руки клали йому сповиту «колодку», проходили всім селом, а потім вели до дівчини-покритки. Тут чіпляли зраднику до ноги колодку, заставляли вклонитися знедоленій дівчині та поцілувати дитя. Колодку той парубок мав право зняти лише на другий день, але перед цим мусив викупитись у жінок та зробити подарунок дитині чи дати бодай невеличку суму грошей [98].

Звичай «Колодки» має деякі аналогії у західних народів. Наприклад, у Польщі парубкам, що не одружилися, чіпляли ззаду

«клоцкі» – шматок дерева або кору. Окремі випадки прив'язування колодки неodrуженій молоді зафіксовані в Білорусі [190].

Існували й інші забави на Масляну. Широкого розповсюдження набули «**ніжкові заговіни**» [42, 186]. Ввечері хлопці і дівчата, а в окремих регіонах лише дівчата, збирали зі столу кістки, виходили на вулицю і кидали їх від порога до воріт. Якщо кістка долетіла до воріт – та дівчина буде здоровою протягом року, а коли перелетіла через ворота – неодмінно вийде заміж.

У деяких місцях України на Масляну каталися на конях, а також каталися і ковзалися з гір.

Широкого розповсюдження масляні обряди набули в Росії. Улюбленими розвагами у росіян були катання з льодяних гір [190]. Катались з природних підвищень, із спусків до річок. Але, найчастіше, влаштовували спеціальні високі гірки. Їх будували із дерева, потім посипали снігом і поливали водою. Інколи гірки прикрашали: з боків ставили ялинки, ліхтарики, льодяні статуї.

Каталися з гір на санках, а також спеціально готували до Масляної льодні, лави. В основному з гір каталася молодь і, як правило, парами. Обов'язково в цій забаві брали участь молодята. За звичаєм, кожний молодий повинен покатати свою дружину. В деяких селах сформувались певні правила: хлопець не повинен був кататися з однією дівчиною більше трьох разів; в санках дівчина сідала до хлопця на коліна, або навпаки.

В окремих регіонах з гір каталися і заміжні жінки. Цьому надавалось магічного значення. Вважалося, якщо з'їдеш вдало, то виросте м'який і хороший льон [12].

В останні дні Масляної катання з гір змінювалося на катання на конях. Звичайно, починали їздити в своєму селі по вулицях, центральній площі, рідше за селом, по ставку. Потім їхали в інші села. Інколи процесія розтягалась на велику віддаль, адже в святковому катанні тільки з одного поселення брало участь більше сотні коней.

В Сибіру популярною була гра «взяття снігового міста». Із снігу будували фортецю із стінами, вежами і навіть прапором зверху. Вершники, вишикувані по-військовому, за сигналом починали штурмувати місто.

Свято Масляної широко відоме в усіх країнах Європи. Основою його були розкішні карнавали, в яких злились язичницькі, релігійні і світські обряди. Багато вчених вважають, що веселощі, які найбільше характеризують карнавали, – це також обряд, спрямований на забезпечення благополуччя всіх учасників карнавалу в цьому році.

Пісні, танці, ігри, гуляння в масках, банкети спочатку мали ритуальний характер. З часом цей дух зник із свідомості учасників обряду, а сам карнавал перетворився у загальні народні гуляння або дитячі забави [258, 285].

Серед карнавальних розваг широко використовувалися ігри, учасники яких повинні були виявити силу, спритність, винахідливість.

У Франції, наприклад, підвішували до стелі горщик, наповнений драже, мигдалем, горіхами, і дівчата почергово підходили із зав'язаними очима до місця, де він висів, і намагалися розбити його палицею [270].

В Іспанії під час карнавалу грали в «горщик» і в «сардінку». Зміст першої гри полягав в тому, що до гілки дерева або між двома жердинами підвішували великий горщик з водою. Гравцю зав'язували очі і підводили на десять кроків до горщика. Він повинен був підійти і з трьох ударів розбити горщик. В цьому випадку переможця чекала нагорода, проте міг і промокнути з голови до ніг.

Інша гра в «горщик» полягала в тому, що учасники, ставши в коло, перекидали його із рук в руки. Якщо хтось упускав і розбивав горщик, то мав, у вигляді штрафу, відшкодувати його вартість.

Гра в «сардінку» була така. До підвішеної на мотузці великої, дуже проолієної сардини знизу прикріплювали монету. Гравець, із зав'язаними за спиною руками, повинен був на колінах дістатися сардини і зубами схопити монету. Найчастіше учасники гри тільки перемазувались олією [267].

Дуже розповсюдженими були різноманітні ігри у народів Британських островів. Часто такі змагання були пов'язані з випіканням млинців. Так, наприклад, в містечку Олнсе (Букінгемшир) дуже популярними були щорічні змагання з бігу із млинцями. Кожна жінка бігла з гарячою пательнею і млинцем на ній. Вироблені були й основні правила таких змагань:

- 1) учасниці повинні бути не молодші 18 років;
- 2) кожна жінка зобов'язана одягнути фартух, а голову покрити хустиною;
- 3) під час бігу необхідно підкинути і зловити млинець на пательні не менше трьох разів – на старті, під час бігу і біля фінішу.

Жінка, що перемогла, вважалася чемпіонкою млинцевих бігів на цілий рік [256].

У Вестмінстерській школі в Лондоні існував стародавній звичай «кидання млинців». В полудень шкільний повар в урочистій процесії

йшов у великий хол, несучи в руках пательню з великим млинцем. Цей млинець він кидав в натовп учнів, які починали боротьбу за те, щоб відломити від нього шматок. Хлопець, якому щастило дістати найбільший шматок млинця, вважався переможцем і отримував винагороду [292].

Крім таких змагань з млинцями до дня Масляної у Великобританії приурочено багато інших спортивних ігор і розваг, головною загальною рисою яких був елемент боротьби-бійки. Розповсюдженими були вільна боротьба і кулачні бої. В Брістолі, наприклад, по вулицях ходили процесії різних професій – ковалів, теслярів, бондарів і моряків. Якщо дві процесії зустрінуться на будь-якому роздоріжжі, між ними розпочиналась вільна боротьба, кулачні бої.

Поширеним був також звичай перетягування каната. В Шропширі це змагання проходило так. Мотузку довжиною більше 3 м і 5-6 см в діаметрі підвішували під вікном верхніх поверхів мерії. Вранці мер і його помічники відпускали канат і він падав вниз, на натовп, що зібрався на майдані. Сотні рук підхоплювали його і дві різні групи парафіян починали тягти канат в різні сторони.

Але найбільш розповсюдженою і популярною грою в цей день був футбол. Напевно, раніше футбол був не просто спортивною грою, а важливим ритуалом. Про це свідчить дуже серйозне відношення до нього в період середньовіччя як до обряду, а не як до розваги. «В середні віки, – як свідчить запис літопису XVI століття, – вважалося релігійним обов'язком кожного грати в футбол в певні святкові дні, і духовенство брало участь у грі, інколи навіть всередині священних приміщень» [292, с.106].

У Шотландії до кінця XVIII ст. існувало особливе правило, за яким кожний чоловік в парафії був зобов'язаний грати в футбол за свою парафію, інакше його штрафували [263].

Команди для ігор у футбол складались по-різному: одна частина села проти іншої, одружені чоловіки проти нежонатих, представники двох професій і т. п. У деяких місцях м'яч прикрашали яскравими стрічками. В Шотландії навіть поступово використовували три м'ячі: позолочений, срібний і строкатий [252].

У Беркширі перед грою команди строем проходили по місту під музику барабана і скрипок. Гравці зупинялися біля кожного будинку і танцювали із жінками, що там жили, за що отримували харч або гроші [256].

Гра в футбол проходила на всіх вулицях, майданах, на подвір'ї церкви і не підпорядковувалася ніяким правилам. По суті, це була вільна боротьба за м'яч, яка продовжувалась цілий день, адже ворота часто знаходились на віддалі 3-5 км одні від одних. До того ж доводилося долати різні перешкоди: будинки, огорожу, струмки тощо. Вигравала та команда, яка першою забивала м'яч у ворота суперника [255].

У деяких-поселеннях Шотландії в традиційній грі брали участь і жіночі команди. - Так, в містечку Масльбург щорічно проводилась гра поміж дівчатами і жінками.

У Швеції і Данії на Масляну влаштовувалися різноманітні святкові ігри. Досить розповсюдженими були змагання з бігу між парубками і дівчатами. Або підвішували булочку на мотузці і розхитували її. Хто зміг при цьому відкусити від неї шматок, той отримував нагороду [90].

На характер ігор впливали кліматичні умови і види занять місцевих жителів. Наприклад, в північній Швеції дуже розповсюдженими були катання на санчатах, змагання на лижах. У деяких датських портах на Масляну влаштовували процесії, що, певно, були пов'язані з мореплавством і рибальством. На віз ставили великий човен, в якому розміщувалася команда з 12 моряків, яких возили по вулицях міста. Поряд з кучером сидів горніст, а за возом ішли члени гільдії моряків. Час від часу процесія зупинялася, влаштовуючи різноманітні ігри і танці [90].

У німців також існували ігри на Масляну, які спершу мали культовий характер, а в XIX – на початку XX ст. перетворились у спортивні змагання. Це, зокрема, перегони вершників в Мьонстерленді, Західному Ейфелі та інших районах [90].

У Словенії на Масляну всі старші і молодші повинні були грати, танцювати і стрибати, щоб вродив добрий урожай. Було розповсюджене повір'я, що катання на санях, ковзанах, лижах сприяє вирощенню доброго врожаю. Вважалося, що гойдання на гойдалках, на канатах або безпосередньо на гілках дерев також сприяє плодючості землі, здоров'ю людей і боротьбі із злими силами [90].

У Греції, в Афінах люди в масках заповнювали вулиці, співали, танцювали, грали в усякі ігри, а також каталися на спеціальних спорудженнях.

Розділ 7.

ТВОРЧЕ ВИКОРИСТАННЯ КАЛЕНДАРНОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

7.1. Використання календарної обрядовості українців у процесі фізичного виховання дітей

Серед багатьох засобів календарної обрядовості українців дуже велике освітнє, оздоровчє і виховнє значення мають народні ігри.

В народних іграх яскраво відображено побут, працю, звичаї нашого народу, уявлення про людські якості і національний ідеал.

З точки зору історії – в іграх як в дзеркалі відбиваються традиції нашого народу, особливості культури, побуту й праці, географічне положення та кліматичні умови місцевості. «У всіх народів існує чималий запас ігор, котрі якоюсь мірою відбивають побут народу», – констатує В. В. Горіневський [51, с.6].

Дитячі ігри, на думку М, Г. Стельмаховича – «один з основних видів діяльності дітей, спрямованої на практичне пізнання навколишніх предметів і явищ через відтворення дій та взаємин дорослих» [194, с.66-67].

Своїм корінням українські народні ігри сягають в доісторичні, ще язичницькі часи. Тоді наші предки жили в тісних зв'язках з природою і їх господарські заняття та світогляд єдналися з явищами природи. Вони щиро вірили, що є такі боги, які правлять світом і особливо шанували тих, від кого надіялись добра і щастя.

У той же час гра була складовою частиною великого магічного ритуалу, що мав на меті вплинути на явище природи. Уславлення божеств піснями, танцями та іграми мало під собою практичну основу – задобрити оточуючу природу і таким чином забезпечити собі достаток і благополуччя. Не випадково в одній веснянці, що збереглася до наших днів, співається:

Иди, іди, дощику,

Зварю тобі борщику.

Культє ве значення ігор підкреслюється тим, що вони входили у релігійні свята нашого народу, як невіддільна частина. З часом обрядові дійства наших предків втратили своє ритуальне значення і від них лишилися тільки молодіжні та дитячі забави.

Якщо уважно спостерігати ігри дітей, то вражає те, що багато з них наслідують життя і працю дорослої людини. Однак ці забави мають

місце, звичайно, тоді, коли діти живуть під враженням подій, що відбуваються перед їхніми очима. Діти наслідують різні події селянського родинного життя: родини, хрестини, весілля тощо. Народні ігри відображають споконвічні хліборобські традиції. Про це свідчать і назви ігор: «Просо», «Гречка», «Огірочки», «Мак» та інші. В них широко застосовується імітація оранки, сівби, збирання врожаю. У змісті і назвах ігор висвітлюється особливість праці людей («Коваль», «Печу, печу хлібчик» тощо). Як правило, хлопчики наслідують працю чоловіків, а дівчатка – жінок. Такі заботи були хорошою школою для майбутнього самостійного життя.

Велику групу склали ігри, в яких відображається поведінка та вдача різноманітних звірів та птахів («Ворона», «Гуси», «Перепілочка», «Зайчик», «Коза»).

Частина народних ігор та забав має своє походження від старовинної зброї та військового обладнання, що були колись вірними супутниками слов'янських племен («Праща», «Швигал-ка», «Лук», «Самостріл»). Ця зброя давно вже замінена на досконалішу, вона зникла з рук вояків, але дивним способом збереглася в руках дітей.

Велика кількість ігор створена народом спеціально, для цілеспрямованого фізичного розвитку дітей. Вони постійно передавалися від старшого покоління до молодшого. Кожне покоління додавало щось своє, виникали нові ігри. Для більшості таких ігор характерне поєднання різних рухів: бігу і ударів палицею по м'ячу, ловіння і ухиляння.

Народні ігри, як засіб виховання дітей, високо оцінювали К. Д. Ушинський, Е. М. Водовозова, С. Ф. Русова, О. П. Усова, В. О. Сухомлинський та інші.

Підкреслюючи педагогічну спрямованість народних ігор, О. П. Усова писала: «У народних іграх немає навіть тіні педагогічної настирливості, й разом з тим усі вони цілком педагогічні» [211, с.43].

На думку В. О. Сухомлинського: «Гра – це величезне світле вікно, крізь яке в духовний світ дитини вливається живий потік уявлень, понять про навколишній світ. Гра – це іскра, що засвічує вогник допитливості» [201, с. 103].

В. Скуратівський зазначає, що народні ігри відкривають історію свого народу, вчать любити народних героїв, розвивають розумові здібності. «Для багатьох дітлахів такі заботи були не тільки формою дозвілля, але й своєрідною школою, де засвоювалися перші абетки

науки. Адже далеко не всім щастило відвідувати парафіяльні чотирикласники» [186, с.101].

«Розумно організована гра, – пише М. Г. Стельмахович, – є діловим методом формування таких рис особистості, як дисциплінованість, кмітливість, сміливість, витривалість, винахідливість, спритність, рішучість, наполегливість, організованість, стриманість. Крім того, вона вчить напружувати зусилля, керувати собою, бути точним, дотримуватись правил поведінки, діяти в колективі» [194, с.69].

Народна гра є дієвим методом трудового виховання. З одного боку, хороший фізичний розвиток створює добрі передумови для повноцінної і активної трудової діяльності. З іншого, в багатьох іграх спостерігається наслідування трудових дій дорослих («Огірочки», «Мак», «Шевчик» та інші). Через багаторазове повторення ігрових дій народна мудрість прагне прищепити дітям повагу до праці, до звичаїв і традицій рідного народу.

За допомогою рухливих ігор діти в ранньому віці опановують перші елементи грамотності, завчають вірші, скоромовки, лічилки. Окремі ігри («Класики», «Піжмурки», «Цурка») розвивають і математичні здібності.

Не випадково, що добра половина українських ігор супроводжується піснями, примовками та приказками. Адже, якщо дитина не грає в ігри, то часом в неї виробляється агресивність, зверхність, почуття переваги над іншими.

Місце приспівів та примовок у грі досить різноманітне. Ними розпочинається або закінчується гра. Вони можуть пов'язувати різні частини ігрових дій, розподіляти серед дітей ролі. Діалоги дійових осіб наповнені поетичними текстами, вони багаті народними звертаннями. Ігри-пісні вчать дитину вправно володіти словом, додержуватись етичних норм поведінки, вони пробуджують мистецький хист до художнього слова, танцю й театрального мистецтва. Ряд ігор-пісень нагадують театральні вистави, де немає сторонніх глядачів – усім учасникам відведена посильна роль.

Організація і методика проведення українських народних ігор

а) Вибір гри.

Для вибору гри потрібно чітко знати завдання, які вирішуватимуться грою, рівень розвитку дітей і місце проведення. Підбираючи гру для уроку фізичної культури, необхідно враховувати

основні його завдання. Наприклад, для закріплення техніки стрибків доцільно використовувати ігри, сюжет яких пов'язаний із стрибками.

Зміст гри повинен відповідати віковим особливостям фізичного і психофізичного розвитку дітей. Для дітей молодшого шкільного віку, руховий досвід яких дуже малий, рекомендуються ігри сюжетного характеру з елементарними правилами і простою структурою («Мак», «Йди, йди, дощику», «Ой вийтеся, огірочки» та інші). Поступово від простих ігор потрібно переходити до складніших, підвищувати вимоги до швидкості та координації рухів. В середньому шкільному віці застосовуються більш різноманітні ігри. Діти вже мають певний руховий досвід, тому доцільно використовувати ігри «Ворона», «Квочка», «Цурка», «Гилка проста». Рекомендуються ігри із швидкими рухами і стрибками («Запорожець на Січі», «У довгі лози», «Пускайте нас»). Для дітей старшого шкільного віку, в зв'язку із зростанням фізичних можливостей, рекомендуються ігри з короткочасним силовим напруженням («Перетяжка», «Хвостач», «Вежа»), точними і швидкими рухами («Гилка складна», «Ходулі»).

Традиційно склалося так, що більшість українських ігор не ділиться за статтю. Проте існують й чисто дівочі («Мак», «Горішок», «Коза») та хлопчачі («Тягти бука», «Дзвіниця»), а також ігри, участь в яких з давніх-давен обмежувалась.

б) Підготовка місця для гри.

Народні ігри, як правило, не вимагають спеціальних майданчиків. Грали на вулиці, на вигоні, на лузі, у полі, серед пасовищ й навіть за працею, коли настував короткий перепочинок. Під час проведення ігор в приміщенні потрібно передбачити, щоб не було непотрібних, особливо гострих, предметів. Якщо гра відбувається в лісі, необхідно знайти рівну галявину без пеньків та гілля. Доцільно дітей привчати самостійно готувати місця для гри, робити розмітку, наводити лінії. Якщо розмітка майданчика вимагає багато часу, то це робиться до початку гри. Нескладну розмітку можна робити під час пояснення гри: Межі майданчика повинні бути не ближче 3 м від огорожі, сітки та інших предметів.

в) Організація гри.

Для організації гри велике значення мають лічилки, які дають можливість швидко організувати гравців, настроїти їх на об'єктивний вибір ведучих. Лічилки відрізняються чіткістю, ритмічністю, співучістю:

Котилася торба

**З великого горба,
А в тій горбі:
Хліб-паляниця,
Кому доведеться –
Той буде жмуриться.**

Говорючи кожне слово лічилки, діти показують по черзі на гравців. На кому випадє останнє слово, той і стає ведучим, або навпаки – виходить із кола.

Крім лічилок, традиційно існує і жеребкування. Найчастіше воно застосовується в тих випадках, коли дітей потрібно розділити на дві команди. Наприклад, діти за загальною згодою обирають двох найбільш майстерних гравців. Решта – розділяється на пари. Пари складаються із рівних гравців, які домовляються про назву кожного. Після цього вони підходять до ведучих і запитують: – Соломи чи зерна? Або дерева чи заліза? і т. п. Ведучі по черзі вибирають, говорячи: соломи, заліза... «Солома» і «залізо» стають біля ведучих, які їх вибрали, і так, поки не утворяться дві рівні команди. ,

Для визначення черговості в народних іграх дуже часто застосовується вимірювання на палиці. Один гравець підкидає її і ловить однією рукою. Другий гравець береться за палицю вище тієї руки, котра ловила. Так по черзі переносять свої руки вище до кінця палиці. Чия рука опиниться на кінці – той і починає гру.

Ще один спосіб вибору ведучих – виділення за загальною згодою дітей. Цей прийом має велике значення у педагогічному відношенні тому, що дозволяє виявити колективне бажання дітей, які звичайно вибирають найдостойніших. Інколи керівник гри призначає ведучих. Як правило, до цього вдаються тоді, коли діти ще не знають один одного і не можуть швидко вибрати найбільш підходящих гравців.

Перш ніж почати пояснення гри, потрібно розмістити учнів так, щоб вони добре чули і бачили керівника. Найкраще вишикувати гравців у вихідне положення, із якого вони почнуть гру. Якщо до початку гри діти стають у коло, керівник під час пояснення знаходиться між гравцями. Не можна ставати в центр кола, тому що половина дітей опиниться за спиною. Якщо гравці розділені на дві команди і вишикувані одна проти іншої на великій віддалі, доцільно при поясненні зблизити команди, а потім знову повернути їх у вихідне положення. В цьому випадку керівник, пояснюючи гру, стає біля бокової межі і звертається то до однієї, то до другої команди. Під час пояснення не можна розміщувати дітей обличчям до сонця або вікна.

г) Управління грою.

Під час гри керівник зосереджує увагу дітей на її зміст, стежить за точністю рухів, робить короткі методичні вказівки, підтримує підвищений емоційний настрій і товариське взаємовідношення між гравцями.

Пояснюючи нову гру, в якій є лічилка, керівнику не слід попередньо розучувати з дітьми її текст, його бажано ввести в хід гри несподівано. Такий прийом дасть дітям велике задоволення і звільнить від нудних трафаретів. Діти, слухаючи ритмічні поєднання слів з рухами, при повторенні гри легко запам'ятовують лічилку. Пояснювати нову гру можна по-різному, в залежності від її виду та змісту. Так, несюжетну гру пояснюють коротко і лаконічно. Керівник створює уяву про її зміст, послідовність ігрових дій розміщення гравців, правила гри. Пояснюючи сюжетну гру, потрібно коротко розповісти про її хід, пояснити роль ведучого, дати послухати діалоги і перейти до розподілу ролей. Розповідь не повинна бути монотонною. Пояснювати гру слід спокійним голосом, інколи підвищуючи або знижуючи його, щоб таким чином звернути увагу учнів на той чи інший момент змісту. Для кращого засвоєння гри пояснення рекомендується супроводжувати показом. Зміст гри доцільно пояснювати тільки тоді, коли діти грають в неї вперше. Якщо гра повторюється, достатньо нагадати, описати її основні моменти, залучаючи до цього самих дітей.

Головне завдання педагога – навчити дітей гратися активно і самостійно. Тільки в цьому випадку вони привчаться самі в будь-якій ситуації регулювати ступінь уваги і м'язових напружень, швидко приймати рішення, проявляти ініціативу.

Починати гру потрібно організовано і своєчасно. Затримка її значно знижує передігровий стан, зменшує готовність дітей до гри. Гра починається за встановленим сигналом (команда, свисток, сплеск в долоні і т. п.). Пізніше керівник уважно спостерігає за ходом гри і спрямовує діяльність дітей в певному напрямку. В процесі гри доцільно робити зупинки і вказувати гравцям на технічні і тактичні помилки. Разом з тим потрібно надавати дітям максимум ініціативи і залишатись об'єктивним суддею.

Давати сигнал до закінчення гри найкраще тоді, коли діти отримали від неї задоволення, але й не перевтомилися. Про закінчення гри можна попередити словами: «Залишилось дві хвилини», «Грасмо до одного м'яча». Несподіване закінчення гри може викликати негативну реакцію гравців.

д) Підсумки гри.

Після закінчення гри керівник повинен оголосити її результати. Для цього він створює спокійну обстановку. В процесі визначення результатів потрібно враховувати не тільки швидкість, але і якість виконання тієї чи іншої дії. Оголошувати результати потрібно лаконічно, нікому не роблячи скидок. Необхідно назвати помилки, що були допущені в техніці і тактиці гри, вказати на шляхи їх виправлення. Доцільно згадати позитивні і негативні моменти, відзначити кращих гравців. Бажано залучати до аналізу ігрових дій самих дітей, що дає змогу привчати їх до спостережливості і значно підвищує інтерес до фізичної культури.

е) Інвентар.

Народні ігри, як правило, не вимагають складного обладнання. Інвентарем часто служив підручний матеріал: палиці, камінці, горіхи, квасоля і т. п. Із спеціального інвентаря можна назвати м'яч, гилку, цурку, скраклі та деякі інші.

М'яч робили із шерсті. Навесні з вола чи корови насмикували чистої шерсті і, змочуючи її водою та слиною, катали між долонями. Спершу виходила маленька грудочка, яка згодом все більшала і більшала, набуваючи круглої форми. Чим довше, старанніше і рівномірніше робиться викачування, тим тугішим і пружнішим стає м'яч, тим краще він «стрибає». Інколи його обшивали шкірою, виготовляючи чохол із чотирьох ромбоподібних шматочків шкіри, або ж набивали такий чохол «куницею», тобто борідками волосків очерету чи коноплі. Обшитий шкірою м'яч називався ремінним. Траплялося, що перед грою для більшої ваги м'яч намочували водою. Тоді удар від нього сильніший і відчутніший.

Для ігор можна використовувати Маленький гумовий м'яч діаметром 6-8 сантиметрів.

Гилка – палиця діаметром 3-5 сантиметрів та завдовжки до метра. Вона використовується для того, щоб підбивати м'яч. Для гравців молодшого віку береться дощечка завдовжки 80 і завширшки 10 сантиметрів, закруглена і зачищена з одного боку, щоб її зручно було тримати.

Цурка – загострена з обох кінців паличка із міцного дерева завдовжки 20-30 сантиметрів. Для гри в цурку потрібна ще замашна палиця завдовжки 70-100 і завширшки 2-3 сантиметрів.

Великою популярністю користувались ходулі. Їх виготовляли з двох високих жердин, з боків вкручувались маленькі палички або прибивалися дощечки. Можна навіть декілька: нижче і вище. Часто

для ходуль використовувалися дві тички з природними розкаракулями.

7.2. Використання календарної обрядовості українців у позакласній роботі

Використання у процесі позакласної роботи з дітьми календарної обрядовості сприятиме патріотичному вихованню, осмисленню себе, своєї особистості як частини великого українського народу, пробудженню національної самосвідомості, морального і фізичного загартування.

«ОЙ ВЕСНА – КРАСНА»

Сценарій свята¹

Лине вальс Є. Доги.

В ч и т е л ь . Велика і прекрасна наша земля. Змінюється, вічно оновлюється вона. Погляньте навколо: ласкаво світить сонечко, від його теплого поцілунку розкриваються повіки перших квітів, весняний вітерець грайливо пестить ніжні коси берізки і плакучої верби, в голубому небі пропливають легенькі хмарки, а довкола щасливим співом заливаються птахи. Це їм перший весняний місяць відчинив двері в рідний край.

Весна... Вже сама згадка про неї будить у серці щемну радість, тривогу. Це свято оновлення і відродження природи, його відчують і по-своєму переживають дорослі й діти, тварини і рослини – усе, що є живого на землі. Коли приходить весна, кожному з нас здається, що народжуєшся на світ вдруге, що весна ця особлива, – краща, ніж були попередні. Бо хіба не зачарує тебе вона, коли слухаєш спів – ніжний, щирий, зворушливий? Вслухаймося у нього, діти, і озветься весна до нас голосом народної артистки Ніни Матвієнко (Н. Матвієнко співає «Веснянку»).

В ч и т е л ь . Дорогі діти і гості! У нас сьогодні свято «Ой весна-красна». Ми раді з вами провести це свято. Весну, за уявленням наших предків, приносили на крилах птахи. 30 березня, коли святкували Теплого Олексі, наші предки чекали з нетерпінням. Зранку одягались у святкове вбрання, хлібороби вітали один одного з весною й теплом. Господині випікали обрядове печиво –

¹ Буган Ю. В., Тимчишин О. І., Борисюк С. В. Ой весна – красна // Поза-класний час. – 1998. – №3. – С.28-31.

жайворонків, голубів. Діти, співаючи, носили їх по селу, провіщаючи і закликаючи весну. Піснями, танцями, хороводами, веселими забавами зустрічали наші пращури весну.

У ч е н и ц я . Ой виходьте, дівчата, на вулицю весну-красну зустрічати. Будемо весну стрічати та віночки сплітати. А віночки сплетемо – хороводом підемо.

У ч е н и ц я .

**Благослови, мати, весну закликати,
Весну закликати, зиму проводити.
Зиму проводити, весну зустрічати.
Зимочка в візочку, літечко в човночку.**

М а м а .

**Благословляю вас, діти,
Весну закликати!
Весну закликати,
Зиму проводити!
З веселою посмішкою,
Із жайвором-пташкою,
З водою свяченою, з колосками хліба
І добром у серці.**

Входить Весна з букетиком квітів, кланяється і звертається до учасників свята.

В е с н а . Сьогодні своєю весняною владою я наказую всім радіти, співати, танцювати, закликати Сонце, Птахів, Тепло.

(Хоровод. «А вже красне сонечко припекло»).

У ч е н ь .

**Ой весна-весна ти красна,
Що ж ти нам, весно, принесла?**

В е с н а .

**Коробочку з веретенцями,
А скринечку з червінцями,
Старим дідам по кийочку,
Старим бабам по серпаночку,
Малим дітям по яблучку,
А хлопчикам по батіжечку.**

У ч е н ь .

**Ой весна-весна красна,
Що ж ти нам, весно, ще принесла?**

В е с н а . Принесла я вам урочистість вербної неділі, таємничість і красу Великодня із смачними пасками, різнобарвними крашанками.

**Принесла я вам
лігечко,**

**Ще й запашнес
зіллячко.**

**А дівчатам по
віночку**

**З хрещатого
барвіночку.**

**А ще принесла я вам три парубки красні, три
місяці ясні.**

– **Місяць Березень – перший красень.**
(Входить Березень, кланяється).

— **Квітучий
Квітень вас вітає.**
(Входить Квітень).

— **І Травень тішить вас розмаєм.**
(Входить Травень).

Б е р е з е н ь .

**Перший місяць я весни,
Я – пролісковий цвіт.
Я пережив зимові сні
І знов родивсь на світ.**

К в і т е н ь .

**Я – Квітень, славний квітникар,
Сонячно і рясно
Уквітчав вам календар
Першим цвітом – рястом.**

Т р а в е н ь .

**А чим же місяць Травень
Поміж братами славен?
Іду і весело співаю,
Дощами землю поливаю,
Святковими піснями
І громом над полями.**

Вчитель. Колись давно, як починалися веснянки, перед початком свята дівчата варили горщик каші, виносили на вулицю, закопували під вербою і прибивали кілочками.

Учениця.

**Закопали горщик каші
Ще й кілком прибили,
Щоб на нашу вулицю
Парубки ходили.**

Вчитель. А коли луки покривалися травицею, сільська молодь влаштовувала традиційні весняні ігри. Вибирали з-поміж себе найвродливішу дівчину – Ягілочку. Дівчата прихорошували її вербовими котиками, хрещатим барвінком, взявшись за руки, водили хороводи.

Учень.

**Вийди, вийди, весняночко,
Прийди до нас, Ягілочко,
Прийди, прийди, теплом утіш,
А ти, сонечко, світи ясніш.**

(Хоровод «Ягілочка»).

Учень.

**Дівчаточка-гороб'яточка,
радьмося.
Та й виходьмо на травицю –
граймося.
Та й виходьмо на травицю
в добрий час.
Нема таких співаночок, як у нас.**

(Пісня «Ой весна весняночка»).

Учениця.

**Зеленая весняночка пишно йде,
Пташечок із вирію нам веде,
Розсіває в полі ярий світ
Під тим небом синім, як блакить.**

Учениця.

**Зеленая весняночка – добрий час.
Ластівки щебечуть раз у раз,
Бджілоньки літають по садах,
Медочок збирають по квітах.**

Учениця.

Зелена весняночка – красний цвіт.
Збираймося, діточки, у похід.
Збираймося гуляти у поле, в гай,
Нехай приголубить нас рідний край.

(Пісня «Огірочки»).

Вчителю. Пинесла нам весна не тільки пісні й хороводи, але й загадки. Просимо, Весно!

Весна.

Привітання журавля,
Я пробуджую поля,
Я завітчую гай,
І усякий мене знає, я... (весна).
Ішов довгов'яз, у землю ув'яз,
Із землі всіх повиганяв (дощ).
Високо стоїть, одне око має,
Всюди заглядає (сонце).
Біг кінь білобокий через Дунай
глибокий,
Як упав – заіржав, увесь світ
задрижав (грім).
Тато високий, мама широка,
Син зрячий, невістка сліпа
(небо, земля, день, ніч).

Вчителю.

Гляньте, діточки малі,
Прилетіли журавлі,
Сіли собі на ріллі
Та все курличуть «кру-кру-кру»,
Стрічайте весняночку красну.

(«Пісня про журавля»).

Вчителю.

Гляньте, малі діточки,
Прилетіли гусочки
Гуси прилетіли –
За ставочком сіли
Та все кличуть «Ге-ге-ге!»
Вже до нас весна іде.
Гляньте, мої діточки,

**Прилетіли качечки.
Качечки прилетіли –
На лужечку сіли.
Сіли собі на лужок,
Завели кривий танок.**

(«Кривий танець»).

Вчитель. Ой, дивіться, діти, хто до нас у гості завітав. (Дід, баба, онук).

Діти. Просимо, просимо, дідусю Тарасе і бабусю Мотре. Сідайте, будь ласка.

Баба Мотря. Спасибі, діти, як же гарно ви водили «Кривого танця».

Онук. Дідусю, а чому танець називається Кривим?

Дід Тарас. Танець цей з'явився дуже давно, коли на наші землі нападали татари. Батьки привчали дітей остерігатися ворогів, заплутувати свої сліди, аби по них чужинці не потрапили в село. Для цього й був придуманий «Кривий танок».

Баба Мотря. Заспівайте, діти, веснянку, гарно слухати. (Танець «А ми просо сіяли»).

Учень. Дідусю, а що означає слово «ладо».

Дід. Цій пісні, діти, може тисячу, а то й більше років. У наших предків Лада – богиня сонця, злагоди, любові та достатку. Словом «лада» пізніше стали називати своїх чоловіків, дружин і навіть князів.

Онук. Дідусю, чи є ще в якого народу такі веснянки, як у нас?

Дід Тарас. Ні, діти, веснянки збереглися тільки в Україні, їх ще називають гагілками або гаївками.

Учень. Бабусю, а чому перший місяць весни називається березень?

Баба Мотря. Саме в цей час з'являється листя на березах і починає рухатися по стовбурах березовий сік. Березень – означає зелене дерево. У деяких областях України називають «сочень», «соковик», «новолітець», «мароць», «сухий», «красовик», «красний місяць».

Квітець. Дідусю, а як же мене називали в давнину?

Дід Тарас. Цвітень-переплітень, переплітає трохи зими, трохи літа. А ще називали тебе наші пращури «краснець», «лікавець», «снігогін», «дзюрчальник», «водолій», «березозарник».

Б а б а М о т р я . А твоя, красеню Травню, назва походить від імені древньо-римської богині весни – Майї. Це вже пізніше нарекли тебе «пісенником», «місяцем-громовиком», «травником», «травнем».

В ч и т е л ь . Про весняні місяці народ наш склав багато прислів'їв. Особливо часто згадується в них березень, певно тому, що він перший. Хто з вас знає їх?

У ч е н ь . А моя бабуся навчала мене весняних прикмет. Не всі залишились у моїй голові, але деякі добре запам'ятав.

Довгі бруньки на деревах – спізниться літо.

Жайворонок прилетів – настане стійке тепло.

Побачив шпака – знай: весна біля порога.

З берези тече багато соку – літо буде дощовим.

Грак прилетів – через місяць сніг зійде, а журавель – скоро скресне.

В ч и т е л ь . А які народні прикмети ви, діти, знаєте? (*Відповіді дитей*).

В ч и т е л ь . Діти, як ви вважаєте, чому весну народ вшановував з давніх-давен найбільше від усіх пір року?

Д і т и . Тому, що оживала природа і оживали надії у хліборобському серці на майбутній урожай, на краще життя трудівників.

В ч и т е л ь . Так, весна – це надії і сподівання, це радість і впевненість у своїх силах. Весна збагачує нашу землю не тільки красою, але й талантами. Якраз напровесні народилися два велетні української літератури – Леся Українка і Тарас Шевченко. Як любила і чекала цю пору Леся Українка! Перед чарами весни, здавалось, відступала недуга, а зболена душа вщерть переповнювалася радістю, мріями, насолодою від краси природи, навіювались нові думки і плани для творчості.

У ч е н и ц я .

**Знов весна, і знов надії
В серці хворім оживають.
Знов мене колишуть мрії,
Сни про щастя навівають.
Весна красна! Любі мрії!
Сни мої щасливі!
Я люблю вас, хоч і знаю,
Що ви всі – зрадливі.**

В ч и т е л ь . А кого залишить байдужим краса весняного вечора, описана Тарасом Шевченком у вірші «Садок вишневий коло хати», який став народною піснею? (*Пісня «Садок вишневий коло хати»*).

В ч и т е л ь . Діти, у нас сьогодні свято весни. Слухаєш пісні про весну, прислів'я, загадки, прикмети і не перестаєш захоплюватись геніальною мудрістю народу нашого. Як же влучно, дотепно, соковито прикладали слово до слова, залишаючи все це нам у спадок. Як обожнювали природу, уміли розуміти й берегти її.

Хочеться вірити, що на вашу долю випадуть радісні хвилини зустрічі весни так, як це робили древні.-1 почнете ви свято словами:

**Зима наша біла!
Вже ти нам надоїла.
Годі тобі, зимо, зимувати,
Вже весна надворі.**

І вогонь з'їсть солом'яне опудало зими, з яким прийдете на свято. А далі полинуть веснянки, ігри, хороводи. Нехай обряди і звичаї древніх стануть для нас традицією, а сьогоднішнє свято – стане її початком.

ЗУСТРІЧ ВЕСНИ

Шкільна вистава²

Вечорниці, як традиційна форма проведення дозвілля молоді, відбувались пізньої осені та взимку. З настанням весняного тепла дійство переносилось на вулицю, з якою пов'язані цікаві народні звичаї та обряди.

Дійові особи.

Діти:

Петрик
Івасик
Микол ка
Тарас
Василько
Марійка
Оленка

Дівчата та хлопці

Ганнуся
Федір
Тетяна

² Позакласний час. – 1998. – №5. – С.29-39.

Микола
Параска
Оляна
Олен

а

*Та інші
особи*

Марина – Олянина мати.

Дія перша.

Провесна. Чорніють між потемнілим снігом латочки землі. Пробивається перша зелень. Повітря напоєне гіркуватим присмаком набубнявілих бруньок.

На вигоні біля річки – гурт хлопчаків, які про щось збуджено гомоняють між собою.

Петрик. Хлопці, а в що ми сьогодні пограємо? – Наперербій лунають вигуки: «У ворона!», «У робака!», «У м'яча!».

Петрик. Давайте в «Каші!». Мені тато новий м'ячик зробили, треба його випробувати, чи добре скаче? *(Витягує з кишені невеличкою повстяного м'ячика, показує друзям).*

Івасик *(захоплено)*. Та й ловкий який! Давай грати! Ми так давно вже в «Каші» не грались – ще з минулої осені.

Петрик. Гаразд. Ти, Івасику, водитимеш. *(Віддає йому м'яч)*. Хлопчаки стають в ряд навпроти Івасика.

Івасик *(до хлопців)*. Тут, тут, діти «кашка»! *(Б'є м'ячем об землю)*.

Всі прожогом кидаються ловити м'яча на льоту.

Ми колка. Моя «кашка»! *(Ловить м'ячика, підбігає до Василька)*.

Василькові не пощастило піймати м'ячика. Він нахилиється, а Миколка сідає йому на спину – «на коня», підкидає м'ячика вгору. Хлопчаки знову кидаються ловити м'яч, не даючи йому впасти на землю. Цього разу спритнішим виявляється Тарас. Він ловить м'яч; сідає верхи на Миколку; підкидає м'ячик догори. Зграйка хлопчиків кидається за ним. Галас, штовханина. М'яч падає на землю, ніким не затриманий на льоту.

Петрик *(вигукує)*. «Каша» розсипалася! *(Захекані хлопчаки зупиняються, переводять дух)*.

Тарас. Зіграймо ще раз, згода?

Петрик. Ну, давай!

Тарас бере м'ячик, починає водити.

Набігавшись досхочу, хлопчачи облюбовують для перепочинку струхлявілу вербу, що лежить на вигоні, й вмощуються на ній.

В а с и л ь к о . Хлопці, хочете я розповім вам цікаву гру? Вона називається «Свинка», або «Гилка», а ще «Солодючка».

П е т р и к . А я не знаю такої. Розкажи та й пограємо зараз!

В а с и л ь к о . Ні, Петрику, сьогодні ми не зможемо в неї пограти, бо вже й сонечко на спочинок збирається, а мама казали не баритися. Та й до гри треба підготуватися.

Івасик. А що ж потрібно?

В а с и л ь к о . Треба вирізати два дерев'яні кийки та кульку з дерева. Ця кулька й буде «свинка».

Тарас. Я попрошу тата, аби дали матеріалу. Вони вчора з сусідою, дядьком Петром, цілу хуру дров привезли.

В а с и л ь к о . От і добре. Принось завтра!

Т а р а с . Ну й що з ними робити?

В а с и л ь к о . По черзі гратимемо. Треба відійти один від одного на п'ятнадцять кроків. Той, хто «солодитиме» перший, вдарить кинуту на землю «свинку» кийком у напрямку до другого.

Т а р а с е *киває головою*). Еге ж. Гарна гра, завтра обов'язково пограємо!

З хати чути жіночий голос: «Васильку, синочку, додому часі».

В а с и л ь к о . Хлопці, заговорився я тут з вами! Вже он мама кличуть. *(Зривається на ноги. До хлопців)*. Бувайте здорові! Тож, Тарасику, не підведи, зроби знаряддя для «Свинки» на завтра.

Т а р а с . Не хвилюйся, все буде, як ти казав. Та й мені додому треба...

(Хлопчачи підводяться й прямують вулицею до хат). Надвечір'я. Сиві сутінки скрадливо заходять попід хати, дерева, куці. Зійшла вже вечірня зоря. То тут, то там по селу порипують хатні двері. На вулицю сходяться парубки та дівчата, вдягнені по-святковому, гуртуються.

О л е н а . Дівчата, ану ж бо, не будьте такими млявими, бо челядь зими – сніг та морози – ще стоїть на чатах, весну до нас не пропускає. Відчуваєте, як похолодніло надвечір? Де весні, **тендіній** паняночці, здолати їх – міцних та дужих! Допоможемо ж їй! *(заводить веснянку)*.

**Бла
госл
ови,**

**Бож
е,
Весн
у
закл
икат
и,
Зим
у
про
вод
жат
и.**

Дівчата підходляють:

Ой весна в човночку, літечко в возочку.

Принишло село, заслухавшись дзвінких веснянок... Дівчата посідали на колоди. Парубки стоять децо осторонь, не втручаючись у священне таїнство «закликання весни».

Г а н н у с я . А ще цієї заспіваймо!

(Заспіває, а дівчата підходляють).

**Весняночко, паняночко, де ти
зимувала?**

Де ти зимувала, де ти зимувала?

**– У садочку на пеньочку пряла на
сорочку,**

**Пряла на сорочку, пряла на
сорочку.**

**Ой хоч поб'є, хоч полає, аби знала
за що!**

**Що робити – не прибити, а жать
не зачнеться,**

**Як угледить да Федірка, як не
перерветься.**

Хлопці перемовляються між собою, жартують. Х л о п ц і , (по черзі, до Федора). Чуєш, тобі приспівують дівчата? Он дивись, як твоя Ганнуся виводить!

Федір (ніяково). Е, облиште, вам би тільки позбиткуватися...

Тетяна, яка сидить скраю, ближче до парубочого гурту, підитовхує ліктем Ганнуся Щекунівну, лукаво підморгуючи їй.

Т е т я н а . Ганнусю, ану ж бо, признайся, чи Федір тобі подобається?

Г а н н у с я *f* *заширившись*). Тетяно, ну чого ти причепилася? Не марнуй часу, бо пізно вже, заспівай краще мою улюблену веснянку.

Т е т я н а . Ось ти мені й відповіла... Ану ж бо, дівчата, весняночки!

В с і *(співають)*.

**Походжено, поброджено коло води
кіньми,
Коло води кіньми, коло води
кіньми,
Нема нашому да Федору дівочок
до рівні,
Дівочок до рівні, дівочок до рівні.
Тільки й до рівні, що й у Щекуна у
дворі.**

Федір пильно дивиться на Ганнусю – та ще більш ніяковіє, опускає очі додолю.

За співами парубки й дівчата незчулися, як сутінки перейшли в глибокий вечір. Вже й місяць повновидий споглядає розвеселілу молодь.

Г а н н у с я *(схопилась)*. Ой, дівчата, й забарилися **ж ми!** Додому час, бо завтра рано вставати, чепурити хату до Великодня. Гадаю, що весна тепер вже прийде до нас, не образиться. Ми їй так багато поспівали!

Т е т я н а . Еге ж, навіть потепліло трохи! **Певне, вже** весна десь близько. Ну що ж, додому пора!

Дівчата підводяться з колод, ідуть гуртом, співаючи:

**Співали дівочки, співали,
У решето пісні складали,
Да й поставили на вербі.
Де взялися горобці,
Звалили решето додолю –
Час вам, дівочки, додому!**

Парубочий та дівочий гурти перемішуються, від них відділяються пари. Ще довго чути голоси, стишений шепіт, сміх. Поволі гомін'вищує.

Дія друга.

Великодня неділя. На церковному майдані завізно: літні люди статечно проишують додому, дівчата та парубки споважніло гуртуються. І тільки дітлашня, забуваючи про батьківські накази, галасливими зграйками пурхає між гурту.

Всі вдягнені по-святковому, дівочі голівки замаєні вінками з м'яти, кануперу, драголюбу, різноколірними стрічками. Молодь збирається водити танки.

Т е т я н а . Дівчата, хлопці, ану ж бо, пограємо в «Просо»!
Розділяються на дві групи порівну, стають у два ряди на відстані десяти кроків одне від одного. Із співом по черзі ряди ідуть назустріч один одному. Один ряд співає, другий відповідає.

П е р ш и й т я д .

А ми пашню пахали, пахали,
Ой дід ладо, пахали, пахали.

Д р у г и й р я д .

А ми просо сіяли, сіяли,
Ой дід ладо, сіяли, сіяли.

П е р ш и й р я д .

А ми просо пололи, пололи,
Ой дід ладо, пололи, пололи.

Д р у г и й р я д .

А ми просо виб'ємо, виб'ємо!
Ой дід ладо, виб'ємо, виб'ємо!

П е р ш и й р я д .

А чим же вам вибити, вибити?
Ой дід ладо, вибити, вибити?

Д р у г и й р я д .

А ми коней запустим, запустим,
Ой дід ладо, запустим, запустим!

П е р ш и й р я д .

А вам нічим викупить, викупить,
Ой дід ладо, викупить, викупить!

Д р у г и й р я д .

А ми дамо сто рублів, сто рублів,
Ой дід ладо, сто рублів, сто рублів!

П е р ш и й р я д .

Ми не візьмем й тисячі, тисячі,
Ой дід ладо, й тисячі, тисячі!

Д р у г и й р я д .

А ми дамо бабусю, бабусю,

Ой дід ладо, бабусю, бабусю!

П е р ш и й р я д .

Ми не візьмем й дівчину, дівчину,

Ой дід ладо, й дівчину, дівчину.

Д р у г и й р-яд.

А ми дамо ворота, ворота, Ой

дід ладо, ворота, ворота!

По цих словах другий ряд стає попарно, взявшись за руки, – піднімає їх угору й робить «ворота», в які почергово перебігає перший ряд. Гра починається спочатку.

О л е н а (по закінченні гри). Все в «проса», та в «проса»! Ніби більше ігор не знаємо. Пограймо ще в «короля»!

Г а н н у с я . А хто ж «королем» буде?

Т е т я н а . Ну, звісно, Федір!

Хлопці й дівчата беруться за руки, рухаються колом. Біля них ходить Федір – «король». В колі йому співають:

Кругом города ходить король,

Вибирає дівчину король.

Приступи близенько, король,

Поклонись низенько, король!

(Король зупиняється).

Федір (підійшовши до Олени). Чи підеш за мене заміж?

О л е н а . Не піду, в тебе сорочки немає!

Федір залишає коло, ходить біля нього, а парубки та дівчата повторюють ту саму пісню.

Ф е д і р / підходить до Параски). Підеш за мене?

Параска (лукаво). Не піду, в тебе кожуха немає!

Так обійшовши декількох дівчат і почувши відмову від них, «король» підходить до Ганнусі.

Ф е д і р . Підеш за мене заміж?

Г а н н у с я . Піду!

Федір стає біля Ганнусі в коло. Тетяна лукаво підморгує Олені й багатозначно посміхається. Молодь вибирає іншого «короля» – Миколу. Гра починається спочатку. Малеча обабіч зацікавлено спостерігає за грою. Ганнуся, завваживши захоплені дитячі оченята, підходить до дівчинки років семи у віночку з кульбаби.

Г а н н у с я . Марійко, а хочеш з нами погратися?

М а р і й к а (стиха). Хочу.

Г а н н у с я (до дівчат). А давайте в «Шума»! Ось і Марійка погодилась! (Бере дівчину за руку, підводить до гурту). Вона така метка, як білчєня, шкереберть не полетить.

Дівчата стають ланцюжком, беруться за руки. Перші дві дівчини, не розмикаючи рук, пробігають під піднятими руками двох останніх. Попід їхніми руками проходять усі дівчата, дві останні обертаються не опускаючи рук і кладуть їх навхрест. Решта дівчат, пробігаючи під руками наступних пар, стають одна проти одної і поклавши руки навхрест – утворюють «тин».

Заплітаючи його, дівчата співають:

**Ой нумо, нумо
В зеленого шума,
Огірки-жовтяки,
Женітеся, парубки,
Ось вам трясця, не дівки.
Трясця вам, а не нам,
Трясця нашим ворогам.
Ой у того шума
Зелена шуба.
Сплела наша мати
Сито та решето.
Ти виплела плетеницю –
На парубків шибеницю.
Ти виплела ліс, ліс.
На парубків біс, біс.
Огірки-жовтяки,
Женітеся, парубки.
Ось вам трясця, не дівки.
Трясця вам, а не нам,
Трясця нашим ворогам.**

По цих словах дівчата зупиняються; парубки, підхопивши Марійку, ставлять її на сплетені руки першої пари, і та йде «живою» дорогою, аж поки дівчата не закінчать співати.

**Шум ходить по діброві,
А шумиха рибу ловить,
Що вловила, то й пропила,
Сукні доньці не купила.
Жди, доню, до суботи,
Куплю сукню та чоботи,
Жди, доню, до понеділка,**

**Зов'ю вінок із барвінка.
Або ж мені сукню крайте,
Або ж мене заміж дайте!**

По закінченні приспіву Микола підходить до дівочого гурту, знімає Марійку, ставить на землю. Дівчата розплітають «тин» — по черзі пари повертаються під своїми схрещеними руками, утворюють ланцюжок.

Марійка підбігає до ровесників, про щось з ними шепочеться і підходить до Ганнусі.

М а р і й к а *благально*). Тьотю Ганно, а дівчатка просять, щоб і їх до гри взяли. Можна тьотю?

Г а н н у с я. Авжеж, Марієчко! Я ось тільки пораджуся з товаришами, в яку саме гру пограти. *(Замислюється)*.

Т е т я н а. Ганнусю, можна «Мак» поводити! В нього й малечі роль знайдеться.

Г а н н у с я. А й справді! Гайда-но сюди, дітки! Гратимемо в «Мак»! Ви ж знаєте цю гру?

Зраділі дівчата підбігають до старших. Дівчата утворюють коло, посередині сідають декілька дівчаток, старші ходять навколо них і співають:

Соловесчку, спадку, спадку!
Чи бував же ти в садку, садку?
Чи видав же ти, як мак сіють?
— **Ой так, так сіють мак!**

На кожну відповідь дівчатка в колі показують жестами, як сіють мак, як він росте, як полють мак і т. д.

Соловесчку, спадку, спадку!
Чи бував же ти в садку, садку?
Чи видав же ти, як мак росте?
— **Ой так, так росте мак!**
Соловесчку, спадку, спадку!
Чи бував же ти в садку, садку?
Чи видав же ти, як мак полють?
— **Ой так, так полють мак!**
Соловесчку, спадку, спадку!
Чи бував же ти в садку, садку?
Чи видав же ти, як мак рвуть?
— **Ой так, так рвуть мак!**
Соловесчку, спадку, спадку!
Чи бував же ти в садку, садку?

Чи видав же ти, як мак їдять?

— Ой так, так їдять мак!

По останніх словах дівчата підбігають до дівчаток у колі і підхоплюють їх на руки.

Сміх, гамір. Розвеселіла малеча пустує. Заохочені прихильністю старших, діти заводять свої ігри.

М а р і й к а . Оленка, а давай-но з тобою в «дрібущечки»?

Оленка (зраділо). Давай!

Стають одна навпроти одної, ноги ставлять разом і, відкинувшись усім тупубом назад на витягнутих руках, починають швидко обертатися, приспівуючи.

Дрібу, дрібу, дрібушечки,

Наївшися петрушечки.

Диб, диб, до води,

Наїлася лободи.

Так граються досхочу, змінюючи обертання то в один, то в другий бік, аж доки Оленка ненароком розчіплює знесилені рученята.

О л е н к а . Ой, Марійко, в мене аж голова запаморочилась! Перепочиньмо трошки.

М а р і й к а . То й перепочиньмо! (*Присідає біля неї*). Вже дівчата й парубки «Козла» вести збираються. Гайда з ними!

Підхоплюються на ноги, біжать до гурту дорослих. Дівчата гамірно споряджають «Козла». Параска вдягає кожушок вовною назовні; дівчата обгортають її руки й ноги жмутами соломи, прилаштовують на голову солом'яні роги.

П а р а с к а . Дівчата, та годі вже, а то люди злякаються! Годі-бо!

Т е т я н а . Парасочко, потерпи трішки, наш «козлик» має бути гарним! Обернися-но, я його причепурю! (*Оббирає солому, що стирчить навсібіч, пригладжує її*). От і все!

О л е н а . А куди ми його поведемо?

Г а н н а . А на той куток, у верби на Коломичанку!

Дівчата беруться за руки по двоє. В кінці – дівчина без пари. «Козел» стає попереду. За гуртом дівочим – хлопці. Йдуть вулицею від церковного майдану. Крайня дівчина (без пари) проходить попід здійнятими вгору руками першої пари й веде за собою всіх інших. Коли всі пройдуть попід руками, передня пара опиняється на місці останньої. Так рухаються, весь час співаючи:

По вулиці, по широкій,

По мураві, по зеленій

**Скаче-пляше сім павичів,
Сім павичів, сім молодців.
Ладо, ладо, ладо мойо!
Перший павич – то Іванко,
Се ж Іванко, то ж Петрович.**

Наспівують сім імен хлопців, які йдуть за хороводом.

**По вулиці, по широкій,
По мураві, по зеленій
Скаче-пляше сім павушок,
Сім павушок, сім дівочок,
Ладо, ладо, ладо мойо!
Ми Іванку дамо дівку Варечку,
Все Варечку Левонтівну.**

Наспівують сім імен дівчат відповідно до імен парубків, з якими вони зустрічаються. Дівчата й парубки, імена яких згадують в пісні, переглядаються, пересміхаються.

По закінченні цієї пісні співають на честь «козла».

**Як ускочив козел у город,
Та рано, раненько у город;
Та потоптав цибулю, часник,
Та рано, раненько, цибулю, часник,
І білу капусту, капусту,
Та рано, раненько, капусту.
І чорну чорнушку, чорнушку,
Та рано, раненько, чорнушку.
І зелену петрушку, петрушку,
Та рано, раненько, петрушку.
Уловили козла за ріжок, за ріжок,
Та рано, раненько, за ріжок.
Повели козла на торжок, на торжок,
Та рано, раненько на торжок.
Продали козла за три рублі, за три рублі,
Та рано, раненько, за три рублі.
А за роги чотири, чотири,
Та рано, раненько за чотири.**

Впродовж пісні «козел» підтанцює, буцається рогами, підстрибує, зачіпає дівчат та парубків.

Вулиця виводить до невеличкої річки з берегами, порослими верболозом та осокою. Обабіч видніються хати. Розвеселіла молодь з піснями, жартами йде до річки.

Ф е д і р С З о *дівчат*). От бісове сім'я! Вам би тільки танці та співи, то ви й у брід зайдете! Стійте!

Олена. А й справді! І не зогледілись, як на Коломичанку вийшли! Козлику, прийшли! (*Притримує «козла»*).

Дівчата звільняють «козла» від солом'яного одягу, кидають солому у верболіз.

Г а н н у с я . Дівчата, поспіваймо трохи! (*Заспіває*).

**Криве колесо,
Куди котишся?
Дівчата підхоплюють:
Ой котюсь-валюсь,
По смородину,
По смородину,
По червоную,
По зеленую.
Що червоная –
То батенько,
Що зеленая –
То свекорко,
Ой їж, батеньку,
Не похлипуйся,
А ти, свекорку,
Хоч удавися,
Хоч удавися,
Та не явися!**

М и к о л а (до *дівчат*). А що це ви все самі та самі веселитесь? Про нас геть забули! Як ми вам не любі, то підемо на Ягонівку, там дівчата привітніші...

Т е т я н а (*підходить до Миколи, пригортається до нього*). Ну, чого б то так ображатись? Ось ми зараз пограємо в «Горю-дуба», тоді й побачимо, хто кому до вподоби-

Дівчата та парубки стають попарно, попереду Микола.

М и к о л а . Горю, горю, пень!

Г а н н у с я , Ф е д і р С *стоять в парі останніми. До Миколи*).
Чого гориш?

Микола. Красної дівки хочу!

Г а н н у с я . Якої? М и к о л а .

Тебе, пані молоді!

По цих словах Ганнуся та Федір розбігаються, намагаючись з'єднатись попереду Миколи. Микола ловить їх, наздоганяє Ганнуся і стає з нею позаду всіх. Федір залишається попереду «горіти».

За іграми, співами, танками непомітно збігає час. Глибокий вечір заколисує все довкола. Ще довго то на одному, то на другому кутку села чути співи, сміх. Сполохано співає перший півень. Поволі пісні, шум стихають. Дівчата та парубки, здебільшого парами, розходяться по домівках.

Дія третя.

Садиба в слобожанському селі. Надвечір'я. На подвір'ї пореється жінка. З хати виходить молода дівчина Оляна.

Оляна (до матері). Мамо, я ж вас просила, сядьте, спочиньте! Я сама все зроблю. Ви вже й так за день натовклися.

М а р и н а (знімає з плеч в'язку трави). Олясю, дитино моя добра! Спочиватиму на тім світі! А тут он. ще стільки роботи: і корова не попорана, і цибуля не перебрана, й насіння не перевіяне. А вже ж садити завтра треба...

О л я н а (підходить до матері, обіймає за плечі, цілує). Матусю, я ж кажу: сама все перероблю. Вже і в хаті причепурила, й вечерю приготувала, тато ж в поля скоро прийдуть. І тут лад зараз дам. Ідїть посидьте! Он і тітка Ганна біля хати на призьбі сидять. Погомоните трохи.

М а р и н а (бере решето й торбину з насінням). Ох, умієш ти, Олясю, умовляти. Таки піду до тітки Ганни, посиджу з нею.

Оляна (зраділа). Ідїть, ідїть, мамо! А я тут сама швидко впораюсь. (Бере на оберемок траву. Благально). Мамо, а пустите потім на вулицю?

Марина (лукаво). То он чого ти до мене так лащишся!

О л я н а (ледь ображено). Мамо, таке кажете, ніби я щодень до вас нелагідна.

Марин а. Та годі-бо, вже губенята надула, помічниця ти моя щонайперша!

Оляна. То пустите, мамо?

Марина. То що вже з тобою вдієш? Пушу! (Замислилась, тиха до себе). Ой, летить, летить час – нічим не зупиниш... Вже й доня на перші гулі збирається. Неначе вчора ще в сповиточку лежала, а вже дівка. (Крадькома змахнула сльозу кінцем хустини).

О л я н а (стурбовано). Мамо, чого ви плачете? Я все-все пороблю, що ви загадаєте. А як не хочете, щоб я йшла, то й не піду.

Марина. Підеш, підеш, доню! Вже прийшла й твоя пора. Я ось до тітки Ганни на часинку, а тоді повернусь та й вберу тебе гарно. *(Прошкус до перелазу)*.

Оляна завзято береться до роботи, стиха наспівує. Повечоріло. Оляна причиняє хатні двері, заходить до хати. Невдовзі з'являється Марина. Оляна стоїть біля люстерка, заплітає косу.

Оляна (зраділо). Ой добре, мамо, що ви прийшли! А я думала, що ви з тіткою Ганною так забалакалися, що й забули про свою обіцянку вбрати мене.

Марина. А хоч би й забула, то нагадають: бачу вже Ганнуся Щекунівна з Тетяною пішли, та й на Ягонівці співи чути. Я зараз і тебе вберу. *(Піднімає віко мальованої скрині, дістає одяг, з прискринка виймає стрічки та «добре» намисто з дукача-ми)*.

Оляна (сплескує в долоні). Ой, гарне ж намисто яке! А я й не бачила, що в нас таке є!

Марина. Це, доню, ще твоя бабуня Мотря носили, як дівкою були. А тоді й мені подарували, як я на вулицю ходити стала. А я для тебе його тримала до пори, до часу. Бери, вдягай! *(Простягає їй намисто)*.

Оляна (зворушено). Дякую вам, ньенько! *(Цілує матір у руку. Вдягається, дивиться в люстерко, задоволено усміхається)*. То я піду, мамо!

Марина. Йди, йди, Оляно! З Богом! *(Хрестить її)*. Тільки ж не барися, бо завтра рано вставати, грядки засівати треба.

Оляна виходить з хати. Марина проводить її.

Надвечір'я. В кінці вулиці зібралися дівчата та парубки, одягнені в святкове вбрання. Деякі дівчата сидять на колодах. Оляна підходить до дівчат, які про щось збуджено, перемовляються.

Ганнуся (перша помітила Оляну). Ой, хто прийшов! Оляно, бо ти гарна! Це ти сьогодні на вулицю вийшла?

Дівчата замовкають, дивляться на Оляну.

Оляна (засоромлена від загальної уваги). Еге ж.

Ганнуся. То підходь ближче, сідай біля мене! *(Посувається)*. Ми ось тут з дівчатами одне діло невідкладне маємо зробити.

Оляна сідає біля Ганнусі на колоду, збоку якої лежать старий чобіт та витушка для пряжі.

Оляна (зацікавлено дивиться на чобіт та витушку).

Ганнуся. А ми зараз чаклуватимемо, щоб тільки на нашу вулицю з усього села хлопці та дівчата сходились на гульню. А то чуєш, і на

Орличині співають, і на Тишковій горі музики грають, а в нас тут сумно: ні співів тобі, ні танців, неначе хтось наврочив нашу вулицю. *(До Оляни)*. Подай, Олянцю, отой чобіт, що біля тебе!

Оляна нахилиється, піднімає і подає чобіт Ганнусі. Ганнуса витягає з кишеньки циганську голку з грубою ниткою, засовує в чобіт, проколює халяву зсередини.

Г а н н у с я . От і все, готово!

(Зав'язує вузлик, витягує голку з ниткою назовні).

Бери, Олясю, чобіт – вестимеш!

(Передає Оляні голку, чобіт кладе на землю).

Оляна *(трохи з острахом)*. А я зумію?

Г а н н у с я . Зумієш! Тільки тобі й годиться це робити! Бо, як мовить бабуся Палажка, бути удачі в цій справі, якщо за неї візьметься дівчина, яка перший раз на вулицю вийшла. Не бійся, я тобі підказуватиму, що за чим робити! *(до дівчат)*. Ходімо, подруженьки!

Оляна бере голку з ниткою і, йдучи вулицею, тягне чобіт за собою. За нею йдуть дівчата. Так вони обходять усе село й повертаються на свою вулицю.

Ганнуса (полегшено зітхнувши). Нарешті, прийшли. Дякую тобі, Оляно! Думаю, тепер до нашої вулиці всі збиратимуться, як бджоли до вулика. Ой, та ще ж не все!

(Бере з Оляниних рук голку, забиває в землю посеред вулиці жалом догори. Йде до колод, хоче сісти).

М и к о л а . Ганнусю, а чи не пора вже перепочити? Щось забудькувата ти стала, як стара баба! Я вже й хмизу назбирав.

Г а н н у с я . Правильно кажеш, Миколо! Це ж кашу ще варити треба! Прошу тебе, зроби мені ласку, залагодь сам! А я трохи перепочину. *(Сідає на колоду)*.

Микола. Та як тобі не вгодити!

(Підпалює купку хмизу, бере шкаралупу з яйця, наливає води і сипле пишно, ставить на підпалений хмиз. До дівчат). Закипить, – то й каша буде!

Т е т я н а . А я тим часом ось що зроблю! *(Бере витушку, швидко обертає її, примовляючи)*. Нехай на нашій вулиці так прудко молодь крутиться, як ця витушка!

Микола. І каша вже скипіла! *(Задмухує вогонь, бере шкаралупу в руку)*. Федоре, копай ямку! *(Федір дістає з кишені ножа, починає копати ямку біля колод)*.

Микола. Щоб на нашій вулиці молодь кишіла, як каша!
(Притоптує засипану ямку ногою).

Ганнуса. Ну, нарешті, ніби все зробили, як годиться! А зараз
поспіваймо, бо вже так вчоріло, що й додому треба скоро йти.

Ганнуса заспіває пісню, дівчата та парубки підхоплюють:

**Під панським двором
Уродився льон,
Уродився льониченько,
Унадився паниченько.
На вороному кониченьку
Та витоптав льон.
Що ж то за льон,
Високий, зелений.
Чорненькеє коріннячко,
Золотеє насіннячко,
Шовковий льон!
Ти, Григорко мій,
Одчиняй свій двір:
Іде твоя Домашечка,
Гарнесенька, славнесенька,
Щей на личко білесенька.
Чи рад ти їй?
Як би ж я не рад,
То в саду виноград; її словце, моє словце –
Домашечка, моє серце,
Та все в один лад.**

*По закінченні пісні на мить запанувала тиша. Деякі парубки
підходять до дівчат, які їм подобаються, про щось стиха
перемовляються, жартують.*

Тетяна (до Ганнусі). Ганнусю, заспіваймо ось цю пісню:

**А за нашим садом
Три місяці**

рядом.

Дівчата підхоплюють приспів:

**Ой ти, румен поза румен.
Ой ти, рода, повна рожа!
Червоная калинонька!
Прибитий румен!**

(Приспів повторюється після кожних двох строф).

Перший місяць ясен –

**Іванко прекрасен,
Другий місяць ясен –
Федірко прекрасен,
Третій місяць ясен –
Митронько прекрасен!**

У спів вступають парубки:

**А за нашим садом
Три зірочки разом.
Перша зірка ясна –
Маруся прекрасна;
Друга зірка ясна –
Вустечка прекрасна;
Третя зірка ясна –
Оксанка прекрасна!**

Здалеку чути музику, яка з часом наростає. Наближається гурт дівчат та парубків, попереду музиканти: сопілка, бубон, скрипка, гармонія. Дівчата приспівують, пританцьовують.

Миколаїв Оляни). Ти, Оляно, така легка на руку! Бачиш, із орличанського кутка до нас на Ягонівську вулицю прийшли, та ще й не самі, а й з музиками. Оляна. Та й гарно ж грають!

Парубки, дівчата, які щойно прибули, наближаються до гурту. Від них відділяється один парубок, підходить до ягонівців.

Парубок (" знімає з голови шапку, кланяється). Добрий вечір! З неділенькою будьте здорові! А чи приймете нас до гурту?

Микола. Добровечір, якщо не жартуєте! Як з добром прийшли, то приймемо.

Парубок. З добром, з добром, ще й музикою гарною! (*До музикантів*). Ану, хлопці, не осоромте нас!

Музики грають «Козачка». Дівчата та хлопці з прийшого гурту танцюють, приспівуючи по черзі:

— **Ой, грай, пане Йване!**
— **Танцюй, моя панна! Шуршить пелена Незарублена. Бийте, діти, третяка, Не жалійте лаптів, Як ви оці поб'єте, Батько другі поплете. Сяк-так до вечора доживу, А ввечері катаринку найму: Не ходила на вулицю, не піду, Не любила сапатога, не буду,**

— Брешеш, дівчино, брешеш,
Щовечора на вулицю чешеш.
Продай, мамо, дві корови, Купи
мені чорні брови,
На колодці стояти Та на
хлопців моргати. Ой сів,
зажурився, Що з малою
оженився,
— Не журися, мій Андрію,
Підросту я за неділю.

Микола. А з якої нагоди музика?

Парубок. А нагода є, та ще й велика! Ми сьогодні
«коронуватимемо» Павла.

*(Показує на молодого парубка, котрий зняковіло стоїть трохи
оддалік гурту).*

Оце він і музик найняв.

Микола. О, то це у вас парубок на вулицю перший раз прийшов!
(Показує на Оляну). А в нас дівчина гарна теж вперше вийшла.

Ганнуса *(до музик)*. Музиченьки, а заграйте-но дівчатам
«Польку-дрібушку».

Скрипаль. Як же таким гарним дівчатам та не заграти!
Нумо, хлопці!

Музики грають «Польку».

*Ганнуса, яка вважається найкращою танцюристкою, розпо
чинає танок. Дівчата йдуть по колу дрібушками. Ганнуса по
проходженні кола, порівнявшись з музиками, пристукує правою
ногою.*

Ганнуса *(до музик)*. «Трояна»!

*Музики грають «Трояна». Дівчата в колі теж пристукують
правою ногою (Тобто «дають трояна»), затим йдуть по колу в
зворотний бік.*

*По закінченні танка дівчата сідають перепочити на колоди.
Парубки підсідають до них, перемовляються, жартують.*

Тетяна *(до дівчат)*. Дівчата, а заспіваймо ще весняночки, бо
недовго нам співати – Клечальна субота вже на порозі. *(До Оляни)*.
Яку ти, Олянцю, знаєш?

Оляна. Я багато знаю, мама мене навчили! Та всіх не
переспівасш за раз, бо, дивись, як вже пізно, он і місяць зійшов. Я ось
цю заспіваю, мама казали, її ще покійна бабуня співали, як дівкою
були та на вулицю ходили... *(співає).*

**Ой весне, весне, ти
красна,
Що ти, весно красна, нам
принесла?
Принесла я вам літечко
Ще й запашненькеє
зіллячко,
Ще й зеленую травичку
І холодну водицю.
Принесла я вам ягнятко,
Ще й маленькеє телятко.**

Т е т я н а. Та й гарна яка! А ми й не знали такої! Тепер співатимемо.
Заспівай ще одну!

О л я н а . Ой ні, дівчата, мама ж наказували не баритися, бо роботи завтра багато. **Я** піду! (*Встає, збирається йти*). Т е т я н а. Та й ми вже йдемо.

Дівчата підводяться з колодок, прощаються. Парубки, зауваживши це, лаштуються до відходу. Із співами, музикою молодь розходить по хатах.

ВЕЛИКДЕНЬ

Конкурсна гра³

Висвіт проведення гри та варіант конкурсних запитань і відповідей.

1. Засади гри.

- 1) Мета – пізнання й засвоєння дітьми духовного набутку народу.
- 2) Перелік напрямків конкурсних випробувань та характер запитань:

- а) Звичай–запитання, що виявляють знання дітьми українських народних звичаїв, які пов'язані із святами: Вербна неділя, Великдень, Проводи та всім періодом цих свят;*
- б) Пісня – знання веснянок та гаївок;*
- в) У грі бере участь шість команд або шість окремих осіб, а також болільники.*

2. Організаційні основи проведення гри.

3. 1) Ведучий, журі, учасники гри.

4. Установча підоснова та атрибутика.

³ Позакласний час. – 1998. – №6. – С.17-20

1) Перелік запитань і відповідей на них по кожному окремому напрямку конкурсних випробувань.

2) Карточки із зазначеними номерами запитань по кожному окремому напрямку конкурсних випробувань.

3) Графік послідовності напрямків випробувань для кожної окремої команди (*особи*). Всього – 6 турів.

4) Таблички із зазначеними символами команд (*осіб*) – учасників гри.

4. Хід гри.

Ведучий визначає 6 команд (*осіб*) – учасників гри. Після цього в кожній з визначених команд обирають ЗАВОДІЯ (*капітана*). Вибрані «заводії» розігрують символи для свої команд (*окремі особи для себе*). Для цього «заводії» шикують гн в одне коло, а ведучий пришпилює кожному з них до одягу табличку із зазначеним символом, яка заклеєна в маленький ком вертик. А потім засобом гри-веснянки кожен вибирає символ Хід вибору такий: всі учасники стають в коло, а той, що має вибирати – в середині кола. Для гри можна взяти весняні \ «Подоляночка» або «Голубка». (*Приклади веснянок додаємо*), Коло веде веснянку, а «заводій», що в середині кола, вибирає г проміж інших «заводіїв», когось одного і знімає у нього з одезм конверт із символом. Розриває конверт і оголошує СИМВОЛ Д.мн журі. Цей символ присвоюється його команді. Тепер «заводій і у якого знято табличку з символом, стає в середину кола. А кони знову веде веснянку, по закінченні – вже наступний «заводій і вибирає собі символ. Останньому дістається розіграний символ. Для виявлення того, хто має першим вибирати символ (*бути «Подоляночкою» чи «Голубкою»*) можна використати лічилку.

Наприклад:

**Бігли коні під мостами
із срібними копитами
Дзень!
Брязь!
Вийшов князь!**

Або:

**їхала карета,
дзвоном
дзвонить,
вийшла пані,**

лічить коні:

раз, два, три, вийди ти!

Коли символи розіграні, журі оголошує порядок випробувань в кожному турі за напрямками. Команда, якій в першому турі, відповідно до символу, припадає мистецький напрямок, має право на короткий час (*поки йдуть випробування за іншими напрямками*) покинути зал для підготовки довільного виступу. А решта приступає до конкурсних випробувань. Журі оголошує **символ** і напрямок випробування. «Заводій» оголошеної команди підходить до карток із номерами запитань і вибирає одну з них для своєї команди. (*Карточки можна розмістити на столі окремими розкладами за напрямками або помістити згорнутими в трубочки у вазочки. Можна придумати й інший спосіб*). Вибраний віддає номер ведучому і той оголошує запитання. Учасникам команди (*особі*) дається 3 хвилини на обдумування. А в цей час журі оголошує наступний символ і напрям випробувань. «Заводій» оголошеної команди вибирає номер. Ведучий оголошує його. А після цього попередньо оголошена команда приступає до відповіді на запитання. Коли відповіді на запитання будуть завершені, журі оголошує запитання для попереднього **оголошеного** номера і символ та напрямок наступного випробування. Останнім випробуванням в кожному турі є мистецький напрямок.

Перше право на відповідь в кожному випадку надається **безпосередньо** команді, далі – болільникам. Після цього надається право іншим командам та їх співчуваючим. Відповіді можна доповнювати, а також заперечувати, обґрунтовуючи свої докази звичаєвими нормами, фактами і т. ін. Право оцінки відповідей та доповнень до них надається журі. Для порівняння ступенів якості відповідей та виявлення переможців гри журі має виробити для себе оціночну систему за певною шкалою балів. Оціночні бали можуть додаватися, якщо відповідь супроводжувалась піснею, таночком, легендою і т. ін. Бали можуть знижуватися за неетичну поведінку команди. Бал за відповідь болільника завжди повинен бути нижчим від бала за таку ж відповідь, якщо її дає учасник команди.

Вироблену оціночну систему журі має оголосити всім присутнім.

По закінченні гри журі підбиває підсумки, доводить їх до відома всіх учасників і оголошує переможців гри. Переможців виявляють як по кожному напрямку випробувань, так і в цілому.

Адміністрація установи нагороджує переможців грамотами та подарунками.

Додаток

Варіант символів для команд: Пролісок, Первоцвіт, Ряст, Сон-, трава, Барвінок, Фіалка.

Варіанти веснянок для вибори символів:

Подоляночка

Десь тут була
Подоляночка,
Десь тут була
молодесенька,
Тут вона впала, до землі
припала.

(Двічі)

Ой встань,
устань,
Подоляночк
о,
Ой встань,
устань,
молодесень
ка,
Умий личко
так, як
скляночку.

(

Д

в

і

ч

і

)

Т

а

в

і

з

ь

м

и

С
я

В

б
о
к
и
,

С
к
а
ч
и

с
в
о
ї

с
к
о
к
и
,

Б
і
ж
и

д
о

Д
у
н

а
ю
,

Б
е
р
и

т
у
,

щ
о

с
к
р
а
ю
.

(Двічі)

Ягілочка

**Ягіл, ягілочка, Ягілова дочка
Устала ранесенько, вмилася
білесенько.**

**Голівоньку чесала, стьожки
понадівала,
Квіточки збирала. Віночок
заплігала.**

**На вулицю вийшла – як зіронька
зійшла.**

**Взялася у боки, показала
вискоки.**

**Пішла по Дунаю, там рибонька
грас.**

**Вибери собі дівоньку, як
калинову квітку.**

Г о л у б к а

**Ми голубку уловили,
Всі довкола обступили,
Ти, голубко, чого тужиш?
Вибирай, кого,**

любиш?

З в и ч а й

(ПЕРЕЛІК ЗАПИТАНЬ І ВІДПОВІДЕЙ)

Запитання:

1. Як за християнським звичаєм слід вітатися на Великдень і як відповідати на вітання? До якого часу звичай велить саме так вітатися?
2. Яку додаткову назву в народі має Великодний понеділок і який ви знаєте давній звичай серед молоді, що пояснює цю назву?
3. Яку споруду за давнім звичаєм устанавлюють на майданах до Великодня. І який ви знаєте звичай серед молоді, що пов'язаний з цією спорудою?
4. Куди за звичаєм годиться вкидати перші шкаралупи свячених яєць? Яке ви знаєте повір'я, пов'язане з цим давнім звичаєм?
5. Який за звичаєм громадський захід має проводити молодь на третій день Великодня?
6. Як додатково називають четвер перед Великоднем? І чим він найбільш прикметний: що в цей день годиться робити на побутовому рівні?
7. Як називається неділя, в яку освячуються гілки шанованого в Україні дерева? Який ви знаєте звичай, пов'язаний з цими освяченими гілками? В якому пастушому обряді використовуються ці гілки?
8. Які ви знаєте звичаї пошанування померлих родичів у період Великодних свят?
9. Яку форму повинна мати паска за звичаєм? Коли її випікають і коли дозволяється їсти?
10. Які ви знаєте звичаєві забави з крашанками в період Великодних свят?
11. Які ви знаєте звичаї взаємин між рідними й близькими в період Великодних свят?
12. Які змагання проводяться за звичаєм в період Великодних свят?

Відповіді:

1. За християнським звичаєм на Великдень, вітаючись, слід казати: «Христос воскрес», а відповідати: «Воістину воскрес!». Близькі, рідні, вітаючись, цілюються (*христосаються*). Так вітаються до свята Вознесіння.
2. Великодний понеділок в народі ще називають «обливаним». Цього дня хлопці і дівчата мають іти раненько до криниці й там обливають одне одного водою.
3. До Великодня за давнім звичаєм на майданах установлюють великі гойдалки. На цій гойдалці обов'язково мають погойдатися хлопець і дівчина, що зустрічаються. Чим вище розгойдаються, тим краще очистяться від гріха.
4. Перші шкаралупи свячених яєць давній звичай велить кидати на воду. За повір'ям, ці шкаралупи допливуть за три з половиною тижні в блаженну країну Рахманів і там дізнаються, що настав Великдень.
5. На третій день Великодня молодь за давнім звичаєм має збирати ватажків громади, а дівчата – «отаманшу».
6. Четвер перед Великоднем додатково називають Чистим, Страстним, Великим. Ще цей день називають Навським або Мертвецьким Великоднем. Цього дня встають до схід сонця: купають дітей, миються, переодягаються, перемивають посуд, вичищають стайні і кошари, закінчують всі ремонтні й очисні роботи (*побілка, прання тощо*).
7. Неділя; ця називається Вербною або Шутковою. Посвяченими гілками верби, за давнім звичаєм годиться вдаряти одне одного – це на здоров'я. При цьому приказують «Не я б'ю, верба б'є». Гілками свяченої верби проводять перший вигін худоби на пасовисько.
8. За давнім звичаєм в Чистий четвер для покійників готують мивниці, залишають на ніч чисті рушники і їжу. Після Великодня – прибирають могили покійників, качають по могилі яєчка, роблять безпосередньо на цвинтарях в день Проводів поминальні обіди.
9. Паска повинна бути кругла і висока. Випікають паски в п'ятни цю або суботу перед Великоднем. А їсти їх можна тільки після освячення, що за звичаєм має проводитися рано-вранці в неділю.
10. В період Великодніх свят грають у «Битки», перекачують яєчка з гори. Роблять «міньки», «схованки».
11. В період Великодніх свят рідні ходять в гості одне до одного і обмінюються писанками, крашанками та пасками. Одружені діти з онуками відвідують своїх батьків – везуть «калач» до дідуся.

12. В період Великодних свят хлопці змагаються в силі та спритності: боротьба, кулачні бої, кидання палиці, піднімання гирі і т. ін. Дівчата змагаються у співі: хто краще виведе пісню-веснянку, таночок.

СЦЕНАРІЙ ПРОВЕДЕННЯ СВЯТА МИКОЛАЯ¹⁴

В е д у ч а : Дорогі друзі. Коли вся природа порине в чарівному, вкритому срібною памороззю кришталево-білому снігові, до нас приходять повне цікавих несподіванок свято – Миколая, за вдачею не схожого на цю холодну пору року – доброго, хитрого витівника. Це свято діти святкують дуже давно. А чи знаєте чому святкують це свято. І хто такий Миколай. Чому дарує вночі подарунки?

Д і т и : Ні.

В е д у ч а : І ми теж не знаємо, але у нас сьогодні священик-Давайте ми попросимо розповісти нам про це (*розповідь священика. Якщо немає такої можливості, тоді ведуча сама розповідає*). Святий Миколай жив майже 1703 роки тому, близько 280 року у Візантії!. Батьки виховали сина достойною людиною, залишили йому чималий спадок. Однак Миколай не скористався багатством у власних цілях. Усе майно він роздав бідним. Будучи священиком у Потарі, а потім архієпископом у місті Мирі, цей угодник пройнявся надзвичайною добродійністю. Його постійною турботою було піклування про немічних та вбогих. За переказом св. Миколай допомагав зі своїх заощаджень не лише тим, хто звертався до нього за поміччю, але, насамперед тим, що соромилися просити. Найчастіше робив це в таємниці. Повідають також, що силою молитви, глибокою вірою в Бога творив Миколай чудеса, зцілював безнадійно хворих, втишував збурене море, припиняв розбрат, встановлював мир посеред війни. То ж не дивно, називають його ще чудотворцем. Помер отець Миколай 19 грудня 342 року зі словами «В руки твої, о Боже, передаю дух свій». Однак після смерті слава святого не зменшилась ані трохи, навіть давно померлий, продовжував він творити чудеса.

На честь Св. Миколая по всьому християнському світу збудовано чимало храмів. На Україну свято Миколая прийшло водночас із прийняттям християнства (перша українська Миколаївська церква

¹⁴ Сценарій підготував методист ВЦНТ О. Терпелюк.

збудована у ХІ столітті в Києві). Надзвичайною популярністю користувався цей божий угодник серед запорозьких козаків. Більшість козацьких церков були названі його іменем.

Звичай обдаровувати малих дітей в ніч на Святого Миколая (з 18 на 19 грудня) є чи не в усіх християнських народів. Мама чи тато, а може бабуся з дідусем не раз нагадували вам, діти, щоб були ви чемними, слухняними, добре навчалися, щиро молилися, інакше святий Миколай не принесе довгоочікуваного подарунка і не покладе його під вашу подушку, а може й покласти різку для покарання. Тож, будьте добрими дітьми, щоб отримували всі гостинці, як винагороду за слухняність і побожність.

В е д у ч а : Отож із святом вас!

Х л о п ч и к : В цей день святого отця Миколая ми вам бажаємо на цілий рік таких веселощів, таких посмішок щасливих та радісних очей, як сьогодні так і довіку.

Д і в ч и н к а : Нехай Святий отець Миколай дарує вам цілий рік солодкі сни, та веселі ігри, нехай допомагає вам у скрутні хвилини. І його ласка, як ласка Божа, хай супроводжує вас все життя.

(Раптом чути стук у двері).

Х л о п ч и к : Чуєте, чуєте! Хтось стука у двері.

(Вбігає чортик з різкою).

Ч о р т : **А хто живе в цій**

оселі

**Люди злі, а чи
веселі?
Чув я, що в них є
дітки,
А що, вони
роблять збитки?
Де вони тут
поховались,
Чом зі мною не
вітались?
Я їм різку
приволік,
Для нечемних –
добрий лік.**

(Починає скручувати різки).

(В цей час входить чоловік в українському одязі).

Чоловік: А для чого ці різки
Поскладав ти на купки.
(До залу)
То напевно змерз чортяка,
Бо від пекла він далеко.
(До чорта)
Хочеш вогонь розпалити,
Може чимось пособити? .
(Чоловік дістає сірники. Чорт злякано).

Ой не руште, добрий пане,
Різки то не для вогню.
Дати дітям неслухняним
Я їх маю десь під ранок
Маю тут їх список! Ну!
(Шукає у своїй одежі)

Чоловік: Які різки! Що за список?
Злих і неслухняних діток в нас нема.
Може є та трохи дальше,
Тут шукати їх дарма.

Чорт: Є, тобі сказати мушу!

Чоловік: Нема, нема, нема!
Правда ж, діти, серед вас немає неслухняних?

Діти: *(хором відповідають).* Немає!
(Чорт продовжує в'язати різки).

Чоловік *(благально):*
Не крути ж таких великих
Прутики малі давай
Ой дивися їдуть сани,
І виходить Миколай.
(На сцені з'являються ангели. За ними святий Миколай).

Прийшло на Україну свято Миколая
В тривожний, неспокійний час
Вітаю тоді кожного із вас!
Із щирим почуттям благословляю
Вітаю я стареньких дідусів
Кого років тягар схилив додолу.
Вітаю господинь кожного дому.
Аби в той дім злий дух іти не смів.
Не смів би підійти і навіть близько,

Страшився би міцного в тілі духа,
Щоб кріпнув дух у дітях і онуках
Правдивий, Божий, чистий, український
Даруйте, що не золото дарую,
Бо є щось більш цінне в світі – правда.
Бо істина одна. Бо щирий, добрий дар – Христове
слово –
Воно усім і править, і керує.
Вітаю молодь в пишному цвітінні.
Вітаю діток! Всім здоров'я зичу,
Щоб боронили вас від зла, несли спасіння.
Любіться завжди чесно та у згоді,
Святу Христову віру бережіть,
Нікому зла і кривди не чиніть.

Перший ангел: Згинь маро, нечиста сило,
Хай живуть тут всі щасливо.
В хаті цій хорошій діти
Добрі, щирі і привітні.

Другий ангел: Вміють Бога шанувати,
Батька, матір поважати,
Хоч маленькі ручки мають,
Але дома помагають.

Чорт: Ой, тікаю вже, тікаю,
Бо для мене тут заясно.
Я темряву тільки люблю,
Люблю лиш як світло згасне.
Йду дітей лихих шукати,
Гей, знайду їх ще на світі
І потішу пекло наше,
Що ще є нелегкі діти
(виходить).

Перший Ангел: Слава Богу, що забрався
Вже чортяка той безп'ятий,
Боже-отче, не дай злому
Дівчаток у сітки взяти.

Другий ангел: Так, гаразд, вже все готово!
Можна дари роздавати.

В е д у ч а : Святий отче Миколаю, наші діти знають пісню про

(Діти співають пісню «Ой, хто, хто Миколая любить?»)

М и к о л а й : **Бачу славні малята
Християнські діти.
Як же мені в цій оселі
Не сміятися від щастя
І як не радіти.**

А про нашу рідну землю, неньку Україну вірші знаєте, малята?

(Діти читають вірші).

В е д у ч и й: Не тільки вірші, наші діти знають про Україну, але ще й гарно танцюють.

М и к о л а й : **Всі ви так чудово грали,
Танцювали і співали.
Я за свято це чудове
Добре вас нагороджу.
Та із скриньки чарівної –
Подарунки вам вручу.
Ближче, діти, приступіте!
По черзі гостинці вам,
Які маю Всім роздам.**

(Святий Миколай з Янголами і ведучими роздає гостинці дітям.)

**Після роздачі говорить:
Тіштеся, радійте, діти,
Та горніться до освіти.
Хай пожиток із вас буде,
Як вже вийдете у люди.
Пильно вчіться і моліться,
Не лінуйтеся, трудіться,
А від злого бережіться.
Дуже прошу, обминайте
Навіть і найменший гріх.
Батька, неньку поважайте
І учителів своїх.
І любіться, не сваріться,
Бо ви є брати і сестри.
Тільки в згоді і народі
Ви дійдете до мети.**

В е д у ч и й : Святий та добрий Миколаю,

**Ми просимо тебе одного:
Усьому нашому народу
Дай добру волю й много
літ.**

**Щоб пісня – слава України
Полинула на цілий світ!
(Пісня про Україну).**

М и к о л а й : Знайте, діти, що куди б ви не поїхали, і як би ви далеко не були від рідної землі, завжди треба про неї пам'ятати і любити.

Ми всі віримо, що наша ненька Україна завжди буде вільною, незалежною, і так як червона калина весною, – розквітне своїм буйним цвітом на радість і щастя.

**Ну а тепер, час мені йти у путь,
Бо ж діти може ждуть.
А ви будьте здоровенькі,
Будьте чесні, послухненькі,
Поскоріше виростаєте,
Молитовники читайте,
Батька, матір утішайте,
І на мене через рік
Знову ви чекайте.**

(Діти в українських костюмах дякують і вручають хліб і сіль Миколаю, гостям).

ВЕРТЕП

Різдвяне дійство з прадавніми молитвами і замовляннями – колядками й віншівками⁵¹

Свято починається на заході Сонця з першою Вечірньою Зорею. На святковому столі готова Свята Вечеря з дванадцяти пісних страв (по числу місячних циклів у році). Головна священна страва – кутя (варена пшениця або ячмінь, приправлені маком і медом), колядовий хліб-калач, часник, пиріжки й вареники з різними начинками, пампушки, рибні страви, пісний капуста, розмаїті каші,

⁵ Позакласний час. – 1997. – №12. – С.2-9.

пісний борщ, гриби, узвар і ласоці (горіхи, родзинки, бублики, цукерки тощо).

У світлиці збирається вся родина. Господар, обійшовши господа, погодувавши худобу й прикликавши до Святої Вечері всіх Світлих Духів, вносить до світлиці сніп пшениці – священний знак-символ Хлібного Духа Коляди-батька. Під пахвою в нього жмут сіна чи отави.

Г о с п о д а р (вітає родину):

– Із Святим Вечором вас! Будьте здорові з Різдвом та з Першою Кутею! А заодно і з Багатою Кутею й Щедрим Вечором, які ще попереду!

Господар розстеляє сіно на покуті, а поверх нього господиня стелить рушник чи скатерку. Господар ставить на рушник снопа, запалює свічку – священний знак-символ Коляди-матері. Господиня кладе на рушник хліб-калач (книш) з пучкою солі на ньому, ставить миску куті та миску узвару.

Г о с п о д а р (стає за снопом і питає):

— А чи бачите ви мене?

— Не бачимо! – одказують усі гуртом.

– Ну, дай же, Боже, щоб і на той рік не бачили з-за такого високого хліба!

Господар просить усіх сідати до столу. Господиня промовляє: «Щоб кури добре на яйцях сиділи».

Г о с п о д а р (набирає ложку куті й промовляє):

– Пом'янімо нашого Хлібного, Духа-Коляду. Світла Сила оновиться в Новому Сонцеві, що його нам на радість народить у цю ніч Коляда-Мати.

Потім підкидає кутю до стелі:

– Це щоб добре роїлися бджоли – посланці Хлібного Духа.

А господиня кладе по кутках вікон потроху з усіх страв, що стоять на столі, а в чотири кутки світлиці сипле зерна:

– Це нашим Духам-покровителям та душам покійних родичів – вони в цю ніч прийдуть прилучитися до Святої Вечері.

Г о с п о д а р ^ припрошує до вечері і перший починає їсти кутю):

– А тепер покуштуйте куті. Морозе-морозе, ходи до нас кутю їсти!.. Коли не йдеш, то не йди і на жито, пшеницю й усяку пашницю!

Після Святої Вечері батьки споряджають дітей колядувати, спершу в себе вдома, а потім у родичів та в сусідів.

Г о с п о д а р : Ану ходіть, заколядуйте нам, чи ви вмієте колядувати. Та покажіть нам Вертеп.

Діти виходять вбиратися-рядитися кожне у свою маску-маш-кару. їм по 8-14 років. Два тижні перед святами вони відновлювали в пам'яті колядки-молитви й віншівки-замовляння, вчилися справляти колядкове священнодійство – Вертеп. На Різдво колядування-вертепіння тільки починалося, а тривали і дійства понад два тижні, тому в нашому обряді ми поєднуємо найголовніші священні тексти й дійства цілих Зимових Святків від Святого Вечора (Першої або Голодної Куті й Різдва) до Щедрого Вечора (Багатої Куті й Водохрещі-Ордані). Тексти наших стародавніх пісень-молитов подано без нот, оскільки в різних місцевостях України вони мають різні варіантні видозміни мелодії. Ці мелодичні, а також текстові відмінності зумовлені особливостями духовно-господарських традицій та природних умов українських земель. Тому в кожному етнографічному регіоні України при справлянні Різдвяного обряду можна внести поправки відповідно до місцевих традицій. До цього обряду-Вертепу дібрано лише дитячі тексти й дійства, вони відмінні від Вертепу, який справляють дорослі.

Діти входять до світлиці з восьмипроменевою зорею – знаком, що вістує скоре народження Колядою-Матір'ю Нового Світла.

У с і с п і в а ю т ь в і н ш і в к у :

**Ой до сього дому, ой до веселого,
Святая!
Ой у сім домі золотий столик,
Святая!
На тім столику стоїть отавка,
Святая!
На тій отавці золота скатирця,
Святая!
На тій скатирці тайна вечеря,
Святая!**

Потім перший гурт хлопчиків промовляє молитву-колядку:

Ходить, походить Місяць по Небу. Кличе, покличе Зорю до себе:

– Ходімо, Зоре, з нами гуляти. З нами гуляти, колядувати...

Д р у г и й г у р т х л о п ч и к і в :

**Ой із-за гори, з-за високої
Ой іде-брече сам ясен Місяць.**

Гой за ним, за ним ясна Зірниця,
Ясна Зірниця, його сестриця...

Гурт дівчаток:

Там за садом Зоря всходить,
Щедрий вечір, добрий вечір.

Там Марися в сукні ходить,
Щедрий вечір, Святий вечір,
— Ой Марисю, Марисенько,
— Хто ж тя прибрав хорошенько?
— Прибрав мене мій батенько,
— Щедрий вечір, Святий вечір.
— Там за садом Зоря всходить,
— Там Марися в сукні ходить,
— Щедрий вечір, Святий вечір,
— Ой Марисю, Марисенько,
— Хто ж тя прибрав хорошенько?
— Прибрала мене моя мати,
— Добрий вечір, Святий вечір.

Усі гуртом співають:

Нова Рада стала,
Як на Небі хвала,
Над Вертепом Звізда ясна
Весь світ возсіяла...

Далі промовляють:

Даруй літа щасливі
Цим господарям!

Усі гуртом:

Коляд-колядниця,
На покуті кутиця.
Прийшли колядники,
Застали господаря
З челяддю коло стола.
Поздоровляємо усіх до ста літ!

Хлопчик:

Ой ясна, красна у небі Зоря,
А ще найкраща у дядька жона.
З Святим вечором!

Дівчинка:

Що в дядька, дядька

Три стоги стоять.
Один стіг пшениці –
На паляниці.
Другий стіг гречки –
На варенички,
А третій овса,
Та й колядка вся.
Будьте здорові!

Х л о п ч и к :

Коляда, Коляда, у віконце загляда.
Коляда, Коляда, дайте, дядьку, пирога.
Як не даєте пирога, візьму вола за рога,
Та виведу за поріг,
Та викручу правий ріг.
Буду рогом трубити,
А воликом робити.
З Святим вечором!

*До колядників виходять Баба й Дід – предки роду. Ді
співають їм колядку:*

Ішов Дід на став та й рибку дістав,
Та рибку несе, бородою трясє.
Та й рибку полоше,
З Бабкою туркоче.
Та й рибку варить,
З Бабов ся сварить.
Ой била Баба Діда лозою,
Щоби ся вертав скоро з водою.
Якби не плоти, не перелази,
Я б ся вертав зо штири рази.

Х л о п ч и к :

Коляда, Коляда,
На поличку погляда.
Там ковбаса лежить,
Вона в руки не біжить.
Дайте, Бабо, ковбасу –
Літом коней попасу,
Не даси ковбаси –
Хоть сама паси.

Х л о п ч и к :

Коляд, Коляд, Коляда,

Дід на Бабу погляд»,
А Баба не дивиться,
Та на Діда кривиться.

Хлопчик:

**Коляд, Коляд, Коляда,
А Дід з печі вигляда,
А Баба з пічурки –
Граються у жмурки.**

Гурт дівчаток:

**Що на полиці дві паляниці
Ще й стравка.
Ходить Бабуся коло Дідуса,
Як павка.
Сидить Дідусь на колодочці,
Смутує.
Ходить Бабуся коло Дідуса,
Частує.**

(Баба й Дід дякують колядникам і дають їм гостинців).

Хлопчик:

**Коляд, Коляд, Колядниця,
Добра з маком паляниця,
А без маку не така,
Дайте, Бабо, п'ятака,
А ви, Діду, гроші,
Будьте всі хороші.**

Дівчинка:

**Колядина, колядина,
А я дівчина-калина,
Чобітки корковенькі,
Будьте з празником здоровенькі!**

Колядники (звертаються до господарів по черзі):

**Я маленький хлопчик,
З'їв куті горщик.
На узвар поглядаю,
Вас із святом поздоровляю.
А ви на це зважайте,
По вареничку давайте!
Колядин, колядин, а я в батька один.
По колінця кожущок,**

Дайте, дядьку, п'ятачок.
А п'ятак не дорогий,
Дайте, тітко, ще й другий.
З Святим вечором!
Колядин, колядин, а я в батька один,
У новенькім кожущу,
Винесіть пампушку.
Будьте здорові!
Колядин, колядин, а я в батька один,
Коротенька курточка,
Винесіть, бабцю, бубличка.
З Святим вечором!

Г о с п о д а р :

А хто ж у вас міхоноша?

М і х о н о ш а :

Я маленький хлопчик
Зліз на стовпчик,
З мішком походжаю,
Коляду збираю.
Вечір добрий.
Дайте пиріг довгий.

Г о с п о д и н я :

А давай-но свою торбу.
(Кладе гостинці).

М і х о н о ш а :

Я маленький хлопчик
Виліз на стовпчик,
На дудочку граю, дітей забавляю.
А вам усього найкращого
У світі бажаю!

Г о с п о д а р : От молодці, що нам заколядували. А тепер просимо до столу. Ще й куті та узвару скуштуйте.

(Колядники ставлять Зірку біля снопа, сідають за столи повечеряти).

Аж ось до світлиці долинає: «Ме-еє! Ме-еє! Ме-еє!»

Г о с п о д а р : О-о-о! Коза вже голос подає – Багату Кутю вістує. Ану, хлопці, хто Козу водитиме?

Козоводи вибігають із світлиці. З-за дверей гукають:

– Дядьку, пустіть Козу в хату! У вас дітей багато, хай побачать Козу.

Г о с п о д а р : Ви ще й дядину попросіть, а то в нас хат» маленька, та й холоду напустите.

К о з о в о д и : Будь ласка, пустіть, а то й козенята померзли! Ми місяця багато не зайmemo.

Г о с п о д и н я : Та наші діти вже й спати, мабуть, похотіли. Чи пустимо, діти, як?

Д і т и : Пустимо, пустимо! Хай заходять погрітися!

Старший козовод заводить Козу до хати на мотузку й вітається:

– Добрий вечір, шедрий вечір!

Хлопці заходять по одному, скидають шапки й по черзі вітаються:

– Добрий вечір!

Хлопці сідають. Між ними найменший хлопчик з торбою на сало – це Кіт, він нявчить та мурчить. Кіт – втілення Духа домашнього затишку, він насе тіні темних сил в образі мишей.

Коза весь час тупцює ногами, хоче танцювати. Старший козовод водить її по світлиці.

К о з о в о д и (співають):

**Го-го-го, Коза,
Го-го-го, сіра.
Нуте, панове,
Нуте, мильове.
Поставте в ряду,
Я Козу веду.
Наша Козиця
Старая птиця...
Ой де взявся Вовк
Та козу натовк,
А вовченята за козенята.
Де взявся заяць,
Став Козу лаять:
– Ой, ти Козиця,
Старая птиця,
Діточкам та й не матиця.
А Коза в куток,
Вхопила серпок
Та й по полю скок.**

**Нажала снопок
Та й змолотила,
Своїх діточок нагодувала...**

**А в тому селі
Де взяли стрільці.
Встрелили Козюшку
У праве ушко!
Пртуць, коза впала
І хвіст задрала.**

(Коза падає і відкидає голову й ноги як нежива).

К і т *(нявчить і промовляє):*

Треба Козиці три куски сала,
Щоб Коза встала.

К о з о в о д и :

Ой устань, Козо, та й отрусися
По всьому дому,
По господарю ізвеселися.
(Коза встає і танцює).

К о з о в о д и *(співають):*

Де Коза ногою,
Там жито копою.
Де Коза рогом,
Там жито стогом...
Господар іде, пожиток несе.
Перший пожиток –
Мірочка гречки
На варенички.
Другий пожиток –
Мірочка жита,
Щоб Коза була сита.

К о з о в о д и до **К о з и :**

Третій пожиток –
Ренієт овса,
Зверху ковбаса,
Та й щедрівка вся.

Промовляють:

За цієї мови
Будьте здорові!

– Кланяйся господареві й господині, кланяйся діткам.

Коза кланяється. Господиня дає хлопцям гостинців, а госпо дар – копійок; копійки, які колись були золоті, тобто сонячні символізують віддяку за сонячну вість.

А К і т ня в ч и т ь до Г о с п о д и н і :

— А мені дайте сала!

К о з о в о д и :

— Дайте Котові сала, а то він здохне, не ївши.

Г о с п о д и н я :

— Сало високо висить, не звикайте до сала.

Кіт нявчить і не відходить від господині. Господиня кладе йому в торбу сало.

К о з о в о д й (дя ку ю т ь) :

– Бувайте здорові! Щоб ще й того року діждати.

(Господар припрошує козоводів до столу. Старший Козовод ставить Козу біля снопа. Козоводи сідають у світлиці). Аж ось озиваються щедрувальники.

Д і в ч а т к а :

Прилетіла
ластівочка. Сіла собі край
віконця.

Приспів:

Щедрий вечір,
добрий вечір.
Добрим людям на
здоров'я!

Та ж зачала щебетати,
Господаря викликати.

Приспів

Вийди, вийди

господарю,

Подивися на кошару.

Приспів.

Чи всі ВІВЦІ ПОКОТИЛИСЬ,

Чи ягнятка народились,

Приспів.

А ягнички-капяовушки

Скачуть собі кругом грушки.

Приспів

А

баранці-круторіаски Скачуть
собі край доріжки.

Приспів

Д і в ч и н к а :

Щедрувала щедрівочка,
Прилетіла ластівочка,
До віконця припадала;
Хазяїв поздоровляла..
З Багатою Кутею!
З щедрим вечором!

Г у р т о м с п і в а ю т ь :

Прийшли щедрувати до вашої хати.
Щедрий вечір, добрий вечір!
Тут живе господар,
Багатства володар.
Щедрий вечір, добрий вечір!
А його багатство – золотії руки.
Щедрий вечір, добрий вечір!
А його потіха – хорошії діти.
Щедрий вечір, добрий вечір!

Д і в ч и н к а :

І я хочу щедрувати,
щедрівочки заспівати
Дідусеві і бабусі,
І тому хлопцеві, що в кожусі.

Х л о п ч и к :

Я маленький хлопчачок,
Народився у вівторок,
А в середу рано до школи віддано.
Я іду і плачу, стежечки не бачу.
Дорогу питаю, з Новим Роком вас вітаю!

Х л о п ч и к :

Я віншую, віншую,
А у вас гостинці *чую*.
То ви, дядьку, вставайте,
Та мені гостинців дайте.
Добрий вечір, щедрий вечір!

Д і в ч и н к а :

Щедрівочка щедрувала
Та в віконце заглядала:
– Що, бабусю, напекла?
Неси швидше до вікна!
Не щипай, не ламай, а по цілому давай!
Добривечір!

Д і в ч и н к а :

Я дівчинка маленька,
Спідничка червоненька,
Чобітки козлові,
Зі святом будьте здорові!

Х л о п ч и к :

Читаю, читаю, азбуки не знаю.
Тільки знаю аз та буки,
Дайте мені гостинчика в руки.
Із щедрим вечором!

Д і в ч и н к а :

Я маленька паняночка,
Як у саду фіалочка.
Раненько встаю,
Оченьята протираю,
З празничком поздоровляю!

Г у р т д і в ч а т о к :

Щедрівочка щедрувала,
Під віконце заглядала:
– Що ти, бабо, печеш,
Чи гаряче, чи холодне?
Як гаряче – давай нам,
Як холодне – нехай вам.
Будьте здорові!

Х л о п ч и к :

Щедрик-ведрик,
Дайте вареник,
Грудочку кашки,
Кільце ковбаски,
А ще мало –
Дайте сало.

Х л о п ч и к :

А я донесу,
Дайте й ковбасу.

Давайте хутко,
Побіжу прудко.
Коротка свитка –
Ізмерзла литка.

Д і в ч и н к а :

А ще й на дохід
Паляницю й хліб.
Решето вівса,
А зверху ковбаса.
Вам щедре ць,
Мені млинець,
Грудочка кашки,
Пару яєць.
Щедрий вечір!

Т р и х л о п ч и к и :

Де горобчики щебетали,
Там три хлопчики щедрували.
Один носить, другий просить,
Третьому дайте, не забирайте.
Коротенький козушок –
Винось, бабо, пиріжок.
Винесіть ковбасу й мірочку вівса
Ось вам і щедрівка вся!
Із Святим вечором!

Гуртом співають дівчатка:

Ой сивая та й зозуленька.

Приспів:

Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
Усі сади та й облітала.

Приспів.

А в одному та й не бувала.

Приспів.

В тому саду три тереми.

Приспів.

Що в першому – Красне Сонце.

Приспів.

А в другому – Ясен Місяць.

Приспів.

А в третьому – дрібні Зірки.

Приспів.

Ясен Місяць – наш господар.

Приспів,

Красне Сонце – жона його.

Приспів.

Дрібні Зірки – його дітки.

Приспів.

Х л о п ч и к :

Вам вклоняюсь, вас нишую, вас віншую

Щастям, здоров'ям, ще й віком довгим.

Від ниви за рік та від року повік!

В городі зелено, в хаті весело,

В коморі зерно, а у дворі мирно!

З щедрим вечором, Святим вечором!

Г о с п о д а р : Дякуємо вам, колядники й щедрувальники, за добрі слова. Перед ними всяка нечисть безсилою стала і очистилась наша господа і ми самі. Просимо вас до столу.

(Щедрувальники сідають до столу, пригощаються).

Г о с п о д а р : І ось наш чарівний Святий Вечір переходить у таємничу Новорічну Ніч, коли світло ладує Світла Сила. А там уже й схід Сонця недалеко. А перед сходом Сонця, удосвіта, бігають од хати до хати хлопчики-засівальники, живим зерном засівають – нового щедрого врожаю баяшють.

З а с і в а л ь н и к и (*стукають у двері, обзиваються*):

— Прийшли засівати до вашої хати!

Г о с п о д а р :

— Засівайте, хлопці!

З а с і в а л ь н и к и (*гуртом*):

На щастя, на здоров'я,

На Новий Рік, на Нове Літо,

Роди, Боже, житє-пшетцю,

Всяку пашницю!

Здрастуйте!

Будьте здорові

Із Святим, з Новим Роком вас!

П е р ш и й х л о п ч и к :

Сію, вію, посіваю,

З Новим Роком вас вітаю!

На щастя, на здоров'я, На
добрий хліб,
Щоб ви були щасливіші за торік!

Д р у г и й х л о п ч и к :

Сію, вію, посіваю,
З Новим Роком поздоровляю!
Щоб було у вас
У стіжку, в мішку,
І в коморі, І в оборі,
В ложці, мисці, І в

колисці.

З а с і в а л ь н и к и (г у р т о м) :

**Зароди, Боже, жито-пшеницю,
Всяку пашницю.
А ти, пане-дядьку,
Дай паляницю.
На щастя, на здоров'я,
Будьте здорові!
З Новим Роком!**

Г о с п о д а р :

От молодці! Спасибі вам! Призволяйтеся до гостинців!

Господиня припрошує дітей, частує гостинцями, а господар дає копійок.

У засівальному обряді копійки (колись золоті) – сонячний еквівалент зерна – це ритуальна віддяка за магічне сіяння зерна на новий урожай.

Вас, певно, дивує, чому на зимовому святі сіємо зерно й співаємо про весняних пташок. Усе це перейшло в зимовий обряд з прадавнього весняного хліборобського священнодійства, коли святкування Нового року було перенесене з весни на зиму. Це вже стало звичним для наших старших людей, тому ми змушені віддавати данину цій недавній традиції. Однак поступово ми маємо вести духовну працю по оновленню наших стародавніх священнодійств для оздоровлення нашого життя, і долею випадає здійснити це вам, молодій духовній парості нашого давнього народу.

На зимових канікулах ви завітайте в гості до своїх дідусів, бабусь, інших родичів та знайомих. Тож привітайте їх з Різдвом, з Кутею, з Щедрим Вечором, побажайте їм здоров'я, радості словами наших

стародавніх молитов. Тільки промовляйте їх щиро, з відчуттям світла в серці. І ваші слова матимуть світлу магічну силу.

А попереду в нас – традиційний хліборобський Новий Рік, що в давнину звався Святом Весни, а в українців одвіку зветься Великоднем. Вам належить привітати – повіншувати своїх рідних та знайомих з Весняним Новоріччям. Тож будьте здорові до весни!

«РІЗДВЯНА СВІТЛИЦЯ»

Театралізоване дійство⁶

Дійові особи: *Бабуся, мати, батько, донька. Олеся, син Ярослав.*

Дія відбувається в українській хаті: образи, покуть, килим, стіл, рушники, збоку на столі ритуальні страви (кутя, мед, вареники з картоплею, смажена квасоля, гриби, узвар, борщ, пампушки, пиріг, горіхи, яблука – 12 страв). Мати порається біля страв. Діти сидять біля бабусі, господар сидить коло столу.

Вчитель:

Січень. Шосте. Святий вечір.

На дворі мороз, аж дух перехоплює малечі.

Скоріше в хату,

На пшеничну солому впасти, яка на сінники.

Гей, та що йому, малому,

Ось прийдуть колядники,

В хаті прибрано святково,

На столі дванадцять страв,

Тато свічку воскову засвітив і побажав:

Всім веселий світлий вечір,

Щоб в сім'ї у нас був лад,

Щоб без сварок, суперечок

Дочекати других свят.

Запрошую вас усіх на Святий вечір до господи.

Отже, «Січень. Шосте. Святий вечір.»

(*виходить*).

Мати (до чоловіка): Іване, скоро зірка зійде, треба сідати до вечері, а ти ще худобу не обійшов. Та й «дідуха» треба внести до хати, сіна, «Василя» постав на стіл, щоб і в нас як у людей. Не сиди, берися до роботи, бо в мене вже майже все готове. Іди до стайні та поблагослови худобу, а то знову будемо пізніше всіх вечеряти.

⁶ Прокопенко Н. М. Театралізоване дійство «Різдвяна Світлиця» // Поза-класний час. – 1997. – №12. – С.25-32.

Б а т ь к о : Усе встигнемо, і буде не гірше, ніж у людей. Славко, ходи допоможи батькові, ти ж уже у нас дорослий. А ти, Лесю, допоможи мамі вечерю приготувати, та й будемо з Божою поміччю розпочинати.

С и н : Тату, а як ти будеш благословляти худобу?

Б а т ь к о : А ось я вже надібрав із кожної страви трохи в корито з борошном, посоло, покришу хліба, нагодую кожну тварину в стайні. А потім ще треба обійти увесь двір з новим хлібом, медом та маком, і зроблю сокирою зарубку на порозі стайні, щоб лихий звір не переступив. Сьогодні вдарити будь-яку тварину – великий гріх, бо опівночі всяка німіна людською мовою розмовлятиме з Богом і розповідатиме, як їй живеться у господаря.

М а т и : Та йдіть уже, бо зоря ось-ось зійде!

Б а т ь к о : Ходімо, сину, в сінях все готово (*виходить*).

Л е с я (*до матері*): Мамочко, що тобі допомогти? Ми з бабусяю швидко впораємось.

М а т и : Дякую, помічники мої дорогі. Вечеря готова. (*Присіла коло столу, бо втомилась*). Зараз будемо і на стіл подавати, нехай тільки тато повернеться.

Л е с я : Мамо, а чого свята називаються Різдвяними?

М а т и : А ти запитай бабуся. Поки братик з батьком обійдуть худобу та принесуть «дідуха» та сіно в хату, вона тобі встигне розповісти.

Л е с я (*підбігла до бабусі*): Розкажіть, бабуся, розкажіть. Будь ласка!

Б а б у с я : Ну гаразд. Сідай сюди та й слухай.

Колись давно у місті Віфлеєм у Діви Марії народився синок –

Ісус. Коли він народився, на небі засіяла ясна зірка. Гінці ходили від хати до хати, сповіщаючи веселу новину. На землю зійшла благодать.

Ісус заходив у кожну хату, в кожну родину. Вчив людей добра, справедливості. Вчив не скривдити бідного й помагати слабому, бути чесними, працьовитими, не обманювати. А дітям маленьким дарував вітиху, радість та здоров'я, вчив слухатись і поважати старших. Від того часу день, коли народився Ісус Христос, люди назвали Різдвом Христовим. В кожній українській оселі святкують Свят-Вечір, варять кутю, колядують, зичать один одному щастя й здоров'я на увесь рік, намагаються одгадати долю свою на майбутнє.

Л е с я : Ой, бабуся, розкажіть про гадання.

Б а б у с я : Та це так давно було, що я вже забула. А, ось: треба витягнути з печі ще непогашені вуглинки. Кожній вуглинці дати

назву якогось овоча, який будеш садити. Вуглинка, які повністю догорять, віщують урожай тих овочів, якими ви ці вуглинка назвали. А якщо вуглинкам дати імена своїх рідних, то можна гадати про їх здоров'я у новому році.

М а т и : А я пам'ятаю, як ще незаміжною була, гадала з дівчатами: лила у холодну воду розтоплений віск і за його формою відгадувала свою долю.

І ще пам'ятаю, що дівчата клали на столі речі (сокиру, ножиці, чарку) і з зав'язаними очима підходили до столу. До якої речі доторкнеться, таким і буде на вдачу майбутній чоловік.

Л е с я : А до якої ж речі ти, мамо, доторкнулася?

М а т и : Та, слава Богу, не до чарки, а до сокири. Тож і чоловіка працьовитого маю. *(Підхопилася)*. Ой, щось заговорилося з вами. Он уже і тато «дідуха» несе.

(Входить тато з «дідухам», зупиняється біля порога, скидає шапку, ніби вітається. За ним входить син із сіном та сокирою).

Б а т ь к о : Дай, Боже, здоров'я!

М а т и : Помагай Боже, а що несеш?

Б а т ь к о : Злато, щоб увесь рік ми жили багато!

(Батько іде до середини хати, хреститься і вінує свою родину, дивлячись на них).

Віншую вас із щастям, здоров'ям, цим Святим Вечором, щоб ви в щасті і здоров'ї ці свята провели та других дочекались – від ста літ до ста літ, поки нам Пан Бог назначить вік.

(Ставить «дідуха» під образами на покуті, сіно натрушує на стіл і під стіл, робить «кубельце» із сіна для куті, сокиру кладе під стіл).

Покладу під стіл сокиру, щоб нечиста сила в хаті не сиділа.

М а т и м е той момент, як батько робить на покуті «кубельце» для куті):

Сьогодні у нас узвар і кутя, щоб курчата лупилися до пуття.

Б а т ь к о (дає синові рукавички): Візьми кутю та однеси її під образи до «дідуха».

С и н (в рукавицях бере горщик з кутею і несе на покуть в «кубельце»):

Несу кутю на покуть, на зелене сіно, щоб бджоли сіли.

(Бабуся з Лесею і матір'ю кладуть на покритий сіном стіл на чотири куті по головці часнику, покривають стіл вишитою скатертиною, мати посипає хліб сіллю, під цей хліб («Василя») кладе монетки, поряд мак та калину. Мак, калину та «Василя» залишає на покуті).

М а т и : Ставимо «Василя» на стіл, часник – щоб цілий рік здоров'я панувало в нашій оселі, мак – щоб дружною була наша сім'я, калину – щоб Леся наша росла гарна та пишна, монети під «Василем» – щоб жили ми в достатку, а дванадцять страв – щоб все добре велося.

Б а б у с я : Славку, а яка надворі погода?

С и н : Здається, сніг іде.

Б а б у с я : Значить, буде мокре літо, гарні зернові, а восени – багатий урожай яблук. А поглянь на дерева, чи є на них ожеледь? Якщо є, то добре вродять горіхи та садовина.

(Син виходить на двір).

Б а т ь к о *ф витягнувши соломину з «кубельця»*): Довгу соломину витягнув я з «кубельця», рік врожайним буде. М а т и : Та дай, Боже! *(Входить знавору син).*

С и н : Я бачив зірку! Тільки що засвітила на небі! А яка красива!

Б а т ь к о : От і дочекалися. Давайте до столу. Та перш годиться до молитви стати.

(Батько запалює свічку перед образами, бере зі столу миску з кутею, ставить її на полотнину, все це разом із запаленою свічкою обносить тричі навколо обіднього столу «за сонцем»).

Б а т ь к о *(поставив миску на стіл, свічку на покуті):*

Помолимося спочатку за мертвих, бо і вони прийдуть до нас на Свят-Вечір.

(Родина стає на коліна перед образами).

«Просимо Тебе, Боже, щоб і тих душ до вечері допустив, що ми про них не знаємо, що в лісі заблудилися, у водах утопилися, в темних нетрях задушилися. Молимося Тобі, Боже, за тих, що ніхто не згадає. А вони, бідні душі, цього Святого Вечора чекають. Від нас у цей вечір молитви йдуть і мертві душі спом'януть!».

(Вся родина хреститься тричі).

Б а т ь к о : А тепер і за нас, живих, помолимося.

«Господи, захисти худібку мою від звіра, а мене, грішного... (ім'я), від віри поганой та від безвір'я – на росах, на водах та на тяжких переходах. Дякуємо Богові Святому, що поміг нам дочекатися у мирі і спокої цих Божих Свят. Та поможи, Боже, їх у радості відправити і від цих за рік других дочекатися. Амінь». *(Вся родина хреститься тричі).*

(Після молитви батько знову бере в руки миску з кутею, полотно і свічку, передає це господині, промовляючи).

Б а т ь к о : Ми всі, від усього щирого серця і з Божої волі кличемо праведні і грішні душі на Святу вечерю, даємо їм усе, що маємо, щоб вони на тім світі вечеряли, як ми тут. Я їх стільки

запрошую і закликаю на цю тайну вечерю, скільки у цім полотні є дірочок, та скільки зернин у солодкій куті Божій.

(Мати бере з рук господаря кутю і ставить на стіл).

Б а т ь к о : Коли сідаєте на лаву, продуйте місце, щоб не привалити собою якоїсь мертвої душі. *(Всі дмуть на сидіння).* Першу ложку куті їмо стоячи *(їдять).*

(Коли всі ще їдять, батько знову набирає в ложку куті, підходить до вікна).

Б а т ь к о : Морозе, морозе, ходи до нас кутю їсти... *(Повторює тричі ці слова).* А коли не йдеш до нас кутю їсти, то не йди і на жито, пшеницю і всяку пашницю.

(Всі сідають за батьком, мовчки їдять. Батько надкусує вареника і запихає його у «дідух»).

(Олеся чхнула).

Б а т ь к о *(до матері):* О, влсе треба нашій дочці теля дарувати на щастя, бо Олеся в господині збирається. Це прикмета, що в цьому році заміж піде.

С и н : Мамо, я хочу води напиться.

М а т и : Не пий, сину, води за Святою вечерею, бо буде літом у полі на жнивах спрага мучити.

О л е с я : Мамо, я після вечері сама помию посуд, а ти відпочинь.

Б а б у с я : Ні, Лесю, після вечері одразу мити посуд не можна. Ми все це на столі так і залишимо – душам.

Б а т ь к о : Хто це у нас випасатиме влітку худобу?

С и н : Звичайно, я.

Б а т ь к о : То збери, сину, після вечері ложки немиті, перев'яжи перевеслом із сіна і застроми за сніп на покуті. **С и н :** Для чого це?

Б а т ь к о : То щоб влітку худоба не розбігалася і не губилася, щоб стада трималася.

(Чути спів колядників).

Л е с я : Мамо, чуєте, колядники йдуть?!

(Входять колядники з піснею «Добрий вечір»). Дійові особи Вертепу: Три пастушки, три царі, Козак, Ангел, Ірод, жид Мошко, Смерть, Чорт, два воїни Ірода.

1-а к о л я д н и ц я :

Дзень-дзелень, сьогодні свято, заливаються дзвони. На подвір'я, в вашу хату вже прийшли колядники. Ангел радісну й приємну всім новину возвістив, що у Віфлеємі нам Христос ся народив.

2-а к о л я д н и ц я :

Що прийшов володар світу,

**Месія, поборник тьми,
Вчитель Нового Завіту,
Світоч правди між людьми.
Ясна зірка над Вертепом,
Освітила висоту,
Пастушки прийшли зі степу,
Возвістили новину.**

(Заходять три пастушки).

1 -й п а с т у ш о к :

**Добрий
вечір! Мир
цій хаті!
Ми прийшли вам розказати
Про чудесную новину!**

2 -й п а с т у ш о к :

Про небесную Дитину!

3 -й п а с т у ш о к :

**Розкажіть, як ви там були,
Що там бачили і чули!**

1-й п а с т у ш о к :

**Ми вночі при стаді спали –
І не чули, і не знали,
Що коїться в небесах,
У тих земних сторонах.**

2 - й п а с т у ш о к :

**Ми почули спів ангелів,
Спів величний, спів веселий.
Що в вертепі, у яскині
Божий Син родився нині.**

2 -й п а с т у ш о к :

**А та зірка в небесах
Всім показувала шлях.
Всі ми скоро повставали,
Ще й з собою дари взяли,
Й до вертепу поспішили –
Побачили там Дитятко миле!**

1-й п а с т у ш о к :

**Ми Ісусові вклонились,
Богу-Господу молились...**

2 -й п а с т у ш о к :

Та й Ісусик нас вітав,

Ручками благословляв.

2 -й п а с т у ш о к :

**І всміхнулась Божа Мати,
Повна ласки, благодаті.
Були там і три царі,
Ген зі сходу владарі.
Поклонилися Цареві,
Всіх світів володареві.
(входять три царі).**

1 -й ц а р :

**Ми – царі зі Сходу, з Перської столиці.
Прибули вклонитись нашому Владиці.**

2 -й ц а р :

**Нам на сході ясна зірка ся з'явила,
Про народження Месії весь світ сповістила.**

3-й ц а р :

**Тож ми дари всі забрали, йдемо за звіздою,
Щоб вас також возрадувать, Тою новиною.**

1-й ц а р :

**Я взяв злото з собою, думаю, знадобиться,
Бо зіслав на грішну землю
Бог велике щастя.**

2-й ц а р :

А я ладан взяв з собою, щоб народ був з ладом.

3-й ц а р :

А я миро, бо без миру добра нема людям.

2-й п а с т у ш о к :

**Поклонившись Дитяті, ми пішли усім казати,
Що вродився нам Месія, всіх покривджених надія.**

1-й п а с т у ш о к :

Кривду він на прах зітре, правду вгору піднесе.

3-й п а с т у ш о к :

**О, то я ще в тій хвилині йду з дарунком до яскині –
Та й буду усіх скликати Богові уклін віддати!**

Ж и д (в х о д и т ь з к о ш и к о м а б о т о р б и н о ю) :

**Що я бачу? Що я чую?
Щоб у ніч таку страшную,
В таку студінь мандрувати,
Напасті собі шукати?
Чи не ліпше в хаті сісти,**

Трохи випити і з'їсти
Те, що Мошко вам приніс
І поставив перед ніс?

Козак:

Забирайся, Мошку з хати,
Бо торгу не буде,
Зараз хочуть святкувати
Усі чесні люди.

Жид:

Гендели, мендели,
Хто що має замінити,
Хто що дає продати?
За старі флашки,
Онучі дам, коралини блискучі.
Вечір добрий, вечір файний,
Хоч торг нині незвичайний.
Я тут всякий крам приніс:
Є тут блуза і кроватка,
І кошу л я модна, гладка,
Штрукси, коміри, перкалі
І так далі, і так далі...
Тютюн, шабасівка, пиво,
Ану живо, ану живо! .
Дайте жидові оброку,
Є тут вас людей нівроку.
Купить собі краму
У мойй крамниці,
Як вами будуть тішитися
Файні молодиці!
І дитину, як звичайно,
Мошко вбере дуже файно,
А як грошей забракує,
То Мошко вам заборгує.

Козак:

Досить лиха ти надіяв,
Зло в народі і посіяв.
Наробив дідів з торбами...
Хочеш це зробити й з нами?
Помудріли вже їх внуки,
Не попадуть тобі в руки.

0 ні, того вже не буде,
1 Не такі вже нині люди,
Щоб із Мошком гендель мали,
А про Бога забувати.

Жид:

Ой такі ви, ну, ну, ну!
Зараз з військом я прийду.
Чув я, що ви тут кричали,
Що ви на царя шептали.
Ви забули, що він цар
1 могутній володар, Він давно таких шукає
І в тюрму їх всіх саджає.
(Жид вибігає шукати Ірода).

1-й цар:

Ох і буде нам пригода,
Повідомить жид Ірода.

2-й цар:

Ірод кожного карає,
Хто дитину цю вітає.

3-й цар:

Бо цар Ірод розізлився,
Що Син Божий народився.

(Входить Ірод з жидом і воїнами)

Ірод:

Ах, ви тут, мої прокляті,
Заховались у цій хаті?
Третій день я вас шукаю,
Аж тепер в руках вас маю.
Ну, признайтесь перед мною,
Ви ходили в Віфлєс?!
Чи не я є вам царем?!

Козак:

Ти є цар, та тільки земний,
Народився цар тасмний,
Що буде понад царями
Над землею й небесами.

Ірод:

Замовчіть, мої прокляті,
Бо скараю вас в цій хаті.

Гей, шукайте мої воїни!

(Воїни шукають).

Воїни:

Тут нема дитини тої.

Ірод *(до воїнів):*

**Тож по всім краю ідіть
І наказ мій понесіть:
Всіх дітей в краю зібрати!
Всіх дволітніх постинати!
Кожний хлопець до двох літ
Хай загине! – так скажіть!
А між ними, певно, й він
Знайде свій смертельний скін.
А тоді і вам не жити,
Хто вас буде боронити?
І тоді усім вам смерть!**

Воїни *(виходять):*

О горе нам, горе!

(Заходить Смерть).

Смерть:

**Тут прихожу я з косою,
Хто питає тут про мене?**

Ірод:

**Я, цар Ірод, смерте мила.
Ти завжди мені служила
І косила ворогів,
Всіх, кого я повелів.**

Смерть:

А кого тепер скосити?

Ірод:

**З них ніхто не сміє жити!
А крім того, ще малого
Що в вертепі народився,
І на трон мій напосівся.**

Смерть:

**Ні, не буде того, царю,
І косою я не вдарю.
Вже мале дитя в яскині.
Має владу в світі нині.
Мушу я йому служити,
Тебе прийшла я убити.**

Що задумав ти, лукавий,
Вигубити люд весь правіш?
Ні, не вдасться це, проклятий,
Ти не будеш панувати!
Бо царем буде Дитятко, Віфлеємське Отрочатко!
А вчинив ти лютий злочин,
Щоб вбивати дав ти почин,
Я тебе за це караю
І без жалю тут стинаю!

(Замаху ється косою на Ірода, але вбігає чорт).

Ч о р т:

Чихав я на твою душу,
Мати я її вже мушу!
І спіймав тебе на вудку!
Будеш нам смолу возити.
Вічно в пеклі будеш жити!

(Обіймає Ірода,).

В пекло, в пекло!

(Чорт,, Ірод, Смерть виходять).

1-й п а с т у ш о к :

Браття, браття, світло є,
Гляньте, як у вікна б'є.

2-й п а с т у ш о к:

Гей, до хати запросім,
Хай освітить нам цей дім.

3-й п а с т у ш о к :

Хай освітить, хай зігріє,
Хай біда в огні зітліє.

(Входить Ангел).

А н г е л:

Хай цей дім добром панує,
Хто тут світла потребує?

К о з а к:

Всі ми, всі ми, всім нам гірко,
Засвіти нам, ясна зірко.
І подай нам добру раду
Тій біді на смерть-загладу.

А н г е л:

Посланець Божий! Вам навпроти
Я вийшов, щоб дорогу показати...

Не зводьтеся на бездоріжжя пишні,
Минайте зло і обминайте круті стежки,
ї хай зміцнить вас добра воля Духа –
Ідїть, не озираючись,
бо Ірод Розставив варгу на шляхах-дорогах.
Та марно!
Стежку, що веде до Бога,
Знаходять ті, що мають щиру віру.

1-й п а с т у ш о к :

Добре сталось, слава Богу,
Тож збираймося в дорогу.

2-й п а с т у ш о к :

Але поки вийдем з хати,
Треба щастя побажати.

3-й п а с т у ш о к :

Дім добром обдарувати.

К о з а к :

Щедрий вечір
нині Господарю і господині,
І старому, і малому,
Всьому людові земному.
Дай вам, Боже, в цій господі
Жити в радості і згоді.
Щоб родилося на ниві,
Діти, щоб росли щасливі.
Щоб синочок – місяць ясний,
А що дочка – зірка красна.

1-а к о л я д н и ц я :

Буде хай різдвяна хата
Світла, щедра і багата.
Пахне сіном хай в оборі,
Всяке збіжжя у коморі.
Хай минає хату злоба,
Водиться нехай худоба.
Щоб весело святкувалось,
Куті з медом скуштувалось.
У віншівках, у дотехах,
З колядою і з вертепом.
Щоб добро жило в родині,
Також в славній Україні.

В с і р а з о м . Христос ся рождає!
(Співають «Нова радість стала»)
(По закінченні вертепу господарі пригощають колядників і гостей
різдвяними стравами).

«ЩЕДРИК, ЩЕДРИК, ЩЕДРІВОЧКА»

Сценарій «Новорічних вечорниць»⁷

«Павочка ходить, пір'ячко ронить... За нею іде красна дівонька...
Пір'я збирає, у вінок сплітає. Щедрий вечір, добрий вечір...».

«Щедрик, щедрик, щедрівочка, прилетіла ластівочка...».

«Ой, сивая та й зозуленька. Усі сади та облітала, а в одному і не
бувала. А в тім саду три тереми: а в першому – красне сонце, а в
другому – ясен місяць. А в третьому – дрібні зірки...».

«Застилайте столи та все килимами, радуйся, ой радуйся,
земле...»«Ойкозо, козо, Небого, поскачи, козко, трохи, немного...»

Скачи, козуню, по яворенятам. Дай, Боже, здоров'я
господаренятам...».

Які загадкові рядки. Чому «павочка ходить»? Адже пави не
водяться в наших лісах, паву можна побачити тільки в зоопарку. Де ж
її бачили наші давні предки, що так любовно оспівали в щедрівці?
Чому це серед зими прилетіла ластівочка? Бо новий рік слов'яни аж
до часів Петра I святкували навесні, а не взимку. А що за «три.
тереми», «в тім саду»? Виявляється, це дуже давня щедрівка, ще
дохристиянська, з язичницьких часів до нас дійшла і відтворює
уявлення наших пращурів про будову Всесвіту. А чому учасницею
обряду є «коза»?.. Безліч загадок сховано в текстах народних: пісень.
Зумівши розгадати їх, зможемо краще уявити наших далеких предків
– слов'ян, що жили на цій землі, на якій живемо ми з вами.

Та чи кожен з нас знає хоч одну колядку або щедрівку – українські
народні величально-обрядові пісні, що їх співають у кінці, грудня та
на початку січня? Чи вітали ви нею своїх родичів, сусідів?.. Не кожен.
Багато навіть із сільських дітей (не кажучи про міських) не знають
цих давніх пісень, які дійшли до нас від часів поганства на Русі і
якими можемо пишатися перед усім світом, такі поетичні, мелодійні,
казкові та філософські вони... Чому ми не знаємо цих пісень?
Відповідь дуже проста: довгий час нам забороняли колядшати й
щедрувати, вважаючи це релігійним забобоном. Страшно подумати,

⁷ Садовська Л.О. Щедрик, щедрик, щедрівочка // Позакласний час. – 1997. - № 12. – С.32-36

що всі колядки та, щедрівки могли б зникнути. А загроза зникнення була реальна. З цим обрядом велася активна боротьба.....

Тепер інші часи. Всі зрозуміли, що не можна руйнувати народні, звичаї та обряди, в яких зосереджена мудрість не одного покоління! Зрозуміли, що той, хто не любить, не знає народних пісень набагато черствіший, бездушніший, навіть інтелектуально відсталіший від тих, хто любить і знає фольклор. Колядки, щедрівки, веснянки та обжинкові пісні знову вільно лунають у стінах нашої гімназії. Пропонуємо вам ознайомитися зі сценарієм «Новорічні вечорниці». Це – народна вистава. Текст її здається простим, ало що не слово дійових осіб, то народне повір'я.

І частина (програма учнів
7-го класу).

Дійові особи:

Господар

Господиня

Перша ватага щедрувальників (хлопці)

Маланка (хлопець, перевдягнений дівчиною)

Коза (хлопець у вивернутому кожусі, на голові – маска кози)

Циган

Друга ватага щедрувальників (дівчата) Третя ватага (малеча)

Усі щедрувальники – у народному вбранні. Хата. На столі макітра з макогоном, глечики, глиняні миски. Стільці не на місці, хата неприбрана. Входить господиня з кошиком і ставить його посеред хати.

Г о с п о д и н я : Ну, аж втомилася, поки магазин обійшла, базар. І треба ж було до останнього дня з отими гостинцями. Та нічого, зате все купила. Тут і горішки, і яблука, і цукерки. Буде чим малечу пригощати. (*Пританцьовує з кошиком*).

**На базарі походила,
Усі гроші розпустила,
Зате всього накупила,
Хоч всі гроші розпустила,
Ой, дана-дана-дана,
Усі гроші розпустила,
Усі гроші розпустила,
Зате всього накупила.**

(В кінці танцю заходить господар).

Г о с п о д а р : Танцюй, танцюй, Парасю. Хата неприбрана, а колядники вже на нашій вулиці.

Г о с п о д и н я : Ой, як ти мене налякав. Щоб тобі добро. Так чого ж ти стоїш, нещастя ти моє? Підмети хату, а я ще маку втру до куті. *(Сідає на долівку, тре мак).*

Г о с п о д а р : Мабуть переодягнуся. Не личить статечному господарю отак гостей приймати.

Г о с п о д и н я : А певно, що не личить, переодягнися. Але спочатку хату підмети. *(Встає, порається коло столу).*

(Господар неохоче бере мітлу і підмітає).

Г о с п о д а р *У тихо):* Добрі господині вже давно все приготували.

Г о с п о д и н я *(ставить страви на стіл):* Що ти говориш? Замітай та переодягайся, а то застануть колядники таке опудало.

Г о с п о д а р : Якщо я опудало, то мети сама. *(Кидає мітлу).*

Г о с п о д и н я : Та хто ж роботу незакінчену під Новий рік лишає?

Г о с п о д а р *(замітає):* Сама нарядилася...

Г о с п о д и н я : Не бурчи...

Г о с п о д а р : Не бурчи, не бурчи. *(Змітає сміття і виносить на двір).*

Г о с п о д и н я : Ти куди сміття виніс?

Г о с п о д а р : На двір.

Г о с п о д и н я : Так хто ж під Новий рік сміття з хати виносить? У піч треба було кинути, щоб згоріло. Г о с п о д а р : Та вже не піду збирати.

Г о с п о д и н я : Ой, нещастя ти моє. Йди вдягайся! *(Ставить усе на стіл).* Хоч би чого не забути. А пиріжки які гарні вдалися! *(ість пиріжок).* Ще квасу з медом поставлю.

Г о с п о д а р *С з-за сцени):* Парасю!

Г о с п о д и н я : Чого тобі?

Г о с п о д а р : Пов'яжи мені пояс.

Г о с п о д и н я *(пов'язує і вдоволено дивиться на чоловіка):* Ой, опудало ти моє, який ти гарний! Давай я тебе поцілую, щоб цілий рік жили в згоді і любові. *(Цілує тричі господаря і співає).*

А мій милий добре вбрався,

Гарно зачесався.

Штани білі, жупан білий –

Усім сподобався.

Ой, дана-дана-дана,

Усім сподобався.

Ой, хтось до хати йде.

Чи не колядники?

(Заходить хлопець із зіркою).

1-й х л о п е ц ь : Добрий вечір, дядьку Микито! Дозвольте колядувати?

Г о с п о д а р : Заходьте, колядуйте. Аякже, ми на вас чекали.

1-й х л о п е ц ь : Заходьте в хату, хлопці, Маланю, цигани!
(Хлопці заходять і співають).

Коляд-коляд-колядниця –

Добра з маком паляниця.

Щедрий вечір, добрий вечір,

Добра з медом паляниця.

А без меду не така.

Дайте, дядьку, п'ятака.

Добрий вечір, щедрий вечір.

Дайте, дядьку, п'ятака.

2-й х л о п е ц ь *(весело):*

Дайте коляду,

Бо сам хату завалю.

3-й х л о п е ц ь :

Дайте книш,

Бо вам пуцу до хати миш.

4-й х л о п е ц ь :

Дайте пиріг,

Бо вам потягнемо хату за ріг!

1-й х л о п е ц ь *(сіє зерном):*

Сієм, посіваєм у році Новому.

**Мир, згода і щастя Для вашого
дому.**

Г о с п о д а р і : Дякуємо.

Г о с п о д и н я *(до господаря):* Давай п'ятака за таку коляду.

Г о с п о д а р *(шукає по кишенях):* Де ж ті гроші?

(Микита шукає, хлопці пильно дивляться).

3-й х л о п е ц ь : Ви, певно, не в ті штани поклали.

Г о с п о д а р : А... точно, в старих штанах. *(Б'є себе по лобі).* І як я так забув. Іди, Парасю, принеси...

Г о с п о д и н я *(дає гроші, тихо):* Цілий рік будеш все забувати.

(В той час, як господиня шукає грошей, заходять дівчата).

1-а д і в ч и н а : Добрий вечір, дядьку Микито!

2-а д і в ч и н а : З Новим роком!

3-я д і в ч и н а : От щастя буде. Аж дві ватаги щедрувальників В одній хаті. Дозвольте щедрувати?

Г о с п о д а р : Почекайте, з колядниками розрахуюся. А хто В вас гроші збирає?

1-й х л о п е ц ь : Маланя.

2-й х л о п е ц ь : Иди, Маланню, і подякуй господарю за коляду.

М а л а н я : Дякую вам, щедрий господарю, за коляду.

Ц и г а н : А дайте, пане господарю, ще монету золоту, то я вам приведу до хати козу.

1-а д і в ч и н а : Козу треба привести обов'язково. Бо де коза ходить, там пшениця родить.

2-а д і в ч и н а : Аде коза попасеться, там худоба поведеться.

Г о с п о д и н я : Приведи, цигане, козу. Хай пшениця родить, хай худоба ведеться.

Д і в ч а т а (*щедрують*):

**Щедрик-щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка...**

(Циган вводить козу. Коза бігає по хаті, б'є рогами усіх, дівчата і хлопці сміються).

П и г а и : Ану, кізонько, покажи, що ти вмієш.

(Коза скаче до полиці, бере паляницю і дає в кошик цигану).

Г о с п о д и н я : Ось вам ковбаса, ось вам гроші.

Д і в ч а т а : Дякуємо.

(Заходять менші дітки).

Д і т и : Добрий вечір! Дозвольте пощедрувати?

Г о с п о д а р : Щедруйте.

Д і т и :

Чи вдома-вдома господар дому?

Співаймо,

В Новому році

Щастя й здоров'я бажаймо!

Обіцяв вам рік

Сто кіп пшениці родити,

Хай же щастить вам

В щасті й здоров'ї прожити!

(Найменша дівчинка сіє пшеницю і промовляє):

На щастя,

На здоров'я,

На Новий рік!

Щоб вам родило

Краще, ніж торік.

Коноплі під стелю,

А льон по коліна,

**Щоб вам, господарі,
Голова не боліла.**

Г о с п о д а р (до дівчаток): Наставляйте торбу. Тут і яблучка, і горішки, і цукерки.

Д і т и : Дякуємо. Бувайте здорові!

Г о с п о д а р і : Ідьте здорові!

Г о с п о д а р : Почекайте, затанцюйте, щоб цілий рік було весело.

(Діти танцюють, потім всі розходяться).

МАСЛЯНА⁸

Свято проводів зими та зустрічі весни – одне із найбільш улюблених для всіх слов'янських народів. Воно відображає загальну радість у зв'язку із приходом бажаної всім весни, із розквітом природи і самої людини.

Форми святкування Масляної різноманітні, але є в ній загальна і постійна основа. Це боротьба сил Зими та Весни, що завершується спаленням чучела Зими (Масляної) і всезагальним святкуванням – катанням на конях, з гір, на льоду, святковою трапезою, у центрі якої млинці як символ сонця і разом з тим як поминки по Зимі (за давньою традицією на Масляну не тільки поминали померлих, родичів, а й частували молодих обрядовими веселими випробуваннями).

Боротьба сил Зими та Весни відображається по-різному. Найчастіше у вигляді процесії, де одні учасники святкування несуть і охороняють чучело Зими (масляної), а інші галасливо і весело вимагають його спалення, чим усе це врешті-решт і закінчується.

В багатьох, місцях захисники зими споруджують снігову фортецю або ціле містечко, а решта учасників штурмують ці укріплення, беруть їх приступом, а потім голосно відзначають перемогу.

Про початок святкування сповіщають яскраві оголошення і весела народна музика.

В о є в о д а : Добрий день, люди добрі! Дякую, що прийшли за старовинним звичаєм на проводи зими-матінки. Ось і вона.

(Повертається вовода в ту сторону, звідки наближається процесія: скоморохи та ряджені з галасом і сміхом везуть велике чучело зими-масляної. Воно зроблено із солом, закріпленої палицями на хрестовині. Везуть на кількох санях, в які може бути запряжений

⁸ Позакласний час. – 1998. – №1. – С.4-5.

кінь, його зображують два чоловіки. Сторожка розчищає серед натовпу шлях для потішної процесії).

Давайте разом провадитимемо Масляну на святкову площу.

Раптом серед дороги всі бачать невелику снігову фортецю з намальованими на ній важкими кованими дверима, на яких висить величезний замок. З обох сторін від фортеці протягнена мотузка з прапорцями. Біля неї стоїть сторожка – стрільці.

Воєвода (або його глашатай) оголошують, що пройти на святкову площу можливо тільки тоді, коли відімкнем замок, ключ від якого висить на стовпі. Лізе на стовп хтось із найбільш спритних хлопчиків.

Далі можна організувати розваги та атракціони, змагання:

1. Веселий естафетний біг: на одній лижі, вперед спиною, або якимось іншим чином.
2. Змагання у метанні сніжок.
3. Конкурс «Хто сильніший»: на чурбак кладеться дошка, на один її кінець – набивний м'яч, по другому вдаряють важкою дерев'яною палицею, від чийого удару м'яч полетить вище, той і виграв.
4. Лабіринт: двоє учасників бігають у заплутаних коридорах, намальованих або зроблених із снігу, за допомогою палиць тощо. Хто вибереться першим — нагороджується смішинкою, гуморескою, написаною на клаптику кольорового паперу з зображенням посмішки сонця. Володар такої нагороди може мати певні привілеї – без черги отримати млинця, іграшку, навіть додатковий бал на одному з уроків.

Воєвода: Увага! Всім, всім, всім! Нашою фортецею заволодили прихильники цариці Зими, сама ж вона тепер не хоче поступитися місцем Весні.

Г і н ц і З и м и (читають): Я, володарка цієї Країни, не хочу залишати своє королівство. Я зостанусь тут назавжди і буду правити усім чесним народом серед снігів, в лютий холод.

В о є в о д а : Громадо! Чи підкоримось ми Зимі? Тоді ж ніколи вже не побачимо, як відроджується наша земля. Чи може, завоюємо цю фортецю? Моє слово – вперед!

Після «бою» на площі відбувається суд над зимою. Її противники зачують і холод, і завірюхи, і нежить. Але їм важко заперечити, коли прихильники цариці нагадують про новорічну ялинку, катання на ковзанах і лижах... Як же бути?

В о є в о д а : Важке завдання – вирішити, хто з вас правий, а хто ні. Отже, пропоную провести Зиму з двору, але з великими

почестями! Нехай повертається до нас через рік! Тоді – ласкаво просимо. Зараз же – до побачення!

ІГРИ НА МАСЛЯНУ

Цар гори

Є давній, незмінний звичай серед молодих хлопців. Як тільки є поблизу невеликий горбочок, бугор, відразу ж хтось із найбільш сильних та сміливих першим вибігає на гору і кричить з викликом: «Я цар гори!». Потім кожен кидається на штурм пагорба і прагне захопити вершину, скинувши самого царя. Розгорається бурхлива та весела боротьба.

Організаторам цієї гри необхідно регулювати склад учасників, їх не повинно бути одночасно більше 10-15 чоловік. Старші не повинні боротися з молодшими.

Два Морози

Гра добре відома кожному з дитинства. Потрібен лише невеликий майданчик, приблизно 6х12 м.

Серед бажаючих обирають двох Морозів, здатних яскраво зіграти свої ролі.

Бажаючі збираються на одній із коротших, сторін майданчика. Посередині – два Морози. Вони звертаються до тих, що зібралися:

— Ми два брати молодці, два Морози.

— Я – Мороз-червоний ніс.

— Я – Мороз-синій ніс.

Удвох:

— Хто ж із вас насмілиться вирушити в дорогу? Учасники гри біжать. До кого з них торкнеться Дід Мороз, той зупиняється і «замерзає». «Розморозити» їх можуть інші учасники, до яких ще не торкнувся Мороз.

Сковорода

Грають хлопчики та дівчатка. Потрібно, щоб учасники були приблизно одного віку. П'ять-десять чоловік стають в коло і беруться за руки. Біля самих ніг проводиться коло —сковорода. Всі йдуть навколо сковороди.

Потім раптом зупиняються і починають тягнути своїх сусідів на сковороду, а самі обороняються, упираючись ногами. Хто наступив на сковороду, той обпікся. Всі знову біжать навколо сковороди.

7.3. Використання календарної обрядовості українців у молодіжному дозвіллі

«СВЯТО БАГРЯНЦЮ І ЗОЛОТА»

Сценарій осіннього балу⁹

Звучить пісня «Осіннє золото» (муз. І. Шамо, сл. Д. Луценка)

Облітають квіти, обриває вітер

Пелюстки печальні в синій тишині.

По садах пустинних "іде гордовито

Осінь жовтоноса на баскім коні.

В далечінь холодну без жалю за літом

Синьоока осінь їде навмання.

В'яне все навколо, де пройдуть копита,

Золоті копита, чорного коня.

Облітають квіти, обриває вітер

Пелюстки печальні й розкида кругом.

Скрізь якась покора в тишині розмита,

І берізка гола мерзне за вікном.

(В. Сосюра)

І в е д у ч и й : Вона підбирається непомітно, крадькома, без галасу й зайвої метушні. Йдучи вранці на роботу чи навчання, ви ще не помітили за глянцем щедрої зелені її втаємничених кроків, а повертаючись засвітло додому, теж не відчули: на дві-три хвилини став коротшим сьогодні день. Ви думали – серпень, як і всьєке літо, не має кінця. А диму без вогню не буває, ще два тижні тому в кронах деяких дерев зажеврили жовті, а подекуди й помаранчеві вуглинка. Мов підземна торф'яна пожежа, поширювалась роздмухувана вітром часу невидима вогняна повінь. І від маленької жарини зайнялося величезне багаття, то прийшла тепло-руда осінь...

**В вічно зелених лісах
Сталась пожежа велика,
Сосни, смереки в сльозах,**

**В морі зеленим – огні:
Ватри дуби розкладають:
Наче свічки жалібні,**

⁹ Сценарій підготувала Коряцька З. Г., головний методист бібліотеки дл юнацтва.

**Вітер регочеться дико.
Ясно берези палають.
Сосни, смереки в сльозах,
Вітер огонь розливає.
В вічно зелених лісах
Хтось загорівсь і вмирає.**

(О. Олесь)

2 ведучий: Ви чуєте, осінь прийшла! В обіймах розпаленої нею ватри згорятимуть листя, трави, квіти. Вкорочуватиметься відстань між сходом і заходом світила. Частіше розлягатимуться сметанної густоти тумани, остигатимуть ранки і малиновітимуть вечірні зорі. Осінь виганятиме на наші голови отари вологих хмар. Із них так радісно буде виглядати сонечко:

**Із-за хмар землі великій
Сонце щедро посміхається.
Зацвіли в саду гвоздики –
Осінь тільки починається.
В'яле листя жовтувате
На гілках іще тримається.
Буде теплих днів багато –
Осінь тільки починається.
Он край шляху не на лихо
До вільшини клен схиляється
В парі їм стояти – втіха...
Осінь тільки починається.**

2 в е д у ч и й : Осінь прийшла! Час птахам збиратися із дому — у дорогу далеко поспішати. Іде осінь на конях рудих: буде землю в красне прикрашати. Так іржа вже в'їлася у зачіски каштанів.

У ніжно-янтарних фатах стоять берези. Посивіли верби. Шафранові сарафани приміряють лини. Вржатимуть усіма барвами клени, а на татарські навіть боляче дивитися буде – так вони розжевріються, бузковими хвилями ходитимуть від поривів вітру осикові свитки. Вохра вкриє чоло могутніх і статечних мешканців дібров – дубів... Осінь чародійка кольорів, вересень – її вправний і меткий учень – швидко малюють декорації до прощального грандіозного карнавалу природи, чарівного балу-падолисту. Ви чуєте, увертюра цього балу звучить?

(Починає звучати музика)

Бал Осені розпочинається. Всім встати! – Зустрічаймо королеву Осінь!

(Заходить королева Осінь із свитою – дівчата в костюмах осінніх дощів – з гірлянд фольги і осіннього листя. Королева під музику підіймається на сцену, сідає на трон, свита розташовується навколо).

Королева - Осінь: Мені немає перепон. З хмар невтомними, моїми вірними красунями-дощами, на хвилях північного вітру несуть я землі прохолоду, урожай та достаток в господу. Зорі холодні довго мені світять та листя золоте дорогу встеляє. Вітаю всіх на цьому святі, здорові будьте і багаті, танцюйте, співайте, на сум осінній не зважайте.

2 в е д у ч и й: Час привітати нашу Королеву піснею. Оголошуємо на краще виконання осінніх романсів та пісень.

(Бажаючи виконують пісні)

1 в е д у ч и й: Скільки чудових пісень прозвучало, яке виконання найкраще, Ваша Величність?

Королева Осінь визначає переможця, відзнаками можуть бути медалі – «За краще виконання пісні», «За знання народних звичаїв» і т. д., осінні плоди і квіти.

2 в е д у ч и й: А тепер позмагаймося, хто більше знає пісень про осінь. Достатньо прочитати, або проспівати декілька рядків починаймо!

Конкурс триває, поки перелічують пісні, Королева Осінь виначає переможця.

Ч и т е ц ь : «Як осінь рання»

- 1. Як Осінь рання в золотім убранні являє міць,
Приємно в траві, в'ялі та духм'яні упасти ниці..
Цолиню пахне, листям, сон-травою. Яка вона?
Це значить -- прагне вже земля спокою і засина
Тінь пробіжить землею од хмарини, як згряя птиць.**
- 2. Захочеш слухать клекіт журавлиний: – ляж
горілиць.
Бездонне небо в синяві холодній, глибінь ріки,
І задивляються в страшну безодню легкі хмарки.
Відбилось там, в небесній оболонці, роздолля ник.
Їх надвечірній косий промінь сонця позолотии.**
- 3. І ось уже немов не на землі я – десь в глибині
Хитаючись, в німім чеканні млію, пливу в човні**
- 4. Хисткий мій човен плине за подою т а к , що за мить
Червоне сонце наді мною лише вхопить.**
- 5. Та сонце впало й закотилось долі, десь у траву,**

І в синю заводь вечора поволі я пливу.

(С. Крижанівський)

Звучишь вальс Є. Доги з фільму «Мій ласкавий, ніжний звір», під нього танцюють дівчата-дощі з свити Королеви.

Ч и т е ц ь : Так смутно прекрасні осінні дні,
Як з шелестом листя пожовкле спадає,
Нечутно той шелест за літом ридає,
Що всиуло в сосновій труні, –
Так смутно прекрасні осінні дні...
Краса переходу – найвища краса...
Прекрасне те листя, що впало під воги, –
Як трупом засохлим покриє дороги,
Ясніші стають небеса.
Краса переходу – найвища краса...

(В. Кобилянський)

І в е д у ч и й : В природі є свої свята. Перший сніг, перша зелень і цвіт. Перший слів солов'я. Відлига після довгих суворих морозів. У Осені, таке свято – безперечно листопад. Тихо ронить свій багрянець клен – пливуть вирізьблені листочки. За кожним легеньким подихом вітру в прощальному танку кружляють золоті листочки грабів, беріз, осик. Зриваються і летять листочки каштанів, від тонких стовбурців ліщини відриваються мохнаті кружальця, хоч вони ще зовсім зелені. Падолистом можна милуватись як водою, що тече, і як палаючим вогнем, безкінечно.

Ботаніки кажуть: Барвисті весняні, квіти приваблюють бджіл та інших комах, які їй сприяють опиленню... ну, а багряні осики, золоті клени, ясножовті берези, бронзові дуби, всі розкішні фарби осіннього лісу – кого й для чого вони приваблюють? Для кого падає це листя, для кого цей осінній вічний серпантин? Ч и т е ц ь : Нехай ботаніки розв'яжуть питання

Про різнобарвний лист у пору опадання,
Про ці розливи фарб про пишну цю красу, –
Я в серці з юних літ до скону пронесу.
Це листя трепетне на полі голубому,
Ці барки Пушкінські, цю урочисту втому,
Це горде золото, що падає у прах,
Ці прожилки тонкі на кленових листах,
На листі дубовім ці лінії різьблені,
Сліпучі бризки ці по мураві зеленій,

Цю суміш сміливу найяскравіших плям,
Цю смерть, увінчану таким живим життям!

(М. Рильський)

Звучить пісня «Падолист» (муз. А. Пащенко, сл. В. Герасимова, група «Краяни»).

2 в е д у ч и й : Давайте до цього осіннього хороводу увіллємося і ми. На початку вечора вам вручили номерки у вигляді осінніх листочків – дубових, липових, каштанових – тож хай буде хоровод на честь осені. Позмагаймося, хто швидше збереться в вервечку. Хто має номерки з дубовим листочком в одну, з липовим в другу, з каштановим в третю.

Розпочинаємо!

(Дівча та доці допомагають організувати хоровод).

(Танцювальна пауза).

Ч и т е ц ь : Квітка осіння давно одцвіла,
Пісня остання давно оддзвеніла...
Скінчене свято пісень і тепла,
Снігом блискучим земля забіліла.
Літо і в серці давно одцвіло.
Рясно снігами його замітає...
В далеч туману життя о дійшло,
Вічність байдужа стоїть і чекає.

(О. Олесь)

Звучить пісня «Цвітуть осінні, тихі небеса» (муз. О. Білаша, сл. М. Ткача).

1 в е д у ч и й : Ні одна пора року так не живить натхнення і смутку, як осінь. Пушкін порівнював її із красунею, що вмирає, для Лесі Українки осінь – цариця мужня, але також приречена. Напевно жоден поет не обійшов в своїй творчості осінні мотиви. А скільки чудових рядків про осінь створили українські митці: можливо тому, що українська осінь така мальовнича: відліт журавлів, озимина, що зеленіє скільки сягає око, змовклі, оголені поля і луги – усе це віє невимовним смутком і поезією.

Ч и т е ц ь : Холонучи, стелиться далина,
Спокійним сяйвом земля залита,
І осені глибока борозна

Вже перетнула теплу стежку літа.
Вже й сонечко від літньої путі
Знай віддаляється, мов хоче збоку
На кетяги й на скирти золоті
Натішити своє хазяйське око.

Не тягнеться закохана земля
До нього вітами: щаслива мати,
Вона схиляє у саду гілля,
Мов груди сповнені для немовляти.

(В. Мисик)

2 в е д ч и й : Чи впізнаєте ви твори українських класиків про осінь? То ж кому належать ці рядки?

1. Висне небо синє,
Синє, та не те
Світе, та не гріє
Сонце золоте.
2. Оголилось поле
Від серпа й коси,
Ніде приліпитись
Крапельці роси.
3. Темная діброва
Стихла і мовчить,
Листя пожовтіле
З дерева летить.
4. Хоч би де замріяла
Квіточка одна,
Тільки й червоніє,
Що горобина.

(Я. Щоголів)

1. Уже Осінь красить листя,

Тополя жовтіє

Верби, лози опадають,

Берест червоніє.

2 Скрізь, де глянеш, пусто в полі,

Де-де козак оре, –

І вже птиця в край тепліший

Одліта – за море.

3. Вже не гріє сонце ясне,

Мовби одцуралось,

Та і небо скрізь, як глянеш,

У туман убралось.

(О. Афанасьєв-Чужбинський)

1. Сумно, марно по долині,
Почорнілі білі цвіти,
Пожовк лист на деревині,
Птах полетів в інші світи.

2. Від запада сиві хмари
Цілу землю заливають,
Чагарями нічні мари
З вітрами ся розмовляють.

(М. Устиянович)

1. Край берега, у затишку,
Прив'язані човни,
А три верби схилилися,
Мов журиються вони,

2. Що пройде любе літечко,
Повіють холода,
Осиплеться їх листяточко –
І понесе вода.

(Л. Глібов)

Минають дні, минають ночі,
минає літо. Шелестить
пожовкле листя, гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить,
І все заснуло...

(Т. Шевченко).

Ідуть дощі. Холодні осінні тумани клубочать угорі й спускають на землю мокрі коси... Пливе у сірі безвісті нудьга, пливе безнадія, і стиха хлипає сум. Плачуть голі дерева, плачуть солом'яні стріхи, вмивається сльозами убога земля: і не знає, коли осміхнеться. Сірі дні змінюють темні ночі. Де небо? Де сонце? Міріади дрібних крапель, мов умерлі надії, що знялись занадто високо, спадають додолу і пливуть, змішані з землею, брудними потоками. Нема простору, нема

розваги. Чорні думи, горе серця, крутяться тут, над головою, висять хмарами, котяться туманом, і чуєш коло себе тихе ридання, немов над умерлим... (М.Коцюбинський).

1. Скрізь, де не гляну, сухі тумани розляглися,
Поле і гай у серпанки тонкі повилися,
Марево біле покрило і річку, й агу,
Вітер з полудня несе без кінця ту югу.
2. Світло сліпить, та не грає веселе проміння,
Вітер гуде, та задуха гнітить, мов каміння.
3. Так у розлуці з тобою кохання мое
Світить і смутить, буяє й життя не дає.

(Л. Українка)

1. Осики лист кровавий із гіллини
Паде, немов ножем його пробито,
Жалібно жовте листя березини,
Здається, шепче: «Літо, де ти, літо?».
2. Лиш дуб могучий, жолудьми багатий,
Спокійно в темну зимпу даль глядить –
Таж він не дарма тепле літо втратив!
Най в'яне листя, най метіль гудить,
Се сил його не зможе підірвати,
І плід його приймесь і буде жить!

(І. Франко)

Хмарна, вітряна осіння ніч, останній жовтий відблиск місяця гасне в хаосі голого верховіття. Стогнуть пугачі, регочуть сови, уїдливо хававкають пушки, раптом все покривається протяглим сумним вовчим виттям, що розлягається все дужче, дужче і враз обривається, настає тиша, починається хворе світання пізньої осені. Безлистий ліс ледве мріє проти попелястого неба чорною щетиною, а долі по узліссі снують розтріпаний морок. (Леся Українка «Лісова пісня»).

Ой там зірка упала, як згадка.
Засміялося серце у тузі!
Плачуть знову сичі...
О, ридай же, сріблій:
Ходить осінь у лузі.

(ПІ. Тичина)

Королева Осінь відзначає кращих знавців літератури. Звучить пісня «Я кличу осінь» (муз. А. Злотника, сл. В. Че? редниченка, вик. Т. Кочергіна).

Ч и т е ц ь : 1. На краєчку літа,
На початку осені
Вся земля нагріта
Промінцями косими.
Промінцями ніжними,
3. Тихими, старанними,
І не зовсім пізніми.
І не дуже ранніми.
За далеким обрієм
Літо не кінчається

4. Просто в небі доброму
Промінці вриваються.
Просто – сніг і вітер,
І холодні ночі
На землі нагрітій
Відпочити хочуть.

(Ганна Чубач)

Ч и т е ц ь : 1. Над мою осінню пливе
Білий смуток бабиного літа.
Посвіло небо світове,
А мені не хочеться сивіти.

2. Листопадом стеляться літа,
Але я не скаржуся на втому
Наді мною осінь проліта
На коні багряно-золотому.

3. Поспішають ранні журавлі,
А мені не хочеться спішити.
До моєї теплої землі,
Небо літом бабиним пришите.

4. Ти не дихай, осене, здаля
Сніговою хмарою на мене.
Сивокоса матінка-земля
Ще колише сни мої зелені.
5. Молодими чарами зерна
Ця земля мене заворожила.

**Тасмниче дивиться вона ,
Голубими зорями ожини.**

- 6. Перестигле небо світове
Розсікає ниточка нагріта
Над моєю осінню пливе
Білий смуток бабиного літа.**

(П. Перебийніс)

2 ведучий: Так, це чудовий дар Осені – ті дні несподіваного тепла, майже літнього. Пронизлива синь неба і сріблястий блиск павутинки, гіркуватий аромат і ледь відчутна прохолода вітру – це все бабине літо.

Звучить уривок пісні «Бабине літо» (муз. Д. Січинського, сл. Говалевича, вик. М. Бойко).

Танцювальна пауза.

Ч и т е ц ь : Що було – не вернеться, одгуляло, жовто...
Запливає вересень у затоку жовтня.
Вересню мій, веслами в село греби,
Ждуть тебе на березі з кошиком гриби.
Чаль хутчій до берега, бо встає над світом
Із протоки берінга скрижанілий вітер.
Ти ховайся у яблуко, в терен і у кріп.
Ти втікай у ямби, а хочеш – у верлібр.
А як піде з висвистом завірюха клята,
Попросись у прихисток під долоною ратая,
Де між ліній світяться дати і віки,
Де дванадцять місяців сплять, як малюки...

(Б. Олійник)

1 в е д у ч и й : Мчить осінь над українською землею на своїх чарівних конях – вересні, жовтні то листопаді. Як поетично називали наші предки ці місяці улсинку, прощального буяння природи. Давньоруська назва дев'ятого сина року ревун та хма-рень чи хмурень. Вірогідне пояснення назви – ревун від дикого сурмління оленів та лосів, що кличуть собі пару, або від ревіння вітру, що о цій порі набирає сили.

Та зберіг до сучасності цей місяць імення – вересень: чи то від врасенця, ранішнього інею, чи від буяння вересу, однієї з найулюбленіших на Україні рослини.

Ч и т е ц ь : Буйнотрав'я доли завітчало –
Тільки в нім згасання узнаю!
Перелітним птахом прокричало,

Вересом запахло у гаю,

Спалахнуло червоно... розквітло,

Висріблило шати туманів,

Перейшло із темряви у світло

І від грому – до напівтонів.

Соком стиглих ягід пролилося

Розглядало сиві комиші...

Та найкраще свідчення, що осінь, –

Радість і тривога на душі.

(Л. Тендюк)

2 в е д у ч и й : Жовтнем наступний місяць називали ще за Київської Русі. Траплялася ще назва паздерник, від старослов'янського паздер, тобто костриця, що лишається від переробки конопель чи льону. У народі його охрестили рум'янцем осені, корінником (середній кінь у трійні), «Місяцем голої землі, крижаних дощів, мокрого снігу», а ще називали його брудник, бо ані колеса, ані полоза не любить. Як підмічено здавна – міжсезоння.

Ч и т е ц ь : 1. Чахне літечко старе

В нетрях несходимих.

Сипле золото з дерев

Осінь-кевидимка.

2. Прокидається сова –

Хтось траву толочить.

Може, мавка лісова,

Може потороча...

3. Хай опудало нічне

Спить собі спокійно.

Бо нікому не страшне

Лісу шепотіння.

4. То не лихо, не біда,

То у падолисті

Чеше осінь молода

Коси золотисті.

5. Світять нетрі лісові

Жовтими латками.

Ходить осінь по траві

Босими листками.

(П. Перебийніс)

І в е д у ч и й : За вереснем-дозбирачем і жовтнем-багрянцем приходить листопад – останній осінній місяць, «рідний бра зими». Одвічна його слов'янська назва – грудень, від груд змер злої землі. Колись, а подекуди й нині, за короткі дні й холод називали його купець, безлиста зима, листогній, напівзимнит «зніми одяг», роздягальник, присмерки року, ворота зими.

Ч и т е ц ь : 1. Прозора Осінь закутила

Покірно-п'яний листопад...

Прощай, листям прошелестіла –

І не оглянешся назад.

2. Лиш непомітно здригнуть плечі

І нижче схилиться чоло...

Тим часом лле навколо вечір

Своє рожево-синє скло.

3. Червона мідь квітчає світи

Осіннім думам в унісон,

Наздожене, прошепче вітер,

Що все розвіється, як сон...

4. Що побудує грудень вежі

І засніва юга пісні

На тих стежках і дальніх межах,

Де ти ходила по весні...

(Е. Григорук)

2 в е д у ч и й : Якби наші предки не називали свої місяці, жили вони від свята до свята, від празника до празника, відповідно народних і релігійних свят, а в осені їх так багато, чи ж знаєте ви звичаї, пов'язані з осінніми святами? Знаєте. То спробуйте відповісти на питання, назвати свято та дату.

Усікновення голови Іоанна Хрестителя. 11 вересня.

У цей день не працювали, особливо не сікли ножем чи сокирою всякий круглий овоч – капусту, буряк, картоплю.

Друга. Пречиста, Різдво Богородиці. 21 вересня.

Про це свято в народі казали: «Прийшла Пречиста – принесла старостів нечиста», «Прийшла друга Пречиста – взяла комарів нечиста», «Прийшла Пречиста – на дереві чисто». Ввалюється, що

цього дня остання птиця відлітає у вирій, а гадюки і вужі ховаються в листя, залазять в землю, щоб перебути зиму, тому в цей день до лісу не ходили.

Воздвиження або Чесного Хреста. 27 вересня.

Про це свято в народі ще казали: «Хто не обсіявся до Чесного Хреста, той не варт собачого хвоста».

Цей день у народі ще звали «капустником», бо, за повір'ям пошаткована капуста буде смачна, довго і добре зберігатиметься.

Єфросинії. 8 жовтня.

Про цей день мовилось: «Не треба в капусту й олії, як пошаткуєш на Фросинії».

8 цього великого релігійного свята починалися вечорниці, що тривали до Великодня, а також масово гуляли весілля.

Покрова. 14 жовтня.

«Прийшла Покрова – сиди, чумаче, вдома», «Прийшла Покрова – всохла діброва», «Покрова накриває траву листям, землю снігом, воду льодом, а дівчат – шлюбним вінцем».

Це свято вважалося жіночим. До нього ще дозволялось засилати сватів. Після цього дня свійських тварин вже не виганяли на пасовисько.

Дмитра. 8 листопада.

Це свято сповіщало про зиму, що «Прийжджає на білому коні» після нього закінчувалися весілля, за цим днем завбачали весну. *Михайла. 21 листопада.*

«Як Михайло закує, то Микола розкує», «Якщо Михайло з дощем не услужить – добру суху весну ворожить», «Після Михайла хоч за шкандибайла».

В цей вечір готували смачну обрядову вечерю: борщ, локшину, пиріжки, смажили м'ясо. За звичаєм, до батьків приходили вечеряти дочки з зятями, котрі недавно побралися, куми та одинокі сільчани. Хлопці і дівчата організовували вечірку-склад-чину.

Пилипа. 27 листопада. Про нього казали: «Чи дуб, чи липа – нині Святого Пилипа» «Хто святкує Пилипа, той буде голий, як липа».

Королева Осінь відзначає переможців.

1 в е д ч и й : Прикрашає землю Осінь квітами – такі вон запашні, такі яскраві та розкішні. Можливо тому, що це прощальний дарунок чарівниці осені перед довгою, холодною зимою.

Звучить «Вальс квітів» (із балету Чайковського «Лускун чик». На грп.: «Свадебный сувенир»).

Виходять пари – юнаки і дівчата. Дівчата одягнені в костюми осінніх квітів, або тримають букети цих квітів, у юнаків квітка партнерки пришпилена до грудей. Пари кружляють вальсі. Партнери по черзі підводять дівчат до мікрофона аб на авансцену. На фоні кружляючих під музику пар дівчат читають вірші.

Б і л а т р о я н д а : 1 . Останні троянди,
Білі троянди.
Вересневі
троянди.

Вони одяглися
В ризи невинності,
В шати дівочої чистоти,
Вони крізь осінній туман
Ледве пригадують літо,
Сонце і грози,
Краплисті дощі і веселі веселки,
Ночі душні і поранки рожеві,
Вони, як вві сні,
Бачать весни коливання зелене,
Чують безсмертні слова солов'їні,

2. Дотики вітру щасливого ловлять...

А все це живе в них:

Весна запахуща

І пристрасне літо.

Вітер, веселки і грози –

Все це живе в них

І житиме доти,

Доки бичем смертоносним

їх мороз не ударить,

Доки на землю не зронять

Останніх своїх пелюстків

Білі троянди,

Вересневі троянди.

Останні троянди.

(М. Рильський)

- А й с т р а : 1. Опівночі айстри в саду розцвіли...
Умилась росою, вінки одягли,
І стали рожевого ранку чекать
І в райдугу барвів життя убирать...
2. І марили айстри в розкішнім півсні
Про трави шовкові, про сонячні дні, –
І в мріях ввижалась їм казка ясна,
Де квіти не в'януть, де вічна весна...
3. Так марили айстри в саду восени,
Так марили айстри і ждали весни...
А ранок стрівав їх холодним дощем,
І плакав десь вітер в саду за кущем...

(О. Олесь)

- М а л ь в а : 1. Мамо світяться мальви
На світанку зими,
їх вітри не зламали,
їх не вбили громи.
2. Над літами, світами
Я лечу, я іду.
Бачу, мамо: світає
У холодному саду.
3. За рожевим туманом
Снить морозами иуть.
Ти чекай мене, мамо,
Поки мальви цвітуть.
4. Теплих днів ще багато
Нам віщують вони.
Ген за мальвами хата
Вплива з даліни.
5. Перед мальвою, мамо,
Я повік у боргу.
Мамо, світяться мальви.
Червоніють засмучені мальви

На снігу,
Та й на білім снігу.

(П. Перебийніс)

Біла хризантема:

1. Коли вмирати –
Тільки від краси
Червоних канн
і цих тополь крислатих,
Б той час, коли
Вечірні голоси
Розпочинають
Землю колисати...
Коли вмирати – тільки восени.
Коли сумують білі хризантеми.
Коли ще обрій наче і ясний
І купол неба височіє темно.
2. Коли вмирати...
Що я гомону?
Мабуть, печаль цю
Натрусила осінь?
Мені ще довго
Посміхатись дню,
В мені ще сили молодої досить!
І все-таки, мій світоньку ясний,
Буває так, що і самі не ждемо...
Так спрагло хочу жити восени,
Коли сумують білі хризантеми!

(Г. Чубач)

Жоржина: **1. Уже і вересню кінець,
Настали дні холодні,
До нас, я чула, морозець
Прийде вночі сьогодні.
Впаде на луки, на гаї,
Побілить лист на вишні...**

**2. Погасить сонечка мої
В саду жоржини пишні.
Та я морозцеві тому
Не дам жоржин стоптати:
На руки ніжно їх візьму**

І понесу до хати! (М.

Познанська)

Червона троянда:

**1. Ох, розкрились троянди червоні,
Наче рани палкі, восени,
Так жалібно тремтять і палають –
Прагнуть щастя чи смерті вони?**

**2. Не осиплються тихо ті квіти,
Не настане життя в них нове,
Ні ударить мороз до схід сонця
І приб'є поривання живе.**

**3. І зчорніють червоні троянди,
Наче в ранах запечена кров...
Ох, нехай же хоч сонця нап'ються,
Поки ще їх мороз не зборов.**

(Леся Українка)

Пари під звуки вальсу покидають зал. Виносять столи з осінніми квітами, плодами та листям.

1 ведучий: Осінь-господиня обходить дозором сади, ниви і городи, щоб ніде не було нестачі, щоб овочі і плоди скрізь принесли рясний врожай і радість. Осінь – ужинок року, час квітів і плодів. Гляньте, які вони добірні і красиві! Але вправні і дотепні можуть підкреслити їх красу, вишуканість чи представити їх в гумористичному плані. Запрошуємо бажаючих скласти композиції з цих дарів осені та дати їм поетичну чи гумористичну назву.

(Поки бажаючі виходять, звучить пісня «Треба йти до осені» (Муз. О. Білаша, сл. С. Пушика, вик. Д. Гнатюк).

2 ведучий: А поки наші умільці складають свої композиції, давайте повправляємось в Гречності? Запрошуємо пари.

(Пари виходять на сцену).

Пропонуємо вам обмінятися компліментами, використовуючи осінні явища, квіти, плоди.

Наприклад:

Ваша зачіска, як розкішна хризантема,
Ви міцні, як огірочок,
Ваші очі, як ранковий туман і т. д.

Яка з пар зможе довше знаходити компліменти? Починаємо по черзі.

Королева Осінь відзначає пару переможців. Після цього розпочинається демонстрація композицій, Королева Осінь визначає

найкращих. Можна провести лотерею за номерками, де призами будуть створені композиції, інші сюрпризи.

1 ведучий: А зараз час вибрати «Міс балу» – найчарівнішу, найпривабливішу, найвправнішу в танці – і взагалі – най..., най..., най...кращу. При вході до залу вам видали листочки з печатками організаторів балу (Королеви Осені). Напишіть на них прізвище, ім'я, по батькові чи номерок дівчини, яка по вашому гідна титулу «Міс балу» і віддайте цей листок для підрахунку.

Звучить музика. Дівчата-доці збирають листочки, підраховують. Королева Осінь виголошує результати і коронує «Міс балу».

1 в е д у ч и й : На честь «Міс балу» оголошується вальс!

Танцювальна пауза.

Ч и т е ц ь : 1. **Обривається листя й летить,
Із поживклого дуба спадає
І на сонці, як цвіт,
мерехтить,
Як рожеві метелики, грає.**

2. **Над усім – голубінь, голубінь,
Непорушного повна спокою.
Тільки в лісі багато тремтінь,
Хоч проходять вітри стороною.**

3. **Ліс стрічає заморських пташок,
Що стомилися в ірій легіти,
І тебе, як до нього зайшов,
Щоб душею ти зміг відпочити.**

(М.Шпак)

2 в е д у ч и й : Як швидко біжить час... Так і злітають аркушки з календаря. Вже незабаром відшумить осінь холодними дощами, вітрами – падолистами – і відійде, розкривши навстіж ворота зимі. Покине нас, залишивши по собі добру пам'ять та високу тугу за теплом та розквітом природи.

Ч и т е ц ь : **Уже давно одрум'яніли
Солодкі яблука в садах.
І жовті осені вітрила
Вітри напнули в дальній шлях.
Хрумтить, як скло, під кроком знову
Води замерзлої слюда.**

**І у хустині малиновій
Зоря у вікна загляда.
Уже не та блакить над нами,
Уже коротші стали дні. .
І десь летить зима полями
На білогривому коні.**

(В. Сосюра)

Королева Осінь: Закінчується бал. Зараз дозвучать останні акорди танцю і ми попрощаємося – не назавжди, а до наступного року, до наступної осені, до наступного балу. Знову запалахкотіють багрянцем і золотом парки, сади і ліси, наллються стиглістю овочі і фрукти, засріблиться павутинка «бабиного літа» і я знову запрошу вас на свій бал. Прощайте. До наступного року.

(Прощальний танець – під пісню «Кленовий вогонь» муз. Івасюка, сл. Ю. Рибчинського, вик. С. Ротору).

Список грамзаписів українських пісень про осінь.

Журавлине перо / муз. Г. Татарченка, сл. В. Крищенко. – На грп.: Алла Кудлай. Роксолана.

– На грп.: Співають гори. Михайло Сливоцький. Вок. квартет «Легінь». Інструм. квартет «Усмішка».

– На грп.: Пісня для тебе. Співає Володимир Турець.

Осінь багряна / муз. Ю. Шафірова, сл. М. Задоржного. – На грп.: Незрівняний світ краси: співає Назарій Яремчук.

Останній твіст / муз. П. Дворського, сл. В. Кудрявцева та Н. Яремчука. – На грп.: Незрівняний світ краси: співає Назарій Яремчук.

Я кличу осінь / муз. А. Злотника, сл. В. Чередниченка. – На грп.: Звездный час. Поет Татьяна Кочергина.

Бабине літо / муз. Д. Січинського, сл. Говалевича. – На грп.: О не забудь! Марія Бойко: сопрано. Українські романси.

Падолист / муз. А. Пашенка, сл. В. Герасимова. – На грп.: Український сувенір. Група «Краяни».

Цвітуть осінні, тихі небеса / муз. О. Білаша, сл. М. Ткача. – На грп.: Пісні для тебе. Співає Володимир Турець.

Осінній цвіт калини / муз. Б. Янівського, сл. Б. Стельмаха, вик. О. Боровець. – На грп.: Естрадне мелодии. Янівський Б. Естрадні пісні.

Відлітають журавлі / муз. О. Білаша, сл. В. Гужви, перекл. В. Юхимовича. – На грп.: Дніпрянка: Тріо бандуристок.

Кленовий вогонь / сл. Ю. Рибчинського. – На грп.: Пісні Володимира Івасюка співає Софія Ротару.

ОЙ АНДРІЮ, АНДРІЮ...

(Сценарій вечорниць)¹⁰

Святково прикрашена світлиця. На столах скатертини, у кутку ліжко з подушками, піч, біля неї стоїть коцюба і лопата, вздовж лави.

Ідуть дівчата та хлопці. Хлопці співають українську народну пісню «Ой чи чули, добрі люди». (Фольклорна веселка. Укр. нар. пісні з голосу А. Голентюк. – К. – 1994. – С.197).

Ой чи чули, добрі люди,
Такою новину
Ходив хлопець до дівчини
Та й на вечоринку.
Не багато в неї бував,
А чотири рази,
Вона мені показала
Усі перелази.
А тудою треба зайти,
А тудою вийти,
А тудою утікати,
Як хто буде бити.

Вони стукають у двері і говорять: «Добрий вечір, господине, а чи можна до вас на вечорниці?».

Г о с п о д и н я С вона ж ведуча вечорниць) запрошує гостей і говорить:

Поспішайте, дівчатонька,
Все приготувати,
Бо вже пора вечорниці
Всім нам починати.
Ось наліпим вареників
Біленьких, смаченьких
Та й запросим до нас в гості
Хлопців гарненьких,
Щоби вони разом з нами
Дружно працювали,

¹⁰ Сценарій підготувала Прийма К.А., головний бібліотекар обласної бібліотеки для юнацтва.

Андріївські вечорниці

Піснею стрічали.

Коли всі разом зібрались, готують гуртом

вечерю.

Г о с п о д и н я (з а р о б о т о ю):

Сьогодні 13 грудня, день святого Андрія Первозванного. А чи знаєте ви, звідки походить це свято? Дівчата і хлопці (*разом*): Ні!

Г о с п о д и н я: Тож пригадаємо старовинну християнську легенду (*розповідає*). Стародавня християнська легенда каже, що апостол Андрій Первозваний проповідував християнство в Царгороді на побережжях Чорного моря та в околицях Києва.

Одного разу приплив він у Дніпрове гирло, потім вгору Дніпром, та й став під горами на його березі. Вставши вранці, сказав ученикам, що були з ним: «Чи бачите ці гори? На цих горах засяє ласка Божа, і буде великий город». І Бог побудує багато церков. І вийшовши на ці гори, поблагословив їх і поставив хрест, і помолившись Богові, зійшов з цієї гори, де опісля був Київ».

Ось така історія походження цього свята. Андрій Первозваний – християнський святий, але в народі звичаї і обряди мають ще дохристиянський характер. Це було найвеселіше свято з жартами і гумором, спільною роботою, випіканням калити та іграми з нею.

Ой, чи ви бачите, на дворі стає поночі, треба йти до криниці по воду, дівчата, ідіть тихенько, щоб хлопці не побачили. Воду несіть не відром і не глечиком, а ротом.

Дівчата виходять. Набирають води. Несуть. А буває й таке, хлопці зазриміють, що дівчата воду несуть, тоді давай їх смішити.

1 х л о п е ц ь (*Вивертає кожух і починає мекати по-козячому та ходити вихиласом*).

2 х л о п е ц ь (*Видає із себе цигана і говорить різні небилиці*).

Якщо дівчат розсмішать, приходиться другий-третій раз їти до криниці. Або хлопці ще варту виставлять, щоб дівчата не могли набрати води.

Д і в ч а т а (*просять*): Ідіть собі геть, хлопці, ми води наберемо.

Х л о п ц і (*відповідають*): Макітру вареників на стіл – підемо.

Д і в ч а т а: Та будуть вареники – їжте, хоч лусніть, тільки води дайте набрати.

Х л о п ц і: Гаразд, беріть. Отак і домовились.

Хлопці ідуть за вином чи медівкою, а дівчата, набравши в рот води, повертаються до хати. На цій воді місять тісто на балабушки та калиту.

Г о с п о д и н я : Моя бабуся розказували, що колись балабушки робили з пшеничного тіста, і ми теж так будемо. (*Місить тісто*). Коли воно підійде, саджаємо в піч. Як балабушки спечуться і вистигнуть, кожна з вас повинна позначити своє тістечко кольоровою ниткою чи папірцем. (*Дівчата так і роблять*).

Г о с п о д и н я : А зараз беремось до калити. Кожна з вас буде місити тісто. Починаємо з найстаршої дівчини, а закінчимо наймолодшою. (*Всі по черзі місять тісто*).

Г о с п о д и н я (*продовжує*): У замішане з пшеничного борошна тісто додаємо мед, родзинки, а зверху посипимо маком. (*Розповідає*). Калита під стелею символ сонця і Бога предка, і Бога шлюбу, мак у коржі – зорі на небі, дітки Сонця, мак-зорі віщує безліч кіп на полі (високий урожай), гурти худоби в оборах (кошарах), пасовиськах – взагалі багатство та достаток, що його творить і подає (Дажбог).

Д і в ч а т а (*співають*): **Гори, гори, вогонь, ясно,
Спечи нам калиту красну.
Щоб ми її кусали і горя не знали.**

Г о с п о д и н я : Перед тим, як саджати калиту в піч, давайте дорогу до неї скропимо водою.

Д і в ч а т а / *приказують*): **Водице-студенице,
Окропи калиті дорогу,
А від печі до стелі,
Щоб були ми веселі.**

Господиня садить калиту в піч. Водю, що залишилась, вмиває кожну дівчину і примовляє: «Аби всі були гарні та красні, як наша калита». Запікають калиту так, щоб вгризти було важко. Поки калита в печі, дівчата займаються своїми справами. Співають українських народних пісень «Чом ти не прийшов» та інші (Фольклорна веселка. Укр. нар. пісні з голосу А. Голентюк. – К., 1984. – С.106).

Г о с п о д и н я : Оце дивлюсь я на вас, дівчата, і пригадую. Розповідали моя мама і бабуся, коли вони були молодими, також збиралися на вечорниці. Вони вишивали, пряли, дерли пір'я на подушки і обов'язково ворожили.

Д і в ч а т а : Давайте і ми поворожимо.

Г о с п о д и н я : Думаю, що вже наші балабушки спеклися (*заглядає в піч*). Може, почнемо з них (*виймає з печі*).

Кожна з дівчат бере по дві балабушки і викладає в ряд на простеленому рушнику (для себе і судженого). Випускають пса, якого цілий день тримали впроголодь.

Дівчата (промовляють): передні балабухи – це пари, а задні за ними – дружки та бояри. Песику, хапай! *(І уважно стежать).*

1 дівчина: Мою балабушку собака з'їв першою.

Господиня: Ти найшвидше вийдеш заміж.

2 дівчина: А мою собака обнюхав та перескочив до іншої. *(дівчина засмутилась).*

Господиня: Не переживай, ну цього року шлюб тобі не усміхнеться, почекаймо наступного.

3 дівчина: А мою балабушку пес забрав і поніс аж у той закуток.

Господиня: Значить, судилася тобі доля вийти заміж на чуже село. Як добре, що собака не надкусив нічиєї балабушки і не покинув, «бо тоді подружнє життя розпадеться».

Дівчата (до господині): А ще як ми погадаємо? Ви обіцяли!

Господиня: Я вам, розкажу як ще моя бабуся гадали. Почнемо ось з чого. Вам варто розбігтися по сусідах і послухати під вікном, що говорять у їх хаті *(дівчата уважно слухають).* Якщо господар говорить на дітей: «Сядь» – це віщувало, що шлюб не відбудеться, і навпаки, коли чулося: «Йди, принеси води», або «Сходи, корову нагодуй», – то невдовзі прийдуть свати.

А ще можна підійти до вікна і запитати: «Дядьку, де ваші ключі». Все залежить від того, що скаже господар. Господар може гнівно відповісти: «У вівсі, щоб посивіли ви всі», або навпаки: «Ключі наші у пшениці, щоб ви усі були молодичі».

1 дівчина: Ходім на подвір'я *(всі виходять).*

2 дівчина: Порахуємо кілки на загорожі, кому що випаде. Якщо парна кількість – бути в парі в цьому році, а якщо ні – чекати треба наступного Андрія.

1 дівчина: Ой, як цікаво знати, який характер матиме суджений. Кожна з дівчат із зав'язаними очима прямує до загорожі, що тримається на кілках.

2 дівчина (бере руками кілок, який попався): А мені попався рівний, прямий.

1 дівчина: Суджений у тебе буде гарний, стрункий. А який же мені попадеться? *(Вибирає).* Дивіться, а він кривий, нерівний. Напевно не повезе мені з судженим, буде п'яниця.

3 дівчина: А мені попав грубий, товстий, широкий.

Д і в ч а т а (її відповідають): Матимеш багатого жениха!

І д і в ч и н а : Можливо, погадаємо, з якої сторони будуть наші женихи, куди ми заміж підемо, чи в своєму селі залишимося. Чобіт через хату будемо кидати! Д і в ч а т а : Авжеж попробуємо.

(По черзі кидають чобіт і говорять): не чобіт кидаю, – судженого зазиваю. Хай серцю моєму скаже, аби знала, в який бік стоїть моя нога. (Чути сміх).

Це хлопці за хатою. Вони, причаївшись, спостерігають, що роблять дівчата, адже знають, що дівчата у Андрія долю питають, судженого вибирають і стараються побешкетувати, дівчат налякати. Схопивши кинутого через хату чобота, хлопці втікають.

Д і в ч а т а (кричать їм навздогін): Верни втрату, дам тобі горішків.

Дівчата кидають горіхи. Покинувши чобіт, хлопці збирають горішки. Хто найбільше збере, тому буде добре вестися у господарстві: вівця матиме двійко ягнят, корова – телят.

Г о с п о д и н я (виходить на вулицю, звертається до дівчат): Можете збігати до річки для того, щоб дізнатися про ремесло майбутнього чоловіка. Вам треба занурити руку у воду, а що дістанеться з дна (шматок шкіри, соломинка, тканина, деревина), – такою буде професія судженого: швець, хлібороб, ткач, стельмах, бондар.

Г о с п о д и н я (продовжує): А тепер ще коноплі посійте, льон.

Дівчата розсіюють насіння по снігу, примовляючи:

**1. Андрію, Андрію,
Я на тобі коноплі сію,
Нехай буду знати,
З ким буду їх збирати.**

Або:

**Андрію, Андрію
Конопельку сію,
Спідницею волочу,
Заміж вийти хочу.
Дай, Боже, знати,
З ким весілля грати.**

(Дівчата згрібають насіння в жменю разом зі снігом і несуть до хати).

Г о с п о д и н я : Рахуйте зернята, якщо буде парна кількість зернин, то доля знайдеться, а коли ні, – потрібно чекати наступного

Андрія! А може, хто хоче свою долю ще так відгадати! Беріть тарілки та ходіть до печі, а я буду класти під них речі. Тільки ви не підглядайте. *(Вона це робить так, щоб дівчата не помітили. Тоді кожна дівчина по черзі витягує з-під тарілки те, кому що дістанеться)*.

Г о с п о д и н я : Лялька – зрадить тебе милий, Ключі – бути тобі господинею, Перстень – будеш дружкою, Нитки – будеш ще сім років дівувати, Хустка – вийдеш заміж у м'ясниці.

Д і в ч и н а : А ми ще чобота не переставляли. *(Кожна бере свій чобіт і переставляє аж до кінця кімнати, до порога, чий перший стане на поріг та дівчина першою вийде заміж)*.

Г о с п о д и н я : Є ще один спосіб ворожити. Поки я буду шукати свічку, ось вам череп'яна миска. *(Господиня бере на припічку воскову свічку та сірники і, вимкнувши світло, запалює вогник)*.

Г о с п о д и н я : Почнемо з тебе Марійко, бери свічку. Запалюй. А тепер нахилий її, щоб віск капнув у воду. Він одразу застигне, і чекай, поки пристане до берега. *(Спостерігаючи, так роблять по черзі всі дівчата)*.

Г а л и н а : Щось він не хоче приставати до берега!

О к с а н а : Ось як він повільно припливає.

Г о с п о д и н я : Чий це він!

О к с а н а : Та чий же ж, Марійчин.

Г о с п о д и н я : О ще трішки, нарешті зупинився. Марійко, скоро заміж вийдеш. *(Помовчавши)*. Напевно, годі вже гадати, бо пора калиту покуштувати. Адже ми щось зовсім про свою калиту забули.

(Господиня виносить калиту).

Г о с п о д и н я : Ой я з жита сповита

Та й сонцем налита – Для красного цвіту По білому світу. *Дівчата з господинею беруть калиту, прив'язують до неї червону стрічку, яку протягують через кільце в стелі або високій стійці. Підвішують її високо, щоб не можна було дістати*.

Д і в ч а т а п р о м о в л я ю т ь :

У небо, наша калита, у небо А ти, сонечко, підіймись, Ми калиту чіпляємо, На місяць поглядаємо, Свою долю – радість закликаємо... *(Чути стук у двері. Заходять хлопці)*.

М и к о л а : О, Андрій на сволиці калиту причепив. *Хлопці вітаються. Добрий вечір, з калитою!*

Д і в ч а т а і г о с п о д и н я : Добрий вечір!

Коли молодь зійшлася до хати, вибирають пана Калитинсь-кого. Він повинен мати веселий характер, удатливий на різноманітні витівки та жарти парубок.

Починається дійство.

Пан Калитинський запрошує пана Коцюбинського, себто того хлопця, якого вибрали і він має їхати на коцюбі. Пан Коцюбинський бере поміж ноги коцюбу і «в'їжджає» на ній до калити.

П а н К о ц ю б и н с ь к и й : Добрий вечір, пане Калитинський!

П а н К а л и т и н с ь к и й : Доброго здоров'я, пане Коцюбинський! Куди їдете?

П а н К о ц ю б и н с ь к и й : їду калиту кусати...

П а н К а л и т и н с ь к и й : А я буду по писку писати!

П а н К о ц ю б и н с ь к и й : А я вкушу!

П а н К а л и т и н с ь к и й : А я впишу!

Присутні і Калитинський намагаються розсмішити «зухвальця».

Якщо він не розреготався, то мав право підстрибнути, щоб відкусити коржа, коли ж не втримавсь і посміхнувся, його обмащували сажею. Після цього підходять по чергово всі хлопці, щоб «проїхатись на коцюбі». Ось зайшов Коцюбенко, далі Коцюбовсь-кий, Коцюбко, Коцюбатий. Вартовий пильнує і вчасно смакає за стрічку, а калита підлітає високо вгору, коли ж не втримався хтось із них і засміявся, то його також обмазують сажею, розведеною з медом.

По закінченні, а буває й таке, що ніхто не зміг впоратися з обоє'язками – калиту знімають і розподіляють між присутніми, приказуючи:

Калита, калита, солодка була,

Ми її з'їли, за милим полетіли.

Дівчата беруть калиту безплатно, а хлопці відкупляються грішми. Вони дають гроші дівчатам на могорич за те, що калита була солодкою.

Х л о п ц і : А чи готові наші вареники?

Д і в ч а т а : Готові, готові, пригощайтесь.

Дівчата і хлопці співають українську народну пісню: «А мій милий вареників хоче».

Г о с п о д и н я запитує: Чи смачні наші вареники?

Х л о п ц і : Так!

Г о с п о д и н я : А в нас сьогодні Андрій з Оксаною повинні поворожити, адже вони заручені.

*Оксана наливає в блюдце вина чи горілки, меду, розведеного водою, кладе на дно перстень і примушує свого хлопця дістати його губами.
(Всі дивляться, адже це не так легко зробити).*

Дівчата: Андрію, якщо ти дістанеш і носа не вмочиш, то оженишся і ви будете щасливі. (Всі весело сміються, так і сталося).

Хлопець і дівчина / обнявшись, звертаються до присутніх): Закінчиться піст, ми вас всіх запрошуємо на наше весілля!

Господиня ще раз вітає всіх зі святом. Всі вітають Андріїв, співають, прощаючись, пісню «Многая літа». Хлопці виходять у двір, співаючи пісню: «Мав я раз дівчиноньку». (По дорозі радяться).

Хлопець: Цього вечора добре погуляємо, адже це єдина ніч, коли парубкам вибачають всі бешкети. Тому не гріх і посміятись.

2 хлопець: Може, підемо до дядька Омелька, знесемо йому швіртку від хати, адже він свою доньку гуляти не пускає.

3 хлопець: А я сердитий на батька своєї Надійки. Треба його добре «провчити». Хлопці, буде добрий могорич, якщо ми його воза на клуні поставимо.

4 хлопець: А як буде цікаво, коли Океани тато проснеться, а його ворота по річці плавають та й загорожа розібрана.

Господиня (виходить, проводить дівчат і наставляє): Коли ви прийдете додому, лягаючи спати, поставте під ліжко миску, наповнену водою, а через неї положіть місточок. І промовляйте: «Як я буду спати, хай по її мості вороний кінь скаче та буйною гривною пряде, а мій кінь, що до вінця мене візьме, перед ясні мої очі стане», – попросіть Андрія, старайтесь якнайшвидше заснути, аби князь той приснився.

А можете звернутись за допомогою до рідної неньки. Насипте у хаті на долівку зерно, покладіть поруч шматочок хліба, вуглину, миску з водою, копійки, дзеркальце.

Мама заносить до хати півня і говорить: «Не кугут ступає, а доля твоя, якої в Господа достойна», – опускає на долівку, уважно стежить: кліне дзеркальце, – буде легковажний, схопиться за воду – п'яничка, візьметься за вуглини – помагатиме в хаті, кліне хлібця – чекатиме на жінчині плечі, кліне зерно – буде господарем.

Дівчата ідуть по подвір'ю, співаючи українську народну пісню «У містечку Берестечку».

1. У містечку Берестечку,

Сталася новина.

Любив Пилип Яриночку.

Пилипа – Ярина.

2. Любив Пилип Яриночку,

Думав її брати,

Але ж йому боронила

Його рідна мати.

3. Бери собі, мій синочку.

Дівчину-панянку,

А не тую Яриночку,

Бідну обідранку.

4. Бери собі, мій синочку,

З карими очима,

А не тую обідранку, Що
світить плечима.

5. Нехай буде обідранка,

Аби серцю мила,

Аби вміла шити, прясти,
На хліб заробила.

6. А я візьму обідранку,

Бідну сиротину,

Аби мене пригортала, Як
мати дитину.

Всі розходяться по домівках.

ДОСВІТКИ

Сценарій свята¹¹

В е д у ч и й : Україна! Країна смутку, краси, радості й печалі. Розкішний вінок з рути й барвінку, над яким світять яскраві зорі. Це історія мужнього народу, що віками боровся за волю, за своє щастя, свідками чого є високі в степу могили, обеліски та прекрасна на весь світ народна пісня...

(Музика змінюється на більш жваву).

В е д у ч а : Після Святого Миколая (19 грудня) в селах України кожного вечора збиралася молодь на вечорниці, досвітки. Спочатку сходились дівчата, пізніше з'являлись хлопці. В будні дні на досвітках дівчата, бувало, працюють: прядуть починки, шиють сорочки, або вишивають рушники собі на придане.

В е д у ч и й : Приміщення для досвіток і вечорниць наймали дівчата, вони ж і платили за нього. Здебільшого це була хата

¹¹ Єремеева Г. В. Досвітки // Позакласний час. — 1997. — №11. — С.2-4.

самотньої вдовиці, «солдатки», або – це вже в крайньому випадку – бездітного подружжя. За хату платилося печеним хлібом, пшоном, борошном, полотном – але ніколи грішми.

«Гроші, – говорили колись селяни, – тільки шинкар бере».

В е д у ч а : На досвітки та вечорниці ходили дівчата з 15-16 років, хлопці з 18.

**Мати дочку та й наряджала,
На досвітки та й посилала.
Иди, доню, та й на досвітки,
До подружок та й на довідки.**

В е д у ч и й : Прийшовши до хати, дівчата бралися за роботу і якийсь час працювали мовчки. Розмов було мало, хіба що од-ним-двома словами перекинуться... Але ось у жвавіших терпець уривався: то одна, то друга зиркне у вікно, гляне на двері, почне співати, переб'є пісню розмовою, сміхом, а потім знову всі притихнуть та ще й енергійніше візьмуться за працю...

В е д у ч а : Давайте і ми сьогодні з вами заглянемо у ту давню досвітчану хату.

Г о с п о д и н я / *досвітчана мати*): Уже й вечір, ні дівчат, ні хлопців немає. Прибрали хату, рушничками обвішали, квітами уквітчали. Що то молодість: ні сну, ні втоми, цілу ніч прогуляли б, тільки б музика та пісні. Та й до роботи вдатні, цокотухи, співухи. І то ж споконвіку ведеться... І ми колись... Як згадаю... Літа-літа! Летять, як орли сизокрили.

Д і в ч а т а / *заходять, кожна з вишиванням*): Добрий вечір, матінко, у вашій хаті!

Г о с п о д и н я : І вам вечір добрий. Заходьте сміливіше, сідайте, будьте ласкаві, у нашій хаті, на нашій лаві.

Д і в ч а т а : **Чи ж нам пристало одразу сідати,
Нам пристало пісню заспівати.
Ой у вишневому саду
ам соловейко щебетав.
Додому я просилася,
А він мене все не пускав.**

(Співають усю пісню). Г о с п о д и н я : Гарної, дівчата, знаєте. Оце послухаю вас та й сама помолодію. Вмошуйтеся зручненько та й за роботу, а я піду до печі.

(Дівчата сідають, виймають вишивання, приступають до роботи. Деякий час мовчать).

1-а д і в ч и н а : Ой, подруженьки, та й сумно ж отак сидіти, і хлопців щось не чути /дивиться у вікно). Поки їх нема, заводь, Катерино, «Вишиванку».

З вечора тривожного аж до ранку

Вишивала дівчина вишиванку.

Вишивала дівчина, вишивала,

Чорну і червону нитку клала.

2-а д і в ч и н а :

Ми сьогодні заспіваєм

Геть усе, що тільки знаєм

Поки підем спати,

Щоб раненько встати.

3-я д і в ч и н а : Дівчатонька, любі, про сиву зозулю заспіваймо, хай душа ласкою, добротою наповниться.

Летіла зозуля та й стала кувати

А то не зозуля – то рідная мати...

Г о с п о д и н я (*повертається від печі*): – Дівчатонька, голубоньки, душечки не крайте, веселі заспівайте. Д і в ч а т а (*співають*):

Мене мати породила

Два городи наділила. Гуляю я...

Х л о п ц і (*стукають і гукають*): Цуггу! Дівчата, до хати пустіть!

Д і в ч а т а : Гарненько попросіть!

(*Хлопці знову стукають*).

Д і в ч и н а : Агов, хто такий?

Х л о п е ц ь : Пес рябий, баран крутолюбий, ведмідь клишоногий, пустіть до хати!

Д і в ч а т а : Не пустимо в хату, дуже вас багато!

Х л о п ц і (*дуже стукають*): Пустіть ліпше, бо буде гірше!

Д і в ч а т а :

Ми як візьмем рогатини,

Поламаєм ваші спини!

Х л о п ц і (*вдають, що злякалися*):

Дівчатонька, голуб'ятонька,

Та ми ж прийшли не битися,

Та ми ж прийшли миритися.

(*Дівчина відчиняє двері. Інші дівчата кидаються до роботи*).

Хлопці (заходять): Ов-ва! Та тут у розпалі робота. Боже помагай!

Дівчата: Спасибі.

Господиня: Добрий вечір! Чесному парубоцтву моя хата настіж. Хоч не знаєм, звідки ви, чи з півдня, чи з півночі в нашу хату зайшли, просимо, просимо всіх сідати і з дівчатами пісню заспівати.

1-й парубок (придивляється до дівчат): Ой, хлопці, та й гарні ж дівчата тут зібралися. Мабуть, на нашому кутку самі красуні живуть та ще й рукодільниці...

2-й парубок: Та й ми не ликом шиті. Отож не гріх нам разом заспівати. /Співається пісня «Ішов козак потайком»).

1-й хлопець: А ви знаєте? У Кобилянці дівка померла. Понесли ховати, а вона прокинулась і каже: «Мамо, дайте води напитися».

Дівчата: Та цур тобі, таке наговориш!

2-й хлопець: Е, це що! Ось у Потоках щось під греблею сидить і людей лякає.

3-й хлопець: Ось послухайте, хлопці та дівчата, що я вам розкажу, що зі мною було, та тільки ЦУР – не перебивати і «брешеш» не казати, а то покину розповідати.

(Читається небиліця С. Руданського «Преслів'я» або небиліці з книги О. Вороная «Звичаї нашого народу»).

(Дівчата і хлопці переспівуються).

Дівчина:

**Полюбила коваля – така доля моя.
Я ж думала кучерявий –
В нього чуба нема.**

Хлопець:

**По дорозі жук, жук, по дорозі чорний,
Подивися дівчинонько, який я моторний.**

Дівчина:

**А мій милий гарно вбрався,
гарно причесався. Штани
білі, жупан білий – усім
сподобався.**

Хлопці:

**Галю, Галю чорнобрива,
Чого в тебе брови криво?
На козака задивилась
І брівоньки іскривились.**

Г о с п о д и н я : Та вже досить вам сперечатися, краще потанцюйте. *(Виконується український танець «Гопак»)*.

П а р у б о к : А що зі мною було торік, ніхто не знає... І не визнаєте... як я вам не розкажу.

В с і : Розкажи, розкажи!

П а р у б о к : Ну так ось. *(Співає пісню «Ой поїхав за снопами», хлопці та дівчата підспівують)*. Д і в ч и н а : А я ось що знаю.

Ішов Гриць з вечорниць теменької ночі.

Сидить гуска над водою – вирячила очі.

Я до неї гиля-гиля – вона й поспішила,

Коли б не втік осокою, була б Гриця з'їла.

Х л о п е ц ь :

В Шамраївці густо хати –

Вігер не провіс.

Сама мати ложки мис,

Бо дочка не вміє.

Д і в ч и н а :

Ішов Гриць з вечорниць вночі слободою,

Сидить сова на воротях, крутить головою.

Він, сердега, як побачив, та через городи.

Заплутався в бур'яні та й наробив шкоди.

Х л о п е ц ь :

Чекай, моя миленькая, най продам фасолю,

Та я тобі за фасолю куплю парасолю.

Д і в ч и н а (в розпачі):

Чи я тобі не казала,

Мій любий Василю,

Купи мені коралини на біленьку шию.

Г о с п о д и н я :

Не плач, доню, не журися,

Бо не маєш чого,

Ти гарного хлопця маєш,

Виходиш за нього.

(Дівчата стають у хоровод і співають «Ой не рости кропе»).

Г о с п о д и н я : Настав час, дівоньки, і гостей частувати, чи може нічого не приготували? *(Дівчата біжать накривати стіл, а хлопці приносяться до того, що несуть дівчата до столу)*.

І-й х л о п е ц ь :

Ой і запах, ох і пах,

Навіть цвiр увесь пропах.
На усi чувать кiнцi
Як у нас печуть млинцi.

2-й хлопець :

Що галушки – пе пампушки,
Це ще треба довести.
Нашi кiївськi галушки
Не похвалиш – пе з'їси.

3-й хлопець :

Хто казав тут про галушки?
Помиримо всiх разом.
I пампушки, i галушки
Аби тiльки з часником.

Господиня :

Милi гостi, просимо сiсти.
Вареники будем їсти,
Вареники не поганi,
Вареники у сметанi.

(Гумореска П. Глазового «Як вареники варили кум i я») Закiнчуються досвiтки пiснею «I в вас, i в нас хай буде ?азд».

Ведучi :

Скiльки б не свiвали, а кiнчати час,
Кращi побажання ви приймiть вiд нас.
I в вас, i в нас. хай буде гаразд,
Щоб ви i ми щасливи були.

СЦЕНАРІЙ РІЗДВЯНОГО ВЕРТЕПУ¹²

Дійові особи:	Костюми:
Ангел-поводир	У білому одязі, за спиною крила.
Ангел	У білому одязі, за спиною крила.
Пастушки (двоє)	Палиці в руках, свитки.
Царі зі сходу (тросє)	Корони, стрічки, погони, жупани.
Цар Ірод	Френч, своєрідна корона, шабля.

Сценарій підготували Мироненко Ніна, Мироненко Наталія.

¹² Сценарій підготували Мироненко Ніна, Мироненко Наталія.

Великий воїн	Френч, погони, шаблі, медалі та хрести.
Книжник	Чорний одяг, книга під пахвою.
Смерть	Біла накидка, коса, маска.
Чорт	Чорний одяг, роги, копита, хвіст.
Міхоноша	Український національний костюм.

Надвечірню тишу порушують вигуки вертепників, що прямують вулицями. Попереду іде зіздар з восьмикутною зіздою. За ним – дійові особи вертепу, хор, ідучи, виконує колядку. При наближенні до якоїсь оселі звучать звертання до господаря:

- **Пане господарю, запреси вертеп до хати.**
- **Радісну новину хочем розказати!**
- **Ми приємну вістку до хати несемо**
- **Про Божого Сина прямо з Віфлєсму!**
- **Відкривайте швидше двері у світлицю**
- **Хай заграє радість і на ваших лицах!**

До господи заходять вертепники, співають колядку:

**Христос родився,
Бог воплотився,
Ангели співають,
Пастирі іграють,
Чудо повідають.
Во Віфлєсмі, во Віфлєсмі
Весела новина,
Чистая діва, чистая діва
Народила сина.**

Попереду виступає Ангел-поводир, за ним

зіздар, хор.

А н г е л - п о в о д и р :

**Слава Богу, добрі люди!
Мир і щастя в вашій хаті,
Щоб щасливі і багаті
Ви були завжди й повсюди.
Ми ідемо з Віфлєсму,
Вістку радісну несемо –
Відкривайте серце щире
Для добра, для щастя, миру!
Бо я – Ангел-поводир
Всім приношу тільки мир,
То з небес Вам знак Господній,**

**Він іде якраз сьогодні –
В день народження Христа
В душу й серце пророста.
Чи готові Ви до хати
Наш вертеп в цей час прийняти?
Головна із всіх новин
Народився Божий**

Син!

Хор співає колядку:

**Заспіваймо, християне,
Всім весело нині,
В Віфлеємським біднім стані
Бог лежить на сніні.
Стоїть над ним Віл і Осел,
Парою дихають,
А на небі Ангели співають.
Бо настала всьому світу
Весела новина,
Що пречистая Марія
Породила сина.
Породила і сповила,
В яслах положила,
А в цей час на небі
Зірка ясна засвітила.**

З гурту вертепників виходять двоє пастушків, виносять і ставлять «Шопку» (Вертеп, місце народження Христа).

Пер ш и й П а с т у х :

**Дозвольте Вам бажать в світлиці
Побільше щастя у руки,
Хай підростають круглолиці
Синочки, дочки та онуки.
Ми, пастухи, живем правдиво
І наша правда разом з вами.
Ми вам повідать хочем диво,
Що освятилось небесами.**

Д р у г и й П а с т у х :

**Ми маленькі пастушки,
Пасли в полі овечки.**

**А Ангели нам сказали,
Щоб в Віфлеєм поспішали**

На підвищенні з'являється Ангел:

**У городі Давидовім, Віфлеємі-граді
Сталася новина, велика радість:
Пречиста Діва породила сина –
Спасителя, Христа Господа. О! Світла година!
Лежить дитя у яслах, в пеленах повите –
Ви вставайте, поспішайте, до нього ідіте,
Привітайте Марію, вклоніть свою спину
Немовляті Господньому, Божому Сину!**

Ангел зникає за спинами учасників хору. Пастушки продовжують розповідь.

Перший Пастух:

**Ми прийшли до Віфлеєма, до місця святого
І побачили у яслах жмут сіна сухого.**

Другий Пастух:

**Де життя колиска золота, перини шовкові,
Де подушки для дитини теплі та пухові?**

Перший Пастух:

**Низько впали на коліна перед Сином Божим,
Перед правдою святою, що на скромнім ложі.**

Другий Пастух:

**А на серці – мир, надія, тиха-тиха піч
І Пречистая Марія слуха нашу річ.**

Перший Пастух:

**У вертепі роджений,
В яслах на сіно положений,
Син Божий, Спаситель наш щирий,
Надія і правда довгожданна по всім миру.
Із Божого знаку, променя ясного
Вогонь звіздаря вказує дорогу –
Ходим з новиною по усіх країнах.
Носим вістку про Різдво Божого Сина.**

Другий Пастух:

**Про народження Христа величну співаєм,
Сина Божого в піснях щиро прославляєм,
І якщо у вашім серці живе в Бога віра –
Разом з нами в вашій хаті злине пісня щира.**

Хор разом з господарями хати виконує пісню «Нова радість стала»:

Нова радість стала,

Яка не бувала:

Над вертепом зірка ясна

На весь світ засіяла.

Там Христос родився,

Бог там оплотився,

Там чоловік перед Богом

Пеленами оповився.

Просим тебе, Царю,

Ти, наш Володарю,

Даруй літа щасливій

Цьому дому, господарю,

Цьому господарю,

Його господині,

Щоб не було кривди в світі

До віку від нині.

Входять троє Царів у відповідному царському одязі.

Перший Цар: Ми Царі зі Сходу,

Йдемо через Вашу хату,

Світ яскравий видим –

Треба завітати.

Другий Цар: Чули, що у граді, славним Віфлеємі

Цар повий з'явився Богом народжений.

Третій Цар: Йдемо йому пошану скласти,

Ладан, миро, злато принести.

Перший Цар:

А тепер дозвольте свій престол назвати –

Я – Цар Македонський.

Радий за Вас дуже, що з'явивсь Месія –

Він добро і ласку між людьми посіє.

Бо не було віри у сусід годами,

Вірили в майбутнє, світле за горами,

А тепер упала пелена туману.

Може, час прийдешній кращим для вас стане.

Бо Христос родився в кожному серці з Вас

І добро творити вже приходить час.

Йдемо поклонитись царю, як умієм,

Хай живе у серці християн Месія!

Другий Цар:

Я – Цар Аравійський, прямо з-за кордону

Несу до вертепу шанобу бездонну,

Бо лежить у яслах син Господа Бога.

Скромний і величний вказує дорогу,
Відновлену віру і надію з вами
Я вітаю, радо щедрими дарами.
Спішу поклонитись Пречистій Марії,
Котра породила вселюдську надію!

Т р е т і й Ц а р :

Я – Цар Месопотамії величний,
Мені згинати спину – ой не звично!
Проте перед Божим Сином в день Різдва
Не відлетить з поклоном голова,
І втримає на маківці корону –
Я перед святістю вклонятимусь до скону,
Бо я пред ним не цар, а раб слухняний.
Всі заповіді я виконую старанно,
І все, що маю, дякують йому...
В знак дяки руки до небес здійму
І помолюсь за сина, що вродивсь
І в яслах пеленами оповивсь.
Сповитий в сухім сні.
У серці кожного народжуєшся нині.
І з вірою у правду, доброту,
Ми признаємо місію святу,
Спасителя Христа Ісуса.
Святому місцю віддано вклонюся...

Три царі виходять, хор виконує фрагмент пісні:

Тріє царіє, тріє царіє
Зі Сходу приходять
Миро і злото, миро і злото
Цареві приносять.
Христос родився,
Бог оплотився,
Ангели співають,
Пастирі іграють
Чудо повідають.

*Перед хором виставляється с.тілець-гпрон. До трону т
наближається цар Ірод.*

Ц а р І р о д :

Я – Цар Іудейський, паную в цім краї,
І більшого пана ніхто з вас не знає.
Один я, єдиний з великих царів –
Безмежна влада на віки-віків!

**Я – Ірод. Я – цар. Я письменник. Поет.
Політик. Оратор. Я – авторитет.**

**І велич моя досягла вже до хмари,
Бо я, крім усього, пишу мемуари...**

*Цар Ірод сідає зручно на трон, пише. Вбігає стурбований великий
воїн, звертається до Ірода. В е л и к к и й В о ї н :*

**О, Іроде! Царю! Прийміть мої вісті,
Послухай, що діється в славному місті.
Є знак, що під Божим горить ореолом, –
Загрожує хтось твоєму престолу...**

Ц а р І р о д :

**Що чую я, славний мій Воїн Великий,
Я Книжника прошу до мене покликать!**

Заходить Книжник з книгою під рукою.

К н и ж н и к :

**Ти звав мене, славний царю з царів,
Кажі, що з раба свого вірного хтів?**

Ц а р І р о д :

**Скажи мені, Книжнику, – правда чи ні,
Що хтось конкуренцію зробить мені,
Престол відбере і назветься Царем?..**

К н и ж н и к :

**Поглянь, о, мій Царю, на град Віфлеєм.
Сьогодні вночі там родилось дитя,
В котрого велике, ясне майбуття,
Той хлопчик замінить тебе на престолі,
І треба скоритись, на те Божа воля...**

Ц а р І р о д :

**Змиритись? Не знаю ніяких богів,
Чи я Божі храми не всі погромив?**

*Книжник уважно вдивляється в розгорнуту книгу, потім спрямовує
погляд вгору, звертається до Ірода:*

К н и ж н и к :

**Поглянь, о, мій Царю, на град Віфлеєм,
Там промінь Господній горить світлим днем,
Зоря над вертепом яскраво горіла,
Про славу подію усіх сповістила,
Що в славному місті родивсь новий Цар,
Зі Сходу владики несуть йому дар.**

К н и ж н и к (відходить від Ірода і звертається в зал):

Мати Божа із дитятком
До Єгипту утікає,
А Цар Ірод шле вояків
І повсюду їх шукає.

Великий Воїн:

Пред тобою, Царю стою,
Що накажеш, те зроблю,
Всіх шаблюкою зрублю!!!

Цар Ірод:

Новина, немов удар, –
Народився новий цар,
Мене з трону хоче зняти,
Щоб самому царювати.
Гостру масш ти шаблюку,
От тобі то й карти в руки,
В Віфлєс рушай сміливо
І направо, і наліво
Умертвляй маленьких діток,
Хлопчиків до двох літок,
Тільки мого, єдиного
Не чіпай синка рідного.

Великий Воїн:

В Віфлєс піду сміливо,
І направо, і наліво,
Порубаю всіх діток,
Хлопчиків до двох літок,
Вирушаю у дорогу –
Шабля не мине нікого!!!

Великий Воїн, оголивши шаблю, вибігає. До Царя Ірода повертається Великий Воїн з оголеною шаблею в супроводі Смерті з косою:

Великий Воїн:

О, великий повелитель!
Прошу мене не губити,
Гостро шабля всіх косила,–
Сина твого умертвила.

Воїн падає на коліна, Ірод виймає шаблю, заносить головою воїна:
Цар Ірод:

О, проклятая година!

**Погубив свого сина,
Прийми смерть,
мій вірний Воїн,
Ти її тепер достоїн!..**

Смерть:

**Зупинись пекельний Ірод,
Хватить вже нещасних сирот,
Досить материнських сліз,
І страшних, розбитих гнізд!
По приказу з уст твоїх
Я дітей косила всіх
І прийшла до тебе в хату
Царя Ірода забрати.**

Цар Ірод:

**Припини пашекувати,
Хто пустив тебе до хати?
Ходять різні волоцюги,
Всі щось хочуть, ледацюги.**

Смерть:

**Я тобі не волоцюга,
Я тобі як мати друга,
Я прийшла тебе забрати
І життя твоє прервати.**

Цар Ірод:

**Ой, матусю, що за жарти,
Так недовго до інфаркту,
Я ж не хто-небудь – а Цар,
В мене особливий дар.**

Смерть:

**Вийшов зоряний твій час,
Там – давно чекають нас.
Приготуйся до коси
І прощення не проси.**

Цар Ірод:

**Мамо! Рідна! Зачекай!
Ось посвідчення – читай.
Там написано: «Герой»...**

Смерть: Приготуйся!
(Замахується косою).

Цар Ірод: Ойо-йой!!!

Цар Ірод падає, скошений косою.

Вертен тричі урочисто виконує фразу: ЦАРЮ ІРОДУ ВІЧНІІ МУКИ!!!

Вбігає Чорт, принохується:

Чорт:

Чую, смерть когось взяла

Ця особа сильно зла.

Сяду я, перекурю,

Душу в Пекло заберу.

Чорт сідає, виймає недопалка, прикурює обпікаючи губи. Великий Воїн з заднього плану непомітно наближається до Чорта. Різко за спиною змахує шаблею:

Великий Воїн:

Не дозволю я хвостатим,

Душу в Пекло потягти,

Це ж бо Ірод, Цар – держатель,

В Рай ідуть його шляхи!

Чорт:

Тьху, тьху, тьху! Якщо це Ірод,

То тягніть його самі, Заготоване всім миром

Його місце не в землі.

Він згубив дітей без міри,

В Рай янголи їх несуть,

А страшному бузувіру,

У болото прямиий путь!

Смерть, Великий Воїн та Чорт дружно тягнуть тіло Царя Ірода зі сцени. Все це супроводжується ритмічними вигуками . відповідно до образів.

Хор виконує пісню «Новарадість стала». Невдовзі пісня на хвилину припиняється. Учасники Вертену говорять заключні слова-побажання господарям:

На щирому слові бувайте здорові,

Вклоняйтеся рідній українській мові,

Згадайте славетну козацьку родину,

Борітесь за щирю і вільну Україну!

Хай родяться в вашій затишній оселі

Щасливі дітки, здорові й веселі,

Від діда і баби вчувають казки,

Які були славні колись козаки.

**Здоров'я і щастя на довгі віки,
Хай радістю множаться ваші роки,
Щоб хліб і до хліба, щоб світла мета,
Завжди здобувалась під знаком Христа!**

Хор завершує пісню і всі учасники виходять з хати. Залишається Міхоноша з великим мішком.

М і х о н о ш а : Давайте знайомитись, я – міхоноша,
Я добрий, приємний, я завжди хороший,
В моєму мішку є хліб і до хліба
Ковбаси і сало, горілка і риба.
Я можу із вами добром поділитись.
Якщо ж в вашім домі сьогодні достаток –
Мішок розкриваю на щедрий ваш статок,
Щоб вас при нагоді згадали добром
За щедрим святковим різдвяним столом.
Кидайте в мішок і їсти, і пити,
І те, за що можна когось підкупити,
І те, що горить у ложці вогнем.
Кидайте, а ми вже якось донесем!

«ОЙ, ЗАВ'Ю ВІНКИ ДА НА ВСІ СВЯТКИ...»

Сценарій театралізованого свята¹³

Зал прикрашений у вигляді української хати. Є ніч, стіл, ліжко, лави. В хату заходять господар і господиня. Господиня тримає лепеху і зелене гілля дерев. Господар вносить зрубану осичку.

Г о с п о д и н я : Вже й свято на підході. Треба свою оселю прибрати пахучим зіллям, клечанням, **бо** це і є прикметною **оз** накою свята Трійці.

Г о с п о д а р : Ось я й осичку вніс, а вранці подивимось: якщо листя залишиться зеленим, хоч і зів'яне **за** ніч, – всі в родині доживуть до наступної клечальної суботи.

Г о с п о д и н я : Тож будемо Бога просити, щоб наша осичка-провісниця зеленіла до самого ранку.

¹³ Сценарій підготувала Яков'юк Т. В., методист Волинської обласної бібліотеки для юнацтва.

(Прибравши кімнату, господарі виходять).

Ч и т е ц ь :

**Подія велична: красуйся і дійся
В купелі пахучих гаїв:
Це ж свято приходить врочистеє – Трійця
В усі християнські краї.
Обійстя і хати в клечальній обнові,
У зелень наряджено все,
Тут гіллячко липи, там віти кленові
На рам'ї привітних осель.**

**Кануперу, м'яти, татарського зілля
Пливе звідусіль аромат.
Яке ж миле нам українське привілля
В години і буднів, і свят!**

**В «зелену суботу» ми тих поминаєм,
Кого вже нема серед нас,
Кого де шукати-питати не знаєм,
Чий зір десь в сибірах погас...**

**Від зла береже усю нашу родину,
Спасас від вражих наруг
Завжди і повсюди Господь триєдиний –
Отець, Його Син, Святий Дух.**

(П. Марценюк)

В дім заходять дівчата у вінках і в українських національних костюмах з піснею «Ой, зав'ю вінки...»

**Ой, зав'ю вінки да на всі святки,
Ой, на всі святки – па всі празнички,
Да рано, рано на всі празнички!
А в бору сосна колихалася,
Дочка батенька дожидалася.
Ой, мій батеньку, мій голубчику,
Ти прибудь до мене хоч на літечко!
У мене в тині перед воротами
Синє море розливається.
Пани і гетьмани ізбігалися,
Всі сьому диву дивувалися.**

Після пісні проходять обряд «Водіння Куста», в якому беруть участь тільки дівчата та жінки.

**1-а д і в ч и н а : Треба нам, дівчата, вибрати кустанку,
Струнку і красиву, звабну волинянку.**

2-а д і в ч и н а : **Заквітчаєм пишно у вбрання зелене,
Вдягнем їй віночки з тополі і клену.**

Юнаки вибирають найстрункішу, найгарнішу дівчину і вбирають її у зелене вбрання, голову прикрашають кількома вінками. Дівчина повинна нагадувати живий куц, щоб односельці не впізнавали її. В дім знову входять господарі. На вишитому рушникові тримають хліб і узвар.

Д і в ч а т а всі разом (заспівують):

**Куст з кустом, А жито з ростом.
Щоб вам жито родилося,
У коморі плодилося.
Водимо Куста,
Щоб була сочевиця густа.**

Отримавши згоду від господарів, кустяни співають одну з обрядових пісень:

**Ми були у великому лісі
Нарядили Куста із зеленого кльону.
– Вийди, господарю, з нового покою,
Винесь Кусту хоч по золотому.**

**А в нашого Куста та ноженьки невеличкі,
Треба Кусту панчішки да черевички,
Бо Куст поїде та до батенька в гості
– Треба Кусту черевички на помості.**

Господар і господиня, обдаровують кустян смачним домороб ним печивом і грішми.

Г о с п о д а р і г о с п о д и н я (разом):
**Дякуєм, дівчата, Що зайшли
у нашу хату!**

1 д і в ч и н а : **Нехай і Вам завжди щастить!**

2 д і в ч и н а : **Щоб вам коні водились і овечки плодились –
Будьте з Кустом здорові!**

3 д і в ч и н а : **Водимо Куста, щоб другого року
Діждати і поспівати...**

4 д і в ч и н а : **Щоб дійниця не текла,
А хазяйка весела була!**

1 д і в ч и н а : **Щоб хазяйка не засипала
І до корови рано вставала!**

2 д і в ч и н а : **Щоб корова стояла
І багато молока давала!**

Д і в ч а т а (всі разом):

**Ми вилили Куста від хати до хати,
Щоб були всі люди щасливі й багаті!**

Закінчуючи обряд, кожна дівчина знімає з ведучої кустянки гілочку, приказуючи:

Це па врожай і статки!

Звучить українська пісня «Ой зелене жито...»

Ой зелене жито, зелене,

Хороші гості у мене.

Зелене жито за селом,

Хороші гості за столом.

Ой зелене жито, зелене,

Хороші гості у мене.

А вже ж теє жито женці жнуть,

Хороші гості вино п'ють.

Ой зелене жито, зелене,

Хороші гості у мене.

А вже ж теє жито на ковші,

Хороші гості до душі.

Ой зелене жито, зелене,

Хороші гості у мене.

Зелене жито ще й овес,

Хороші гості, рід увесь.

Ой зелене жито, зелене,

Хороші гості у мене,

А вже ж теє жито у стійках,

Хороші гості в подушках.

В хату заходять двоє хлопчиків, розмовляють між собою.

1 х л о п е ц ь : Васильку, чого русалки хреста бояться?

2 х л о п е ц ь : Мій батько казав, що вони з нехрещених дітей, які померли на трійцьких святках, тому русалки бояться хреста, що вони нехрещені.

1 х л о п е ц ь : А мій батько казав, що Свята Неділя – день мавок. В цей день вони виходять з води повеселитися, гуляти й ховатися в траві, в житі, в городах.

За сценою ховається хлопець пастух. Підходить ближче і підслуховує розмову. Потім співає: Х л о п е ц ь - п а с т у х :

Тала, лала, бух, бух,

На камені дух, дух.

Коли б мені не любисток та полин,

То йди к бісу із ним.

Коли б мені не любисток,

**То я тебе за намисто.
Коли б мені не полин,
То я б тебе задавив.
Коли б мені не трава,
То я б тебе хавава.
Коли б мені не м'яга,
То була б тобі тут хата.**

Хлопчики втікають налякані. Знову заходять дівчата.

1 д і в ч и н а : Ой, дівчатонька милі, а чи ходили ви у поле «На жита» і чи брали із собою хліб із житнього борошна?

Д і в ч а т а (разом): Ходили, ходили!

2 д і в ч и н а : А чи не забули на ниві свого батька покласти той хліб для мавок?

Д і в ч а т а (разом): Ні, не забули!

3 д і в ч и н а : Ми ходили з подружками у ліс і кидали завиті вінки русалкам, щоб вони насилали нам багатих та гарних женихів.

4 д і в ч и н а : Кажуть люди, що у «Русалчин тиждень» дівчата повинні носити при собі полин і любисток, щоб русалки не залоскотали. Адже вони бояться цього зілля!

1 д і в ч и н а : І купатися у річках теж не можна!

2 д і в ч и н а : В Русалчин тиждень розвішують по деревах полотно, щоб русалки брали його на сорочки.

3 д і в ч и н а : Дівчата, а чи правда, що русалки – це дівчата або молодіці, котрі під час купання втопилися?

4 д і в ч и н а : Так, правда. А ще, гойдаючись на гіллі, русалки розмотують на деревах нитки, вкрадені у тих жінок, котрі заснули без молитви.

Раптом чути якесь шурхотіння. Непомітно з'являється дівчина-русалка. На ній – зелене вбрання і довге волосся. Вона тримає в руках гілля берези.

Р у с а л к а (плеще в долоні і вигукує): Ух, ух!., солом'яний дух!

Ух, ух!., солом'яний дух!

Дівчата спочатку лякаються, потім заспівають пісню «Сиділа русалонька».

Д і в ч а т а : Сиділа Русалонька на білій березі,
Просила Русалка у жінок намітки.

Р у с а л к а : Жінки-сестрички, дайте намітки:
Хоч не тоненької, аби біленької.

Д і в ч а т а : Сиділа Русалонька на білій березі,
Просила Русалка у дівчат сорочки.

Р у с а л к а : Дівчата-сестрички, дайте сорочки,

Хоч не біленької, аби тоненької.

Русалка ловить одну з дівчат і питає:

Русалка: Полин чи петрушка?

Дівчина (вигукує): Полин!

Русалка (відпускає її): Сама ти згинь!

Русалка хватає другу дівчину і питає:

Русалка: Полин чи петрушка?

Дівчина (вигукує): Петрушка!

Русалка: Ти життя моя душка! *(лоскоче дівчину і тягне за собою).*

Дівчата (співають разом): Ой, біжить, біжить, мила дівчина,
а за нею русалочка.

Русалка: **Та послухай мене, красна панночко,**

Загадаю тобі три загадки,

Як угадаєш – до батька пушу,

Не угадаєш – до себе візьму:

(Русалка знову ловить одну із дівчат)

Ой що росте без коріння?

А що біжить без повода?

А що цвіте без цвіту?

Дівчина: **Камінь росте без коріння,**

Вода біжить без повода,

Папороть цвіте без цвіту.

Русалка відпускає дівчину.

Дівчата: **Панночка загадок не відгадала,**

– Русалочка панночку залоскотала.

Русалка зникає.

1 дівчина: Дівчата, є таке повір'я, що й діти, які померли без хрещення, обертаються в мавок, супутниць русалок. Злі духи мучать цих немовлят, і тільки на зелені свята вони вільні від тих тортур.

2 дівчина: До семи років душі немовлят літають у повітрі й жалібно просять, щоб їх охрестили.

Починається обряд провідів русалок. Дівчата водять хоровод. Вибирають з-поміж себе гарну дівчину-русалку, вбираючи її квітами й стрічками. Розплітають собі коси. (Звучить пісня на слова П. Маха, муз. Б. Бусьвського «Мавки»).

В надвечірнім лісі,

Як мине негода,

На любов і пісню

Мавки з дна виходять.

Мавки з дна виходять

На любов і пісню,
Як мине негода
В надвечірнім лісі.
Чешуть пишні коси
І радіють світом,
Бавить місяць в росах
Зорі, наче діти.
Зорі, наче діти
Бавить місяць в росах,
І радіють світом
Мавки пишнокосі.
Вітер, натомившись,
В трави поринає...
У зеленій тиші
Спить легенда краю.
Спить легенда краю
У зеленій тиші.
В трави поринає
Вітер, натомившись.

З'являються хлопці і також приєднуються до дівчат. Дівчата в кінці забави спритно й несподівано кидають свої вінки на хлопців, а самі розбігаються. В цей час Русалка намагається когось з дівчат спіймати.

Після забави звучить пісня «Проводили русалочок».

Проводили русалочок, проводили,
Щоб вони до нас не ходили,
Та нашого житечка не ломили,
Та наших дівочок не ловили.
Перед ворітьми долина,
А в тій долині калина.
Ой, там Галиночка гуляла,
Жемчуг-намисто обірвала.
Ой, туди їхав нелюбий,
Став з коника злізати,
Жемчуг-намисто збирати.
Не зсідай, нелюбий, з коника,
Не з тобою гуляла,
Намисто порвала.
Ой, туди їхав миленький,
Став з коника злізати,
Намисто збирати.

**Збирай, збирай, миленький,
З тобою я гуляла,
Дороге намисто порвала.**

Знову з'являються господар і господиня.

Г о с п о д а р : Ось такі звичаї та обряди були в старовину на нашій землі в зелені свята. У «зелену суботу» здавна існує звичай поминати самогубців та ще тих, що згинули без вісті десь на далеких дорогах, в чужих невідомих краях. Були це переважно козаки, а пізніше – вояки-герої, що гинули в боротьбі за честь, волю і славу батьківщини-України. То ж давайте всі разом пом'янемо їхні душі!

Господиня наливає узвар у келихи і всі випивають до дна.

Г о с п о д и н я : Зелене свято було ще й святом проводів весни та зустрічі літа, бо ж не випадково в народі кажуть, що «На Трійцю весна з літом сходиться».

Г о с п о д а р : За християнською традицією, Бог єдиний у Святій Трійці і відкриває себе нам, виступаючи в одному з образів. Про це сказано в «Символі віри».

Ч и т е ц ь : «...**В єдиного Бога Отця, вседержителя,
Творця неба і землі,
І всього видимого і невидимого.
І в єдиного Господа Ісуса Христа,
Сина Божого, єдинородного, від
Отця родженого перед всіма віками...
І в Духа Святого, Господа,
Животворящего, що від Отця і Сина
Ісходить...»**

На пам'ятку створення світу, воскресіння Христа і засідання Святого Духа на п'ятидесятний день по воскресінні Христа святкуємо Трійцю.

Г о с п о д а р і Г о с п о д и н я (разом): Будьте ж усі здорові і щасливо святкуйте Зелені свята. Хай в кожній оселі буде хліб-сіль на столі, радість, доброта і невмируща віра у Бога!

В сценарії радимо використовувати вірші і пісні волинських поетів і композиторів.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження показало, що календарна обрядовість українців дуже багата, і старовинна. Її корені сягають стародавніх, ще язичницьких часів. В цей час календарні обряди виконували дуже важливі соціальні функції і були невід'ємною складовою частиною світогляду нашого народу. З введенням християнства календарні свята отримали нову релігійну форму, хоч їх зміст, практично, не змінився. З часом календарні свята втратили своє магічне значення, а обряди, що виконувалися реформувалися в молодіжні і дитячі ігри та розваги.

До складу річного кола входили весняні, літні, осінні та зимові свята. Кожне свято мало свої, тільки йому характерні особливості. Обов'язковим елементом календарних свят і обрядів були різноманітні фізичні вправи, одноборства, хороводи, ігри та забави.

Весняні свята приурочувалися до пробудження природи, підготовки до проведення польових робіт. Тому, вони мають яскраво виражений позитивний емоційний фон. Краса весняного пробудження сприяла радісному настрою, веселості. Весняні свята супроводжуються великою кількістю хороводів, танців, рухливих ігор та забав.

Літні свята і обряди підпорядковувалися охороні посівів від засухи, граду, бурі. Тому, поряд з радісними мотивами, пов'язаними з розквітом і буянням природи, у селян виявляється тривога за долю майбутнього врожаю, саме тому у змісті літніх свят помітно багато своєсвідних магічних ігор і забав магічного спрямування. Зокрема, стрибки через вогонь на Івана Купала, хороводи на Трійцю виконували, в першу чергу, охоронні функції".

З настанням осені кількість календарних свят зменшується. Це, насамперед, пов'язано із жнивими. Різноманітні осінні ігри та забави були пов'язані із збором врожаю та його забезпечення на майбутні роки.

Зимовий цикл характеризується великою кількістю свят. Основний їхній мотив – підготовка до весняних робіт. У змісті зимових свят спостерігається велика кількість різноманітних ігор, одноборств, забав у приміщеннях, на вулицях і льоду.

Таким чином, фізичне виховання було складовою частиною календарної обрядовості українців. Це сприяло обов'язковому виконанню фізичних вправ всім населенням, що забезпечувало високий фізичний розвиток і міцне здоров'я нашого народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамов И. Черниговские малороссы. Быт и песни населения Глуховского уезда (этнографический очерк). – СПб., 1905. – С.37.
2. Аничков Е. В. Весенняя обрядовая песня на западе и у славян. Ч. I // Сб. отд. Русс. языка и словесности. – СПб., 1903. – Т.74. – С.265.
3. Аничков Е. В. Язычество и древняя Русь. – СПб., 1914. – С.268-269.
4. Арсенич П. І., Базак М. І., Болтарович З. Є. та ін. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 1987. – 472 с.
5. Балов А. К вопросу о характере и значении древних купальских обрядов и игрищ // Живая старина. – СПб., 1896. – Вып. 1. – С.133-134.
6. Балушок В. Г. Парубочі ініціації в українському традиційному селі// Родовід. – 1994. №7. – С.29-37.
7. Балушок В. Г. Роль жінки в юнацьких ініціаціях давніх слов'ян // Родовід. – 1994. – 4.9. – С.18-25.
8. Балушок В. Г. Юнацькі ініціації давніх слов'ян – школа сили й мужності // Традиції фізичної культури в Україні: Зб. наук, статей. – К.: ІЗМН, 1997. – С.24-34.
9. Вельский С. Деревня Ковали Житомирского уезда в мае 1909 // Труды общества исследователей Вольни. – 1910. – Т.3. – С.8.
10. Бессонов П. Белорусские песни с подробными объяснениями их творчества и языка с очерками народного обряда, обычая и всего быта. – М., 1871. – С.28-68.
11. Білецький Л. Історія української літератури. Том.І. – Авгсбург, 1947. – С.99.
12. Богатырев П. Г. Верования великоруссов Шенкурского уезда (из летней экскурсии 1916 года) // Этнографическое обозрение. – 1916. – С.79.
13. Богатырев П. Г. Вопросы теории народного искусства. – М., 1971. – С.238.
14. Богораз В. Г. Игры малых народностей Севера. – СМАЭ, т.ХІ. – 1949.
15. Богуш А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному закладі. – К.: Вища школа, 1994. – 398 с.
16. Бодянский О. М. Краткое описание о козацком малороссийском народе, собранное через П. Симоновского. – СПб., 1846.
17. Болонев Ф. Ф. Масленица у семействах Забайкалья во второй половине XIX – начале XX века // Из истории семьи и быта

- сибирського крест'янства в XVII – початку XX в. – Новосибірськ, 1975. – С.147.
18. Болтарович З. Традиції сімейного виховання // Народна творчість та етнографія. – 1993. – №2. – С.16-24.
19. Боржковский В. «Парубоцтво», как особая группа в малорусском сельском обществе // Киевская старина. – 1887. – Т.XVIII. – С.765-776.
20. Брокгауз Э. Энциклопедический словарь. – С-Петербург-Лейпциг, 1892. – Том V, книга II. – С.7.
21. Былеева Л. В., Коротков И. М. Подвижные игры. – М.: Физкультура и спорт, 1982. – 224 с.
22. Былины / Сост., автор предисл. и вводи, текст В. И. Калужна. – М., 1986. – С.58-59.
23. Василенко К. Е. Украинский народный танец. – М.: Искусство, 1981. – 160 с.
24. Велесова книга: Легенди. Міфи. Думи. Скрижалі буття українського народу I тис. до н. д. – I тис. н. д. / Упорядник, ритм, переклад, підг. автентичного тексту, довід, мат. Б. Яценка / Заг. ред. В. Довгича. – Індоевропа. – 7503 (1995). – Кн. 1-4. – 316 с.
25. Белецкая Н. Н. Из истории купальских ритуалов у славян // Македонский фольклор. – 1977. – №19/20. – С.73-79.
26. Белецкая Н. Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. – М.: Наука, 1978. – С.95-101, 151.
27. Верховинець В. М. Весняночка: Ігри з піснями для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, – К.: Муз. Україна, 1989. – 343 с.
28. Верховинець В. М. Теорія українського народного танцю. – К.: Мистецтво, 1968. – 149 с.
29. Веселовский А. Н. Историческая поэтика. – Л., 1940. – С.207-212.
30. Веснянки //Енциклопедія українознавства. Т.1. – Львів: Молоде життя, 1933. – С.236.
31. Веснянки / Упоряд., передм. Н. Шумади. – К.: Дніпро, 1984. – 110 с.
32. Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія / Укладена Я. Ф. Головацьким. – К.: Довіра, 1991. – 94 с.
33. Вильчковский Э. С. Педагогические условия совершенствования процесса формирования двигательной подготовленности детей 5-7 лет: Автореф. дис... докт. пед. наук. – К., 1989. – 44 с.
34. Вільчковський Е. С. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку. – Львів: ВНТЛ, 1998. – 336 с.

35. Виноградська Г. Жнивварський звичай «спасова борода» на Поліссі // Древліани. Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. – Львів: Інститут народознавства НАН України. – 1996. – С. 225-230.
36. Влад М. М. Стрітенне: Книжка гуцульських звичаїв і вірувань. – К.: Український письменник, 1992. – 223 с.
37. Вознюк М. Народний календар із Овруччини 50 рр. ХІХ ст. в записі Михайла Пйотровського // Древліани. Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. – С.291-335.
38. Волицька І. В. Театральні елементи в традиційній обрядовості українців Карпат кінця ХІХ – поч. ХХ ст. – К.: Наукова думка, 1992. – 140 с.
39. Володомонов Н. В. Календарь: прошлое, настоящее, будущее. – М.: Наука, 1987. – 80 с.
40. Вольчинський А. Я. Педагогічні умови застосування українських народних рухливих ігор у фізичному вихованні дітей 5-6 років: Автореф. дис... канд. наук з фіз. вихов. і спорту. – Луцьк, 1998. – 16 с.
41. Воробей Г. В. Народні ігри та забави у фізичному загартуванні молодших школярів різних етнографічних груп Прикарпатського краю: Автореф. дис... канд. пед. наук. – К., 1997. – 16 с.
42. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К.: АВПТ «Оберіг», 1993. – 592 с.
43. Вундт В. Мифы и религия. – СПб., 1911.
44. Галька Й. Народні звичай і обряди околиц над Збручем. – Львов, 1862. – С.32-114.
45. Гнатюк В. Гаївки // Матеріали до української етнології. Т.12. – Львів, 1909.
46. Гнатюк В. Колядки і щедрівки. – Т.І. – С.ХХІІ.
47. Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди // Етнографічний збірник. – Т. ХХХІ-ХХХІІ. – Львів. – 1912. – С.131-424.
48. Головацький Я. Ф. Народныя песни Галицкой и угорской Руси. – ТЛІ, 1878.
49. Гомик І. Лемківські вечірки // Матеріали до української етнології та антропології. – Т.21-22. – С.306.
50. Гориневский В. В. Игры и развлечения. – М.-Л., 1924.
51. Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (ХІХ-30-ті роки ХХ ст.). – К.: Наукова думка, 1993. – 200 с.
52. Гринченко Б. Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с нею губерниях. – Чернигов, 1899. – Вып.3. – С.58-607.

53. Грушевський М. С. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. – Т. I. – К.: Либідь, 1993. – 392 с.
54. Грушевський М. Постриження й інші обряди, виправлювані над дітьми й підлітками (б.м. і р.). – С. 1-3.
55. Гуменюк Д. Благослови, Мати! Казка-есеї. – Репринт, вид. – К.: Вид. дім «KM Academia», 1994. – 228 с.
56. Гусев В. От обряда к народному театру // Фольклор и этнография. – Л., 1971.
57. Давидюк В. Ф., Аркушин Г. Л. Поліська дома. Фольклорно-діалектологічний збірник. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ Волинського обласного управління по пресі, 1991. – С.32-33.
58. Давидюк В. Культ вовна на Поліссі // Берегиня. – Ч. 4-5. – С.51-61.
59. Давидюк В. Ф. Українська міфологічна легенда. – Львів: Світ, 1992. – 176 с.
60. Давидюк В. Реліктове значення ініціальних ритуалів у поліській весільній обрядовості // Родовід. – 1994. – Ч. 9. – С.26-30.
61. Дикарев М. Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Вороніжчині // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів. – 1905. – Т. VI. – С.113-204.
62. Дикарев М. Збірки сільської молоді на Україні // Матеріали до української етнології. – Львів. – 1918. – Т. XVIII. – С.170-275.
63. Дмитрук Н. Матеріали з народного календаря, зібрані на Волині в 1923-1929 рр. // Рукописний відділ інституту мистецтвознавства, фольклору та етнології ім. М. Т. Рильського, ф. 1-5, од. зб. 403.
64. Доманицький В. Народний календар у Ровенському повіті Волинської губернії // Матеріали до української етнології. Т. XV. – Львів. – 1912. – С.62-89.
65. Драгоманов М. Україна в її словесності. Розвідки. – Львів, 1839. Т. 1.
66. Дражева Р. Обряды, связанные с охраной здоровья в празднике летнего солнцестояния у восточных и южных славян // Советская этнография, 1973. – №6.
67. Эльконин Д. Б. Психология игры. – М.: Просвещение, 1978. – 304 с.
68. Єфименко А. Я. На Україні. – М., 1901. – Вип. 3. – С.43-44.
69. Єфименко П. Записки Русского Императорского Географического Общества по Отделению Этнографии. Том II, 1868. – С.79-112.
70. Єфімова Н. Г. Методика проведення рухливих ігор. – К.: Радянська школа, 1969. – 102 с.

71. Жаткович Ю. Замітки етнографічні з Угорської Русі // Етнографічний збірник. – Львів. – 1896. – Т. 2. – С.24-25.
72. Завацький В. І., Цьось А. В., Бичук О. І., Пономаренко Л. І. Козацькі забави. – Луцьк: Надстир'я, 1994. – 112 с.
73. Заглада Н. Побут селянської дитини. Матеріал до монографії с. Старосілля. – К., 1929. – С.158.
74. Залізник Л. Образ воїна-звіра в козацькій міфології // Пам'ятки України. – 1991. – №5. – С.41.
75. Зернова А. В. Материалы по сельскохозяйственной магии в Дмитровском уезде // Советская этнография. – 1932. – №3. – С.19.
76. Зубрицький М. Народний календар (звичаї і повірки) // Матеріали до українсько-руської етнології. – Т. III. – Львів. – 1900. – С.33-60.
77. Иванов В. В. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. – Т. 1. – С.239.
78. Иванов В. В., Топоров В. Н. Исследования в области славянских древностей. – М., 1974.
79. Иванов П. В. Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков. – 1907. – Кн. 17. – С.77-163.
80. 80. Иванчик А. И. Воины-псы. Мужские союзы и скифские вторжения в Переднюю Азию // Советская этнография. – 1988. – №5.
81. 81.. Ігри дитячі // Українська радянська енциклопедія. Т. 4. – К., 1979. – С.334.
82. ІМФЕ. – Ф.29-3. Од. зб. 329. – Арк.14.
83. ІМФЕ. – Ф.1-5. Од. зб. 397. – Арк.4.
84. ІМФЕ. – Ф.1-2 дод. Од. зб. 291. – Арк.9.
85. Історія української літератури. – Київ-Львів, 1923. – Т. 1. – С. 155.
86. Кагаров Е. Культ фетишей, растений. – СПб., 1913. – С.93-129.
87. Кагаров Е. Мифологический образ дерева, растущего корнями вверх // Доклады Академии наук СССР, 1928.
88. Календарно-обрядові пісні / Упоряд., передм., приміт. О. Ю. Чеба-нюк. – К.: Дніпро, 1987. – 392 с.
89. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. – М.: Наука, 1983. – 223 с.
90. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы, конец XIX – начало XX в. Весенние праздники. – М.: Наука, 1977. – 358 с.
91. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы, конец XIX – начало XX в. Летне-осенние праздники. – М.: Наука, 1978. – 296 с.

92. Камінський В. Свято Купала на Волинському Поліссі // Етнографічний вісник. – К., 1927. – Кн. 5. – С.11-23.
93. Камінський В. Нариси звичаєвого права України. – К., 1928. – С. 8-12.
94. Кантемир Д. Описание Молдавии. – Кишинев, 1973. – С.8-12.
95. Кардини Ф. Истоки средневекового рыцарства. – М., 1987. – С. 107-121.
96. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному висвітленні. Т. V. Осінній цикл. – Вінніпег-Торонто, 1963. – 288 с.
97. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному висвітленні: (У 3 кн., 6 т.). – Факс. вид. – К.: АТ «Обереги», 1994. Кн. I., Т. I.: (Зимовий цикл); Т. 2: (Весняний цикл). – 400 с.
98. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному висвітленні: (У 3 кн., 6 т.). – Факс. вид. – К.: АТ «Обереги», 1994. Т. 3.: (Весняний цикл); Т. 4: (Літній цикл). – 528 с.
99. Климець Ю. Д. Купальська обрядовість на Україні. – Київ.: Наукова думка, 1990. – 144 с.
100. Климишин І. А. Календар природи і людини. – Львів: Вища школа, 1983. – 176 с.
101. Климишин І. А. Календарь и хронология. – М.: Наука, 1990. – 480 с.
102. Ковальчук О. В. Українське народознавство. – К.: Освіта, 1992. – 176 с.
103. Колесса Ф. Мелодії українських народних пісень з Поділля і Холмщини // Матеріали до української етнології. – Т. 16. – Львів. – 1916. – 108 с.
104. Коломийченко Ф. Сільські забави в Чернігівщині // Матеріали до української етнології. – Т. 18. – Львів. – 1918. – С.123-141.
105. Копержинський К. Обряди збору врожаю у слов'янських народів у найдавнішу добу розвитку // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – К., 1926. – Вип. 1-2. – С.40-71.
106. Коробка Н. Восточная Волынь // Живая старина. – СПб. – 1891. – Вып. 1. – С.32.
107. Коробка Н. Весенняя игра-песня «Воротар» и песни о кн. Романе // Известия отдела русского языка, 1899.
108. Короткі відомості про свята Православної Церкви. – Українська Православна Церква – Київський патріархат, 1993. – 112 с.
109. Костащук К. В. Парубоцька громада в селі Тулові на Покутті в Галичині // Побут. – К. – 1929. – Ч. 4-5. – С.23.
110. Костомаров М. Об историческом значении русской народной поэзии. – 1843. – С.52.

111. Кравченко В. З побуту й обрядів північно-західної України. – Житомир, 1928. – Т. 1. – С.112.
112. Кравченко В. Народні оповідання й казки (етнографічні матеріали). – Житомир, б. р. – С.70-71.
113. Крамаренко М. Різдвяні сьветки в станиці Павливській Сйського oddілу на Чорноморії // Етнографічний збірник. – Т. 1. – Львів. – 1895. – С. 1-24.
114. Крачковокий Ю. Ф. Быт западнорусского селянина. – М., 1874. – С. 117.
115. Кузеля З. Українські похоронні звичаї й обряди в етнографічній літературі // Етнографічний збірник. – Львів. – 1912. – Т.31-32.
116. Кузеля З. Посижіне і забави при мерці в українським похороннім обряді // ЗНТШ. – 1914. – Т.121. – С.178-210.
117. Кулиш П. Записки о Южной Руси. – СПб., 1857. – С.51.
118. Купленік В. Козацький танець в «Енеїді» Івана Котляревського // Народна творчість та етнографія. – 1991. – №5. – С.49-56.
119. Курочкін О. В. Новорічні свята українців: традиції і сучасність. – К.: Наукова думка, 1978. – 192 с.
120. Курочкін О. В. «Цигани» з Червоної Греблі // Пам'ятки України. – 1990/1991. – №4/1. – С.58-63.
121. Курочкін О. В. Маски тварин у поховальних іграх українців // Родовід. – 1992. – №4. – С.32-38.
122. Кутельмах К. «Спасова борода»: магія чи реальність? Причинки до аграрних мотивів у календарних обрядах українців (За матеріалами Центрального Полісся) // Древляни. Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. – Львів: Інститут народознавства НАН України. – 1996. – С.233-250.
123. Левків В. І. Використання засобів української народної фізичної культури у фізичному вихованні дітей молодшого шкільного віку: Автореф. дис... канд. наук з фіз. вихов. і спорту. – Луцьк, 1998. – 17 с.
124. Легенди та перекази / Упор, та прим. А. Л. Іоаніді. – К., 1985.
125. Лепкий Д. Деякі вірування про дитину // Зоря. – 1886. – №15-16. – С.269.
125. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1990. – 591 с.
126. Лозко Г. С. Українське народознавство. – К.: Зодіак-ЕКО, 1995. – 368 с.
127. Лукашев М. Н. И были схватки боевые...: Рассказы о неизвестных эпизодах из славного прошлого отечественной борьбы, бокса и кулачного боя. – М.: Физкультура и спорт, 1990. – 240 с.

128. Мазаев А. И. Праздник как социально-художественное явление. – М.: Наука, 1978. – 392 с.
129. Максимович М. А. Дни и месяцы украинского селянина // Русская беседа. – М. – 1856. – №1,3.
130. Максимов С. В. Нечистая, неведомая и крестная сила. – СПб., 1903. – С.101-462.
131. Малинка А. Ивана Купала в Черниговской губернии // Этнографическое обозрение. – М. – 1898. – Кн. 37. – С.129-131.
132. Малинка А. Н. Этнографические мелочи (Из местечка Веркиевки Нежинского уезда, Черниговской губ.) // Этнографическое обозрение. – 1989. – №1. – С.160.
133. Манжура И. Крещенские скачки в Екатеринославской губернии // Киевская старина. – 1891. – Т.34. – С.486-489.
134. Маринов Д. Народная вера и религиозные обычаи. – София, 1914. – С. 482.
135. Мартинюк І. В. Національна система виховання: шляхи реалізації // Рідна школа. – 1994. – №3-4. – С.13-17.
136. Миханько М. Ягільки. – Львів, 1922.
137. Мицик В. Купайло у Вингаполі // Народна творчість та етнографія. – 1970. – №3. – С.60.
138. Мицик В. Ф. Свята сонячного циклу. – К.: Т-во «Знання України», 1991. – 48 с.
139. Мицик В. Ясне-красне Купайло // Українська культура. – 1991. – №5. – С.18-32.
140. Милорадович В. П. Народные обряды и песни Лубенского уезда Полтавской губернии. – Харьков, 1897. – 224 с.
141. Милорадович В. Средняя Лубенщина // Киевская старина. – 1903. – Т. 83. – С.28-29.
142. Міщенко М. О. Народний календар. – К.: Веселка, 1995. – 126 с.
143. Мовша Т. Г. Антропоморфные сюжеты на керамике культур три-польско-кукутенской общности // Духовная культура древних обществ на территории Украины. – Сб. науч. тр. – К., 1991. – С. 36.
144. Мочульський М. Купальські обряди // Центральний державний історичний архів у Львові, ф. 309, оп. 1, од. зб. 1659, арк. 39-40.
145. Народні ігри та забави / Упорядник Г. В. Воробей. – Івано-Франківськ, 1992. – 57 с.
146. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким. – М., 1878. – Ч. 3, отд. 2. – С.7.
147. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу / Ескіз української міфології. – К.: АТ «Обереги», 1993. – 88 с.
148. Нидерле Л. Быт и культура древних славян. – Прага, 1924.

149. Никифоровский Н. Я. Простонародные приметы и поверья. – Витебск, 1897. – С.238.
150. Ніч під Івана Купайла // Зоря. – (Львів). – 1892. – №13. – С.259.
151. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. – СПб., 1864. – С.9.
152. Нудьга Г. Українська пісня в світі. Дослідження. – К., 1989.
153. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян / Сост. М. А. Маркевич. – К.: Час, 1991. – 112 с.
154. Обряди / Українська радянська енциклопедія. Т.7. – К., 1982. С. 468.
155. Озарищук В. М. Из Буковинских Карпатских гор // Наука. Відень. – 1889. – С.602.
156. Онацький Є. Українська Мала Енциклопедія, к-га 2. – Буенос Айрес, 1958. – С.139-680.
157. Онежские былины, записанные Л. Ф. Гильфердинган летом 187 года. – М.-Л., 1938. – С.53.
158. Онищук А. Народний календар у Зелениці Надвірнянського повіт (на Гуцульщині) // Матеріали до української етнології. Т.15. Львів. – 1912. – С.1-61.
159. Панькевич І. Великодні ігри й пісні Закарпаття // Матеріали до етнології й антропології. – Львів. – 1929. – Т.21-22. – С.257.
160. Пассек В. Очерки России. – СПб., 1838. – Кн.1. – С.81-116.
161. Певгова Л. В. Национальные игры детей народов Севера. – Ленинград, 1939.
162. Петров Н. Народные праздники // Труды Киевской Духовной Академии. – Киев, 1871.
163. Пісні з Львівщини: Пісенник / Упор. Ю. О. Корчинський. – К., 1988. – С.39.
164. Письма И. Вагильевича И. Срезневскому 1842-1845 гг. / Материалы по истории возрождения Карпатской Руси. – Львов. – 1905. – С.178.
165. Плачинда С. П. Словник давньоукраїнської міфології. – К.: Український письменник, 1993. – 63 с.
166. Плеханов Г. В. Сочинения. Т. 4., 14. – М., 1926. – С.54, 317.
167. Пономарев Н. И. Возникновение и первоначальное развитие физического воспитания. – М.: Физкультура и спорт, 1970. – 248 с.
168. Потебня А. А. О купальских огнях и сродных с ними представлениях // Археологический вестник. – 1867. – Вып. 3. – С.160.
169. Пригорницький В. В. Народні свята. – Ужгород: Карпати, 1989. – 170. 146 с.

171. Приступа Є. Н. Народна фізична культура українців. – Львів: УСА, 1995. – 254 с.
172. Приступа Є. Н., Левків В. І., Мозола Р. С. Теоретичні та методичні аспекти класифікації засобів народної фізичної культури // Традиції фізичної культури в Україні: Зб. наук, статей. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 115-131.
173. Пропп В. Я. Русские аграрные праздники. – Л.: Изд. Ленинградского университета, 1965. – С.79, 83.
174. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки. – Ленинград, 1986. – С.66-81.
175. Рейнсон-Правдин А. Н. Игра и игрушка народов Обского Севера // Советская этнография. – 1949. – №3.
176. Релігієзнавчий словник / За ред. А. Колодного і Б. Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
177. Ріпецький О. Парубочі й дівочі звичаї в селі Андріяшівці на Полтавщині // Матеріали до української етнології. Т. 18. – Львів, 1918. – С.155-169.
178. Рыбаков Б. А. Язычество древней Руси. – М.: Наука, 1987. – 784 с.
179. Сапіга В. К. Українські народні свята та звичаї. – К.: Т-во «Знання України», 1993. – 112 с.
180. Седов В. В. Восточные славяне // Археология в СССР. – М.: Наука, 1982. – С.72.
181. Селешников С. И. История календаря и хронология. – М., 1972. – С. 153-154.
182. Семенова О. П. Праздники Рязанской губернии Дальновского уезда // Живая старина. – 1891. – №4. – С.199.
183. Смолинська Є. Пережитки примітивної обрядовості в українському побуті // ІМФЕ. – Ф. 1-2 дод. Од. зб. 270. – Арк. 2.
184. Скуратівський В. Т. Місяцелік: Український народний календар. – К.: Мистецтво, 1992. – 208 с.
185. Скуратівський В. Т. Покуть. – К.: Довіра, 1992. – 240 с.
186. Скуратівський В. Святвечір (У 2 к.). – К.: Вироб.-комерц. фірма «Перлина», 1994. – (Укр. пізнав, б-ка «Земляни». Сер. «Українці»). – К. I. – 288 с.
187. Скуратівський В. Святвечір (У 2 к.). – К.: Вироб.-комерц. фірма «Перлина», 1994. – (Укр. пізнав, б-ка «Земляни». Сер. «Українці»). – К. II. – 192 с.
188. Скуратівський В. Т. Дідух: Свята українського народу. – К.: Освіта, 1995. – 272 с.

189. Снегирев И. М. Русские простонародные праздники и суеверные обряды. – М. – 1838. – Вып. 3. – С.29-126.
190. Соколова В. К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белоруссов, XIX – начало XX в. – М.: Наука, 1979. – 288 с.
191. Срезневский И. И. Исследования о языческом богослужении древних славян. – СПб., 1848. – 96 с.
192. Срезневский И. И. Об обожании солнца в древних славян // Журнал Министерства народного просвещения. – 1848. – Ч. П. – Отд. П.
193. Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка. В 3 т. Репринтное издание. Т. III, ч. 2. – М.: Книга, 1889. – 1683 с.
194. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. – К.: Радянська школа, 1985. – 312 с.
195. Стельмахович М. Г. Українська рідинна педагогіка. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
196. Стинавська В. Вечорниці в с. Стинаві Вишні (у Стрийщині) // Літопис Бойківщини. – 1938. – С.59.
197. Стоглав. – СПб., 1863. Гл. 41. – С.140-141.
198. Стрельський В. І., Титаренко П. Г. Історія календаря. – К.: Знання, 1975. – 48 с.
199. Сумцов Н. О. Досветки и посиделки // Киевская старина. – 1886. – Т. 14. – С.421-444.
200. Сумцов Н. О. Культурные переживания // Киевская старина. – 1890. – 408 с.
201. Сухомлинський В. О. Роки дитинства // Твори: у 6 т. – К., 1977. – Т. 3.
201. Тавлай В. Г. Белорусское Купалье: Обряд, песня. – Минск, 1986. – С.7.
202. Тэйлор Э. Первобытная культура. – М., 1939. – С.399.
203. Теодорович Н. И. Волынь в описании городов, местечек и сел в церковно-историческом, этнографическом, археологическом и других отношениях: Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Т. 5. Ковельский уезд. – По-чаев, 1903. – С. 134.
204. Терещенко А. В. Быт русского народа. Вып. I-VIII. – М., 1847-1848. – С.108-344.
205. Токарев С. А. Религиозные верования восточно-славянских народов. – М., 1964.
206. Українка Л. Купала на Волині // Зібрання творів: У 12 т. – К., 1977. – Т. 9. – С.9-10.

207. Українознавство: Посібник / Уклад.: В. Я. Мацюк, В. Г. Пугач. – К.: Зодіак-ЕКО, 1994. – 399 с.
208. Українська минувщина: Ілюстрований етнографічний довідник. – 2-е вид. / А. П. Пономарев, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. – К.: Либідь, 1994. – 256 с.
209. Українські народні танці. – К.: Наукова думка, 1969. – С.16-17.
210. Усова А. П. Русское народное творчество в детском саду. – М., 1972.
211. Фаминцын А. С. Скоморохи на Руси. – СПб., 1889. – 192 с.
212. Франко І. Я. Людові вірювання на Підгір'ю // Етнографічний збірник. – Львів. – 1898. – Т. 5. – С.192-209.
213. Фрээр Д. Золотая ветвь. – М., 1980. – С. 130.
214. Хомик В. Лемківські вечірки // Наше слово. – 1963. – №48. – С.5.
215. Храплива-Щур Л. Українські народні звичаї в теперішньому побуті. – К., 1993. – 50 с.
216. Цьось А. В. Українські народні ігри та забави. – Луцьк: Над-стир'я, 1994. – 96 с.
217. Цьось А. В., Довганюк В. М., Ковальчук Н. М. Планування навчальної роботи з фізичної культури в школах I-III ступенів. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – 364 с.
218. Чернышев Н. Н. К вопросу о «парубоцтве» как особой общественной группе // Киевская старина. – 1887. – Т. 19. – С.491-505.
219. Чернявская С. А. Обряды и песни села Белозерки Херсонской губернии // Сборник Харьковского историко-филологического Общества. – Харьков, 1893. Т. 5. Вып. 1. – С.90-97.
220. Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край, снаряж. ИРГО Юго-зап. отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. – СПб., 1872. Т. III. – С.10. – СПб., 1877. – Вып. 2. – Т. VII. – С.451.
221. Чубинський П. П. Мудрість віків: (Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського): У 2 кн.: – К.: Мистецтво, 1995. – Кн. 2. – 224 с.
222. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малья России, из частей коей оно наместничество составлено. – К., 1851. – С.31.
223. Шейковский К. Быт подолян. Т. I. Вып. I: – К., 1859. – 71 с.
224. Шейн П. В. Материалы для изучения быта и языка русского населения северо-западного края. Т. 1-3. – СПб., 1887-1902. Т. I, ч. I. – С. 199-255.

225. Шухевич В. Гуцульщина. В 4 т. – Львів, 1904. – Т. 4. – С.3-263, Т. 5. – С.24-250.
226. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: У 3 т. Т. 1. – К.: Наукова думка, 1990. – 580 с.
227. Яковлев В. Г. Подвижные игры в теории и практике физического воспитания детей школьного возраста. Докт. дис. – М., 1954.
228. Яницька О. Ю. Українські народні рухливі ігри для дітей старшого дошкільного віку. – Рівне, 1992.
229. Ястребов В. Н. Материалы по этнографии Новороссийского крал, собрание в Елисаветградском и Александровском уездах Херсонской губернии. – Одесса, 1894. – С.48.
230. Ястребов В. Новые данные о союзах неженатой молодежи на юге России // Киевская старина. – 1896. – Т. 55. – С.110-128.
231. Яшуржинский Х. Весенние хороводы, игры и песни // Киевская старина. – 1889. – Т. V, VI.
232. Яшуржинский Х. Заметки о купальском празднике в Уманском уезде // Киевская старина. – 1890, ноябрь. – С.326-328.
233. Andree R. Braunschweiger Velkskunde. – Braunschweig, 1901. – S. 358.
236. Арнаудов М. Български народни празници. – София, 1943. – С.83-84.
234. Арнаудов А. Студии върху българските обредн. – София, 1971. Т. 1, ч. 1. – С.83-84.
235. Azara M. Tradizioni popolari del la Gallura. Dalla culla alia tomba. – Roma, 1968. -- p.168.
236. Вакарелски Х. Лазарици в Софийско. – ИНЕМ, 1932, кн. X-XI. – С. 176-187.
237. Вакарелски Х. Етнография на България. – София, 1974. - С.607-609.
238. Bartholomaeides L. Inclyti Superioris Ungariae Comitatus Cemorieiis Notitia Historicb-Geographico Statistica. –Loose, 1806-1808. – S. 443-444.
239. Bollnow O.-F. Nene Geborgenheit. Das Problem einer Uberwindutig des Existentialismus. Stuttgart, 1955.
240. Bucher C. A. Foundation of Physical Education. Snt. – Louis, 1964.
241. Burgstaller E. Lebendiges Jahresbrau in Oberosterreich. – Salzburg, 242. 1948. – S.113-116.
243. Burgstaller E. Brauchtumsgebache und Weihnachtsspeisen. – Linz, 244. 1957. – S.54-61.
245. Coffin J. Belgique, folklore et regions pittoresques. – Bruxelles, 1900.

246. Cox H. G. Feast of fools. A theological essay on festivity and fantasy. – Harvard univ. press, 1969.
247. Craber G. Volksleben in Karnten. -- Klagenfurt, 1949. – S.294.
248. Динеков П. Болгарски фолклор. – София, 1959. – С.305-306.
249. Fehrle E. Feste und Volksbrauche im Jahreslauf europaischer Volker. – Kassel, 1955. – P. 134.
250. Frazer J. The Golden Bough. – New York: Macmillan Co, 1924. – S. 318.
251. Genst H. Histoire de l'education Physique. Bruxelles, 1947 (v.1); 1949 (v.2).
252. Grant J. Highland folk ways. – Edinburgh, 1957. – P.351.
253. Groos K. Die Spiele der Menschen. – Iena, 1899. – С.84-95. •
254. Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens. – Berlin – Leipzig. Bd. V. – S.54, Bd. VI. – S.1322-1353; Bd. IX. – S.533.
255. Hole Ch. English customs. – London, 1949. – P.37.
256. Hovard A. Endless cavalcade. – London, 1967. – P.28-87.
257. Huizinga J. Homo Ludens. Haarlem, 1958.
258. I. I. Folklore. Tradizioni, vita e arti popolari. – Milano, 1967. – P. 34.
259. Kolberg O. Pokucie. – Krakow, 1882. -- T. 1. – S.201-203.
260. Kruizinga J. H. Levende folklore in Nederland en Vlaanderen. – Assen, 1953. -- P.127-130.
261. Kuhn A. Mythologische Studien. – Gutersloh, 1886, Bol. 1. – S. 14-102.
262. Lukas C. Der Sport im alten Rom. – Berlin: Sportverlag, 1982. – S. 284.
263. MacNeill F. *The Silver Bough. V. II. – London, 1959. – P.90.
264. Mannhardt W. Wald – und Feldkulte. – Berlin, 1905. Bol. I. – S. 521-556; Bol. II. – S.325.
265. Маринов Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи и наро-допис. – София, 1914. Кн. 28. – С.403-489.
266. Marinus A. Le folklore Beige. – Bruxelles, t. III, 1937. – P. 87-100.
267. Mintz S. W., Wolf E. R. An Analysis of ritual Co-Parenthood (Compadrazgo) // Southwestern Journal of Anthropology. – 1950. – №4. – P.358.
268. Moszynska J. Kupajlo, tudziej zabawy doroczne i ihne z dodatkiem niektorych o.brzedow weselnych ludu ukrajnskigo z okolic Bialej Cerkwi // Zbiór Wiadomosci do antropologii krajowej – 1881. – T. 5. – S.24-44.
269. Moszyn K. Kultura ludowa Slowian. -- T. 2. – Cz. 1. – Warszawa, 1967. – S.546.
270. Nelly R. Le Roussillon. – Paris. – P.210-211.
271. Niederle L. Slovanske Starozitnosti. – Praha, 1924. – S.261.

272. Oprisan Horia Barbu. Ca-Bucuresti, 1969.
273. Owen T. Welsh folk customs. — Cardiff, 1959. — P.85.
274. Pieper J. In tune with world. A theory of festivils. Winston. N. Y., 1965.
275. Pop Mihai. Calusue // Etnografie si folclor. — 1975. — t. 20. — №1. — P.15-31.
276. Ridley R. A. Wolf and Werewolf in Baltic and Slavic Tradition // The Journal of Indo-European Studies. — 1976. — V. 4. — Nr. 4. — P. 321-333.
277. Schnaider J. Z kraju huculow. --- Lud, Lwow, 1899, t. 5; 1990. t. 6, 1901, t.7. — S.216.
278. Schrijnen J. Nederlandsehe Volkskude, dl. I. — Zutphen, 1900. — P. 181-201.
279. Seignolle CI. Le folklore de la Provenca. — Paris, 1967. — P. 226-229.
280. Słownik fplkloru polskiego / Pod red. J. Krzyzanowskiego. — Warszawa, 1965. — S.439.
281. Spamer A. Die deutsche Volkskim.de, Bd. H. — Leipzig, 1935. — P. 114.
282. Spicer D. G. Festivals of Western Europe. — New York, 1958. P. 12-27, 130-153.
283. Stecki T. J. Wotyn pod wzgledem statystycznym. — 1864. — T. 1. — S. 104-249^
284. Toschi P. Invito al folklore italiano. — Roma, 1963. — P.206.
285. Van Cennep A. Manuel de folklore francais contemporain, 1.1, IV. — Paris, 1951. — P. 1340-1963.
286. Varagnac A. Civilisation traditionnelle et genres de vie. — Paris, 1948. — P.74.
287. Vrabie Gheorghe. Folclorul, obiect — principii — metoda — categorii. — Bucuresti, 1970-1972. — P.511-531.
288. Vuia Romulus. Originea Jocul de Calusar. In Dacoromania, an. II, 1921-1922.
289. Vyhli J. Rok na Hane-Olomouc, 1906. — P.47-48.
290. Weiss R. Die viersprachige Schweiz. Sprachleben der Schweiz. — Bern, 1963. — S.10-11.
291. Wörterbuch der deutschen Volkskunde. Hrsg. von A. Erich, R. Beitzl. — Leipzig, 1936. — S.187,377.
292. Wright A. British calendar customs. — London, 1936. — P.27-106.
293. Zibr L. Vesele chvile v zivote lidu ceskelo. — Praha, 1950, — S. 265-269.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Загальна характеристика календарної обрядовості українців	5
1.1. Виникнення і розвиток народного календаря в Україні.....	5
1.2. Календарні свята й обряди українців.....	11
Розділ 2. Фізичні вправи та рухливі ігри в календарній обрядовості українців	15
2.1. Святково-ігрова культура українців	15
2.2. Магічне значення народних ігор та фізичних вправ у календарній обрядовості українців.....	19
Розділ 3. Фізичне виховання у весняній обрядовості українців.....	27
3.1. Народні ігри в змісті обряду «Закликання весни»	27
3.2. Весняні ігри (веснянки) на свято Благовіщення	37
3.3. Народні ігри та розваги на Великдень.....	61
3.4. Фізичне виховання на «вулицях».....	80
3.5. Фізичні вправи і рухливі ігри на свято Провід та в поминальній обрядовості.....	91
3.6. Народні ігри та забави на свято Красної гірки.....	99
3.7. Загартовуючі процедури та народні розваги на свято Юрія.....	103
Розділ 4. Фізичне виховання у літній обрядовості українців.....	109
4.1. Фізичні вправи та розваги у змісті обряду «Перегоня» на цукрових буряках.....	109
4.2. Народні ігри та фізичні вправи на свято Трійці.....	110
4.3. Фізичні вправи та народні розваги на свято Івана Купала.....	123
4.4. Народні ігри та забави на свято Петра і Павла.....	135
4.5. Народні ігри та забави на свято Іллі.....	145
4.6. Народні ігри на свято Маковея.....	152
Розділ 5. Фізичне виховання в осінній обрядовості українців.....	159
5.1. Народні ігри на свято Успіння.....	159
5.2. Фізичні вправи та народні ігри на свято Покрови.....	166
5.3. Фізичне виховання у парубочих громадах.....	169
5.4. Фізичне виховання у дівочих громадах.....	178
5.5. Народні ігри та розваги на вечорницях.....	184

Розділ 6. Фізичне виховання в зимовій обрядовості	
Українців.....	191
6.1. Народні розваги на свято Катерини.....	191
6.2. Народні розваги на свято Андрія.....	192
6.3. Різдвяні ігри та забави нашого народу.....	196
6.4. Фізичне виховання в традиційній новорічній обрядовості.....	203
6.5. Народні ігри та забави на свято Водохреща.....	210
6.6. Народні ігри на свято Стрітіння.....	217
6.7. Народні ігри та забави на Масляну.....	219
Розділ 7. Творче використання календарної обрядовості українців у сучасних умовах.....	227
7.1. Використання календарної обрядовості українців у процесі фізичного виховання дітей.....	227
7.2. Використання календарної обрядовості українців у позакласній роботі.....	234
7.3. Використання календарної обрядовості українців у молодіжному дозвіллі.....	306
Всновки.....	357
Література.....	358

Міністерство освіти і науки України
Волинський державний університет Українки

Цьось Анатолій Васильович

Наукове видання

**ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ В КАЛЕНДАРНІЙ ОБРЯДОВСТІ
УКРАЇНЦІВ**

Навчальний посібник

Луцьк, Волинське обласне редакційно-видавниче підприємство
«Надстир'я» 2000

Редактори **М. І. Богуш, Ф. Г. Мандзюк**
Художній редактор **В. М. Чернецький**
Технічний редактор і коректор **В. Є. Косткжїна, м. д.**
Шадура

Здано на виробництво 20.06.2000. Підписано до друку 26. 07. 2000.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура
SchoolBook. Ум. друк. арк. 21,86. Обл.-вид. арк. 25,5. Тираж 1500.
Вид. № 32. Ціна вільна. Зам. № 2903.

ВОРВП «Надстир'я» 43016. Луцьк, Лесі Українки, 9.
ТзОВ «Ковельська міська друкарня». 45010. Ковель, М.
Грушевського, 2.

Цьось А. В.

Ц 49 Фізичне виховання в календарній обрядовості українців.
Навчальний посібник. – Луцьк: Надстир'я. 2000. – 376 с.

ISBN 966-517-234-4

У монографії висвітлюються традиції фізичного виховання в календарній обрядовості українців, що склалися на кінець XIX – початок XX століття. Аналізуються фізичні вправи та рухливі ігри, характерні для календарних свят.

УДК 371.037:390(477)

ББК 75.1 – 63.59